

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

**ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈАТА
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE COMPLETE WORKS OF BLAŽE KONESKI

A CRITICAL EDITION

EDITED BY
KATICA KULAVKOVA

VOLUME X

BLAŽE KONESKI

**CONTRIBUTIONS
TO THE HISTORY OF THE
MACEDONIAN LANGUAGE**

Prepared by:
Veselinka Labroska
Liljana Makarijoska

Skopje, 2021

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ НА УМЕТНОСТИТЕ
ЦЕЛОКУПНИ ДЕЛА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

КРИТИЧКО ИЗДАНИЕ

ВО РЕДАКЦИЈА НА
КАТИЦА КУЛАВКОВА

ТОМ X

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

**ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈАТА
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Приредиле:
Веселинка Лаброска
Лилјана Макаријоска

Скопје, 2021

Издавач:

Македонска академија на науките и уметностите

Технички уредник и јазична редакција:

д-р Бобан Карапејовски

Тираж:

500 примероци

„Бомат графикс“ – Скопје

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент
Охридски“, Скопје

811.163.3(091)

КОНЕСКИ, Блаже

Прилози за историјата на македонскиот јазик / Блаже Конески;
приредиле Веселинка Лаброска, Лилјана Макаријоска. –
Скопје: Македонска академија на науките и уметностите,
2021. – 424 стр. ; 25 см. – (Целокупни дела на Блаже Конески
: критичко издание / во редакција на Катица Кулавкова ; т. 10
= The complete works of Blaže Koneski : a critical edition / edited
by Katica Kulavkova ; vol. 10)

На напор. насл. стр.: Contributions to the History of the Macedo-
nian Language / Blaže Koneski ; prepared by Veselinka Labroska,
Liljana Makarijoska. - Фусноти кон текстот. – Библиографија:
стр. [419]-424

ISBN 978-608-203-338-9

1. Ств. насл. на напор. насл. стр.

а) Македонски јазик -- Историја

COBISS.MK-ID 55203333

Конески

Блаже Конески
Од Архивот на МАНУ

ПРЕДГОВОР

Овој том 10 од критичкото издание на целокупните дела на академик Блаже Конески на МАНУ се објавува под наслов *Прилози за историјата на македонскиот јазик*. Во него се опфатени 35 статии на Блаже Конески, пишуваани по разни поводи, а кои се однесуваат на развојните, историски или дијахрониски аспекти на македонскиот јазик, на јазикот во старите ракописи и текстови, на јазикот во творештвото на македонските преродбеници од XIX век, како и на јазикот во македонското народно творештво.

При нашата приредувачка работа беше неопходно да се проследат сите објавени и преобјавени трудови, потоа да се споредат верзиите и, на крај, да се направи избор на сето тоа што треба да биде содржано во овој том, насловен *Прилози за историјата на македонскиот јазик*. Со оглед на тоа што академик Блаже Конески, со својата богата научна и меѓународна дејност, учествувал на бројни конференции и конгреси во странство и објавувал во меѓународни списанија, дел од прилозите се напишани во оригинал и на други јазици освен на македонски. Некои од тие текстови подоцна се преведени, а некои не, поради што сметавме дека е најсоодветно оние текстови кои не се преведени да бидат објавени на јазикот на којшто се објавени. Во поглед на начинот на којшто се упатува на користената литература и се даваат одбрани примери, не внесовме никакви приредувачки измени.

Временските определби што ги користел Блаже Конески во однос на времето кога ги пишувал текстовите или времето на коешто се однесуваат текстовите не се променети, па затоа во овој предговор укажуваме на тоа дека, кога Конески говори за „минатиот век“, тоа се однесува на XIX век, а кога вели „нашиот век“, „овој век“,

„најново време“, тој мисли на XX век. Што се однесува до содржината на прилозите, иако тие се прилично разновидни, ние ги групиравме во 5 тематски поглавја.

Првото поглавје опфаќа 6 прилози посветени на гласовниот и графискиот систем на македонскиот јазик: 1. *Развијокој на македонскија ориографија*, 2. *Ојшиј ѿоглед врз фонолошкиот развијок на македонскиот јазик*, 3. *Зайврдувањеѿо на мекојо л*, 4. *За неорганскојо х во македонскиот јазик*, 5. *Праславјанские сочејання џр-, џр- в македонском јазике* и 6. *Акценјишије во еден шексји оо ѿочейокој на 16 век*.

Второто поглавје опфаќа вкупно три прилога на Конески со следниве наслови: 7. *Два ѿрилоџа кон исјоријајѿа на македонскиот јазик*, 8. *Les formes du type popata, kop'ata*, 9. *Јазикој на дамаскинише*, од кои првите два се однесуваат на одделни јазични црти, фонетски, но и граматички, а третиот прилог се однесува на јазикот на дамаскинарската литература пред XIX век и тој е на некој начин врска со следниот блок статии што го претставуваат јазикот во XIX век. Во ова поглавје според библиографските единици, беше планирана и статијата *Измесјување на синјешјичкајѿа деклинација*, но бидејќи таа е составен дел од *Исјоријајѿа на македонскиот јазик*, објавена како том 9 од критичкото издание на целокупните дела на Блаже Конески, и во неа нема никакви измени, одлучивме во предговорот кон том 10 само да го предочиме тој податок, без да го застапиме текстот и во овој том.

Според бројот на статиите, третото поглавје е најобемно и се однесува на македонскиот писмен и книжевен јазик во XIX век, погледнат/сфатен како целина, потем на јазикот на одделни автори, на меѓујазичните контакти и на факторот традиција (развитокот на македонскиот јазик во словенски контекст). Во ова поглавје се застапени следните текстови: 10. *Македонскиот ѿисмен јазик во XIX век*, 11. *За некои сјилски синјези во развијокој на македонскиот лијерајѿурен јазик*, 12. *Грамајѿикајѿа на Г. Пулевски*, 13. *За јазикој на Пулевски (џрафиски, фонешки и фонолошки особеносји)*, 14. *П. Зоџрафски како џрамајѿичар*, 15. *За јазикој на Цинојѿ*, 16. *Србизмије во јазикој на Рајко Жинзифов*, 17. *За јазикој и сјилој на ѿриказније на Шайкарев*, 18. *Јазична*

сѝоредба меѓу зајисиие на Марко Цејенков и некои дру-
 ги македонски тексѝови од XIX век, 19. Јазичноѝо влија-
 ние на Сѝефан Верковиќ на неѝовиие коресѝонденции во
 Македонија, 20. Еден учебник од Димитѝар Македонски,
 21. Јазични белешки за Зборникои на Миладиновци, 22.
 Еден русизам во Трлискоѝо и Кулакискоѝо еванѝелие, 23.
 Срѝскоѝо воздејсѝиво во акѝивирањето на книжевнаѝа
 лексика на македонскиои јазик во XIX век, 24. Акѝиви-
 рање књижевне лексике у македонском језику у XIX веку
 са ѝосебним осврѝом на срѝски факѝор, 25. Факѝорои
 на ѝрадицијаѝа во развиокои на македонскиои лиѝе-
 райѝурен јазик, 26. Факѝорои на ѝрадицијаѝа во разви-
 ѝокои на словенскиѝе лиѝераѝурни јазиии во XIX век.
 Прилогот бр. 24. Акѝивирање књижевне лексике у маке-
 донском језику у XIX веку са ѝосебним осврѝом на срѝски
 факѝор, според содржината, делумно се совпаѓа со при-
 логот бр. 23. Срѝскоѝо воздејсѝиво во акѝивирањето на
 книжевнаѝа лексика на македонскиои јазик во XIX век,
 но бидејќи е напишан на друг јазик (српски) и по друг
 повод, одлучивме двата прилога да бидат отпечатени.

Четвртото поглавје опфаќа еден помал раздел посве-
 тен на заслугата на Андре Вајан како самостоен автор, но и
 во коавторство со Чиро Ганели, во афирмацијата на (некои)
 дијалектни материјали од егејскиот дел на Македонија, на
 што се надоврзува и прилогот посветен на материјали-
 те напишани на македонски јазик со грчка азбука, токму
 на оваа територија: 27. *Ciro Gianneli et André Vaillant; Un
 lexique macédonien du XVI siècle*, 28. Слово за ѝрофесорои
 Андре Вајан, 29. *Mowa slowiańska – pismo greckie*.

Петтото поглавје е всушност книшката 30. *Македон-
 скиои јазик во развојои на словенскиѝе лиѝераѝурни
 јазиии*, објавена во 1968 година, а преобјавена во истата
 година на повеќе јазиии – хрватски, руски, француски,
 англиски: *Makedonski jezik u razvoju slavenskih književnih
 jezika* (превод: Petar Kepeski), *Македонскиј јазик в раз-
 виѝиии славянских лиѝераѝурных языков* (превод: Т. Гну-
 ни), *Le macédonien dans l'évolution des langues littéraires
 slaves* (превод: Božidar Nastev), *The Macedonian Language
 in the Development of the Slavonic Literary Languages* (пре-
 вод: Ivanka Koviloska-Poposka and Graham W. Reid).

Последното шесто поглавје ја опфаќа книгата 31. *Јазикот на македонската народна поезија*, во која се опфатени следниве прилози: *Особеностите на гласовниот облик и на прозојазичноста, Морфолошките и синтаксичките особености, Лексичките особености, Междојазичните и меѓујазичните контакти во народната поезија, Јазикот на песната за Кузман Јакиќан, Јазичниот контакт меѓу македонската народна и уметничка поезија и Циклот од народната во уметничката македонска поезија*, како и прилозите: 32. *За јазикот на македонската народна поезија*, 33. *Традиционалните елементи и иновациите во јазикот на македонската народна поезија*, 34. *Нашата народна поезија како образ на нашето национално ослободително движење* и 35. *Меѓу народната песна и приказна*, кои се објавувани на различни места и по разни поводи (в. Библиографски податоци со белешки и анотации), а претставуваат убаво надополнување на јазичните аспекти на народната поезија.

Иако, на прв поглед, сите горенаведени статии и студии на Блаже Конески изгледаат разнообразни според тематиката, всушност совршено го претставуваат оној период од историскиот развој на македонскиот писмен јазик кој му претходи на чинот на стандардизација на македонскиот јазик, и тоа не само суштински, туку и формално. Затоа, познавањето на оваа историско-јазична проблематика е значајно за правилното разбирање на историјата и еволуцискиот континуитет на македонскиот јазик.

септември 2021

Од приредувачите

I
ФОНОЛОШКИОТ РАЗВОЈ НА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ОРТОГРАФИЈА

Во времето од крајот на IX до почетокот на XI век примарна азбука на словенската писменост во Македонија била глаголицата. Тоа го потврдуваат недвосмислено зачуваните големи старословенски глаголски кодекси од македонско потекло од крајот на X и почетокот на XI век. Кирилицата имала во овој период улога на секундарно писмо.

Меѓутоа, овој однос се изменува во текот на XI век. Можеби фактот што се два царски натписа, на Самуил (993 г.) и на Јован Владислав (околу 1016 г.), пишувани со кирилица треба да се толкува како почеток на извесно форсирање на кирилицата. Во периодот на византиската власт, по пропаста на Самуиловото царство во 1018 г., кирилицата можела да добива терен и како писмо поблиско до грчката азбука.

Во почетокот на XII век таа е веќе примарна азбука, со која се препишуваат текстовите, како на пример Добромировото евангелие, од постари глаголски оригинали. На глаголицата ѝ припаѓа веќе улога на секундарно писмо. И во почетокот на XIII век имало препишувачи во Македонија кои не само што знаеле да ја читаат, ами можеле и да пишуваат со таа азбука, како што се гледа од одделни глаголски зборови и фрази што спонтано влегувале во нивните кирилски преписи. Хоматијановото кратко житие на Климента ни сведочи дури дека во споменатото време во Охрид уште се паметело дека создател на глаголицата бил Св. Кирил. Сепак глаголицата се заборава и, од XIV век, кога таа секако им била читлива само на мал круг луѓе, среќаваме случаи да се употребува како тајнопис.

Кирилските текстови од XII–XIII век покажуваат извесен стремеж за регулирање на ортографијата сообразно со настанатите промени во изговорот, стремеж што впрочем се пројавува и порано, во XI век, и во помладите глаголски текстови (Бојанскиот палимпсест). Така, се настојувало да се регулира по нов начин употребата на т.н. „јусови“ (букви за назалните вокали ж, љ), бидејќи во меѓувремето настанале во народниот јазик значителни промени на назалните вокали. Интересен е обидот да се упрости правописот на еровите, така што од двете ерови букви *ke* се избере само едната (во Добромировото евангелие се употребува *ь*, а во Охридскиот апостол – *ѣ*). Иако ова правило не се прифатило како општа практика, имаме повеќе текстови со едноеров правопис. Оние од таквите текстови што биле препишувани во северна Македонија, како Вранешничкиот апостол (крај на XIII век), можат да укажуваат во овој поглед и на контакт со српската рецензија на црковнословенскиот.

Традиционалниот македонски „јусов“ правопис (со буквите ж, љ) добива во XIV век конкурент во српската рецензија, која нашла погодни услови за ширење поради тоа што во споменатото време Македонија била вклучена во рамките на српската држава. „Јусовиот“ правопис отстапувал, но само постепено, така што не може да се зборува за нагла замена. Уште во 1353 г. се препишува со тој правопис во Лесновскиот манастир, еден од најзначајните центри во северна Македонија, т.н. Лесновски паренесис. Сепак во текот на XIV век српската рецензија надвладува и таа останува доминантна во македонската писменост сè до XVIII век. Притоа треба да се има предвид дека самата таа рецензија претрпела влијание на правописната реформа на трновскиот патријарх Евтимиј (крај на XIV век), што значи дека тоа се почувствувало и на македонскиот терен.

Во турскиот период, откај XVI век, во текстови со практична намена, записи, натписи и сл. доаѓаат до израз сè повеќе особеностите на народниот јазик. Во текстови од таков карактер забележуваме употреба на графите *ћ* (за *ќ* и *џ*) и *џ*. Тие буквени знаци се обични во кодиците на манастирите Матка, Слџпче и Трескавец, издадени и прочувени од А. М. Селишчев. Нив ги среќаваме во почетокот

на XIX век и кај К. Пејчиновиќ, еден од првите писатели на новата македонска литература, и инаку во писмената практика на некои луѓе во минатиот век.

Периодот на турска власт создал услови за ширење на грчкото влијание, особено преку црквата, која се јавувала како главен фактор и во областа на просветата. Тоа влијание, особено во јужните македонски краишта, достигнало таква мера, што дури и кирилицата била истисната од грчката азбука. Прв познат запис на македонски текст со грчка азбука потекнува од XVI век (речникот на костурскиот дијалект, издаден од Ганели и Вајан¹). Интересно е дека со таа азбука е и печатен за првпат еден македонски текст (на охридски говор) – тоа е македонската паралела во Четиријазичникот на Москополецот Даниил (првото издание веројатно во 1794, второто во 1802, Венеција). Во минатиот век се создава цела една мала книжнина на македонски јазик, пишувана со грчка азбука. Така се случило да се повтори онаа ситуација што ја опишува Црноризец Храбар, кога кажува дека пред да ја создаде Кирил словенската азбука, Словените пишувале долго време со грчки букви „без устроение“. Национално-културниот развиток во минатиот век водел кон реафирмација на словенската азбука, така што кирилицата пак се раширила во сите македонски краишта. Сепак, и во поново време, Македонците во рамките на Грција, што учеле само грчка школа, се служеле во својата приватна кореспонденција со грчка азбука, пишувајќи на својот мајчин јазик.

Во XVIII век српската рецензија отстапува пред експанзијата на руската рецензија на црковнословенскиот јазик, потпомогната особено од сè поголемата употреба на црковни книги печатени во Русија. Можеме слободно да кажеме дека и кај првите македонски писатели од минатиот век, Јоаким Крчовски, и Кирил Пејчиновиќ, доминира графискиот систем на таа рецензија, со тоа што била можна и појава на некои елементи од домашната традиција, како на оние што ги споменавме кај Пејчиновиќ, и извесна адаптација на ортографските правила (така буквата Ѓ се употребува во слогови нЃ, кЃ и др., за да се укаже и на мекиот изговор на претходниот консонант).

¹ C. Giannelli, A. Vaillant, *Un lexique macédonien du XVIe siècle*. Paris 1958.

Граѓанската кирилица си пробила пат во Македонија релативно касно. Самиот Пејчиновиќ ни кажува дека не знаел да чита, како што тој се изразува, „београдско рукописание“. Луѓе што пишувале со граѓанска кирилица можеле да се најдат во првите децении на минатиот век ретко и тоа главно меѓу трговци што имале деловни врски со Србија и српските области во Австро-Унгарија. Меѓу македонските писатели Јордан Хаџи-Константинов-Цинот (околу 1821–1882) е еден од првите што се служел со граѓанска кирилица. Пак негови текстови се печатат најрано со граѓански шрифт, но не во Македонија, каде што и не постоела печатница што би располагала со таков шрифт, ами во српски публикации во Белград и бугарски во Цариград.

Првата македонска печатница, основана од Теодосиј Синаитски во 1838 г. во Солун, работи со црковнословенски шрифт. Во едно од нејзините изданија „Началное учение с молитви јутреннија“ (1838) даден е составот на кирилицата, со имињата на одделните букви, што овде ќе го приведеме како интересен пример за последните црковнословенски абецедари: аз (а), буки (б), веџи (в), гла-голь (г), добро (д), јесѣ (е), живеѣе (ж), сѣло (с), земља (з), иже (и), како (к), људи (л), мыслѣѣе (м), наш (н), он (о), ѿкој (п), рѣы (р), слово (с), ѿверго (т), их (ѱ, ѿ), ферѣѣ (ф), хер (х), ѿ, ѣы (џ), червь (ч), ша (ш), шѣа (ш), јер (ѣ), јеры (ѣ), јерь (ѣ), јашѣ (ѣ), кси (ѣ), ѱ, ѿѿѿѿѿ (ѣ), ѣ . Некои букви не се вклучени во овој список. Нив ги среќаваме на други места во овој буквар: ѣ, ю, ѿ, ѿ, ѿ.

Кон овие букви подоцна, во 40-тите и 50-тите години на минатиот век, се приклучуваат и ж, ѣж, со желба да се истакне врската со јазикот на Кирила и Методија. Меѓу македонските културни и просветни работници прв реагираше против овие букви Цинот, нарекувајќи ги „рогати“ и „каравлашки“, секако поради тоа што се употребувало во т.н. влахо-бугарски текстови и во романската кирилица. Сите напори натаму во текот на минатиот век одат кон тоа да се совлада навикот стекнат со употребата на црковнословенската кирилица и да се упрости графискиот систем. Се разбира, тоа упростување првенствено се постигало со елиминирањето на знаците што не одбележувале некаква фонетска вредност, или што се пишувале само

во туѓи зборови, со избор на еден знак меѓу повеќе за обележување на иста фонема и со расчленување на ди-графите. Освен ова, како важна задача се поставувал ед-нозначниот избор во однос на обележувањето на „јотата“ и на палаталните консонанти. Во практиката се јавувале разни решенија, како што може да се види и од самото посочување на некои графиски варијанти *й* (при: *я, ю*), *и, ј; љ, љь, љь, нь, ль, кј, љј, нј, лј* и др.

Процесот на модернизацијата на македонската ор-тографија во минатиот век не минал без позитивно воз-дејство од страна на правописната реформа на Вук Ка-раџиќ, особено меѓу луѓето што имале поживи контакти со Србија или дури таму се школувале. Така, обрасци од модернизиран правопис ни се останати од 80-тите години од Темко Попов, во овој поглед еден од претходниците на Крсте П. Мисирков. Самиот Мисирков, којшто неколку години се школувал во Србија, ја истакнува изрично важ-носта на Вуковата реформа. Во почетокот на 90-тите го-дини од минатиот век друга значајна подбуда за модерни-зација произлегува од практиката на познатиот бугарски Сборник за народни умотворенија, во кој фолклорните записи, и меѓу нив голем број од Македонија, се печатат со фонетски правопис, во кој *i* ја обележува „јотата“, *ж шва*-вокалот, а еровите букви се елиминираат, надвор од специјалната употреба на *ь* како знак за мекост. Интерес-но е дека имено овој правопис беше усвоен од македон-ската интелектуална група околу списанието „Лоза“, кое излегуваше во Софија во почетокот на 90-тите години и кое обележува еден важен момент во процесот на маке-донската еманципација.

Во почетокот на XX век беше направен прв значаен обид за кодификација на македонскиот литературен јазик од страна на Крсте П. Мисирков (1874–1926). Во своја-та книга *За македонџиџиџе работџи* (Софија, 1903) тој го застапува становиштето, што и практички го применува, дека македонската ортографија треба да се заснова на фонетскиот принцип, „со мали отстапки на етимологија-та“. Тој употребува 29 знака, со тоа што „јотата“ ја обе-лежува со *í*, а палаталните консонанти со записка десно во горниот дел од буквата: *н', л', к', ѝ'*. Во гласовниот систем вклучува пет вокали: *а, е, о, и, у*. Од правилото,

за секоја фонема да има посебен симбол во азбуката отстапува само во однос на *s* и *u*, што ги означува со *oz* и *oʒ*. Две години подоцна, во единствениот број на своето списание „Вардар“ (Одеса, 1905), Мисирков врши извесна модификација на својот азбучен состав. Чисто надворешна е промената што тој запирката ја поставува над буквите за палаталните консонанти (впрочем не е јасно дали типографските услови не се причина за обликот на тие знаци во неговата книга), додека составот го засега вклучувањето на буквата *q*, која требало да се пишува на местото на рефлексот од *ʒ* (отстапка на етимологијата): *īqīī, pqa* и др. Системот на Мисирков не можел да биде пошироко применет, бидејќи тоа не го дозволувале историските околности во Македонија.

По балканските војни (1912–1913) Македонија беше поделена меѓу државите учесници во војните – Србија, Грција и Бугарија. Македонскиот јазик останува исклучен од функциите во јавниот живот и, се разбира, македонското население беше поставено во различни услови во врска со јазично-културното образование. Во Грција мина без резултат акцијата да се воведо македонскиот како наставен јазик во основните училишта, за која цел беше издаден и специјален „Абецедар“ (Атина, 1923), печатен на латиница. Меѓутоа, тој буквар не беше пуштен во употреба и остана само да сведочи за еден интересен обид да се адаптира латинската азбука кон македонскиот. Во двете словенски земји, Југославија и Бугарија, Македонците се опишнуваа на два различни система на кирилицата. Меѓу двете војни, навикот да се пишува со фонетски правопис се зацврстуваше во Македонија во рамките на Југославија. Тој е изразен и во писмената продукција на македонски јазик во времето на Втората светска војна, која можеше да се развива илегално и во партизанските единици.

Поради сето тоа, сосем природно дојде во 1945 г. нормирањето на македонската ортографија врз фонетскиот принцип. По предлог на Комисијата за јазик и правопис, владата на НР Македонија ја усвои со акт од 3 мај 1945. македонската азбука во ваков буквен состав (во кој секој знак обележува посебна фонема): *a, b, v, z, ʒ, e, ʒ, z, s, u, j, k, l, l̂, m, n, ņ, o, ū, p, c, š, k̂, u, f, x, ĉ, c, u, sh*.

Малку подоцна на 7 јуни 1945. беше усвоен и проектот на македонската ортографија, со акт на Министерството за просвета на СР Македонија. Вокалното *p* се обележува посебно само во почетокот на зборот (неколку лексеми): *'рџа*, *'рбеи* и др., а инаку: *ѝрв*, *дрво*, *свекрва* итн. (вокалното *л* во македонскиот литературен јазик е заменето со *ол*: *волк*, *долго* итн.). Следејќи го фонетскиот принцип, македонскиот правопис го бележи по правило едначењето на консонантите по звучност: *ѝреѝѝоложи*, *близок* – *блиска*, *редок* – *реѝка*, *ѝежок* – *ѝешка* и сл. Меѓутоа, не во однос на *в*: *овца*, *мравка* (изг. *офца*, *мрафка*), и не на границата со членот: *челад* – *челадиѝа*. Не се бележи и обезвучувањето на консонантите на крајот на зборот: *леб*, *роџ*, *ѝрад*, *маж* итн. Диакритичниот знак *'* се употребува во следните случаи: за да се обезбеди графичкото разликување на многу фреквентни еднословни форми: *не* (заменка, 1 л. ак. пл.) и *не* (негација) *ѝ* (заменка, дат. сг. ф.): *и* (сврзник), *се* (општа заменка): *се* (3 л. пл. од *сум* и повратна заменка).

RAZWÓJ ORTOGRAFII MACEDOŃSKIEJ STRESZCZENIE

Autor artykułu podaje systematyczny i konkretnie ilustrowany przykładami przegląd, rozwoju macedońskiej ortografii. Bez względu na bardzo złożone kulturalno-polityczne i językowe warunki, w których rozwijała się literatura macedońska do czasów najnowszych, rozwój ortografii macedońskiej można nieprzerwanie śledzić od XI wieku, kiedy się już w niektórych młodszych tekstach głągolicznych (na przykład Bojanski palimpsest) pojawia pewne dążenie do normalizacji ortografii w związku ze zmianami powstałymi w wymowie aż do unormowania współczesnego języka macedońskiego w 1945 roku.

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЈА

К. П. М и с и р к о в: *За македонцикиѝе работѝи*, Софија, 1903.

Македонски ѝравоѝис: Изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, Скопје, 1945.

Б. К о н е с к и, Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев, Р. Угринова-Скаловска: *Правоѝис на македонскиоѝ лиѝѝераѝѝурен језик со ѝравоѝисен речник*. Скопје, 1969.

Т. С т а м а т о с к и: „Графискиот систем на Мисирков и на некои негови современици“, *Крстѝе Мисирков: Научен собир ѝосвеѝен на 40-годишнинѝа од смртѝѝа*. Скопје, 1966; „Кирилицата во Македонија во XIX век“, Предавања на семинарот за македонски јазик итк. VII, 1974.

К. Т о ш е в: „Графиските системи употребувани во Македонија по Првата светска војна“, *Македонски јазик XIX*, 1968.

Б. К о н е с к и. *Од исѝоријѝѝа на јазикоѝѝ на словенскаѝѝа ѝисменосѝѝ во Македонија*. Скопје, 1975.

ОПШТ ПОГЛЕД ВРЗ ФОНОЛОШКИОТ РАЗВИТОК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Се покажува како целесообразно, историската фонологија на македонскиот јазик да ја разгледуваме во рамките на два периода – стариот и новиот, со тоа што условната граница меѓу нив ја поставуваме околу XV век.

За стариот период од развитокот на македонскиот фонолошки систем е карактеристично изразитото намалување на бројот на неговите различителни единици. Тоа може особено јасно да се следи во развитокот на вокалниот систем. Од еден систем со тринаесет, или најмалку единаесет фонеме, се стигнало дури и до петочлен вокален систем (а, е, и, о, у), каков што имаме во некои говори во централна Македонија и во македонскиот литературен јазик. Елиминирањето на повеќето вокални фонеме се извршило во текот на стариот период, со исклучок на џ, кое преминало во е во поново време.

Тоа што во македонскиот не се развила корелацијата по мекост, ами напротив се пројавил стремежот за затврдување на меките консонанти насекаде, освен во периферните југоисточни говори, – причинило што и консонантизмот да се јавува во упростен вид, со само дваесет и шест фонеме, во кои се вклучуваат и новодобиените консонанти, под туѓо воздејство, ф, к, г и ц (последново усвоено во текот на новиот период). Врз опозициите по звучност е поставена основата на ваквиот консонантски систем.

Во стариот период било извршено и големо упростување на односите во прозодијата, со тоа што се загубиле разликите во однос на интонациите и квантитетот, а во западната област се изградиле дури и акцентски системи со определено место на акцентот.

Како и во другите словенски јазици, губењето на еровите (кон X век) означило еден преломен момент за структурата на слогот и воопшто за гласовната синтагматика. Тоа беше причина за ред упростувања, како и асимилативни и дисимилативни промени во рамките на извесни консонатски групи. Во стариот период посматраме и појави на вокалски асимилации и контракции, пред сè во случаи кога непосредниот контакт на вокалите се добил со губењето на интервокалното *j*.

Се чини дека развитокот во текот на стариот период се доближил до една граница што му се противставувала на натамошното елиминирање на различителните единици во македонскиот фонолошки систем. Затоа во новиот период развитокот не оди натаму по таа посока, ако го оставиме настрана преминот $\check{e} > e$, еден процес што бил отворен веќе порано. Стремежот кон јазична економија сега се изразува во скратувањето на формите по различни начини. Во источната област основен начин на такво скратување претставува редукацијата на вокалите (сп. жéна: жénата > жéнта). Во западната област, што е само по помала мера познато и во источните говори, губењето на повеќе консонанти во интервокална позиција, особено на *j*, *v*, *x*, создавало повторно услови за вокалски асимилации и контракции. Меѓутоа, токму на оваа точка гледаме како се поместува балансот во полза на бројот на различителните единици. Имено, скратувањето на формите по споменатите начини доведува до нови квантитативни противставувања во вокализмот, така што при описот на некои современи дијалекти може да се покаже како целесообразно изделувањето на подсистем на долги вокали, во кој се вклучуваат и нови по квалитет вокални единици како што се широкото *e* и *o* во прилепскиот говор (сп. стреха > стреа > стреа̄, товар > тоар > тоар̄). Со сето тоа фонолошкиот развиток на македонскиот предлага ред илустрации за општолингвистичките посматрања во врска со границите до кои допира стремезот кон јазична економија, при секогаш присутната интерференција на факторите од синтагматски и парадигматски ред.

На морфонолошко рамниште е потребно да се води сметка за тоа дека македонскиот претставува јазик со из-

вонредно проста деклинација при извонредно сложена конјугација.

Елиминирањето на цели парадигми при упростирањето на деклинацијата не можело да остане без последици и за фонолошките и морфолошките односи.

Во групата на имињата основна е опозицијата меѓу еднинската и множинската форма, како и разликувањето на родот во еднината. За појасно обележување на тие разлики се користат како вокалски така и консонантски алтернации. Сп. старец – старци, лесен – лесна, -о, -и, јунак – јунаци, полог – полози, монах – монаси и сл. Интересно е дека корелацијата о : ѓ се елиминира во случаи како: петок – петоци (< петци), песок – песоци (< песци), зашто инаку дури со три знака би се разликувала множинската форма од еднинската, што секако било редундантно.

Додека е ваква положбата во групата на имињата, кај глаголот забележуваме изразита тенденција за елиминирање на консонантските алтернации. Тоа го гледаме во израмнувањата настанати во низите како: печам (старо: пеко) – печеш – печат (старо: пекотъ), родам (старо: рождо) – родиш – роден (старо: рожденъ) итн. Таквите израмнувања можеле да доведат до суштествено намалување на фреквенцијата на дадена фонема, каков што е случајот на л' во редиците купло (современо: купам) – купиш – купленъ (современо: купен). Ова се одразило и врз стабилноста на таа фонема во консонантскиот систем. Споредувањето покажува дека она што било потребно за поголема изразност на формите во деклинацијата, при инаку крајно упростените односи, немало таква функционална тежест во разликувањето на формите на глаголот. Напротив, големата сложеност на глаголскиот систем се јавувала како фактор што придонесувал за упростирање на парадигмите со отклонување на консонантските алтернации.

Двете основни дијалектни групи на македонскиот јазик – источната (со акцент што се користи како морфолошки знак) и западната (со акцент без можност за такво користење) се формирале доста рано во средновековјето, секако пред XIII век. Наспрема таа основна групација можеме рано да ја разликуваме периферијата. Развитокот на еровите и на назалните вокали го izdelува уште кон

Х и XI век појасот на северните и југоисточните говори. Јадрото на македонските дијалекти во истиот тој период ја доживеало промената $\underline{ь} > \underline{о}$, $\underline{ь} > \underline{е}$. Меѓутоа, се јавиле и ред иновации што придонесувале за диференцирањето на источната и западната област. Најважна од нив е различното место на акцентот, од кое произлегуваат и ред последици за натамошниот развиток во едната и другата област. Кон тоа се придружуваат и други, иако не така суштествени особености. Водејќи сметка за хронологијата, нив можеме да ги прикажеме по следниов начин. Варијантите цути (запад) : ца̀вти, цавти (исток) нè водат уште во времето на губењето на еровите. Разликата се објаснува со тоа што во западната област в уште било билабијален глас, додека на источната област тоа веќе преминало во лабио-дентален глас, каков што е и во современиот македонски јазик. Во приближно истово време, а секако пред XII век, во западните говори се јавила протеза на ј во случаи како: јоже, јодица, јогль и др., додека во источните говори се развила тука протеза на в: воже, водица, вогль и др. Во истиот период се наложило и ограничувањето, валидно и до денеска во наследниот лексички материјал во македонскиот, да не се допушта ј во почетокот на зборот пред е (еден, есен, елен), заправо, тоа ограничување се однесувало и на другите предни вокали, така што дошла во прашање и групата јџ- во почетокот на зборот. Ситуацијата со таа група била разрешена различно. Во источните говори ј се загубило и натаму се добил регуларниот рефлекс за џ (сп. јџыкъ > език). Во западните говори ј се задржало, но тоа станало причина за преминот $\underline{џ} > \underline{о}$, така што како дефинитивен резултат ги имаме рефлексите на носовката од заден ред (сп. јазик, јозик, јазик). Бидејќи замената ца > ца, са > са е денеска позната во велешко-штипските и тиквешко-мариовските говори (сп. цал, цана, пресалуам) – треба и неа да ја приклучиме кон најстарите особености што ја делат источната од западната област. Така се насобираат повеќе карактеристики со различна функционална вредност, што ја илустрираат основната дијалектна диференцијација на македонскиот терен пред XVIII век.

Се разбира, изоглосите не го следеле единствено правецот исток-запад. Извесни појави во истиот тој период придонесувале за стратификацијата на македонскиот

јазик во правецот југ-север. Најважна таква појава е прегласот $\underline{a} > \underline{\check{e}} > (\underline{\check{a}})$ зад меките (и непарните меки) консонанти, карактеристичен имено за јужната област, а којшто по извесни индикации, барем зад парните меки консонанти, бил познат и во централна Македонија. Натаму иде специфичниот развој на назалните вокали, со оглед на тоа што и до денеска во јужните говори се задржале траги од некогашниот нивни назален изговор. Од друга страна, во рамките на западните говори, ние можеме со доволна основа да претположиме дека имало во еден нивни дел (во охридската област) замена меѓу \underline{o} и $\underline{\check{e}}$ причинета од определени фонетски услови, додека во другите дијалекти таа настанувала под дејството на морфолошкиот фактор или и воопшто не била позната.

Нови напластувања од различен карактер ја усложнуваат дијалектната карта на македонскиот терен, без да го променат сепак суштествено релјефот создаден пред XIII век, којшто и самиот бил продлабочуван од ред појави сврзани со натамошниот развој.

Поради тоа за единството на македонскиот јазик имале посебна важност оние изоглоси што се ширеле како во западната така и во источната област. Таков бил случајот со рефлексите на назалните вокали. Кога приближно кон XIII век се извршила деназализација на тие вокали во јадрото на македонските дијалекти, тогаш место $\underline{\check{e}}$ се добило $\underline{\check{a}}$, кое веќе постоело во системот, а место \underline{o} се добило $\underline{\check{a}}$, со повеќе можни нијанси во фонетската реализација. Тие замени претставуваат изоглоси кои по ширината на своето простирање се мерат со опсегот на поранешната замена на силните ерови на македонскиот терен ($\underline{\check{y}} > \underline{o}$, $\underline{\check{y}} > \underline{e}$). Во поново време $\underline{\check{e}} > \underline{e}$, така што и дефинитивниот резултат го обединува најголемиот дел на македонската јазична територија (процесот останал незавршен само во локалните говори на крајната југозападна и југоисточна територија, во кои $\underline{\check{a}}$ се чува сè уште во позиција под акцент). Што се однесува до $\underline{\check{a}}$ (\underline{o}), натамошниот развој се усложнил. Во XIII и XIV век тоа преминало во \underline{a} ($\underline{p\check{a}ka} > \underline{p\check{a}ka}$, $\underline{p\check{a}t} > \underline{pat}$) во централниот појас како на западните така и на источните говори. Меѓутоа, извесни говори останале надвор од опфатот на тој процес. Тоа се говорите во западната периферија и во јужната област (за која тре-

ба да ја имаме на ум и посебната ситуација во врска со реликтите од назализмот). Има место за претпоставката дека преминот $\check{a} > \underline{a}$ кон XIII – XIV век не ги опфатил и тие говори поради тоа што процесот на деназализација во нив се забавил. Навистина некои од тие говори го замениле \check{a} по различни начини, но тоа станало во поново време, во новиот период, што се гледа од фактот дека во нив од иста замена бил опфатен шва-вокалот не само како рефлекс на \check{a} , ами независно од потеклото (сп. рока – срце во галичкиот говор, при рока – сорце во говорот на Жероница и рака – сарце во говорот на Бобошчица).

Од стариот период не се наследени некои особености во консонантизмот што би учествувале на повидлив начин во дијалектната диференцијација на македонскиот јазик. Таква особеност би претставувало чувањето на повеќе консонантски опозиции по признакот на мекост, но тоа е денеска ограничено само на говорите на југоисточната периферија. Сепак треба да се допушти дека таа особеност во минатото се чувала подолго во источната област, што може да се види и од развитокот на \underline{n} во западните и источните говори, изразен во посебната замена на старото и новото \underline{n} : него – носен'е > носејне (во западните говори) наспрема: него, носене во источните. Ширењето на извесни консонантски особености, под српско воздејство, го следело правецот север-југ, поврзувајќи ја така западната и источната област, а оставајќи ги како периферни јужните говори. Таков е случајот со изговорот свек'а, мег'а (место постарото свѣшта – межда), како и со замената на почетните групи чр-, чр- со цр-, цр (црево, црн и сл.). Подоцна, во новиот период, истиот правец го следи и распростирањето на резултатите на новото јотување на т и д (братја > брак'а, ливадје > ливаг'е и сл.).

Редукцијата на вокалите во неакцентирани позиција, еден процес што секако бил отворен кон XIII – XIV век, придонесува за делењето на источните од западните говори по уште една необично маркантна особеност. Кон неа се придружуваат во новиот период и такви појави какви што се различниот развиток на х, различната мера на губење на консонанти во интервокална позиција и други повеќе или помалку локално обележени особености што

исто се вклучуваат во дијалектната диференцијација на македонскиот јазик.

Самата теренска констелација погодувала за основната дијалектна поделба на македонскиот во источна и западна група, со оглед на тоа што текот на реката Вардар од север кон југ ја дели македонската територија на источен и западен дел. Имајќи ја предвид основната поделба на македонските дијалекти, не можеме да се ослободиме од впечатокот дека некои историски соодветства просто фрапираат. Доста е да се спомене дека во предсловенскиот период источна Македонија ја населувале Траки и Пеони, додека западна Македонија била област на илирските племиња. Во касниот среден век имаме феудални формации што ја покриваат западна Македонија (Кралството на Влкашин и Марко во втората половина на XIV век и, од друга страна, такви што ја покриваат источна Македонија (владенијата на деспот Оливер, деспот Углеша и Дејановиќи).

Развитокот на фонолошкиот систем на македонскиот не може да се разгледува целосно без да се има притоа предвид воздејството на другите јазици со кои тој бил во контакт. Добро е појавите од ваков карактер да се претставуваат како резултат од дејството на културно-историскиот фактор во фонолошкиот развиток на даден јазик.

Бидејќи македонските говори се поврзуваат во еден лингвистички континуум со бугарските и српските говори, без да може да се постави некоја остра граница спрема нив, јасно е дека ред процеси, особено пак во преодните зони, се должеле на еднакви причини и доведувале до еднакви резултати. Сигурно дека поблиската поврзаност на македонскиот терен со бугарскиот односно српскиот државен центар во определени периоди во минатото придонесувала за правецот на ширењето на некои изоглоси, што можевме да го посматраме, на пример, во врска со рефлексите за прасл. *tj, *kt, *dj. Престижот што го стекнала во XIV век српската варијанта на црковнословенскиот јазик, која останала во доминантна употреба во Македонија сè до XVIII век, причинил што извесни лексеми во кои се содржел рефлексот у за o да се распространат широко во македонските говори: суд, судија, вечна мука и др. По овој пат проникнале и неколку збора,

карактеристични за црковниот јазик, во кои на местото на стариот ер се јавува ǣ или a. Таков е случајот со сабор (место очекуваното: собор), формата нотирана дури и во записи на народни песни од Охрид во XIX век. Во истиот ред спаѓа: саздаде – саздаде (сп. и лично име Саздан).

Контактот со несловенските балкански јазици многоструко се одразил во фонолошкиот развиток на македонскиот, и тоа како во широки размери така и во однос на некои локално ограничени појави. Навлегувањето на ред грцизми во составот на кои се содржело ф причинило, тој консонант да биде вклучен во фонолошкиот систем на македонскиот. Грцизмите со меко к' и г' пред вокалите од преден ред ја подготвиле, од фонетска страна, почвата за појава на тие елементи и во независна позиција, со што тие добиле фонеман статус. Установувањето на фонемата ц се должи на примањето на ред турцизми во кои се јавувала таа (цамија, оцак итн.). При адаптацијата на секвенците kö, kü, gö, gü во турските заемки значително нараснала фреквенцијата на консонантите к' и г' во македонскиот. И некои процеси во тек можеле да бидат запрени со воздејство на туѓите јазици. Изразит пример за тоа претставува стопирањето на стремежот за затврднување на л' поради фактот што биле примени голем број турцизми со таа фонема. И на територијата каде што ǣ (како рефлекс на o) преминало во a, тоа пак било востановено во системот (особено во источната област) под воздејство на турскиот (сп. ка̀на, са̀клет, калаба̀лак итн.) успешно без да се има предвид тој контакт, чие воздејство може да се следи, на пример, во однос на појавата на шва-вокалот во посебни окруженија, како и во однос на неговите варијанти, во дистрибуцијата на с, во развојот на х и др. Можеби и процесот на деназализација во периферните западни говори бил забавен под воздејство на албанскиот.

Културно-историскиот фактор во најново време, во XIX и XX век, има придонесено за осигурувањето на местото на х во фонолошкиот систем на македонскиот литературен јазик, како во неговата писмена така и во неговата говорна форма, иако во претходниот период во дијалектите беше пројавена тенденција за елиминирање на таа фонема, така што во северната и западната област и се стигнало до таков резултат. Навлегувањето на голе-

ма маса на нов лексички материјал, било да се работи за книжни зборови примени од другите словенски литературни јазици или, во уште поголема мера, за елементи од интернационалната лексика, станало причина за отклонување на споменатиот резултат на една иманентна развојна тенденција. Во овој случај, како и во погоре споменатите аналогни случаи, се работи за отстапување на развојните тенденции пројавени во фонолошкиот систем пред напливот на нова лексика, што се налага од потребите на дадена културно-историска ситуација. Системот, така да се рече, нема време да ја адаптира таа лексика спрема своите особености, па е полесниот и поекономичниот излез најден имено во отстапувањето од некои негови особености и тенденции.

ЗАТВРДНУВАЊЕТО НА МЕКОТО Л

Затврднувањето на меките консонанти е една од најкарактеристичните тенденции, изразени во историскиот развој на македонскиот консонантизам. Пројавена веќе во стариот период на нашиот јазик, таа тенденција се остварува по различни начини сè до наше време, со сета онаа нерамномерност во степенот на нејзиното извршување од дијалект до дијалект.

На затврднување подлегнало и мекото л. Познато е дека, освен во тесниот појас на северните говори во кои е тоа уште преднонепчен глас, тоа преминало во македонскиот во венечен глас, во т.н. полумекото л, еднакво по изговор со секое л пред вокалите е, и.

Меѓутоа во еден опсег наши говори процесот отишол уште понатаму: старото л' на полно затврднало: *луџе, клуч, ѝосѝела, недела*. Ова затврднување станало во прилепскиот и велешкиот говор, проникнувајќи негде-годе и во периферните области на соседните со нив говори. И така, овој изговор на Централна Македонија е од сите страни ограничен со изговорот на полумекото л во случаите како приведените погоре. Имаме едно јасно обележено огниште на изговорот добиен во краен резултат од тенденцијата за затврднување на овој глас.

Полумекото л сепак постои и во системот на прилепскиот и велешкиот говор, но исклучиво во туѓи зборови, од кои најголем број отпаѓа на турцизми, сп.: *ѝел'ѝе, бол'ме, дил'бер, бел'а* итн. Во ново време со него е заменувано средното л и во зборови примени во народот од европските јазици: *ѝел'уш, ѝол'ка* и др. Велешкото *шол* (нем. Schalle) сепак покажува замена со тврдо л. Од словенските корени само л'уб- се среќава во овие говори со полумекото л, но во овој случај пак се работи за внесен

изговор, преку црковниот јазик (*л'убов*) или по друг пат (имињата *Л'убе*, *Л'убен*, *Л'убица*). Во прилепскиот говор го заменило *л'* гласот *р* во *ил'ака* (*ѝраќа* срп. *ѝраќка*), веројатно поради стремежот да се избегне омонимијата со глаголот *ѝраќа*, при кое навистина како најблиска замена на *р* може да се јави само *л'*, зашто ако би дошло тврдо *л* би настанала пак омонимија со глаголот *ѝлаќа*. Во прилепскиот градски говор се јавува освен тоа интересна замена на *л* со *л'* во името *Л'азо*, *Л'азе* (инаку само: *Лазар*). Се искористило овде *л'* за потсилување на емоционалната хипокористична нијанса.

Постоењето на два слоја зборови во овие говори – стари, со затврднато *л*, и нови, примени главно од турскиот јазик, повлекува и една јасна хронолошка граница: затврднувањето на *л* се извршило во нив пред идењето на Турците, односно пред навлегувањето на турцизмите со полумекко *л* во нашиот јазик. Во случајов турскиот јазик извршил едно важно влијание врз нашата фонетика. Во говорите каде што веќе било уклонето спротивставувањето *л : л'*, тоа наново се востановило преку полумекото *л* во турските заемки. Од друга страна, во говорите каде што процесот на затврднувањето на *л* уште се наоѓал на степенот на полумекко *л*, натамошното одвивање на тој процес било задржано со бројното навлегување на споменатите заемки од турскиот јазик. Така се случило што преминот кон тврдо *л*, доживеан во прилепскиот и велешкиот говор, да се ограничи на своето првобитно огниште.

Тоа што во овие говори среќаваме денеска изговор: *зел'је*, *седел'је*, *ѝил'је*, *крил'је* и сл. сведочи дека во нив, како впрочем и во другите западномакедонски говори, никогаш не било извршено новото јотување на *л*. Да беше поинаку, ќе требаше да се добие: *зеле*, *седеле* итн. Во овие случаи имаме, пред *ј*, чисто позиционо обусловен изговор на полумекко *л*. Од истото ова произлегува дека и во грцизмите *зил'је*, *ил'јада* (за разлика од долновардарското *ил'адо*) изворот без слевање на *л* и *ј* во меко *л* е во овие говори стар. Инаку велешкото *босилок* (во Прилепско: *босилек*) покажува дека во стари заемки со меко *л* се извршило неговото затврднување, сосем онака како што и би се очекувало.

Треба да се укаже и на тоа дека при мешање со другојазично население станувале во некои наши говори исто извесни фонетски па и фонолошки поместувања во противставувањето *л : л'*. Така во битолското село Ореово ја имам забележано појавата да се заменува веларното *л* со еден посебен спирантен глас од родот на *у*. За нашето уво тој глас звучи наполно како *ј*, меѓутоа говорителите добро го разликуваат, на пример, изговорот *јајца* од *уајца* (*лајца*). Оваа појава е позната во уште некои села на огранките на Пелистер над Битола. Се работи во случајов за претопено влашко население, кое во својот првобитен јазик не го познавало веларното *л*. Во Тиквешко се забележува напредувањето на еден процес на отклонување на споменатото спротивставување со тоа што како фонетска замена за *л* и *л'* се јавува едно *л* „средно“ меѓу нив. И овде се чини дека првобитниот поттик е дојден од мешањето со влашкото население, но во врска со оваа појава уште немаме попрецизен опис и податоци наполно проверени на теренот.

ЗА НЕОРГАНСКОТО Х ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Појавата на х-пристап при образувањето на вокалите во почетокот на зборот е позната во неврокопскиот говор, главно пак пред *и*, пред кое се развива *х* воопшто во почетокот на слогот: ^хима, ^хистина, трохица и сл.¹ Таков придишен х-елемент е забележен и во Западна Македонија, во говорот на муслиманите во село Дебреште (Прилепска околија), каде што се јавува покрај другото и изговорот ^хрж, ^хржаница, ^хрѓа наспрема случаите со старо *х*: ^хрбеи, ^хркање²

Дека се работи за една појава позната во повеќе наши дијалекти во времето пред да се загуби во нив *х* во почетокот на зборот, можат да ни посведочат и некои постари записи. Така во една белешка од 1677 во псалтир од манастирот св. Никола – Слепче (Прилепско) наоѓаме: *ѿ да хи прости*³. Овде ни е претставена убава наспоредност со денешниот неврокопски изговор ^{хи}, ^{хим}, ^{хми}⁴. Денешната западномакедонска заменска форма *и* се развила најверојатно по овој пат: *их* > *хих* > *хи* > *и*. Во другите наши говори пак се добило *ѿи* по таков начин што *х* било истиснато од *ѿ*, пренесено од единската форма *ѿо*. Во познато-

¹ Кирил Мирчев, Неврокопскиот говор, Годишник на Софийскиот универзитет, Историко-филологически факултет, кн. XXXII, 1935–1936, с. 34–35.

² Божо Видоески, Поречкиот говор, Дипломски работи, кн. 1, Скопје 1950, с. 25.

³ Ѓордан Иванов, Български старини изъ Македония, София 1931, с. 74. Се среќава *хи* и во две други белешки издадени кај Иванов : во пролог бр. 4 од Зограф, напишано со тајнопис: да хи чате (с. 253) и во пролог бр. 5 од истиот манастир, во белешка од 1680 г.: та хи пратихме; да хи препишете (с. 255).

⁴ К. Мирчев, *op. cit.* с. 35.

то писмо од Крушово, објавено во Минало кн. I, се јавува со *x* заменската форма од женски род *xa* место *ja*, а: моята животъ ха некумъ, да ми ха ѡкините душата⁵. Би можело, не без основа, да се мисли дека и денешното тетовско *џа* е добиено преку еден постар изговор *ха*, во кој почетното *x* било истиснато од *џ* по истиот начин и во истото време кога место *хи* се јавил изговорот *џи*. Неорганско *x* во почетокот на зборот среќаваме и во приписка од 1728 г. од Лесновскиот манастир, само што во случајов во еден збор чисто црковен: хобитлъ⁶. Во една приписка од 1780 г. во евангелие од манастирот Слепче-Продром (Крушевско) покрај *рѣнаѣа* иде *хрѣшиѣа*, т. е. токму таков изговор со неорганско *x* каков што имаме во тој збор и денеска во Дебреште. Во записите од 18 в. во Трескавечкиот кодик се наоѓаат и вакви бележења: хогламници, хулище, хорехово, хрѣшь⁷. Сите овие примери несомнено потврдуваат дека порано појавата на неорганско (придишно) *x* била далеку територијално пораспространета и дека денеска имаме само остатоци од таа појава во некои наши говори што не го загубиле уште наполно почетното *x*.

На една таква распространетост на споменатата појава укажуваат не само записите, ами и некои промени во изговорот на одделни зборови, што можеме најдобро да ги објасниме тргајќи од претпоставката за развојот на неоргански *x*-елемент во почетокот на тие зборови. Овде пред сè мислиме на охридските зборови *олиѣца*, *олиѣче* и *олиѣѣца*. Никако не може да се прими дека во охридскиот

⁵ Во последно време Х. Поленакoвиќ со повеќе уверливи доводи го постави под сомнение читањето на годината на тоа писмо како 1637, како што е дадено од Г. Баласчев во Минало I, и предлага годината да се чита како 1837. Види: Македонски јазик, IV, 10, с. 221–232.

⁶ Ѓ. Ивановъ, op. cit. с.166.

⁷ А. М. Селищев, Македонские кодичи XVI – XVIII веков, София 1933, с. 133 и 213. Селищев неточно заклучува дека во говорот на пишуваачот на записите од 70 – 90 години на XVIII в. во Трескавечкиот кодик *x* пред вокал сосем отсутствувало и дека бележењето на *x* се јавило „поради стремежот на пишуваачот кон грамотно писмо“, па според тоа случаите како приведените да се такви во кои тој „згрешил во однос на правилната употреба на *x*“ (с. 213). Всушност пишувањето хорехово наспрема ореовець и сл. во овој кодик ни претставува една реална состојба во говорот на пишуваачот, кога придишното *x* можело и да се јавува и да не се слуша во изговорот, еднакво во зборовите каде што *x* било старо како и таму каде што наново се образувало како придишен пристап кон вокалите во почетокот на слогот.

говор почетната група *лж-* можела да се развие во *олж-*, *оли-*, бидејќи таа во него, со вметнување на вторичен вокал, давала *лъж-*, како што сведочи охридското *лъжам*, *лъџа*, па и *лъјца* (дублет наспрема *олишца* во истиов овој говор). Добивањето на изговорот *олишца* можеме да го замислиме најлесно само така ако претположиме дека тој се развил од едно постаро *хлжшца* односно *хължшца*, по истиот начин како што од старото *хлџам*, *хълџам* се добило *холџам*, а оттука по губењето на почетното *х*: *оџам*. Вака се објаснува и дебарското *олшца*⁸ зашто и во градскиот дебарски говор вокалното *л* преминало во *ол*. Тоа што во охридскиот говор наоѓаме двоен изговор *олишца* и *лъјца* не е ништо чудно, кога се знае дека заправо овде имаме работа со еден придишен глас, што и во еден исти збор се јавувал факултативно, па споменатата двојност и е трага од двојното изговарање на овој збор во времето дури уште не исчезнало почетното *х*. Изговорот *олишца* наспрема *лъјца* ни дава можност и за релативно хронологизирање на две гласовни појави во охридскиот говор: неорганското *х* се јавило во него пред да стане губењето на интервокалното *ж* во овој како и во два-три други збора. Што се однесува до изговорот *олишца* место старото *лаишца*, исто е најверојатно дека тој се добил преку *хлаишца*, *халишца*, *хълшца*, слично на тоа како во овој говор од *џрамада* се добило *џрмада*. Да потсетиме дека затемнувањето на акцентираното *а* е една појава карактеристична за охридскиот говор. Наспрема охридското *олишца*, познато во градот Охрид и во некои соседни села, се среќава *алишца* во струшкиот говор, а исто така и во прилепскиот говор⁹. Согласно со она што го говоревме, и овде метатезата во почетниот слог полесно би се објаснила тргајќи од претполаганиот изговор *хлаишца*.

Со постоење на почетен *х*-елемент се обиде А. Селищев да го објасни добивањето на *у* место *о* во западномакедонското *ушче* (*ушше*). Само што тој, опирајќи се на учењето на Фортунатова и Шахматова, тргаше од претпоставката дека во тој збор *х* било наследено од прасловенскиот, па се задржало најдолго време во онаа

⁸ Панче Михаилов, Градскиот дебарски говор, Дипломски работи, кн. 5, Скопје 1954, с. 16.

⁹ Бл. Корубин, Алтица, Македонски јазик IV, 9, с. 216. Димче Маленко, Неколку примери за „олтица“, Македонски јазик V, 1, с. 106.

говорна група од која потекнуваат современите македонски дијалекти¹⁰. Спротивно на ова Г. Илјински ја отфрла таа претпоставка за прасловенскиот изговор на тој збор и побара поинакво објаснение за уште (уште), мислејќи на контаминација меѓу не оу + *оште¹¹. Меѓутоа, тврдењето на Селишчева дека овде имаме чисто гласовна промена, потпомогната и од претполаганото почетно *x*, добива сега пак извесна веродостојност, зашто не мора да се трга од претпоставката за еден изговор наследен од прасловенскиот, ами може да се мисли токму на неоргански развиено *x*, какво што среќаваме во западномакедонското наречје и во случаите приведени погоре. Ова може да најде поткрепа донекаде во фактот што во западномакедонскиот изговор наоѓаме и *улера* место *холера*, каде што преминувањето на *o* во *y* станало зад гласот *x*. Толку е полесно да замислиме дека од претполаганото *хошѝе* се добило *ушѝе*, кога знаеме дека овој збор е обично атоничен. На влијание од придишното *x*, пред загубување, врз преодот *o > y* во аористните форми како дојду, виду во леринскиот говор мисли А. Мазон¹². Прашањето може да се постави и пошироко: нели развивањето на еден дифтонгичен изговор на почетното акцентирано *o*, како на пример во *’ó-žan*, *’ósum* и сл.¹³ било спомогнато и од придишното *x*, кое исчезнувајќи оставало сепак извесна трага во посиленото лабијализирање на вокалот? Само спомогнато, зашто овде се работи несомнено за едно поосновно поместување во артикулационата основа на вокалите во македонскиот и кога тие не се во апсолутниот почеток на зборот: *к’óза*, *д’óма*, што се забележува и кај е: *’éла*, *с’éга*.

¹⁰ А. М. Селищевъ, Очерки по македонской диалектологји, Казань 1918, с. 87.

¹¹ Г. Ильинский, Заметка о мак.-болг. наречии ўште (уште), Македонски прегледь VI, 4, 46–49. Гледиштето на Илјински е поткрепено и од Ив. Леков во нотицата: За произхода на макед.болг. наречие ўште (уште), Македонски прегледь VIII, 4, с. 154–155.

¹² А. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, Paris 1923, s. 23.

¹³ V. Oblak, Macedonische Studien, s. 39.

ПРАСЛАВЯНСКИЕ СОЧЕТАНИЯ *čr-*, *čr̥-* В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

В южнославянских языках праславянские сочетания *čr-*, *čr̥-*: 1) остались без изменения, 2) перешли в *чр-*, *чр̥-*, 3) подверглись разложению вследствие появления вставного гласного или в результате утраты *p* (последнее произошло в некоторых говорах словенского языка).

Для македонского языка характерно: 1) переход в *чр-*, *чр̥-* и 2) разложение сочетаний вследствие появления вставного гласного.

Наиболее обстоятельно история этих сочетаний на македонском материале исследована А.М. Селищевым¹. При этом особое внимание он посвятил вопросу о появлении сочетаний *чр-*, *чр̥-* в македонском языке, приведя много аргументов в защиту точки зрения, что их употребление распространилось благодаря сербскому влиянию, усилившемуся в Македонии в XIV в. Селищев указывал на роль высших слоев населения, особенно церковных кругов, в расширении этого влияния, которое в тот же период привело и к другим изменениям (замена *шii*, *жс* на *ќ*, *џ*, рефлекс *у* на месте *ж* в некоторых лексемах и др.).

Учитывая то, что появление *чр-*, *чр̥-* в сербском относится к более раннему периоду (оно засвидетельствовано уже в XI – XII в.) и что упомянутое влияние носило комплексный характер, действительно, как будто бы нет оснований отрицать тот факт, что в данном случае импульсы шли из сербской среды. Произношение с *чр̥-* (в слове *чръвинѣ*) мы находим в записи, сделанной Добре Дияком, писавшим Трефологий в с. Калугерец (Поречье, Западная Македония) в «дни благоверного короля Мар-

¹ А.М. Селищев. Македонские кодичи XVI–XVIII веков, София, 1933, стр.102–111.

ка». Это был как раз период, когда сербское влияние в Македонии приняло особенно широкий характер. В тексте 1409 г., в книге сочинений св. Григория читаем, что она написана «въ странѣ скопыа гра¹, в цръной горѣ»².

Соглашаясь таким образом с Селищевым (и с другими исследователями) по вопросу о направлении, в котором развивался этот процесс, мы не можем принять утверждения относительно того, что в македонском *цре-*, *цр-* (*цър-*) появились, вместо установившихся будто бы до этого групп *чере-*, *чер-*. Именно в этом пункте мы хотели бы сделать уточнения и предложить другое объяснение развития этих сочетаний на македонской почве.

Письменный материал не содержит каких-либо точных данных в пользу утверждения Селищева. Действительно, в кодексе монастыря Матки в записи XVI в. Имеем *Черешнево* (ныне с. Црешево, Скопско), и Селищев придает особую важность этому примеру³. Между тем написание того же названия с сочетанием *чр-* (съ чръшвенои) встречаем в грамоте Константина-Асена (до 1277 г.); ср. там же: ѿ Чръногорж до Чръного камене (Скопско); Чръско градище (Крапа, Прилепско)⁴. Старое название Црешева находим и в грамоте Милутина: *Чръшево*, *Чрешевлѣани*. Ср. также в той же грамоте: *Чрънче*, *Чрънецево* – Скопско, *Чръвчища* – Полог⁵. На написания с *чр-* в более позднее время указывает и Селищев⁶: на *рѣке Чрънѣ* (в письме попа Луки в монастырь Слепче-Продром, Центральная Македония); *Чръневец* (XVI в.), наряду с *Цръневец*, *Црънев* (XVI – XVII в.), *Чрънобоки* (XVI – XVII в.) и *Цръно бѣки* (XVI в.),

² А.М. Селищев. Очерки по македонской диалектологии, т.1. Казань, 1918, стр. 163.

³ В данном случае нельзя упускать из виду особенность формы *чреш(н)а*, которая имеет более широкое распространение на македонской почве, чем другие слова с *чере-*. А Вайан считает, что эту форму необходимо отметить особо, как возможное влияние романского (аромун. *čirešu*) или греческого (*κεράσιον*). Ср.: A. Mazon et A. Vaillant. L'évangélique de Kulakia. Paris, 1938, стр. 60.

⁴ Й. Иванов. Български старини из Македония. София, 1931, стр. 582–583; А.М. Селищев. Очерки..., стр. 163.

⁵ Р. Грујић. Три хилендарске повеље. «Зборник на историју јужне Србије», I, Скопље, 1936, стр.10–15.

⁶ А.М. Селищев. Македонские кодексы..., стр.102.

Црњобоки (XVII в.) – в записях из Слеченског кодика (речь идет о современных селах в Битольско – Црнейц и Црњобоки). Материал памятников, взятый во всей совокупности, прямо показывает, что было не *чере-*, *чер-*, а старое *чр-*, *чр̑-*, сохранившееся в северных и в большинстве говоров центрального пояса до первого широкого распространения на македонской территории произношения *чр-*, *чр̑-*.

Еще более убедительно свидетельствуют против предположения о первоначальной замене на *чере-*, *чер-* в упомянутых и других говорах факты из македонской диалектологии. Так, остальные топонимы, приводимые Селищевым в качестве доказательства его тезиса, относятся к южным районам или включаются естественно в диалектные типы областей, перечисляемых нами ниже⁷. Особенно показательна картина в македонских говорах, расположенных вдоль западной границы на линии Дебарско-Костурско, так как в них имеем не один рефлекс, а различные результаты соответственно двум хронологически выделенным фазам. Сочетание *чр-* изменилось в *чер-* (*черево*, *черейна* в Галичнике, Жернонице и в Костурско, *чер'а̀во*, *чер'асло* в Бобошчице), в то время как *чр̑-* перешло в *чр-* в галичском и разложилось в других локальных говорах этой группы в результате появления гласного, который регулярно развивался перед каждым слоговым *р* (*чорвец*, *чорви*: *чарвиѿе* в Жернонице; *чарф*, *чарн* в Бобошчице; в Костурско: *ч^арвец*, *ч^арн* – Нестрам, *ч^ервец*, *ч^ерн* – Эзерец)⁸.

В македонском есть говоры с одним рефлексом *чер-*, но они расположены на юго-востоке. Это, например, серские говоры и говоры сел Сухо и Висока в Солунско.

⁷ Так, *Черейо(в)ска* в Малой Реке (Дебарско) находится в области, где всегда *чр-* > *чер-* (см. Ниже, п. 2) и представляет еще один пример подобного изменения. *Чернец* встречается в Тиквеше; другие топонимы, приведенные А.М. Селищевым, относятся к более южным областям. Большое сомнение вызывает сообщение (взятое у И. Цвиича), будто в Прилепско-Битольско можно встретить форму *Черна* (р. Црна).

⁸ Ср. А. Белић. Галички дијалекат. Београд, 1935, стр.118; о Жернонице (Жировнице) см.: М.Д. Петрушевски. Неколку црти на говорот од Жировница, «Македонски јазик», 1951, II, 3–4, стр. 58; А. Mazon. Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud. Paris, 1936; стр. 51; материал костурского говора собран проф. Б. Видоеским.

Из всего изложенного можно сделать заключение о том, что история развития рассматриваемых сочетаний не была одинаковой на всей территории македонских говоров. Изменения, происшедшие с *чр-*, *чр̑-*, представляются нам следующим образом:

1. Северные и большинство говоров центрального пояса (как западной группы диалектов, так и восточной) сохраняли *чр-*, *чр̑-* до периода, когда широко распространилось произношение *цр-*, *цр̑-* (XIV в.).

Интересно отметить что в говоре Гратче (Костурско) *чр-*, *чр̑-* сохранялись, очевидно, дольше, чем в окрестных говорах. Однако ввиду отсутствия связи с процессом распространения *цр-*, *цр̑-*, они распались вследствие появления секундарного гласного: *ч^арэво*, *чарн*, *ч^арвен*.

2. Как уже было сказано, периферийные западные говори прошли через две фазы в развитии рассматриваемых сочетаний. В более старой фазе *чр-* > *чер-*, а в новой фазе *чр-* или перешло в *цр-*, или разложилось вследствие появления секундарного гласного.

Эта ситуация особенно интересна с исторической точки зрения. Она заставляет нас искать объяснение появлению *е* в *чер-* таким образом, что можно принять существование в этих говорах стадии с *ч̑р-*. Для говора Галичника предположение об этой стадии было сделано еще А. Беличем⁹. Нам кажется, что диалектологический материал, которым мы располагаем, подтверждает эту гипотезу. Таким образом, формы типа *черев*, *черейна*¹⁰ могли появиться уже в период перехода редуцированных в гласные полного образования. Интересно, что в памятниках встретилось написание *ч̑р̑ѣво*. А.М. Селищев указывает на него в одном из списков хроники Амартола XIV в. (Хлудов сборник, № 183): *въ ч̑р̑ѣвѣ зачьньши, в ч̑р̑ѣвѣ имаши* (л. 33). Поскольку речь идет о сербской редакции, ясно, что эти формы остались от старых списков.

Разложение *чр̑-* вследствие появления вторичного гласного в некоторых говорах этой группы произошло позднее. Вторичный гласный по качеству не таков, как рефлекс *ж* в данном говоре. Подобный результат не мог

⁹ А. Белић. Указ. соч., стр. 113–114.

¹⁰ А.М. Селищев. Македонские кодичи..., стр.106.

появиться до перехода ж в ѣ (приблизительно к XII в.). Вероятно, он появился позже.

Таким образом, выводы, которые можно сделать на основании македонского материала о времени и способе перехода *чр-* в *чер-*, несомненно важны и при рассмотрении этого вопроса и в связи с историей языка в других южнославянских областях.

3. В некоторых юго-восточных говорах *чер-* появилось и на месте *чр-*, и на месте *чр̣-*. Мы склонны в этом случае также предположить предшествующую стадию перехода в *ч̣р-*. Рефлексы ж и вторичных гласных, развившихся в других сочетаниях, качественно отличаются и в этих говорах. Материал говора сел Сухо и Висока (Солунско) содержит, кроме *червó*, *чёрна*, *чернилó* и *чарвó*, *чárна*, *чарни́лу*. По мнению Зб. Голомба, случаи с -ар-, вместо безударного -ер-, можно толковать как результат редукции, известной в этом говоре (тогда *чárна* возникло бы по аналогии с *чарни́ца*, *чарни́лу*). Зб. Голомб считает *червó*, *чарвó* «результатом изменения по аналогии с *čřt старого безударного сочетания *čerev-<*čerěv-<*červ-»¹¹. Не исключено, что говоры с *чере-*, *чер-* простирались в прошлом также несколько севернее солунских.

Таким нам представляется развитие *чр-*, *чр̣-* в македонском языке. Разумеется, можно было бы еще много сказать о подробностях по отдельным местным говорам. Так, на границе между южными и центральными говорами встречаются формы, получившиеся в результате скрещивания (*церево*, *церейна*), которые прямо указывают на экспансию произношения с *чр-* в направлении к югу. Но все это остается на уровне междиалектных контактов и не меняет картины в целом. Мы не ставили здесь задачу исчерпывающего описания состояния в современных македонских говорах.

¹¹ Зб. Голомб. Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско). «Македонски јазик», 1960/61, т. XIII–XIV, стр. 239.

АКЦЕНТИТЕ ВО ЕДЕН ТЕКСТ ОД ПОЧЕТОКОТ НА 16 ВЕК

I

Во составот на еден зборник од богослужбени текстови од почетокот на 16 век се наоѓа испишана, на 9 ливчиња, службата на св. Лазара, читана по триодот на вечерната спроти Цветници. За разлика од останатиот текст во тој зборник од српскословенска редакција, овие 9 ливчиња се пишувани со јусов правопис, а и надворешно се izdelуваат по тоа што се испишани со многу ситен ракопис. Во пишувањето учествувале два писца, така што на првиот му припаѓаат првите 13 странички и двата горни реда на 14-тата.¹

¹ Зборникот е заведен во Библиотеката на семинарот за јужнословенски литератури на Филозофскиот факултет во Скопје под бр. 1735 од 17.XII 1948 г. Донесен е од с. Ваташа (Тиквешко) од другарот Љубен Лапе, доцент на Филозофскиот факултет во Скопје.

Зборникот сега има 318 ливчиња, формат 14,5 X 10. Почетокот и крајот се загубени. И во средината недостигаат неколку ливчиња, а други неколку се заменети во поново време, така што текстот од нив бил наново препишан. Полесно оштетените ливчиња се долепувани, но повеќето по белините, при преподврзувањето, а само во два случаја преку лепеното е препишан текст. Ракописот е подврзан во дрвени корици, обложени со кожа, но задната корица е сега речиси откината.

До листот 300, освен вметнатите ливчиња, ракописот е пишуван од една рака, со по 17 реда на страница.

Службата на св. Лазара ги зафаќа л. 301–309 и е пишувана со по 22 реда на страница. По неа, на крајот, иде службата на прв ден Велигден, пишувана пак од друга рака, со по 20 реда на страница.

Текстот на службата на св. Лазара до 13 страница вклучително и два реда на 14-тата е пишуван од еден писец, а последните пет страници, по нашата пагинација, од друг.

Текстот на службата ги носи сите белези на трновски извод. Особеностите на пишувањето во него се посретнуваат со оние правила за употребата на одделни букви што се посочуваат како карактеристични за Евтимиевата школа². Така и овде:

1. Јусовите никако не се јотуваат, а нивната употреба е регулирана по следниот начин. Зад тврдите консонанти тие идат на своето старо место. Во почетокот на зборот се пишува само *а*. Зад вокал се пишува само *ж*, меѓутоа редовно *-жа*. Можат да следуваат *-ла* ако е претходниот консонант мек: *послѣднала* и сл. Во другото, зад палаталните консонанти, нивниот правопис се води по познатата замена на носовките. Од ова има само ретки исклучоци: *своа* 4, *одежда* 5 и др.

На изговорот од јусовите укажуваат примери како овие: *благооутробиѣмъ* 2, *съсоущихъ* 2, *литїж* (ном.) 18, *дѣтинѣа* (ак. мн.), *паримїа* (ном.) 4, *срѣтоше* 8, *прїдоше* 13.

2. Буквата *ѣ* е добро разграничена во употребата од *Е*, *а*. Има неколку примери на мешање, како: *видѣше*, *жрѣбати* 1, *ѡтетѣ* 5, *словѣ* (вок.) 10. Инаку *ѣ* иде место *А* зад меки консонанти: *землѣ*, *древнѣго* и сл.

3. И буквата *ы* не се меша со *и*, *ї*, освен во неколку случаи: *хероувыми* 7, *вѣтвы* 8, *красоти* 12, *неразоумивїи* 12, *хвали* 13, *съблазны* 16, *непокоривїи* 16. Буквата *ї* се употребува пред вокал.

На маргините од зборникот во подоцнежнo време – од притежателот свештеник или певец – се бележени одделни зборови како указание за карактерот и гласот на песнопенијата и др.

Покрај споменатите служби на св. Лазара и на прв ден Велигден овој зборник содржи уште: часослов, извод од молитвеник, канон молебен, требник, месецослов од септември до август и избрани стихирни. Акцентски знаци се среќаваат и во другите делови на зборникот, но спорадично и поставувани не по оној начин што го имаме во службата на св. Лазара.

Хартијата на која е пишуван овој ракопис носи воден знак „палец“, познат од 1505 година. Овде му искажувам благодарност на проф. Мошин (Загреб) за установувањето на овој факт.

² Види свод на тие правила, врз основа на влашко-молдавските ракописи од трновски извод, кај А. И. Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, 1904, с. 390–399.

4. Буквата *ia* се пишува само во почетокот на зборот. Нема јотувано *e*, а место него во почетокот иде едно пошироко *E*.

5. Големiot *ъ* се пишува редовно во предлозите (и префиксите), исто најчесто и во средината на зборот, а на крајот се пишува *ь*. Во групите *trъt*, *tlъt* се среќаваат и двата ера.

6. Широко *O* се пишува во почетокот на зборовите, тесно во средината, *O* со две точки во зборот *OЧИ*, *omega* горе-долу спрема оние правила што важеле во трновската школа.

Заслужува да се истакне, и на тоа овде посебно ќе се задржиме, дека во овој текст редовно се бележи акцентот. На оние 18 странички колку што изнесува тој, испишав околу 840 акцентирани збора (ако се бројат и повеќе пати акцентираниите исти зборови).

Прашањето за бележењето на акцентот во црковно-словенските текстови откај 14 век наваму сè уште чека поблиско разгледување, иако му се и досега посветени некои работи³. Заправо, не е исполнета ни нужната претпоставка за да се пристапи кон неговото целосно разгледување: не е даден опис на употребата на акцентните знаци во најголем број од оние текстови што се јавуваат со доволно развиен систем на акцентирање. Затоа сметам дека не ќе биде излишно ако се исцрпе материјалот што во овој поглед го дава нашиов мал ракопис.

Во него се употребуваат овие акцентни знаци:

1. Оксija (´) на почетните и средните слогови. Ако почнува зборот со акцентирани вокал, тогаш акцентниот знак се придружува од спиритус, кој редовно се клава на почетните вокали. На краен слог оксija по исклучок

³ Dj. Daničić, Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske i srpske, Rad 20, s. 150–233.

С. Новаковић, Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких, Гласник српског ученог друштва, XLIX, 1877, с. 1–152.

П. Лавровъ, во Обзоръ итн., с. 215–232.

А. И. Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, с. 400–402.

С. М. Кульбакинъ, Материалы и замѣтки по славяновѣдѣнію, Журналь Мин. Нар. Пр. 1904, 7, с. 18–47.

се среќава само во примерите: христé 1, вьсú 12, младенцá 13.

2. Варија (´) на крајните слогови. Во средината на зборот варија се среќава редовно на зборот сѝѡнь и тоа во делот пишуван од првиот писец. Кај вториот тој збор се јавува веќе со оксија. Варија е забележена во средината и во примерите: зрá`ще 4, хероувы`ми 7, хероувы`мѣхъ 9, покрај: хероув`ми 9, хероув`мѣхъ 16.

3. Кендема (") на едносложни зборови: тѣ", мѣ", вѣ", сѣ, здѣ и сл. Кендемата е употребена кај вториот писец само во сѣ" (трипати) 15 и вѣ" 16, наспрема мѣ" 18. И кај првиот писец имаме покрај тá" 14 (двапати) и тá 2,9.

4. Освен овие знаци, по секоја веројатност треба да се земат како акцентни и знаците (´, `) што се јавуваат во по неколку случаи, на пример: ктô 15, вѣкѣ 15, ѡсаннâ (повеќе пати), сѝѡне б, ѡдно 14, оѣбо 17 и др. Знакот (´) е пишуван така, како да го сврзува вокалот со претходниот консонант.

5. Апострофот е употребен еднаш во зборот: ѡсаннâ 16.

Интересно е да се забележи следниот факт за тоа колку често ги употребуваат двата писца акцентите. Додека првиот на 13 странички бележи акцент на 516 збора, вториот на 5 странички, притоа при поразвлечено пишување, го бележи на 330 збора. Очевиден е превесот за сметка на вториот писец. Ова пак покажува дека не сме имале просто копирање на акцентните знаци од текстот што им служел за препишување (до колку тој воопшто бил акцентиран), ами еден послободен однос, било да се испуштале некои знаци, било во повеќе да се додавале. Слагањата во акцентирањето меѓу двата писца не можат, значи, да се објаснат само со образецот, ами и воопшто со установениот начин да се изговара еден црковен текст, начин што им бил на двајцата својствен.

II

Овде даваме преглед на акцентираните зборови во службата на св. Лазара. Тие се подредени по азбучен ред во рамките на одделни зборовни групи и форми. Скрацениците се овде разврзани, на крајот зад консонант и

во тие случаи е допишан малиот ер, спрема нормалната употреба во текстов. За улеснување на печатењето испуштени се различните надредни знаци, и поради истата причина не се прави разлика меѓу тесната и широка варијанта на буквите Е, О. Во прегледот не се внесени некои случаи што беа сомнителни, било да не може добро да се распознае акцентот, било да не е јасно дали имаме акцентен или некој друг надреден знак. Цифрите ги означуваат страничките на текстот од службата, по нашата пагинација од 1 до 18.

ИМЕНКИ

Машки род

1. Еднословни:

бра'цѣ 17.
 бра'тъ 8, братїа 10.
 вра'гъ 5.
 во'ждъ 5.
 вѣ'кы, въ'вѣкѣ 15.
 гла'съ 16, гла'сѡмъ 11.
 гро'дъ 4, 8, 16, 18, гра'доу 1,
 гра'де 12.
 гро'ба 4, 10.
 до'мъ 15, до'моу (gen.) 18.
 кна'съ 5.
 ко'нь 6.
 ли'ка (du.) 10.
 ми'ръ 6, 10, 12, 13.
 мни'ха 11.
 пж'тъ 16, по пж'ти 16.
 ра'бъ 11.
 ро'ва 6, 13.
 ро'де 17.
 хлѣ'ба 9.

2. Двословни:

врѣ'топъ 15.
 ефре'ма 6.
 юу'да 5, юу'ды 5, юѡдо 6.

юудѣи (pl.) 9.
 исоу'съ, скратено како ис
 18.
 қа'менѣ 11 (двапати).
 Кѡзмѣ 11.
 ла'зара 4, 8, 9, 10 (двапати),
 11, 17. ла'зарѣ 8. лаза'ра 7.
 лю'дїе 11, 14, 16, 17,
 лю'демъ 2.
 ѡ'бразы 9.
 отро'ци 9.
 о'тъца 3. ѡ'тъца 5 (двапати),
 ѡ'тъцоу 2.
 празникъ 15. пра'зника 6.
 сїѡ'нь 17. сїѡна 12,
 сїѡ'на 14.
 сїѡне 5, 13 (двапати).
 сїѡ'не 15. сїѡне 6.
 сїѡнѣ 11 (двапати), сїѡнѣ
 12.
 ски'мень 5 (двапати).
 скж'дель 18.
 сты'хырь 2. сты'хыры 7.
 тво'рци (dat.) 11.
 гла'съ 16, гла'семъ 11:
 христо'съ 10, 12, 14, 15.
 христа 12 (двапати), 15.
 христоу` 11. христе' 1.

христè 4, 8, 9 (трипати),
10, 11 (трипати), 13
(двапати).

Во сите приведени случаи
овој збор се пишува
скратено.

чр̀то'сѣ 1.

азы'ци 11, 15, 17. азы'кь
(gen. pl.) 14.

азы'комь 5, 12. азы'комь
13. азы'кы 7.

3. Повеќесложни:

в̀седр̀жи'тель 7. в̀са'
др̀жи'тель 6.

избави'тель 15. избави'телѣ
15.

израи'лю 16 (напишано
скратено)

исто'чници 16.

младенца' 13. младенцѣ 13.

монасти'рѣ 18.

разбой'никомь 18.

свѣтодаве'ць 17.

свѣще'нници 15.

се'рафи'мь (gen. pl.) 9.

оученици 4. оучени'ци 18.

оучени'кы 18 (двапати).

оучи'тель 18.

хероувѣ'ми 9. хероувѣ'ми 7.

хероувѣ'мѣхъ 9.

хероувѣ'мѣхъ 16.

чловѣколю'бче 2 (двапати),
9, 10 (двапати).

царе'мникъ 1.

а'жници 6.

Женски род

1. Едносложни:

вѣ'тви 16, 18. вѣ'твы 1.

вѣ'тъвми 2, 7, 9, вѣ'тъвми

15.

вѣ'тъ'вми 14. вѣ'тъвми 15.
дла'нѣж 12.

жи'зни 9.

крѣ'вь 16.

лъ'сть 14.

плѣ'ть 17.

пѣ'снь 15, пѣ'снми 15.

па'дѣж 12.

2. Двосложни:

боу'реж 11.

вла'сѣ 11.

во'ды (gen.) 18. во'дж 6.

во'дами 6.

вѣ'рж 9.

горѣ 12. го'ро 13.

зе'мла (nom. sg.) землѣ 6
(двапати), 13.

кла'твы (gen. sg.) 1

(двапати), 10.

но'гы 16.

па'схы 4, 18. па'схж 4, 18
(двапати),

па'сцѣ 8.

пра'вдѣ 8.

ри'зы 1, 5, 8, 16.

ржка'ми 3.

си'лѣ 12 (двапати), си'ламь
14.

си'лож 17.

сла'ва 4, 7, 8, 9 (двапати),
10, 12 (четири пати), 18.

сла'вы 2, 12. сла'вѣ 11, 12.

стѣса'мь 16.

стрѣла 6.

таи'нж 7.

трж'бож 6.

хва'лж 7, 11. хва'ли (gen.)
13.

3. Повеќесложни:

виѠа'нѣж 3, 15. виѠа'нѣи 17.

дрџа'вж 1.
екте'ниа 18.
колесни'цеж 4.
кра'сотѣ 6.
ли'тѣж (nom. sg.) 18.
полий'леи 10.
похва'лж 6.
стихω'внѣ 8.
сѣбла'зны 16.

Среден рог

1. Двосложни:
ви'на 5.
врѣ'ма 6.
го'ре 6.
дрѣ'весь 16.
дѣла (pl.) 14, 15 (трипати).
дѣ'ти 1, 15, 17, 18.
жрѣ'ба 4, 5, 9, 14. жрѣ'бати
1, 3, 15, 16, 18.
и'ма 15, 16 (трипати), 17,
18.
ли'ца (gen.) 11, 14.
мо'рѣ (gen.) 11. отъ мо'рѣ
до'морѣ 6.
пле'щюу 5.
ребра (pl.) 13.
сло'во 7. сло'вомъ 2. сло'ве
2.
сло'вѣ (voc.) 10.
сте'гноу (du.) 5.

ча'да (pl.) 13.
2. Повеќесложни:
благооу'тробіемъ 2.
ва'іе 10, 18. ва'иємъ 1.
ваи'емъ 14, 15,
ва'и'емъ 14.
ваи'емъ 18. ваие'емъ 15.
видѣ'ніе 17.
възлю'бенїи (loc.) 5.
въскресе'ніе 17, 18.
дороно'сїе 2,
кро'пленїемъ 13.
мно'жѣство 6, 10.
мно'жѣство 14.
мно'жѣство 14.
невѣ'рїа 9.
обложе'ніи 15.
основа'ніа 11.
паде'ніе 11.
пи'санми 15.
подно'жїе 1.
проповѣда'ніа 18.
пооуче'ніе 18.
сверѣ'пство 15.
смѣ'реномждрїа 1.
славосло'віе 18.
стрѣмле'ніе 14.
сѣ'нмище 15. сѣ'нмища 6.
оувѣре'ніе 17.
хо'тѣнїемъ 1.
чѣ'тенїе 6.

ПРИДАВКИ
(и во прилошка употреба)

- а'гтелскѡа 17.
 беза'конно 9.
 безсло'веснѣ 3, 7.
 беслове'снѡа 14.
 благода'рествѣно 18.
 благолѣ'пно 9, 11, 14.
 бога'тныж 11.
 божи'ж (gen. sg.) 15.
 бра'ннии 6.
 бѣ'ли 5.
 велегла'сно 1. ве'легласно 10.
 ве'лїемь 11.
 ве'ликъ 13. вели'ко 18.
 вели'кѡа 17.
 ве'лицѣи 3.
 во'лнѣи 1. во'лныж (gen. sg.) 17.
 вра'жїе 15.
 вѣсачь'скаа 12.
 вы'шныхъ 3, 8, 9 (двапати), 12, 16, 17, 18.
 вѣ'рно 3, 10.
 гро'здовѣ 5.
 дре'внаа (gen. sg.) 10.
 дроу'гыи 9. дроу'си 16.
 доухо'внѣ 10.
 еврей'скимь 7. еврей'скыж 18.
 за'конопрѣстѣ'пно 15.
 ја'ковли 5.
 и'дольскѡа 14.
 іе'роусалимови 5.
 юдеи'скыи 17.
 ка'меносръдечни 11.
 ко'нское 15.
 крѣ'пко 12.
 ла'заровы 8.
 лю'бовномуу 16.
 лж'жнаа (pl.) 12.
 масли'чнѣи 12.
 мрѣ'тва (gen.) 17.
 мрѣ'твыхъ 9.
 небесна'го 17.
 невѣ'рнии 17.
 незло'бивыхъ 4, 11.
 неискоусозло'бное 14.
 неискоу'созлобныа 17.
 неискоу'созло'бнымь 7.
 непоко'ривїи 15.
 непоко'ривыхъ 15.
 непрѣло'жень 2.
 непрѣло'жнож 12.
 непрѣста'нно 9
 нескврѣ'ннїи 17.
 нескврѣ'нѣ 17.
 нетлѣ'ннѣ (loc.) 17.
 но'выи 10. но'во 2.
 о'бра'зно 4.
 о'бщее 9, 17, 18.
 о'сли 18.
 о'тъчѣ 7.
 поле'зномуу 10.
 пра'ведень 15, 16.
 противообра'зни 11.
 прѣлюбодѣ'ивыи 17.
 прѣсла'внаа 12.
 прѣ'выи 18. прѣ'выж (gen. sg.) 1.
 ра'достнотво'рны 5.
 садо'вныж (acc. pl.) 16.
 са'могласны 7, 8.
 си'лень 5.
 сїоне (м. -нѣ) б. сїо'нова 8.
 сїонова 5. сїонова 3.
 ско'ры (pl.) 16.
 сло'веснѣ 3.
 смѣ'реннаа 12.

сѣтрепѣ'тное 9. стрѣпе'тное 14.	хра'бра 6. хоу'дѣ 17.
стоуди'тово 18.	цѣ'ломждрѣнныи 17.
соу'гоуба 6.	четво'родневна 17.
сѣприсносж'щныи 7.	ча'сты (gen). 12.
тѣще'тныи 15.	іѣно 14.
оу'бѣист'вномоу 1.	

БРОЕВИ

еди'нь 2, 3, 13. еди'но 8.
пѣ'ть 3.
ше'стыи 18.

ЗАМЕНКИ

Лични:

1 л. ме'не 6. мы` 2, 3, 9, 12.
мы` 18. на'мь 15.
2 л. ты` 6, 11 (двапати).
тебѣ` 1, те'бе 1, 2, 16. та` 14
(двапати). та 2, 9. тобо'ж
14. вы` 16. ва'мь 4.
3 л. егѡ 8, 14. егѡ 18. ѣмоу
18. не'моу 18. не'мь 12.
ни'хь 6. ни'мь 8. (на) на` 6.
ни'ми 17.

Повратна: се'бе 2.

Релативни: и'же 2, 7
(двапати), 9, 14. емоу'же 5,
15. емоу'же 15. ја'же 3. ѣже
14.

Показни: ѡ'нже 18. ѡнѡ 6.
онѡ 5. тѣ". 5. тѣ"и 7. то'моу
5. тѣ'мже 8, 12 (двапати).
сѣ" 15 (трипати). се'го 1
(двапати), 12 (двапати), 16.
се'моу 11. си'мь 10. си'хь

16. Показната партикула: сѣ
3, 6 (двапати), 12.

Присвојни: моѣ 1.

мои'ми 18. на'шь 12, 15
(двапати), 16. на'шего 15,
16 (двапати). на'шихь 14
(трипати). твой (sg.) 5.

тво'и (sg). 15. твоѡ 5, 13.
твоѡ 13. твоей 12. твои'мь
9. твои'ма 1. ва'шего 5.
ва'ша 16. своѣ 3. свож` 5.
свож` (асс. pl.) 13. свои'ми
18.

Прашални: ктѡ 15. чтѡ 4,
16.

Одречна: никто'же 15.

Општа: ве'сѣ 3, 18. вѣсе'го
5. вѣси 12. вѣси' 12. вѣсѣ`
14 (двапати), 15. вѣсѣ'хь 16.
вѣсѣ'къ 16.

ГЛАГОЛИ

Инфинитив

възва'ти 12.
 вѣни'ти 10.
 вѣпи'ти 10.
 зва'ти 7.
 излиа'ти 16.
 испль'нити 8.
 погоу'бити 15.
 покло'(ни)тиса 13.
 пѣ'ти 14.
 раздроу'шити 11.
 оуби'ти 2.
 оустави'ти 14.

Презент:

бы'ваеть 18.
 бж'деть 8.
 въскръсне'ть 16.
 въстрж'бить 6.
 да' говѣеть 14.
 гра'деть 3, 6, 11, 12.
 е'си 9, 16. еси 17 (двапати),
 18.
 защи'тить 7.
 и'зы'деть 6.
 испе'реть 5.
 испль'натса 12.
 наве'деть 5.
 неоскоу'дѣеть 5.
 но'сить 1.
 обла'даеть 6.
 обра'жете 18.
 о'скж'дѣваеть 15.
 ослѣблѣ'жть 5.
 оса'жж 6.
 повелѣ'ваеть 7.
 погоу'бить 6.
 поло'жж 6.
 пи'шеть 15.
 прино'сить 4.

прихо'диши 1.
 прѣдгра'даши 1.
 рече'ть 5.
 ско'нчажтса 2.
 тво'ра 6, 19.
 то'чиши 10.
 хо'щеша 18.
 шжта'етеса 15.
 Императив:
 вели'чаимь 15.
 весели'са 14.
 видѣ'те 17.
 ви'ждь 13, 17.
 въсхвалѣ 4.
 всхва'лимь 10.
 гра'ди 8. градѣ 17.
 и'зыдѣ'те, ѡзыдѣ'те 17.
 пои'те 14, 15 (двапати).
 покажи'те 8.
 послѣдоуи'те 10.
 прѣидѣ'те 3. прѣидѣ'те 15.
 проповѣ'доуи 12.
 прѣвъзноси'те 14.
 радоу'иса 3, 8, 15.
 рѣ'цѣте 18.
 съберѣ'теса 4.
 съста'вите 15.
 садѣ'те 6.
 трѣ'жѣствоуи'те 14.
 оуслы'шите 4, 5.
 хвали'те 12.

Имперфект:

възы'ваахж 10.
 въпѣ'ше 8. въпѣа'хж 14.
 въпѣа'хж 16.
 въспѣ'ваахж 9.
 въсхвалѣ'ахж 13.
 зо'вѣхж 14. зовѣ'хж 16.
 зрѣ'хж 16.

ноша'хж 16.
 пости'лаахж 8. постилаа'хж
 16.
 прѣ'дсрѣ'таа'хж 18.
 рѣ'заахж 16.
 слоу'жаашеса 8.
 оула'влѣаше 14.
 хва'лѣахж 14.
 хоу'лѣахж 9.

Аорист:

ви'дѣ 17.
 въздви'же 9.
 възы'де 5.
 възхва'лише 7.
 да'сть 16.
 изво'ли 12.
 ѓзъобра'тъ 16.
 изы'доше 10.
 исплѣ'нихъ 6.
 испоу'сти 11.
 напра'гох 6.
 откри'шася 11.
 поди'ми 13.
 поло'жисте 8. положи'сте
 16.
 послà 18.
 поучи'стеса 15.
 похва'лише 5.
 прїиде 8, 12. прїи'де 14
 (двапати), 15.
 прїиде 14. прїи'дè 18.
 прист'ж'пишж 18.
 раздрѣ'шиса 14.
 смѣри'са 3.
 сподобихомса 9.
 съдѣ'ла 15.
 сътеко'шжса 17.
 оуневѣ'стиса 17.
 оуслы'шаса 7.
 оу'тврѣди 4.
 іависа 15.

Партицип на презентот
 активен:

ви'дѣще 1.
 възспѣваж'ще 7.
 възхо'даща 4, 17.
 възхо'дащоу 2, 7.
 вѣ'даще 8.
 го'рѣ 11.
 гра'дѣи 1 (двапати),
 2 (двапати), 3 (двапати),
 4, 7, 9
 (двапати), 10, 11, 12
 (двапати), 13, 15, 16
 (трипати),
 17. гра'ди 15.
 зо'вжще 10, 15, зо'вжщихъ
 16. зовж'щи 11.
 зраще 4.
 и'мѣжи 3. и'машоу 17.
 ле'жжща 10.
 лю'башеи 14.
 младе'нствоужшее 14.
 но'саше 18. но'саша 18.
 покла'нѣжшеса 14.
 послѣ'доужше 16.
 прино'саше 9.
 проу'празоуж (*и* место *б*) 4.
 прѣди'дѣшеи 16.
 съсоу'щихъ 2.
 сѣ'и 2 (двапати).
 сѣ'да 2, 7, 18. сѣ'дѣща 16.
 сѣ'дашомоу 8.
 то'чашъ 11.
 оувѣ'рѣж 9.
 хва'лаше 17. хва'лаща 12.
 хвала'щихъ 4.
 хо'тащоу 16.

Партицип на презентот
 пасивен:

въсхва'лѣемъ 8.
 носи'мъ 1. носи'мыи 18.

но'симв 4. но'симьи 2, 9.
пѣ'ваемьи 9.

Партицип на претеритот
активен I:
бы'въ
възвра'тившемь 18.
възле'тъ 5.
въ'зсѣдь 3.
възы'ды 12.
въсія'выи 10.
въскрѣси'въ 10.
въспѣ'вше 12.
отри'нѣвше 15.
прише'ды 14, 16 (двапати).
прише'дша 17.
прѣдпоказа'въ 17.
ра'здравь 1.
ре'кше 15.
оувѣ'дше 10.

гавль'са 16.

Партицип на претеритот
активен II:
въскрѣси'ль 17.
дарова'ль 17.

Партицип на претеритот
пасивен:
благослове'нь 1 (двапати),
2 (двапати), 3, 9, 10, 14, 15,
16 (четирипати).
въспѣ'тъ 14.
обль'чень 12.
отринове'ныхъ 6.
прѣпѣ'тыи 14 (четирипати).
събра'на 13.
съкроу'шенихъ 6.
сътре'ныхъ 6.

ДРУГИ ЗБОРОВИ

бли'зь 16.
бѣ 14.
гдѣ 4, 18.
два'щи 10.
здѣ 8.
сѣлѣ 5, 6, сѣлѣ 15.
ка'ко 17.
нѣ 13, 16 (двапати).
оса'нна 14, 17, 18, ѡ'санна
3 (двапати), 11.
ѡ'санна 9, 12. ѡсанна 16.
осанна 7 (трипати), 8, 9, 10.
осанна 9.
па'кы 16.

поне'же 15.
посрѣ'дь 15.
почтѣ 15 (двапати).
прѣвѣа (adv.) 4.
ра'ди 16, 17.
си'це 16.
тогда 10.
такѣ 5.
оубо 17.
га'въ 12.
га'ко 2, 3, 5 (двапати), 6
(двапати), 17 (двапати).
га'коже 4. га'коже 15.

III

Редовното бележење на акцентот во нашиов текст е уште една особеност што го сврзува со ракописите од трновската школа. Познато е, имено, дека допрва од 14 век се јавуваат словенски текстови со доволно развиен систем на акцентни знаци. Тоа станува веќе пред Евтимија, но несомнено дека во склопот на неговата реформа морало да биде опфатено во некаков вид и прашањето за правилното акцентирање. Природно е да се претпостави дека правилноста на изговорот на црковните текстови треба да ги интересирала поправачите на јазикот еднакво како и правилното пишување. Затоа и Константин Филозоф во своето дело „О писменех“ споменува дека е готов да состави за акцентите („силите на гласот“) и „еротимата“, ако заповеди „дръжавный“⁴.

Заедно со ширењето на реформираниот правопис одело и ширењето на употребата на акцентните знаци⁵. Несомнено, тоа го покажува и површна споредба, дека имаме една основа од која се трга, но само подробна студија, каква што уште не е правена, може да покаже до каде одаг совпаѓањата, и до колку се јавуваат извесни отклонувања во акцентирањето во различните средини. Се разбира дека и овде, како впрочем и во правописот, не можат да се бараат некои сосем доследно спроведени норми – доста е ако се уочат одредени настојувања за такво нормирање.

Пред сè треба да го забележиме веќе фактот какви акцентни знаци и во каква функција се употребуваат. Знаците што ги видовме од нашиов текст, и во истата таа употреба, ги среќаваме и во другите акцентирани текстови од трновско-ресавски извод, така што тие имаат еден извор, а заправо се изведуваат од грчкиот систем на

⁴ И. В. Ягичъ, Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ, с. 174.

⁵ Од акцентираниите текстови за кои се знае со сигурност дека се пишувани во Македонија ќе ги споменеме: Зографскиот пролог бр. 47, од 15 век, препишан во с. Пископие (Дебарско) од поп Иван Милошев и брат му Никола (И. Ивановъ, Български старини изъ Македония, с. 305), Српски законик препишан во Крагово во 1466 г., од дијакот Димитар, по порачка на охридскиот архиепископ Доротеј, ib. 151; Библијските книги на Григоровича бр. 1684, од 1523 – 1548 г., ракопис пишуван по барање на охридскиот архиепископ Прохор (П. Лавровъ, Обзоръ, с. 2).

акцентни знаци. Совпаѓањето во употребата на одреден акцентен знак може да оди и до една таква подробност како следната. Во нашиов текст, како што видовме, зборот *сиџњ* се акцентира со варија, иако слогот не е краен. Исто такво акцентирање на тој збор наоѓаме и во други ракописи, на пример во зборниците на монах Гавриил од манастирот Њамцу (I пол. на 15 век). Се работи за пренесување на оној начин по кој најчесто бил акцентиран овој еврејски збор во грчки текстови. Така исто, бележењето на акцентот врз *и* во случаите каков што е во нашиот ракопис тајнж е една особеност општа за ракописите од овој круг, пак усвоена по углед на грчкиот.

Но совпаѓањето не се задржува само на некои вакви, да ги наречеме надворешни моменти, ами укажува на еден во основата еднаков начин на реално акцентирање, во кое се одразуваат и извесни поместувања настанати наново во живиот јазик.

Овде идеме до прашањето за основата врз која се изградувал системот на акцентирање во црковните текстови од ова време. Секако дека во тој поглед треба да претпоставиме проникнување на два елемента: едниот е онаа говорна народна средина што можела најмногу да влијае со својот начин на акцентирање, а другиот самата црковна средина како таква, во која можеле да идат до израз како извесни црти предавани по традиција, така и комбинирање на црти и од различни дијалекти, што можело да станува по еден спонтан начин во оние црковни центри, каков што бил пред сè Атон, во кои книжевно работеле луѓе од различни краишта. Веќе самото тоа што во писмениот јазик се среќавале ред зборови и форми чисто книжевни, и такви што излегле од употреба во народниот јазик, укажува на важноста на оние начини на изговор што се установувале во самата црковна средина, во своеобразен однос со народниот елемент.

Ако го споредиме акцентирањето во нашиов текст со тоа во руско-словенскиот јазик, ќе забележиме една најопшта разлика во тоа што овде имаме во ред случаи поместување на акцентот накај почетокот. Упадливо е тоа, на пример, кај сегашниот активен партицип. Така овде идат акцентите за еден слог понапред во случаите: *вѣх'даща*, *гра'дши*, *зо'вѣще* (покрај *зовѣ'щи*), и *ма-*

щомоу, ле'жжца, но'сашце, покла'нѣжще са, прѣди'дж-
щеи, сѣ'да, то'чашъ, оувѣ'рѣж, хо'тѣшоу. Не во сите слу-
чаи може да се сврзе овој пренос со преносот на акцентот
накај почетокот во источнобугарското наречје, но не тре-
ба да се откажува врската во акцентирањето меѓу презен-
тот и партиципната форма. А. И. Јацимирскиј посочува
интересна разлика во поставувањето на акцентите во два
преписа на Цамблаковите беседи „за постот и солзите“ и
„за милостињата и ништите“, од кои првиот потекнува од
1448 (писец Гавриил), а вториот од 1615 година⁶. Општо
земено во вториот препис се засилува тенденцијата за
поместување на акцентот накај почетокот, меѓутоа баш
кај партиципите (сегашниот и минатиот активен) имаме
нешто обратно, сообразување со руско-словенскиот из-
говор. Овде се јавува еден интересен случај на судирање
на оној начин на акцентирање што бил карактеристичен
за трновската школа со начинот од една друга црковна
средина.

Ако го мислиме источнобугарското наречје како
оној народен елемент што најмногу влијаел при устано-
вувањето на одреден начин на акцентирање во 14 век во
текстовите од трновскиот извод, тогаш можеме и само
преку него добро да ги објасниме некои колебања во
местото на акцентот како што е бележен во тие тексто-
ви. Така, случаите какви што се во нашиов текст зе'мла
(nom. sg.), земли, во'ды (gen.), во'дами, кра'сотѣ, можеме
да ги разбереме како такви што настануваат во резултат
на израмнувања што се вршат било спрема номинативна-
та било спрема акузативната форма, кои кај ред именки
од а-група имале различно место на акцентот. Тоа е еден
процес што всушност во бугарскиот јазик уште не е завр-
шен, иако веќе има дадено и одредени резултати.

Меѓутоа, и во нашиов текст, како и во некои други
текстови од трновската школа, се среќаваат случаи што
не можат така лесно да се сведат на источнобугарското
акцентирање (на пр. ве'ликиъ, лю'бовъ), или пак случаи
при кои источнобугарскиот покажува двојно акценти-
рање, та сепак останува прашањето зошто е во текстовите
обопштена една од двете можности, поготово кога се

⁶ А. И. Яцимирскій, Изъ исторіи славянској проповѣди въ Молдавіи, с. LVIII–LIX, LXIV–LXV.

претпочита акцентот на првиот слог (на пр. лице, за'ко-
нь⁷). Ваквите и слични случаи го будат интересот за едно
поблиско разгледување. Не мислејќи овде да навлегуваме
повеќе во ова прашање, зашто тоа бара привлекување на
пообеман и историски и дијалектолошки материјал, ќе
изнесеме само извесни забелешки за одделни од тие слу-
чаи, како и некои претпоставки што можат да се прават.

Акцентирањето на зборовите што ги приведуваме е
проследено во текстовите издадени во следните книги:

а) П. Сырку, Литургическіе труды патриарха Евѡимія
Терновскаго, 1890.

б) И. В. Ягичъ, Разсужденія южнославянской и ру-
ской старины о церковно-славянскомъ языкѣ, 1896 (ис-
ползуван текстот на делото на Константин Костенечки „О
писменехъ“, стр. 95–199).

в) А. И. Яцимирскій: 1. Изъ славянскихъ рукописей.
Тексты и замѣтки, 1898. 2. Изъ исторіи славянской пи-
сьменности въ Молдавіи и Валахіи XV – XVII вв., 1906.
3. Изъ исторіи славянской проповѣди въ Молдавіи, 1906.

г) Йорданъ Ивановъ, Български старини изъ Маке-
дония, 1931.

д) Земени се предвид и одломките објавени кај А.
Викторовъ, Собрание рукописей В. И. Григоровича, 1879.

За удобност на цитирањето делото под а) го обележу-
ваме скратено со С, под б) со КК, книгите на Јацимирскиј
со Ј1, Ј2 и Ј3 (по редот што е даден погоре), делото под г)
со И, под д) со В.

велик, величѣство. Акцент на вториот слог (велѣк
и сл.) се среќава редовно во текстовите издадени кај Ива-
нов: Приписка во евангелието на цар Георги Тертер II од
1322 г. (с. 264, 265), Рилска грамота од Иван Шишман
од 1378 г. (с. 598), Охридски ракопис бр. 196, 14 – 15
век, (с. 423, 424), Скопски минеј од 1451 г. (с. 349), Зо-
графски пролог бр. 47, пишуван во Дебарско, 15 век (с.
435, 436), Ракопис бр. 1706 од Румј. музеј, 16 век (с. 438,
439). Вака се бележи акцентот и во делото на Константин
Костенечки (15 век). Со акцент на првиот слог се среќа-

⁷ Сп. Lj. Miletič, Das Ostbulgarische : lice (покрај licè) – licá, с. 49;
zákon (во Шумен), с. 62. Во Свиштовскиот дамаскин (изд. Л. Миле-
тич) исто: лице, zákon, но редовно: беззаконіе.

ва вѐличьство во Ловчанскиот зборник од 1337 – 1355 г. (Ј1, с. 139), вѐликым во текст од втората половина на 15 век (Ј2, т. XLV), вѐликым, но покрај тоа велúка во ракопис од Њамцу од 15 век (Ј1, с. 158, 159). Во Законикот пишуван во Кратово за охридскиот архиепископ Доротеј (15 век), во послесловието на дијакот Димитар, имаме акцент на вториот слог: велúк, велúцѣ (В, с. 20, 21). Од 16 век имаме вѐликыи во одломка од Пролог (В, с. 16), но во друга таква одломка, опишана на истото место, иде: велúкаго. И нашиов текст покажува овде двојно акцентирање: вѐликъ, вѐлицѣи, наспрема: велúко, велúкж.а. Иако во споменатите текстови акцентирањето на вториот слог е пообично, се засведочува на неколку места и едно колебање во акцентот на овој збор.

готов. Со акцент на првиот слог наоѓаме го'тово, го'товствоу во Ловчанскиот зборник (Ј1, с. 140, 141, 143). Кај монахот Гавриил од Њамцу, препишувач на повеќе ракописи, среќаваме го'товы во Зборникот од 1438 г. (Ј3, с. 7), иако и тука во други случаи, како и во други негови преписи, редовно се акцентира овој збор на вториот слог. Акцент на првиот слог го'товы, го'товѣишж имаме во Служебникот на Евтимија, препис од 15 век, издаден од Сирку; го'товъ во молдавскиот зборник на Евлогија, пишуван пред 1552 г. (Ј3, с. 105). Редовно со акцент на првиот слог иде овој збор во делото на Константин Костенечки (сп. на пример кај Јагиќа, с. 101, 102, 107, 113). Во Зографскиот пролог бр. 47: гото'въ (И, с. 320).

живот. Акцент на првиот слог наоѓаме во Ловчанскиот зборник: жи'вота (така трипати во делот издаден кај Ј1, с. 140, 141, 143); жи'вота во пергаментниот свиток од втората половина на 14 век (С), жи'вотѣ во текст од почетокот на 16 век (Ј2, т. LXV), жи'вотных во текст од првата половина на 16 век (Ј2, т. XXII), жи'вота во Псалтир од 1642 г. (Ј2, т. VIII), жи'вот во Хилендарски зборник бр. 481 од 16 век (И, с. 442). Наспроти ова кај монахот Гавриил е редовно акцентирањето на вториот слог (сп. Ј1, с. 5, 42, Ј3, с. 28). Така е и во Служебникот на Евтимија, како и во Приложението кон тој служебник од 1532 г. (С). Со акцент на вториот слог иде овој збор и во текстовите издадени од Иванов: Ракопис бр. 195 од Хлудовата збирка, од 14 век (с. 331), Скопски минеј од 1451 г. (с. 349,

351, 352), Ракопис од Румј. музеј бр. 1706 од 16 век (с. 439). Во Зографскиот пролог бр. 47: животà (с. 320).

закон. Со акцентирањето безáконно, зáконопрѣстѣпное нашиов ракопис се посретнува со најголемиот дел од оние текстови (од 14 – 16 век) што ги земаме овде предвид. Така, посочувајќи ги овде само местата, акцентирање како зáконь, зáконникь, безáконіе и сл. среќаваме кај: J1, с. 141, 23–27, J2, текст бр. III, VIII, XIV, XVII, XX, XXI, XXV, LXVIII, LXXI, J3, с. 103, 104; И, с. 318, 319, 329, 445, 597; КК, с. 100, 101, 176; В, с. 18, 19, 22 и др. Така е и во Служебникот на Евтимија од 15 век, и во Приложението кон него од 1532 г. (С). Наспрема ова редовно акцентирање, само по исклучок, се јавуваат во текстовите што ги прегледавме случаите со акцент на вториот слог: безакó'ніе во Зографскиот зборник бр. 103, од времето на Евтимија (И, с. 373), безакó'ніа во Зографскиот пролог бр. 47 од 15 век (И, с. 307), но во истиот ракопис: благоза'конно (И, с. 319), за'коноу (И, 318), безакó'нна (КК, с. 177), во одломката на законикот пишуван во Кратово за охридскиот архиепископ Доротеј (15 век) имаме зако'нника, но во послесловието кон неа за'конникь (В, с. 19, 20). Кај Јацимирскиј вакво акцентирање се среќава во неколку текста од подоцнежното време: безакó'ніе (но беза'конныхь) во текст од 1574 г. (J1, с. 74), зако'нѣ, зако'ни во Минеј од 1574 г. (J3, с. 87, 90), зако'на, зако'нѣ во текст од 1575 г. (J1, с. 71), беззакó'нен во текст од средината на 17 век (J2, т. LXXII).

конец. Во Ловчанскиот зборник среќаваме ко'нець (J1, с. 141), ко'нѣць, покрај концà, во одломката на законик пишувана за охридскиот архиепископ Доротеј во 15 век во Кратово (В, 19, 20), ко'нец во ракопис од 1505 г. (J2, т. LXXV), ко'нець во молдавски зборник на Евлогиј, пишуван малку пред 1552 г. (J3, с. 105), ко'нець во текст од 1575 г. (J1, с. 72), всѣко'нечнѣ во текст препишан до 1550 г. (J2, т. XXI). Инаку е, во ракописите што ги опфаќаме, пообично акцентирањето на вториот слог. Така е редовно кај монахот Гавриил од Њамцу, во Служебникот на Евтимија и приложението кон него, како и во повеќе други ракописи од 16 век. Исто во Зографскиот зборник бр. 103 од времето на Евтимија (И, 373), во Рилскиот зборник на Мардарија од 1483 г. (И, 434, 435).

лице. Нашиов ракопис покажува акцентирање ли'ца (двапати) и во тоа се слага со сите текстови што имавме можност овде да ги земеме предвид. Така, со акцент на првиот слог овој збор се јавува во Ракописот бр. 195 од Хлудовата збирка од 14 век (И, 332), Зографскиот зборник бр. 103 од времето на Евтимија (И, 334, 337, 372, 374, 432), Зографскиот пролог бр. 47 од 15 век: нели'цемѣ'рно (И, 318), Рилскиот зборник на Мардарија од 1483 г. (И, 434), кај Константин Костенечки: кѣ ли'цоу (с. 113), редовно кај монахот Гавриил од Њамцу, десетина пати во одломките од негови преписи, издадени кај Јацимирскиј. Така се акцентира овој збор и во Служебникот на Евтимија (15 век), каде што се јавува повеќе пати. Се среќава ли'це и сл. во следниве текстови кај J2: бр. XLV од втората половина на 15 век, бр. LXXI од 1512 г., бр. XXXVII од 1530 г., бр. I од 1537 г., бр. II од 1564 г., бр. VIII, XXII, XXVIII, LIX сите од 16 век, бр. VIII од 1642 г. Натаму во зборник од 1512 г. (J1, с. 86), во молдавски зборник на Евлогиј, пишуван малку пред 1552 г. (J3, с. 101, 105).

народ. Овој збор е акентиран како на'ро'ди во Ловчанскиот зборник. Во Ракописот бр. 195 од Хлудовата збирка од 14 век имаме: на'ро'да (И, 330), на'рѡда во Зографскиот зборник бр. 103 од времето на Евтимија (И, с. 433), на'рѡдѣ во Охридскиот ракопис бр. 196 од 14 – 15 век (И, с. 423), на'рода во Рилскиот зборник на Мардарија од 1483 г. (И, с. 436). Кај монахот Гавриил од Њамцу овој збор редовно иде со акцент на првиот слог (сп. Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, с. 400). Во зборникот на Евлогиј, пишуван не многу пред 1552 г.: на'рода, на'родоу (J3, с. 107), на'род во еден текст од 15 век (J2, т. XXVII). Обратно имаме на'ро'д, на'ро'ди тука во текстот бр. LXI од 16 век; на'ро'да, на'ро'дом во текст од 1574 г. (J3, с. 92, 94).

Кога ќе се погледаат зборовите што ги приведовме, станува упадлив сам по себе фактот што, особено кај некои од нив, имаме еднакво бележење на акцентот во различни текстови, одделени и по време и по место, и тоа такво што не секогаш му одговара на денешното место на акцентот во источнобугарското наречје. Веќе самото тоа зборува за извесно свесно избирање на начинот по кој ќе се изговара дадениот збор, зашто совпаѓањето овде не може да се објасни само со спонтаното поведување на

различните препишувачи спрема нивниот дијалектен изговор. Но не е лесно да се одговори на прашањето како се дошло до едно такво нормирање, до тоа да се поставува во некои зборови акцентот на првиот слог.

Не е исклучено во одделен случај, ако се работи за книжевен збор, ваквото акцентирање да е заправо постаро од денешното во бугарскиот литературен јазик. Лавров го смета, на пример, акцентирањето о'тъць како нормално кон 14 век, попосле изместено од оте'ц⁸. Можеби нешто слично да било и со зборот тво'рец, најчесто така акцентран во споменуваните текстови, а кој денеска во бугарскиот се изговара со акцент на вториот слог: творе'ц.

Излегувајќи од целостта на акцентирањето во трновските текстови, не е веројатно дека во случаите како ли'це, жи'вотъ, на'родъ може да имаме одбележување на должината на првиот слог. Вакво пренесување, имено, постои и кога е слогот краток, а и без тоа тешко да биле должините во бугарскиот јазик зачувани до 14 век. Дека акцентот во тие текстови го посочува местото на гласударот, покажуваат и сите оние колебања, независно од стариот квантитет на вокалите, што се забележуваат во различни категории, пред сè кај именките од а-група, а кои им одговараат несомнено на колебањата во живиот изговор, во едно време кога се вршат аналогни израмнувања во однос на местото на акцентот во рамките на тие категории.

Може да се мисли, пред сè во врска со префиксираниите зборови за'конъ, на'родъ, и на едно чисто конвенционално поведување спрема тоа што во други случаи тие префикси (и предлози) се јавувале како акцентирани. Форсирањето на бележењето на акцентот врз таквите граматички значими елементи не е нешто само по себе исклучено, меѓутоа тешко е да се тврди дека постоело во тој поглед извесно што годе доследно спроведено правило, судејќи барем по текстовите што ние ги приведевме, а во кои имаме ред случаи кога акцентот не е поставен на префиксот (сп. го на пример во нашиов ракопис акцентирањето на префиксираниите глаголи).

По ова се поставува прашањето нели е сепак најверојатно дека акцентирањето како ве'ликъ, го'товъ, жи'во-

⁸ П. Лавровъ, Обзоръ, с. 215.

тъ, за'конъ, ко'нець, ли'це, на'родъ и др. му одговара на еден реален изговор во онаа црковна средина, во која и се зародил стремежот за бележење на акцентот. Во таков случај, треба да претпоставуваме дека во употребата на таа средина се апсорбирале и некои елементи надвор од источнобугарскиот начин на акцентирање, елементи што можат да се објаснат како такви што проникнале од западнобугарските, а уште повеќе од македонските говори. Споменаваме веќе еднаш дека во такви црковни центри, каков што бил Атон, можело и сосем спонтано да се наложат извесни такви црти во црковната употреба, со оглед дека во нив работеле црковни луѓе од различни краишта. И во случаите како за'кон, ли'це, каде што е и во источнобугарскиот познато, во помала или поголема мера, акцентирањето на првиот слог, обопштувањето имено на тоа, а не на краесловното акцентирање, можело пак да биде спомогнато по истиот пат.

Изразитото согласување на повеќе текстови во акцентирањето на зборовите за'конъ и ли'це може да се објасни со тоа што се работи за зборови употребувани во црковните текстови најчесто со сакрално значење, како такви посебно фиксирани во вниманието, со што и било спомогнато нивното обопштување со обележениот изговор. Независно од тоа како ќе се толкува прашањето за акцентирањето на првиот слог во нив, ми се чини дека ова објаснение за обопштеноста на таквото акцентирање стои во секој случај.

Евтимиевата намеса во правописното прашање навистина последувала во времето кога тој бил патријарх во Трново. Меѓутоа од испитувачите на неговата дејност не еднаш е подвлекуван фактот дека неговата правописна реформа не дошла како нешто за кое немало претходна подготовка. Тој само, со моќта на својот авторитет, го санкционирал она што било веќе порано изразено како стремеж, и тоа пред сè на Атон, каде што и се учел⁹. Ова се однесува еднакво и на примената на еден развиен систем на акцентни знаци. Тие се употребуваат во 14 век и пред Евтимија, а во еден таков ракопис, каков што е Ловчан-

⁹ Сп. К. Радченко, Религиозное и литературное движение въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ, 1890, с. 320. П. Сырку, Литургическіе труды патриарха Евѳимія Терновскаго, 1890, с. 61.

скиот зборник, што по време ѝ претходи на правописната реформа, нивното поставување на првиот слог е дури поизразито одошто во другите текстови, од трновскиот круг, што беа овде земени предвид¹⁰. Низ таа претходна работа, ќе повториме, не е исклучено во црковниот изговор да се обопштиле и извесни зборови со македонски начин на акцентирање. Несомнено дека процесот на префрлање на акцентот накај почетокот бил во македонскиот кон 14 век понапреднат отколку во бугарските, а особено источнобугарските дијалекти¹¹.

Кога станува збор за влашко-молдавските текстови од трновската школа, не треба да го оставиме без споминување и фактот дека во поч. на 15 век влашко-молдавската црква ѝ била припоена на Охридската архиепископија и дека, како што сведочат историските извори, од Охрид биле испратени во Влашко и Молдавско книги за целиот црковен круг и дури свештеници да поучуваат.¹² Можеби и тогаш во влашко-молдавската црковна употреба се внесло нешто од македонскиот начин на изговор, па да е изразено и во тамошните текстови со трновски правопис.

Сите овие работи остануваат засега само домислувања, но и тие не треба да се губат од предвид како извесна можност при подробното расветлување на прашањето за акцентот во црковнословенските текстови. Предуслов пак да се дојде до едно такво расветлување сè уште останува онаа претходна работа над описот на што повеќе текстови од оваа страна.

¹⁰ А. И. Яцимирскиј го датира овој текст приближно со 1337 – 1355 г. Говорејќи против мислењето на Радченко дека зборникот бил напишан дури во 17 в., тој истакнува дека акцентите не се реткост за 14 век и дека според П. Лавров овој текст претставува обид за воведување на целосен систем од надредни знаци во словенското писмо. Патеј ја допушта можноста за подоцнежнo поставување на акцентите во него (?). Сп. А. И. Яцимирскиј, Изъ славянскихъ рукописей. Тексты и замѣтки, с. 144 и 146.

¹¹ На тоа укажуваат веќе резултатите што ги имаме од тој процес во современите македонски дијалекти. Префрлањето на акцентот накај почетокот за западномакедонското наречје го засведочуваат овие примери од еден охридски ракопис на грчки јазик од 14 век: Дво'рци, Су'шица, Чео'вштина (М. Петрушевски, Некои фонетски црти на охридскиот говор од крајот на XIV в., Македонски јазик, III, 8–9, с. 173–180).

¹² А. И. Яцимирскиј, Григорій Цамблук, с. 279.

II
НИКУЛЦИТЕ НА НАРОДНИОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ДВА ПРИЛОГА КОН ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. КОН ИЗУЧУВАЊЕТО НА ГОВОРНИТЕ ГРАНИЦИ ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА ВО ПОСТАРО ВРЕМЕ

Различните рефлекси на ж се земаат како основен признак за поделба на западномакедонското наречје. Познато е од друга страна дека кон 12–13 век ж го загубило носовиот призвук и ги дало замените што кај нас денеска се среќаваат. Тоа значи оти веќе во посоченото време (ако не и порано) јасно се разграничиле западномакедонските говори спрема таа црта. Но дали можеме да установиме по нешто, и барем донекаде, какви биле тогашните граници спрема замените на ж и доколку тие граници потем се наметнувале?

На тоа прашање можат да фрлат извесна светлина фактите од нашата топонимија. Овдека се запираме на два-три такви случаја.

Задржувајќи се летото 1947 г. за кратко време во крајот Малесија (под Караорман, меѓу Струшко и Дебарско) узнав дека името на едно малесорско село се изговара на три начина. Во Дебарца селото го викаат *Збажди* (таму и ж > а: *рака*). Самите селани си го викаат *Збъжди*. Забележувам дека со ъ го означувам еден глас поотворен од обичното ъ (ъ^а). Истиот глас го чув во зборовите: *ѝѝѝ*, *јъзик*; во *мъска*, *мъгла*, *лъјца*; па и во *сънце*. Во неакцентирани слог ж > а: *ѝонада*.

Одејќи накај Дебар, крајното малесорско село е Сељци. Селаните кажуваат дека тоа е последно брсјачко село тука, на границата со Мијаците. Во Сељци името на *Збъжди* добива сосем трета форма: *Збожди*. Замената ж > о е обична во тоа село: *оруѝи ѝоѝи*, *вноѝпра*, *моки*, *моч-*

ник, можий̄е, јо̄йрва ми, сонок, па и: измомиле. Покрај тоа сум забележал: к̄оде, р̄џи, р̄џава, ѝр̄џки, ѝ̄џо̄ѝ, ѝо̄ѝра̄џ. Некои од овие примери не ми се сигурни, затоа што се чуени од мажи (а мажите оделе многу на гурбет), но барем во некои не е чудо да имаме дублети, природно нешто за таква преодна област. Сето тоа останува да се испита понатаму на самото место.

Од сето кажано, јасно е дека во името на селото Зб̄џди треба да бараме корен *С̄џџо-*. Нека споменеме дека во Поменикот на манастирот Јован Бигорски тоа е запишано како *Сбожди* (Сб БАН, XVI, 1918, с. 30).

Различниот пак изговор на името од тоа село потекнува од различната замена на ж во тој тесен појас. Кога ж се прегласувало, заедно со другите зборови каде што тоа се содржело, промената го зафатила и името негово. Се налага заклучокот: дека во овој пункт границата спрема замените на ж е останата главно таква, каква што била кон 13 век.

Таа граница, гледаме, совпаѓа со племенската граница меѓу Мијаците и Брсјациите, факт што укажува на извесни племенски говорни разлики во постаро време. Племенскиот живот, од којшто кај Мијаците се беа зачувале видни траги сè до 19 век, не можел да се не одрази во говорната диференцијација. И во соседната на Малесија брсјачка област Коџаџик (во дебарска Џупа) наоѓаме име на едно село со брсјачка замена ж > а: *Ваја* (така запишано и во Поменикот на св. Јован Бигорски, а споменато во приписка во Битолскиот триод од 12 век: ѱ Вжпи).

Селишчев (Полог, 313) споменува за *Локово* во Охридскиот округ, претполагајќи тука корен лжк-. Секако мисли на малесорското село *Локов*. Но ваквата форма наведува на мисла да се бара тука Локи > *Локов* (како цр̄кы > *црков*, и во малесорскиот говор). Селото се наоѓа на гола извишица, па и самиот тој факт не оди во прилог на првото толкување. Во долината под Локов се наоѓа с. *Ржанов*. Веројатно тука ќе имаме аналогно образување спрема *Локов*, зашто инаку би сме очекувале: *Ржаноо* или *Ржано*. И ова би говорело за формата *Локов* како стара. Во секој случај, дури и да го примиме помалку веројатното (дека имаме тука ж > о), тоа не

може ништо да допринесе за нашата цел. Во Малесија се наоѓа и с. Глобочица (значи бездруго со $ж > о$), ама зад л замената $ж > о$ е позната и во говори што во другите случаи покажуваат сосем поинаков рефлекс (во охридскиот *ѣѣѣ*: *ѣолоо*, *ѣлобок* и сл.); значи – не можеме оттука да извлечеме нешто за говорното разграничување.

Ќе преминеме кон друг пункт. Познато е дека горнополошкиот говор покажува замена $ж > ъ$. Меѓутоа во Горни Полог се наоѓаат селата Зубовце и Вруток (на изворот од Вардар; корен *врѣѣ-*). Во случајов нè интересира особено второво име. Форма каква што би сме очекувале за овој говор среќаваме во називот *Врѣѣок* (*Върѣѣок*), месност во синорот на запустено село кое се наоѓало на границата меѓу Гостиварско и Кичевско, неколку часа место од планината Букоик на гостиварска страна¹). Името на таа месност на кичевско-гостиварската меѓа укажува на границата од постаро време меѓу горнополошкиот говор (замена $ж > з$) и кичевскиот (замена $ж > а$). Интересно е дека на истата меѓа, само сега на кичевска страна, има с. *Јаѣол* (корен *жгл-*; значи, тука $ж > а$).

Се поставува прашање како да се објасни формата *Врѣѣок*. Селишчев (ib. 316) се искажува вака: „Может быть, у здесь заменяет собою о. Но совсем не исключено и иное происхождение у: это – гласный в давнем сложном суффиксе * -уѣѣ-, как и в „сланоуѣѣѣѣ“. До второво објаснение тој, мислам, и не би прибегнувал, ако не беше формата Вроуткь запишана уште во 14 век (во хрисовулот на Стефан Душан даден на тетовскиот манастир), факт што можеше да се противпоставува на неговите изведувања за развитокот на $ж$ во положките говори. Но тоа сосем не беше потребно, зашто написанието Вроуткь не мора да го предава горнополошкиот изговор на тоа име во 14 век. Така на пр. во повелјата на Константин Тих, дадена на манастирот св. Георги Горг во Скопје, името на денешното кичевско село *Краѣа* се пишува како Крѣпа, а само малку подоцна во повелјата на Милутина дадена на истиот манастир, како Крупа. Се работи за имиња што чувале јасна етимолошка врска со зборови во

¹ Податокот земен од работата на Ј. Трифуноски за запустените положки села, објавена во оваа книга, с. 159.

живиот говор, па пишуваачот ги предавал спрема српскиот изговор (со замена $ж > у$).

Албанците населени во Вруток го изговарале името на селото како *Vërtók*². Не би сакал на ова место да навлегувам во прашањето до колку тоа име Албанците го примиле дури уште формата *Врӯток* не била наполно истисната од *Врӯток* или до колку тука имаме само изопачен изговор на последната форма. Во секој случај, како и во *Зубовце* така и во *Врӯток* треба да се гледа влијание од говорите на север (нека споменеме само дека зборовите *вруко*, *врукина* – од коренот *врж̄и* – ги наоѓаме далеку на југ, на пример во гевгелискиот говор).

Овие зборови го укажуваат правецот на една важна струја во Средниот век, која од север, од српската јазична област, и од нашите крајни северни говори, влијаеше на говорите во средна и јужна Македонија.

И така, во нашето излагање можевме да сретнеме како примери што уште посочуваат на постарите граници меѓу западномакедонските говори во однос на замените на $ж$, така и такви што сведочат за извесно мешање на говорите во тој поглед. Старата состојба сепак не е наполно затемнета, и можеме да мислиме дека, при поподробно изучување на нашата топономија, ќе успееме по нешто да реконструираме.

2. КОН ИСТОРИЈАТА НА ФОРМИТЕ ЗА 3 ЛИЦЕ МНОЖИНА ОД СЕГАШНОТО ВРЕМЕ ВО ОХРИДСКИОТ ГОВОР

Наставката за 3 л мн. сегашно време во охридскиот говор е *-еѝ*, *-еѝ*; *бе̄геѝ*, *носееѝ*. Јасно е дека таа во типот *носам*, *везам* и сл. е пренесена откај глаголите како *бе̄гам*, *викам*, каде што развитокот одел вака: *бе̄гаеѝ > бе̄геѝ*, *викаеѝ > викеѝ*. Во текстови од охридскиот говор од 19 век често се среќаваат постарите форми на *-аеѝ*; *имаеѝ*, *слушаеѝ* покрај *јагеѝ*, *можееѝ* (во охридски текст од 1870, Мак. пр. I, 4, с. 67–84). Кај првиот опишувач на охридскиот говор, Е. Спространов, тие веќе не

² И овој податок го должам на Ј. Трифуноски, којшто е родум од тоа село.

се забележени (Сб НУМ, XVIII, 1901, с. 541–542), а исто и кај М. Јакимова, во нејзината статија од 1911 година (Изв. на сем. IV, с. 253).

Интересни податоци за историјата на овие форми во охридскиот говор предлага познатиот „Четиријазичник“ на Даниила од крајот на 18 век. Македонскиот текст на речникот беше искористен од Селишчева, којшто го сврзуваше со битолскиот говор (Очерки по македонској дијалектологији, I, Казань 1918). Но тоа е погрешно. Познато е денеска и писмото на Даниила, со кое се обратил до охридскиот свештеник Стефан, со молба за превод на грчкиот текст (Ив. Снегаров, Мак. пр. 1925, кн. 4, с. 55–56). На охридскиот говор недвосмислено укажува самиот јазик во нашата паралела на „Четиријазичникот“.

Доста е да приведеме само неколку факти за тоа: *сфише* (и *сиише*), *чеифоршоок*, *иесмише*, *иизгоиш*, *убеишкише*, *кночко*, *сланишоок*, *уриваиш* – форми што сочат на охридскиот, не на битолскиот говор. Исто: *осианвиш* (не *осианва*), *родвиш* (не *родваиш*, императив на *-ише*: *дојдише* (не *дојдеш*)); и од областа на лексиката: *ијейони*, *љубиш* (= сакаш), *влакоиш* (= мрежата), *чун*, *браноише*, *брак* (= свадба), *оийишвам* и др. Во овој ред се надоврзуваат и формите што овдека, најмногу не занимаат, 3 л. мн. сегашно време на *-аеиш*: *сакаеиш*, *аресаеиш* и сл.

Во „Четиријазичникот“ не се наоѓаат уште примери со *-еиш*, што значи дека асимилацијата се развивала во текот на 19 век. Но затоа овдека ни се открива интересна мешаница, што ни ја претставува онаа поранешна стадија во развитокот на вопросните форми, кога различните аналогии уште се вршеле. Наоѓаме не само *сакаеиш*, ами и *јадаеиш*, *мољаеиш*, *излезаеиш* и сл., што покажува дека завршокот *-аеиш* се пренесувал кај последниве глаголи пред да се изврши асимилација: *аеиш* > *еиш*.

Но од друга страна идат и наставките *-аиш*, *-ааиш*, и тоа наспоредно со *-аеиш*, и кај еден исти глагол: *имаиш*, *имааиш* – *имаеиш*; *гледааиш* – *гледаеиш*. Не само тоа, ами се пројавува и една обратна аналогия што ги руши формите на *-аиш*, и ги привлекува кон тие на *-ааиш*: *чинааиш* (покрај *чинаеиш*); и *немааиш се ишо да куџааиш*. Различните форми се вака распоредени: како *гледаеиш* – 10; како *чинаеиш* – 35; како *гледааиш* – 22; како *чинааиш* – 11; како *ошлейаиш*, *иџаиш*

– 14, како *имаѝ* – 5. Со *-еѝ* останува само еден пример: *се гојеѝ*.

И така во „Четиријазичникот“ се претставува двојственост во однос на формите за 3 л. мн. сег. време: *имаеѝ* – *чинаеѝ*: *имааѝ*. Дали во оваа двојственост се огледува состојбата на живиот говор, или сето се должи на слабото познавање на јазикот од страна на преводачот? Но овој ни е нам познат од писмото на Даниила како охриданиец. Вистина на неговиот превод има многу нешто да му се замери, ама од синтактична страна, а инаку изговорот на зборовите тој правилно го фиксира. – Преводачот, изгледа, го правел својот превод збор по збор, буквално, и отаде неправилностите во неговиот исказ. Кога половина век подоцна ќе сретнеме кај Димитра Миладинов форми како: *да најишаеѝѣ, си службаеѝѣ* (Съчинения, ред. Н. Табаков, с. 38), тогаш е јасно дека во таа точка недвосмислено се потврдува бележењето во „Четиријазичникот“. Сето ова нè тера да сме склони да гледаме во споменатата двојственост израз на живиот охридски говор од крајот на 18 век³¹).

Но штом застануваме на такво гледиште, мешаницата на формите на *-аеѝ* и *-ааѝ* не можеме да ја осмислиме по инаков начин, освен како мешаница на факти од две говорни средини. Таа мисла ни е толку поблиска, што имено во втората половина на 18 век имаме голем прилив на население во нашите градишта, па и во Охрид. Според некои вести, порано, во 17 век, во Охрид се набројувале само 140 христијански (македонски) куќи, додека во 1877 година имало веќе 2000 такви куќи (Мак. пр. IV, кн. 1, с. 111 и кн. 2 с. 88). Прирастот во најголем дел се должи на доселување, што како последица има и извесно вкрстување на јазичните црти. Такво нешто се одразува и во мешаницата на наставките *-аеѝ*, *-ааѝ* во охридскиот говор.

Се поставува прашање која од овие две наставки би била тогаш корена, а која придонесена?

Пред да кажеме каков одговор може да се даде на ова, треба да припомниме некои други работи. Пред сè,

³ Денеска таков двојствен изговор на формите за 3 л. мн. сег. време сум имал случај да забележам во преспанското с. Отешово; под Галичица: *како не ни познаваѝ, да дојдеѝ; сакаѝ да го видеѝ, леѝаѝ, јадеѝ* и др.

Одговорот на прашањето што го поставивме на разгледување се отежнува необично со тоа што понатаму немаме такви писмени споменици, сè до појавата на „Четиријазичникот“, што би сме можеле со сигурност да ги сврземе со охридскиот говор. Затоа, доколку што е можно, мораме да се задоволиме со поопшти заклучувања.

Стои фактот дека во почетокот на 13 век формите на -жтъ, -ајжтъ се помногубројни од формите на -аџтъ. Тука спаѓаат глаголите претставени од имајжтъ, гладајжтъ плетжтъ, двигнжтъ, и освен тоа оние глаголи од IV група во кои зад ш, ж, итн. во 3 л. мн. -аџтъ минело во рефлексот на -жтъ.

За охридскиот говор не можеме, понатаму, да претпоставиме фонетски развиток – -ајжтъ > -ајаџтъ. Фактите од приведените споменици сведочат за еднаков развиток на: групата ја, независно од позицијата во зборот. Во согласност со тоа во охридскиот говор имаме и *ѵајак, зајак*, а не: *ѵаек, заек*, како во дебарските говори (таму поточно, *ѵоек, зоек*). И со овие форми охридскиот говор се поврзува со централните говори, каде што иде: *ѵајак, зајак*.

Најпосле, сè повеќе се налага фактот што, според „Четиријазичникот“, во Охрид уште во крајот на 18 век се слушало *имааѵ* и сл., покрај тој факт што со наставките за 1 л. едн. сегашно време (-м: *ѵлеѵам*) и за 3 л. мн. минато време (*ѵлеѵоа, ѵлеѵеа*), како и со губењето на е-група (*речеш > речии*), охридскиот говор се поврзува со централните, а не со крајните западни говори од третосложната акцентна система. Имаме, значи, извесна паралелност во развитокот на глаголските форми во централните и во охридскиот говор, што не треба да се испушта од предвид и кога се зборува за 3 л. мн. сегашно време. И на крајот уште овој општ разлог: при претпоставката, што нам ни се чини правилна, дека една од формите (или *имааѵ* или *имаеѵ*) е донесена од населението што особено во 18 век приидуvalo во градот, јасно е дека, ако знаеме откаде идело тоа население, ќе можеме поточно да одредиме и која од овие две црти тоа ја носело во својот говор. Во овој поглед нема да погрешиме ако заклучиме дека тоа население потекнувало од приближените до Охрид наши западни краишта, каде што се употребуваат наставките *-аеѵ, -еѵ*.

А тоа, во заклучок, значи дека ние сме склони да одговориме на поставеното погоре прашање во смисла, дека наставката *-aiī*, *-aaiī* ја сметаме за корена во охридскиот говор, и дека таа најдоцна откај втората половина на 18 век почнала да бидува истиснувана од наставката *-eiī*, *-aeiī*, која се наложува и во текот на 19 век се изменува во *-eeiī*.

Блаже Конески

ДВА ОЧЕРКА
ПО ИСТОРИИ МАКЕДОНСКОГО ЈАЗЫКА
(Резюме)

1. Во первой статье отмечены некоторые факты из топонимии западной Македонии, которые могут быть использованы для установления границы между западно-македонскими говорами в прошлом, относительно различных замен ж. Так, на пример, название одной деревни в Малесии (область между Стругой и Дебром) является в трех формах: *Збъждри* (в говоре самых поселян, в котором ж > ъ); *Збаждри* (в говоре соседней области Дебарца, в котором ж > а) и *Збождри* (в д. Сельци, идя к Дебру, где ж > о). Это указывает, что в вопросном пункте граница различных замен ж, по всей вероятности, не передвигалась.

2. Во второй статье рассматривается история форм 3 л. мн. ч. настоящего времени в охридском говоре. Автор исходит от материала известного „Четырязычника“ Даниила, конца 18 века, в котором встречаются двойные формы: *имааиī* – *имаеиī*; *гледааиī* – *гледаеиī* итн. Он считает, что в этой двойственности отражено реальное состояние охридского говора в это время, которое получилось в результате смешения населения. Основываясь на формах прошедшего времени: *йлейшоа*, *йлейша* итн. (не: *йлейшое*, *йлейшее*), как-то и принимая во внимание некоторые ные соображения, автор приближается к заключению что формы 3 л. мн. ч. наст. вр., оканчивающиеся на *-aiī*, более древние в охридском говоре, вытесненные в последствии формами оканчивающимися на *-eiī*.

Blaže Koneski

DEUX CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE
DE LA LANGUE MACÉDONIENNE

(Résumé)

1. Dans le premier article sont exposés quelques faits de la toponymie de la Macédoine Occidentale, qui peuvent contribuer à la désignation des limites entre les parlers macédoniens occidentaux dans un temps plus réculé, d'après les diverses réflexes de ж. Ainsi, par exemple, le nom d'un village, qui se trouve dans la région entre Debar et Struga, paraît en trois formes: Збъжди (le village est ainsi nommé par les paysans mêmes; dans leur parler ж > ъ); Збажди (nommé dans la région voisine de Debarca où ж > а) et Збожди (dans le village de Selci, vers Debar, où ж > о). Ce fait montre que dans cet endroit la limite, d'après les réflexes de ж, est probablement restée d'un temps plus ancien.

2. Dans le second article B. Koneski fait une revue de l'histoire des forms de la 3e per. plur. du présent dans le parler d'Ohrid. L'auteur sorte des matériaux du „Četirijazičnik“ bien connu, édité per Danill à la fin du XVIIIe s., dans lequel on peut rencontrer des formes doubles > имаат–имает; гледаат–гледает etc. L'auteur estime que de ces formes doubles révèle la situation réelle de ce temps qui s'était produite comme résultat du mélange des habitants. Se fondant sur les formes du temps passé плетоа–плетеа etc. (et non pas: плетое–плетее) et sur quelques autres motifs, l'auteur est porté à conclure que les formes de la 3e per. plur. du présent en -ат, dans le parler d'Ohrid, sont plus anciennes, et furent plus tard remplacées par des formes en -ет.

LES FORMES DU TYPE *POPATA*, *KON'ATA*

Des formes comme *kon'ata*, *vьlkáta* etc. sont notées par B. Simeonov dans le parler de Nišavsko¹. D'un usage assez rare, elle apparaissent, sauf pour quelques noms d'animaux, surtout dans les *nomina agentis* : *popáta*, *oračáta*, *žetvaráta*, etc. Dans ce parler, et dans ces mêmes noms, on rencontre aujourd'hui le *casus generalis* sous quatre formes : *popátoga*, *popáta*, *pópьt*, *pópa*. Simeonov croit « qu'il n'y a aucun rapport » entre les formes *popáta* etc. et les formes avec l'article *-ta* au féminin et au pluriel du neutre. Il conclut qu'elles sont relativement récentes et que leur apparition est « due au mélange et à la confusion des formes des noms masculins » et que « l'affaiblissement de la signification des formes des noms masculins y a joué également un grand rôle ». D'après lui, la forme en *-ta* aurait été une forme transitoire entre *-toga* et *ьt/-a*.

Simeonov affirme que les formes examinées ne s'emploient pas dans le parler de Nišavsko comme sujet, mais comme objet direct et dans les constructions prépositives : *Dokáraj voláta*, *Turi seno na kon'ata*, *Zboruvá li s popáta*. Il est intéressant pourtant de rappeler que dans le parler des Pomaks de la région de Loveč on a noté des formes semblables jouant le rôle du sujet : *v gradínata vléze vólata*, *šte naprávi pakos* ; *vьlkata preskóčil f kušárata*². Au sujet de ces formes Simeonov constate que leur apparition est due à l'analogie avec les noms en *-a*, d'où il ressort qu'il ne les rattache pas aux formes analogues du parler de Nišavsko.

¹ Boris Simeonov, «Člennata forma v prehodnite govori», *Mél. Romanski*, p. 379–391.

² Vasil C. Savov, « Lovčenskite pomaci i tehniyat govor », *Izvestija na seminara*, VII, p. 28.

Parmi les formes des autres parleurs que cite Simeonov il n'y a que *dómata*, noté par Cv. Todorov dans la région de Kustendil, qui mérite notre attention. Cette forme existe aussi dans le parler de Prilep et désigne la pièce des maisons rurales dans laquelle se trouve le foyer. Cependant, *doma* comme nom féminin est connu également dans les parlers čakaviens³. Les matériaux que nous offrent les poésies populaires bulgare et macédonienne peuvent contribuer beaucoup plus à l'explication des formes du type *popáta*, *kon'ata*⁴. Ces matériaux montrent qu'il s'agit là d'un épisode du processus de déplacement de l'ancienne déclinaison, qui a pu avoir lieu non seulement dans les parlers considérés, mais aussi dans d'autres parlers bulgares et macédoniens.

Il s'agit tout d'abord d'une généralisation normale de l'accusatif (égal au génitif) des noms masculins qui désignent des êtres animés et de sa constitution en *casus generalis*. Le plus intéressant est cependant que cette forme générale ait pu jouer le rôle du sujet, ce dont les poésies populaires bulgare et macédonienne nous offrent une quantité d'exemples. Cf. chez les Miladinovci : *I mi došla kumašina / Kumašina govoreše* I ; *Kon'a Marku li mu govoreše* 9 ; *kniga pišit cara Murat bega* 48 ; *Toga velit kon'a, brza kon'a* 65 ; *Toga velit sina Kostadina* 90⁵. Il est connu que la forme de l'accusatif a commencé à jouer aussi le rôle du nominatif dans les noms féminins en *-a* et que dans certains parlers de la Bulgarie de l'Est elle a remplacé le nominatif : *sestrǎ*, *dušǎ* etc. Dans les exemples cités il s'agit également du même phénomène, qui pourtant n'a pas laissé une telle trace dans les parlers actuels : d'une part à cause du petit nombre de noms masculins dont l'accusatif et le génitif se terminaient en *-a*, d'autre part à cause des obstacles que le système pouvait opposer à une telle transformation de la déclinaison des noms masculins.

³ Cf. Rj. Ak.

⁴ Cf. les matériaux de Miletič, SbNU, II, p. 226-268.

⁵ Les formes considérées avaient impressionné K. Miladinov qui commente les vers : *Bladzě bratě, sestra što posluša!* / *Bladzě sestřě, što brata pouči!* (Milad.47) comme suit : « *Bratě* dat. : cette désinence étrange en ě résulte du fait que *brata* au lieu de *brat* s'emploie souvent comme nominatif, et c'est pour cela qu'on ajoute la désinence du datif, comme au féminin, par ex. *Sestra, sestřě*. Ainsi, on rencontre le nom *onaa stara igumena, cara, Marka* etc. ; le dat. *Markoě, Markě* ».

La pénétration de l'accusatif dans la sphère du nominatif marque une étape avancée dans le déplacement de l'ancienne déclinaison, qui contribuait à « la confusion » des formes des noms masculins, ce que Simeonov concidère comme cause fondamentale de l'apparition des formes du type *popáta*, *kon'ata*. Avant tout, il s'agit là du fait que la forme générale masculine en *-a* reçoit certaines caractéristiques formelles des noms féminins. L'ancien génitif-accusatif *kon'a* ou, dans le syntagme, *brza kon'a* non seulement a reçu, en conséquence de cet état des choses, l'article *-ta*, qui d'ailleurs n'est pas une marque exclusive du féminin (cf. *snopjata*, *selata* etc.) mais peut aussi comme le démontrent certains exemples de la poésie populaire, s'accorder avec les formes féminines du verbe et du pronom complément d'objet : *I mi došla kumašina* 1; *Popadnala crna Arapina*, / *Popadnala solunski livag'e* / *Mi udrila belana čadara* 88 ; *Da izvaiš moja bŕza kon'a* / *Nosi ja u Mitre Pomorjanče* 88 ; *Mi ja najde kon'a Sekuloa* 142 (Miladinovci).

En effet, dans les cas examinés, l'article *-ta* pouvait être ajouté aux noms de type *popa*, *kon'a* employés comme accusatif, de même que dans des constructions prépositives. Cependant il me semble que l'emploi de ces formes au nominatif fut d'une importance particulière pour l'introduction de l'article *-ta*, car c'est dans cette position que pouvait se manifester le mieux l'influence des noms du type *slugata*, *vladikata* et qu'on pouvait supprimer la concurrence des formes *popatogo* et autres, dont l'emploi au nominatif, que je sache, n'a jamais pu être prouvé.

Les formes du type *kon'a(ta)*, *brza(ta) kon'a* sont devenues une particularité très répandue de style dans le langage poétique, surtout dans la poésie épique. On y trouve souvent des formes générales en *-a*, c'est-à-dire l'ancien génitif des noms masculins désignant des êtres inanimés. Là s'exprime une fois de plus le rôle de l'accusatif en *-a* chez les noms désignant des êtres animés. Cependant, comme on a pu voir, l'emploi de ces formes provenait d'une particularité de la langue parlée, dans laquelle s'est reflété le processus de diffusion de l'accusatif au détriment des autres cas.

Skopje, mars 1962

ЈАЗИКОТ НА ДАМАСКИНИТЕ

Еден чекор напред во поглед на внесувањето на народниот наш јазик во литературата се прави во ракописите наречени „дамаскини“. Името нивно иде од името на еден грчки проповедник и црковен писател од 16 век – Дамаскин Студит. Проповедите на Дамаскина биле пишувани на новогрчки народен јазик, па како такви укажале влијание за употреба на народниот јазик и во нашите краишта. Меѓутоа со името „дамаскини“ кај нас се означуваат не само преведените Студитови проповеди, ами тоа име станува пошироко, однесувајќи се воопшто на ракописите со јазик приближен до народниот или наполно народен.

Преводот на Дамаскиновите проповеди во Македонија беше направен при крајот на 17 век од пелагонискиот епископ Григориј. Се знае дека Григориј владичувал во Прилеп во 1679, и вториот пат во 1691, а умрел во 1695 год. Со тие датуми е приближно одредено и времето кога бил направен кај нас преводот на Дамаскина. До скоро беа зачувани пет преписи од тој превод, кои го сочинуваа, така да го наречеме, првиот круг на македонските дамаскини. Нажалост, трите од нив, уште недоволно испитани, се уништени при пожарот на Белградската народна библиотека во 1941 година. Преостанатите два се наоѓаат во Русија.

Иако во насловите на некои слова во дамаскините од овој круг стои дека се тие преведени на „простејши“ јазик, всушност тие се далеку од тоа да го претставуваат народниот јазик. Во нивната основа е црковнословенскиот јазик од српска рецензија, навистина со ред отстапувања во правописот и со грешење особено во поглед на употребата на падежите, што укажува на препишувачи од македонска јазична територија. Народниот јазик

е овде застапен само преку одделни црти граматички и лексички.

Макар што јазикот на првите македонски дамаскини е далеку од тоа да биде народен во основата, самото споменување на „простејшиот“ јазик не е факт без значење. Не се работи тука само за просто копирање на Дамаскина кој исто така го наречува јазикот на своите проповеди „прост“, ами се работи и за зародувањето на свеста, дека треба да се пишува на јазикот што му е разбран на народот. Ништо подобро не го илустрира ова тврдење од фактот дека веќе во дамаскините понови од преписите на Григоријевиот превод јазикот нагло се доближува до народниот. Одошто беше обусловен овој процес? Несомнено важно место треба да му се одреди на книжевното влијание од културно понапредните земји, каква што беше тогаш и Грција, во кои народниот јазик порано отколу кај нас почна да се употребува во литературата. Исто така треба да се има предвид дека разликата меѓу народниот и традиционалниот црковен јазик беше толку голема, што разбирањето за овој беше сврзано со ред мачнотии, со специјална подготовка за тоа. Но општествената основа за споменатиот процес треба да ја гледаме во првото време, пред сè во онаа извесна демократизација на црквата што настана през турското ропство, зашто црквата беше таа што тогаш, како и порано во Средниот век, ја управуваше книжевната работа. Црквите и манастирите, како главни културни жаришта, сега не се поддржуваа веќе од христијанските велможи, ами од најшироките народни слоеви. Еден поглед на спомениците, на пример од Слеченскиот манастир или од манастирот Трескавец, каде што се запишани имињата на дарителите, ќе нè увери веднаш во тоа. Ако сакаше црквата да воздејствува на оние што ја крепеа, требаше да им даде и книга на разбран јазик. Ништо чудно тогаш што се јавуваат црковни луѓе да ја задоволат таа потреба.

Од 18 век не ни се, нажалост, засега познати македонски дамаскини во поголем број. Овде можеме да го посочиме зборникот издаден во „Споменик српске краљевске академије“ XXXI (1898). Тој по секоја веројатност е препишуван во говорната област јужно од Кратово, можеби во Лесновскиот манастир (за ова до некаде би говорело

и тоа, што овој необемен ракопис е пишуван на смена од четири раце – значи на место каде што имало собрани повеќе писмени луѓе). Очевидно е дека за негова подлога имаат послужено различни текстови, од кои едни биле со српски, а други со бугарски јазични белези. Овој зборник стои веќе некаде на средина меѓу црковниот и народниот јазик. Во секој случај народните елементи се во него застапени многу повеќе одошто во првите преписи на дамаскините. Меѓу другото, овде се јавуваат примери со употребата на членот: самовилата, колчецо итн., потоа случаи на синтетично изразување на падежните односи: на бога, на друга вера, на мене, на кого итн. да не зборуваме на ова место за ред други народни елементи во овој ракопис, како во фонетиката и граматиката, така и во лексиката.

Пример на дамаскинарски текст на народен јазик имаме во еден тетовски ракопис, за кој А. Селишчев забележува дека можел да биде напишан во крајот на 18 или во почетокот на 19 век (Полог, 130). Тој е издаден од Н. А. Начов во „Периодическо списание“ кн. XXXIX. 1892 год. Начов е склон да приеме дека овој текст бил пишуван во првата половина на 19 век (таму, с. 418). За нас е овде важно да истакнеме дека тој носи веќе наполно обележје на текст на народен јазик (тетовски говор), додека примесите од црковниот јазик се во него сведени на најмала мерка. Инаку, дека такви текстови биле пишувани во крајот на 18 век и во самиот почеток на 19 век, тоа е факт несомнен, што го потврдуваат најдобро книгите на народен јазик печатени во тоа време. Еве за пример една мала одломка од тетовскиот ракопис:

Разбрала маика му на светого Иоана, зела го детето, побегнала у планина да се скрие со него. Неможела да најде скривно место, се помолила богу, се отворила една карпа, тамо се скриле и тамо чудеса се сторило: еден извор вода протекол на карпата, финик дрво имало и тоа родно им се сторило, когаи било потребно да кина однего, само дрво се наведнуало и па се исправало. Слугите цареи го тражиле, и его нашле, се вратиле му казале на царот. Пак го прати царот каде татка му на светого Иоана. Он се згоди у церква, закон чинеше. И молеа слугете; наиди ни сина ти твоего! и он им рекол: не знам сина

мое каде е. Пак царот прати слугете: ако не го дава сина си, не го да го убиете.

Од дамаскините беше веќе до почетокот на 19 век подготвена почвата за употребата на народниот јазик во литературата. Ништо чудно тогаш што во почетокот на тој век фатија да се јавуваат и печатени религиозно-поучни книги на македонски јазик.

III
МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК
ВО XIX ВЕК

МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

Чувме ред интересни податоци што сведочат дека јазикот на нашата писменост има стари корени во Средниот век.

Целта на моето искажување е, истото тоа да го потврди за XIX век. Она што го имаме денеска се корени во нашето минато и ние инсистираме на тој континуитет. Доста сум пишувал за XIX век. Сум правел специјални студии, сум обработувал специјални прашања, а сум давал и општи прикази. Затоа сега, за да не се повторувам, ќе ми дозволите да изнесам само некои опсервации.

Во минатото се давале различни преценки за нашиот XIX век, за неговото наследство. Еден доста критички суд искажува Крсте Мисирков. Тој вели: „Литературните опитувачки на македонските писачи во XIX век немаа за жал таков значај, да задобијат последуачи, затоа, ако и сега во XX век видиме опитувачки да се пишит на македонски, то тоа се не праит сознател'но и од некакви патриотични влечејн'а и цели, а само за забаа“¹. Значи имаме еден навистина критичен однос кон наследството од XIX век.

Мислам дека причината е пред сè во историската дистанца, во тоа што одблизу тешко може да се оцени што ни дава претходното време. И второ, причината е во тоа што Мисирков, од една потесна гледна точка пристапува кон оцената на XIX век, имајќи ја предвид само националната македонска програма, а не имајќи го предвид поширокиот културно-историски развиток.

Поинаку се искажува Кочо Рацин кога вели: „Делото на Пејчиновиќ, Миладиновци, Жинзифов и други, скрш-

¹ К. Мисирков, За македонските работи (фототипно издание), ИМЈ „Крсте Мисирков“, 1974, стр. 143. (заб. на приредувачите)

нато еднаш по историските неминовности по друг пат, ќе се врати сега пак на својата матица и ќе најде свои достоинствени следбеници“. Но, овие зборови се изречени во поинакво време, кога иднината ветувала дека претстои ослободување на македонскиот народ и реализација на она што нашите претходници си го поставувале себеси и во XIX век и во почетокот на XX век.

Кога говориме за XIX век, јасно е што значи тој календарски. Меѓутоа, јас би предложил да се продолжи малку неговата граница, ако мислиме на социо-лингвистичките услови во Македонија и би ја продолжил до Балканските војни.

Во XIX век вака оцртан, Македонија е вклучена во една држава – Отоманската империја. Нема во Македонија доминантен јазик. Различните пропаганди имале свои позиции, но нивните граници не биле јасно определени. Имало простор за употреба на македонскиот јазик, особено во училишната практика. Познато ви е дека по Балканските војни ситуацијата се изменува во овој поглед.

Не можело да има грчки училишта во Македонија во XIX век, а да не се употребува како помошен и македонскиот јазик. Не можело да се предава на бугарски или српски без помошта на македонскиот.

Ете тоа е онаа основна карактеристика на овој период од социо-лингвистичка гледна точка.

Погледнато всушност од историски аспект, овој век отвора процес на модернизација на животот во нашата земја, како и во другите балкански земји. Што значи тој процес широко, немаме сега време да зборуваме, а јас ќе се ограничам само на тоа, – што значи процесот на модернизација во XIX век за нашиот јазичен развој.

Прво и најважно, имаме смена на писмениот јазик, на неговата основа. Црковнословенскиот јазик се покажа несоодветен за културните задачи на модерното време, па затоа во XIX век се врши премин на писмен јазик со народна основа. Тоа е прво.

Да погледаме натаму во некои области на јазичната активност. На пример во ортографијата. Била наследена комплицирана ортографија што му одговарала на занает-

чиството. Кога се пишува со рака, можат секакви нацрти и букви да се изведат. Но, во една печатница е невозможно и неекономично да се имитира пишувањето со рака. Мора да има типизирани букви и мора симболите да се сведуваат на помала мера. И веќе Џинот вели дека не се потребни буквите за старите носовки. Тој ги вика каравлашки букви, или вретенарски. Не се потребни еровите и јат, не се потребни и тита, ижица и уште некои други наследени знаци. Тој прв во својата практика установува дека е економично вокалното *p* да се пишува без придружна буква, и тоа е наследено после и од Мисирков, а е останато и во нашиот правопис.

Во втората половина од XIX век, во кругот на Ѓиновски во Галичник, имаме уште поголемо упростување на азбуката и правописот, доближување до фонетската азбука.

Кај Темко Попов во осумдесеттите години имаме веќе наполно преминување на еден систем азбучен и правописен што е близок и до нашиот денешен систем, а близок и до системот на Мисирков, така што Мисирков во Темко Попов и во други луѓе има свои претходници. Можеби тие претходници не му биле на Мисирков доволно познати, бидејќи еден човек не може сè да знае. Но нам тие денеска ни се познати.

Натаму, земете во лексиката. Нашиот писмен јазик до XIX век располагал со ограничен број лексеми, зависно од тоа што тој се употребувал главно во црковниот живот и бил упатен на искажување на религиозно-поучителни содржини, предмети. А сега, во XIX век, пак почнувајќи од Џинот и натаму, имаме воспоставување на контакт со другите словенски јазици, понапреднати во обработката на својата нова писмена форма. Прво, жив е контактот со српскиот преку делата на Доситеј Обрадовиќ. Натаму со бугарскиот, особено со рускиот, посредно и непосредно. Цел ред зборови, лексеми се активираат во нашиот јазик во тие контакти. Набележани се границите до каде оди нашиот јазик и од каде почнуваат другите словенски јазици. Набележано е она што им е заедничко. Тоа е едно огромно богатство усвоено во XIX век, за нас сега толку блиско и познато, што ние сметаме дека немало време кога луѓето се труделе да го

усвојат тоа богатство. Тоа е она, а и уште нешто друго може да се посочи, што ни го дал XIX век. Но, некои работи тој не ни ги дал, поради што и Мисирков е назадоволен. Некои работи само ги поставил.

Деветнаесеттиот век ја изврши смената на основата на писмениот јазик. Меѓутоа, тој не го реши прашањето, кој македонски дијалект ќе биде во таа основа, бидејќи се пишуваше на повеќе дијалекти. Деветнаесеттиот век го постави прашањето за единствениот облик на писмениот јазик. Ја истакна потребата дека Македонците треба да се образуваат на еден писмен јазик. Но, не го реши прашањето, – каков ќе биде тој писмен јазик. Имаше две теории. Ја оставам настрана она трета теорија, да се усвои некој од веќе постојните балкански јазици – грчкиот, српскиот или бугарскиот.

Едната теорија бараше заеднички јазик за сите Словени во Турција. Тие Словени подоцна се вклучија главно во бугарската и македонската нација, а делумно и во српската нација.

Втората теорија бараше за Македонците, како за посебен народ, за посебна нација, да се формира посебен литературен јазик.

Историските околности не дозволуваа да се дојде до дефинитивно решение во тој поглед. Така овие прашања останаа отворени да ги решава Мисирков и да ги решаваат после генерациите меѓу двете војни до оној момент кога ние успеавме да извршиме унификација на нашиот литературен јазик во 1945 година.

Сега би се вратил на почетокот. Сега е јасно, зошто Мисирков не беше задоволен од XIX век. Тој не беше задоволен, затоа што XIX век не ја изјасни доволно националната програма на нашето ослободително движење. Сега мислам дека е јасно тоа, – зошто сме пак ние многу задоволни од успехите постигнати во XIX век денеска, кога дефинитивно нашето јазично прашање е решено. Ние сме задоволни затоа што тука гледаме еден континуитет и се свртуваме кон таа епоха од поширока културно-историска основа.

ЗА НЕКОИ СТИЛСКИ СИНТЕЗИ ВО РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Литературата на македонски јазик има своја кратка историја: почетокот на минатиот век е времето кога се јавуваат првите нејзини нукулци. Притоа, тешките животни услови во кои се наоѓаше македонскиот народ не овозможуваа сè до најново време еден поопфатен континуитет на книжевната работа, та и нејзиниот опсег е разбирливо ограничен. Но, и покрај тоа скромниот опит од таа работа дава можност да се проследат врз него и некои појави од принципиелен карактер во однос на развитокот на еден млад литературен јазик. Споменатата реална состојба открива и една предност за посматрањето, до толку што извесни појави од овој круг можеме да ги забележиме во нивниот, така да речеме, рудиментарен вид.

Пред да пристапиме кон разгледувањето на таквите појави, нужно е да дадеме определба на поимот стилска синтеза, како што е тој овде разбран. За показател на еден постигнат степен на таква синтеза се зема јазичното творештво на одделни книжевни работници, но тоа не треба да значи дека споменатиот поим се ограничува со карактеристика на индивидуалниот стил на секого од нив. Неговиот опфат е поширок. Тој обележува извесни етапи во издигањето на даден народен идиом до степенот на современ литературен јазик, извесни стапала на тој процес, што се подготвуваат и доживуваат широко во колективот, обусловени од целокупноста на онаа историска ситуација во која е тој поставен да живее и да се развива. Во секој обособен период на тој развиток, и сообразно со неговата мерка, имаме пројава на едно во колективот изградено чувство според кое се

слага и обликот на неговиот писмен јазик, стремејќи се да се постигне конечно како една специфична сушност.

Писателите што со своите творби им даваат отпечаток на таквите етапи во развитокот на литературниот јазик – израстуваат токму како изразители на споменатото колективно јазично чувство. Дека како изразител на животот на својата средина, и заедно со тоа, писателот станува изразител и на нејзиното јазично чувство – тоа е секако неоспорна вистина. Многострана е во овој поглед неговата обусловеност. Но, од друга страна, ова не треба да значи дека би се потценувал активниот придонес на творечката личност во постигањето на една нова стилска синтеза, таква што во полна мерка ќе го изрази степенот на културниот развиток на народот. Напротив, тој придонес е необично важен, зашто по силата на една реализација тој дејствува обратно врз развитокот на јазичното чувство на колективот, обележува завојување за свеста на она што во колективот недоволно осознато и уште недоволно издиференцирано се изградувало. Личностите надарени со чувство за стил по таков начин го сумираат јазикотворечкиот опит на својата средина и го расчистуваат патот за неговото натамошно збогатување.

Треба освен ова да се укаже претходно уште на еден момент од суштествена важност. Ниеден од новите литературни јазици не се развива и не може да се развива сам за себе. Секогаш тој се развива во потесен допир со еден или повеќе јазици на повисока култура. Затоа и постигањето на она што ние го наречуваме стилска синтеза во процесот на формирањето на еден литературен јазик не може да се замисли без таков на своеобразен начин осмислен контакт, кој дејствува најблагоотворно за што побрзото издигање на дадениот јазик до полноцено средство на современото културно општење. Начинот на реализирањето на тој контакт е во својата целост пак обусловен од историската опстановка во која се наоѓа народот, и е изменлив спрема нејзиното изменување, но сосем јасно е дека и во овој поглед улогата на творечката личност останува онаква каква што ја определуваме. Како медиум на народниот начин на изразување, творечката личност е едновремено повикана да го доживее во себе и со тоа да го открие и за другите појасно вкрстувањето со

јазикот на повисока култура, при кое потребното што се зема од него да се асимилира од народната основа, а не да стане обратното. Колку што е за создавањето на еден нов литературен јазик важен изборот на неговата народна основа, со сите сложени односи што притоа настануваат, од не помала важност е и споменатиот допир со јазиците на повисока култура, со што се прилагодува и тој побрзо и полесно за својата културна функција. Разбирливо е што веднаш ќе обрнеме внимание на оваа страна, и во случајот со македонскиот јазик, зашто при таков допир не се работи за просто механичко вклопување на разнојазични елементи, а за нивна стилска синтеза. Секој елемент во составот на литературниот јазик придобива своја стилска вредност.

Во почетокот на минатиот век, при зародувањето на новата македонска писменост, кога уште ни оддалеку не е јасно кои дијалекти ќе влезат во основата на нејзиниот јазик, ниту како ќе биде тој дефинитивно оформен, – влијанието врз развитокот на извесна јазична култура во Македонија потекнува главно од две страни: од црковнословенскиот и од грчкиот јазик. Познато е од каква пресудна важност беше грчкото влијание и во однос на оформувањето на самиот јазик на средновековната словенска писменост, па е јасно дека сето она што беше тогаш по тој пат придобиено влегуваше како драгоценост наследство и во новосоздадените словенски литературни јазици. Но ние при овој случај го оставаме настрана тој факт, зашто за нашето посматрање е најважно дека во Македонија во споменатото време имаме наново еден тесен допир со двата јазика, од кое произлегуваат и определени резултати. Освен тоа и нивното влијание беше по простирање доста јасно разграничено, зашто грчкиот јазик надвладуваше главно во јужните македонски краишта, особено во некои културни центри, каков што беше во тоа време на пример градот Охрид. Во тие места беше заборавена кирилската азбука, па и текстовите на народен македонски јазик се пишуваа со грчко писмо. При таквата состојба и влијанието на словенската писменост мораше да биде сведено таму на најмала мерка, и само постепено, во текот на 19 век, низ процесот на еманципација од грцизмот, – тоа се засилуваше. Историскиот развиток на македонскиот народ одеше така што и на јазичното поле словен-

ското културно влијание конечно во целост надвладае. Но тоа не значи дека треба да се превидуваат видните траги што ги обележи во тоа време контактот со грчкиот јазик, и што имаат значење за диференцирањето на стилските на писмениот македонски јазик во разгледуваната епоха.

Во сфаќањето на македонските пишувачи црковно-словенскиот јазик си ја запазуваше онаа посебна функција што му припаѓа на т. н. висок стил. Пишувањето на поразбран јазик, поблизок до народниот, во првата половина на минатиот век сè уште не укажува на една изјаснета претстава дека тој треба по определен начин да се оформи како општ литературен јазик, ами се сфаќа поскоро како едно принижување на стилот, наложено од сè поголемата практична потреба да се дадат такви текстови што ќе му бидат достапни на народот. Ова сфаќање е изразено во предговорот на Теодосиј Синаитски кон „Утјешение грешним“ (Солун, 1840) од Кирил Пејчиновиќ, каде што црковниот јазик е наречен златен клуч, додека јазикот на споменатата книшка се наречува клуч од железо и челик, но затоа пригоден да се отвори со него срцето на простиот човек. Метафората, искористена од Синаитски, доволно јасно го илустрира споменатото разбирање. Работата е сега таму што кај пишувачите, кои стоеја под влијанието на црковнословенската писменост, изградувањето на тој „понизок“ стил се привмешуваше секогаш повеќе или помалку со црковнословенската јазична материја, се јавуваше како еден вид комбинација на народниот и црковниот јазик. Уделот на последниов е притоа различен кај различни пишувачи. Забележено е од порано дека и установувањето на некои народни црти во јазикот на македонската писменост во минатиот век одело полесно таму каде што тие се посреќавале со соодветните црти на црковниот јазик (таков е случајот, на пример, во фонетиката во однос на замените *o* за *ѳ*, *e* за *ь*). Поинаква ни се покажува состојбата во овој поглед во оние македонски краишта, каде што сме имале преминација на грчкиот писмен јазик. Таму грчкиот бил јазик на вишата културна сфера, додека народниот ја земал наспрема него функцијата на „нискиот“ стил. А бидејќи овде се работело за однос спрема инородна јазична материја, не можело да има ни во онаква мерка изразено мешање, во каква тоа станувало при контактот со црковно-

ловенскиот јазик. Дејството на овој момент е многу показателно, на пример, во лексиката. Додека пишуваците во сферата на црковнословенското влијание ги форсираат црковнословенизмите за сметка на тугите зборови, усвоени во народот, или таму каде што народниот јазик не им предлагал зборови за апстрактни поими, оние од сферата на грчкото влијание во првиот случај ја користат наполно лексиката на народниот јазик, запазувајќи ги турцизмите и грцизмите, а во вториот случај се стремат кон калкирање, кон изведување нови зборови со наставки продуктивни во народниот јазик (сп. на пр. *богојца* за *богиня*, *седач* за *жишел*, *ипредаач* за *ипредашел* итн.). По таков начин, и поради споменатите причини оваа писменост на грчка азбука е поблиска до народниот македонски јазик, отколку писменоста што во истото време се развива во контакт со црковнословенскиот јазик. Погледнато од оваа точка, еднаш ќе треба поблиску да се оцени важноста на оваа ваква писмена практика особено во однос на улеснувањето на запишувачката работа над македонската народна проза, што почнува да се врши и од луѓе од народот откај половината на минатиот век. Не е, ни се чини, во оваа врска сосем случајно ни тоа што првиот поет, што ја постави македонската поезија на чисто народна основа, Константин Миладинов, потекнува од оние краишта каде што грчкото културно влијание беше особено силно, иако впрочем, како што ќе видиме, имаме и примери обратни од неговиот (Г. Прличев).

Истакнавме дека во минатиот век словенското културно влијание придобиваше сè повеќе замав во Македонија. Па и во однос на јазикот на писменоста нему му се паѓа првото место. Веќе во почетокот на тој век, со појавата на Кирил Пејчиновиќ, забележуваме доволно изразит случај на една стилска синтеза, во онаа смисла во која говоревме порано, постигната во контактот на народниот со црковнословенскиот јазик. Народната основа на писанијата на Пејчиновиќ е неговиот роден тетовски дијалект. Но учеството на црковнословенскиот елемент е кај него значително. Спојот пак на тие две страни во јазикот на Пејчиновиќ е показателен не само како одлика на неговиот личен стил, ами и на еден степен во развитокот на јазикот на македонската писменост. Времето кога се јавува Пејчиновиќ е обележено со првите и сосем несмели че-

кори на македонското граѓанство кон некаква просветна дејност. Неговата средина е културно незакрепната, уште во власта на средновековјето, имајќи достап и до елементарната писменост само преку т. н. келијни училишта, во кои се предава по псалтирот и наусницата. И самиот Пејчиновиќ по своето образование и по својот мирослед не отскака видливо од својата средина. До толку повеќе начинот на прикажување во неговите проповеди, меѓу кои се изделува неговото „Слово за празниците“, е во својата основа израснат од оној јазичен израз, карактеристичен за побудените македонски луѓе во неговото време, начитани колку-годе во црковните писанија. Примитивен писател, Пејчиновиќ е меѓутоа по народски речит, и со тоа – стилист. Тој постига да го облагороди народското кажување со она што како чувство за оформување на периодот, за сооднос меѓу неговите делови, го усвоил од црковниот јазик. Но кај него сè уште реченицата, и кога доволно се разгранува, останува во низата на приреденост, типично народска. Таа се одликува и со мелодиката, и со ритмичните засеци на народната македонска реч така што и покрај присуството на ред црковнословенски елементи не се нарушува нејзиното карактеристично звучење, ами обратно, во најголем број случаи, црковнословенизмите спонтано се вглобуваат во неа. На места каде што Пејчиновиќ преведува извесни цитати од црковни писатели особено е видлива истакнатата карактеристика на неговата реченица. Подредените реченични делови тој ги разбива, ги сече во самостојни приредени делови, нагодувајќи ги спрема текот на кажувањето во народниот јазик. Оформувањето на системот на подредените реченици во развитокот на писмениот македонски јазик ќе дојде подоцна, при еден повисок степен на културата, кога други културно поиздигнати личности ќе треба да покажат способност да ја преодолеат таа задача, така што пак да се зачува карактеристичниот отпечаток на македонскиот народен јазик. Таа задача заправо конечно се реши во наши дни, при оформувањето на современиот македонски литературен јазик. Што се однесува до црковнословенските зборови и изрази во јазикот на Пејчиновиќ, иако не може да се говори за колку-годе свесен избор, сепак се забележува дека тие наместа преземаат и посебна функција: тие ќе се сретнат во поголем број

во периоди на поспокојно кажување или таму каде што проповедникот сака својата реч да ја одбележи со поголема тежина и авторитетност. Земено целосно, тоа што е постигнато како синтеза во јазикот на Пејчиновиќ, во соодносот на народниот и црковнословенскиот елемент, макар колку скромно и било, што е при дадените услови и разбирливо, – претставува извесно завојување по патот на издигањето на македонскиот народен јазик до јазик на современа литературна употреба. И во тоа имаме еден мал пример за благотворноста на контактот со јазик на повисока култура. Во употребата на неговата средина, при оној степен на културен развој на кој таа се наоѓаше, беа дадени елементите на она што го постигна Пејчиновиќ во својот израз. Меѓутоа, спојот што се постигна придоби таква живост баш поради неговата лична дарба на стилист. Како индивидуален стил тој спој е, се разбира, неповторлив. Но тој ги има, како што се истакна, своите корење во употребата на колективот, и како таков тој бележи едно општо завојување во издигањето на неговата јазична култура, вршејќи во тој правец пак благотворно влијание врз јазичната употреба на средината. Книгите на Пејчиновиќ беа омилени во народот, тие дури и се препишуваа. Тие не можеа да не воздејствуваат видно во развојот на говорништвото во Македонија, особено дека религиозната проповед уште за долго време во минатиот век останува како една од основните форми на општествено истапување. Кога станува збор за едно влијание од ваков род, не треба да се мисли, јасно, само на тоа колку нашло израз во писмената реч, ами и пошироко во секидневната јазична употреба.

Во втората половина на минатиот век забележуваме веќе доста видлив напредок на јазичната култура во Македонија во споредба со состојбата од почетокот на тој век. Ова нешто дојде во резултат на закрепнувањето на македонското граѓанство како на економското така и на културното поле. Се создава, макар сè уште малобројна, интелигенција, што стои на висината на современото образование и што има желба културно да дејствува во својот народ. Кон 60-тите години на минатиот век се поставува веќе во определен вид и прашањето за употреба на еден општ литературен јазик во Македонија. Од една страна се истакнува барање да

се изгради посебен македонски литературен јазик, а од друга страна имаме настојување да се создаде еден општ, „среден“, бугарско-македонски јазик, во кој македонските елементи би биле во доволна мерка застапени, ако не дури и земени како основа, како што мислеше Партениј Зографски. Ова настојување најде израз во повеќе учебници пишувани за македонските школи, а исто така и во јазикот на поезијата на Рајко Жинзифов. Тука се среќаваме со еден обид за нова јазична синтеза, при која како ново се јавува комбинирањето на разнодијалектни особености, пак постојано во допир со црковнословенското јазично наследство, а освен тоа и со едно сè поосетно влијание на рускиот јазик. Поблиското проследување на карактеристиките на споменатиот обид би барало посебна работа, па затоа овде се ограничуваме само на општо укажување (поподробно за ова в. во мојата книга „Македонските учебници во 19 век“, Скопје 1949). Иако при дадените услови обидот за една таква синтеза не можеше да доведе и до определен резултат, не треба да се превидува неговата важност во однос на издигањето на јазичната култура во македонскиот народ и во однос на засилувањето на словенското влијание во јазикот на македонската писменост. Епохата за која говориме беше на општественото поле обележена со сè позасилена и поуспешна борба против грцизмот. Во резултат на тој развиток и во јужните македонски краишта, каде што грчкото влијание предоминираше, постепено надвладаа словенското културно влијание. Со тоа се стигна до слевање на оние две варијанти во создавањето на јазикот на македонската писменост, за кои зборувавме порано. Грчкиот јазик му го отстапува на црковнословенскиот своето место на јазик на вишата културна сфера. Овој процес е многу интересно одразен во творештвото на еден од најталентираните македонски писатели од 19 век – Григор Прличев. Како народен учител Прличев развивал жива проповедничка дејност, настојувајќи да ја буди културната и политичката активност во народот. Во неговата заоставштина ни се зачувани неколку такви проповеди, пишувани со грчка азбука, меѓу кои се изделува особено говорот одржан на годишниот акт на училиштето во Охрид во 1866 година. Тие текстови го претставуваат Прличев како извонреден познавач на народниот јазик, човек што на изразните

средства заложени во него знаел да им придаде нова сила на емоционална понесеност. Споредбата на словата на Прличев со оние на Пејчиновиќ го покажува и во идејната содржина и во изразот значителниот културен напредок постигнат од македонскиот народ во текот на минатиот век. И двајцата се тие бележити претставници на народниот начин на кажување но, за разлика од полупримитивниот писател Кирил Пејчиновиќ, Прличев е сестрано образована културна личност, која работи и во малку поиздигната средина, и која е како таква способна да го крене на еден нов, повисок степен тој начин на кажување. Лексиката на словата на Прличев ги носи во сè карактеристиките на јазикот на македонската писменост со грчка азбука. Црковнословенското влијание е во тој поглед во нив уште сосем ограничено, се сведува на употребата на неколку збора: *учение* покрај обичното *дидахиа*, *собрание*, *блажочесѝиешѝо*, *ѝосѝољубиешѝо*, *бједен*, *ѝознаѝелнос* (за *ѝризнаѝелносѝи*) – во говорот на годишниот акт во 1866 год. Дури и за зборовите *закон*, *народ* се употребуваат кај него сè уште грцизмите *ном*, *лаоз*. Прличев се стремел, значи, да говори што поразбрано за своите слушачи. Меѓутоа, тој постапува сосем поинаку во своите литературни творби. Одделувајќи му ја на народниот јазик службата на нискиот стил, во својата поезија тој се обрнува кон црковнословенскиот јазик како кон основа од која поаѓа. Вкрстувајќи со таа основа некои елементи од македонскиот народен јазик, па и од бугарскиот и рускиот, тој се занесува дури со мислата да придонесе така за создавањето на еден општословенски литературен јазик, од кој – како што вели – „нужда голема има“. На тој јазик, меѓу другото, Прличев ја преведува „Илијадата“, а исто така и својата поема „Сердарот“, издадена прво на грчки (Атина, 1860). За ова вакво делење на две сфери на јазичната употреба, нижата (во која му го определува местото на народниот јазик), и вишата (која би му припаѓала на литературниот јазик во права смисла), на Прличев секако укажала влијание и состојбата во јазикот на грчката писменост, која – како што е познато – и до денеска останува таква.

Постепениот напредок на јазичната култура во македонскиот народ, што се движи по ред стапала во текот на минатиот век, можеме да го посматраме и во една област

на која откај половината на тој век ѝ се посветува сè поголемо внимание – во областа на бележењето на народни приказни. Показателен е за ова особено примерот на Марко Цепенков, човек самоук, терзија по занает, и притоа изразит медиум на народниот начин на кажување. Како творечки обдарена личност, претставувајќи во културен поглед тип на побуден припадник на македонската чаршија, Цепенков ја пресоздава народната приказна, ја обогатува композиционо, ја продлабочува психолошката карактеристика на нејзините херои, подбирајќи за целта соодветни изразни средства од народниот јазик. Со еден збор, Цепенков ја раскажува приказната спрема интересот и мерката на средината од која произлегува и која сè уште живее со вековните претстави на народот и со неговото изразување, но сепак постигнала и извесен, макар и колку ограничен, степен на културен растеж, што од своја страна не можело да не повлијае на восприемањето на народното уметничко наследство. Приказните на Цепенков претставуваат по својот израз подготовка за една нова синтеза по патот на современиот расказен стил, поради што и него со право можеме да го сметаме за претеча на современото македонско прозно творештво.

Развитокот на јазикот на македонската писменост во 19 век, како што се виде, се карактеризира со едно барање, во различни моменти на различен начин изразено, како да се разреши соодносот меѓу народниот и во прв ред црковнословенскиот јазик. Допрва во 1903 год. во книгата на Крсте Мисирков „За македонските работи“ имаме едно, и теоретски обосновано, разрешување на прашањето за изградба на посебен македонски литературен јазик врз централните говори како народна основа. Тоа што стануваше во 19 век, во различните свои варијанти, значи несомнен напредок на јазичната култура во македонскиот народ. Во тоа нешто имаме и своеобразен одглас на процесите што стануваа и кај другите јужнословенски народи во тоа време, извесно прирамнување кон нивните постигања, во резултат на кое и можеше да се стигне до така брзото оформување на современиот македонски литературен јазик, кога за тоа беа создадени нужните историски услови.

ГРАМАТИКАТА НА Ѓ. ПУЛЕВСКИ

Познато е дека во времето на преродбата се истакнуваше потребата да се издаде македонска граматика. Венијамин Мачуковски даде дури во 1872 г. оглас за собирање претплата за неговата граматика „по македонско наречие“. Меѓутоа таа сепак не беше отпечатена.

Сега среќавам во една статија на А. П. Стоилов излезена под наслов „Галичник“ во в. Македонија, г. I, бр. 246, 8 август 1927, Софија – интересен податок, што заслужува да го знаат повеќемина.

Стоилов ги бележи имено книгите на Ѓорѓи Пулевски, па покрај познатите два речника и покрај две македонски песнарки (обете биле излезени во Софија во 1879, во печатницата на Б. Прошек, на по 16 страници), тој го приведува и следниот наслов: „Славјанско-населенски македонска слогница речовска. За исправување православски – язическо писание. III книга. Написалъ ю Ѓъ. М. Пулевски. Основана! на III-то оделъение училиштно! а напечатана потъ настоятелствомъ г. Угринѧ Циковъ търг. Галъички отъ Албаниѧ. Първи дель. Софиѧ. Народна печатница на Б. Прошекъ, 1880, 8, 36.“

Од ова излегува дека Пулевски е првиот наш човек што издал македонска граматика. Неговиот интерес за таа работа ни е познат. Во својот „Речник од три језика“ (1875) тој пишува дека треба од сите македонски краишта да се соберат учени луѓе „који го познавајет јазикот мајчин чисто“, па да состават граматика. Тој сметаше дека граматика „сам човек и ако ја направит не је убѧва“ (таму, с. 124). Но бидејќи предложеното собирање не стана, тој – како што се гледа – сепак самиот се нафатил да состави граматика. Нажалост во овој момент уште не знаеме што содржи таа. Не можеме, судејќи по неговите граматички

разлагања во речникот од 1875 г., да очекуваме од Пулевски некаков поиздржан граматички опис на нашиот јазик, но затоа неговата книшка го буди нашето интересирање воопшто со тоа што е прва печатена македонска граматика и посебно со тоа како се во неа натаму развиени неговите разбирања за создавањето на македонски литературен јазик. И оваа граматика, покрај неговите речници, патриотски песнарки и славјано-македонската историја (необјавена) говори за Пулевски како за човек кој добро разбираше што му е најнужно на нашиот народ, иако поради слабото образование не можел да го сработи тоа на потребната висина. Не треба да ја губиме надежта дека неговата граматика ќе се најде негде зачувана во Македонија. Оваа белешка нека биде истовремено и позив да се бара таа, и наспоменуваме за оној што случајно би ја нашол дека е таа необично важна книга за нас и дека како таква треба да стане достојание за науката.

ЗА ЈАЗИКОТ НА ПУЛЕВСКИ (графиски, фонетски и фонолошки особености)

1. Се ограничуваме на двата речника издадени од Пулевски: а) Речникъ отъ четири језика. I. Српско-Албански. II. Арбански-Арнаутски. III. Турски. IV. Грчки. Скројена и написана отъ Ђорђа М. Пулѣвски, архитекта, у Галичникъ окружије дибранско 1872. године. I-ва част. Београдъ , Штампар Н. Стефановића и Дружине. 1873 б) Речник од три језика, С. Македонски, Арбански и Турски, књига II. Написао Ђорђе М. Пуљевски, мијак галички, у Београд у Државној штампарији, 1875.

Во првиот речник се толкуваат одделни зборови и изрази. Под називот Српско-Албански се подразбира македонска и српска паралела што се даваат во една колона. Вториот речник е од типот на т.н. разговорници, бидејќи во него имаме разнојазични паралели на континуиран текст. Во македонскиот се среќаваат и српски изрази и форми што секако во добар дел се должи на тоа што Пулевски се служел и со српски прирачници.

Материјалот од обата речника е обилно користен во познатата студија на А. Белиќ „Галички дијалекат“ (Београд 1935). Но ние избираме друг аспект, гледајќи во овие текстови на Пулевски и една епизода во развитокот на македонскиот писмен јазик. При ова укажување, се чини дека нема потреба од натамошно цитирање на таа студија во овој наш прилог.

2. Како што се гледа од насловните страници, Пулевски имал предвид една целост, поставувајќи ги ознаките „I-ва част“ и „књига II“. Меѓутоа, двата текста покажуваат повеќе јазични разлики, од кои е најупадлива на прв поглед разликата во графијата. Додека во првиот се употребува традиционалната кирилица, во вториот е упо-

требена реформираната вуковска кирилица. Се јавуваат и ортографски разлики, за кои ќе споменеме нешто патем.

Во вториот речник (стр. 112–113), Пулевски се задржува на составот на азбуката што ја употребува, соопштувајќи дека неговата книга е пишувана само со следниве 35 словенски букви: а, б, в, г, д, е, је, ж, з, и, ј, к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, ји, ја, ѓ, ђ, њ, џ, ју.

Овој список покажува дека Пулевски заправо го имал на ум системот на традиционалната кирилица, дополнет со некои нови знаци. Тој испуштил неколку од старите букви, но го памети нивното место во системот и ја дава нивната вредност. И така: ѓ = је, ы = ји, я = ја, ю = ју. Некои графии во неговиот втор речник претставуваат вкрстување меѓу старото и новото бележење: имиња II 39, зборувањево II 39, Бања II 44, књаз II 49, људи II 48, Таљјанска II 59, учителју II 110 и др. Од ова можеме да заклучиме дека и вториот речник бил пишуван со традиционалната кирилица, а потоа по некаква сугестија била пред печатењето извршена транскрипција. Во првиот речник се употребуваат буквите ѓ, ы, я и ю, а освен нив и еровите (ъ, ь). Бидејќи во него ги немаме њ и љ, бројот на буквите би останал пак триесет и пет. Но Пулевски овде по исклучок го употребил и *i*: благовештение I 13. Освен тоа тој употребува *й* покрај *ј*.

Буквата ѓ, ако се има предвид нејзината стара распределба, се употребува очевидно само тогаш кога се чувствувала потреба да се истакне црковнословенскиот изговор: побѓда I 58, дѓлло I 67, свидѓтелъ I 69, стари завѓтъ I 73, многоцѓно I 81, добродѓтеленъ I 91. Инаку на местото на ѓ иде обично *e*, со кое се обележува изговорот во нашиот современ јазик. Понекогаш се јавуваат и дублетни графии: мука вечна I 14, животъ вѓчни I 14, вѓкъ, векъ I 62, вера, вѓру I 73. Сп. и во вториот речник: дјелата II 10, заповјест II 11, век, вјек I 11, нови завет, стари завјет II 12, вјера, вера II 14. Во секвенцата нѓ оваа буква го обележува мекиот изговор на консонантот: Преображенѓ I 13, биенѓ I 24, сиренѓ I 39, печенѓ I 39, животинѓ I 40, бунѓлла I 86. Со вредност *je* се јавува ѓ во наставката зад другите консонанти: нивѓ I 16, гробѓ I 19, зелѓ I 50, оружѓ I 58. Во зборовите од српската паралела лѓ има вредност *ље*: наполѓ I 34, улѓ I 51. Не треба да за-

боравиме дека нашиот автор го бележи своето презиме на ваков начин: Пулџвски. Меѓутоа во овој случај ѓ служи да му се даде на тоа презиме повозвишен вид, дури и ако се претположи дека се замислувал евентуалниот српски изговор.

Буквата *ы* добила кај Пулевски сосем нова функција. Таа се чита, видовме, како *ју*, а служи и за одбележување на мекоста на *н* и *л*. Сп. *песъы* гллокъ I 47, *пллџаы* I 51, *косаы* I 87. Има случаи кога таа треба да се чита како *иј*: *леблебыи* I 49, *крстеџиы* I 59, *комшыи* I 72. Тоа станува во врска со буквата *и*, при што можело лесно буквите да се заменат по место. Кон овие примери се придружуваат и: *юныи*, *юлыи* I 25. Читаеме *јуниј*, *јулиј*. Зошто се пишува на крајот и се објаснува подолу (в. т. 4). Тоа објаснение ќе ги опфати и примерите: *познаы* I 29, *ноы* I 45, *тоы* I 61. Одбележувањето на мекоста на *н* и *л* со помошта на „јери“ го наоѓаме во српските зборови или, по исклучок, во македонски поради имитирањето на српскиот изговор: *долны бои*, *доны спратъ* I 35, *задны* I 42, *овдашны*, *тамошны* I 78, *нюшка* I 21, *таньрѣ* I 33, 86, *гнида – гныда* I 52, *леньрѣ* I 60, *шлыва* I 46. За пишувањето *исѣы* I 61 можело да придонесе соседното *ѣоы*, за *хыляда* I 29 тоа што во грчката паралела се пишува *хыля*, веројатно за да се укаже на мекоста на *х*. Инаку на истата страница имаме и: две хиляди. Не ни е познато дали за оваа нова употреба на *ы* Пулевски зел однекаде пример или се домислил самиот.

Големиот ер (ѣ) го маркира крајот на зборовите што завршуваат на консонант. Малиот ер (ѣ) служи за одбележување на мекоста на *н*: *конъ* I 40, *благунъ* I 46, *лень* I 65, *чоканъ* I 97. Како што се гледа, графијата *нѣ* Пулевски ја восприема како една буква (му се налага претставата на *нѣ*), така што чувствува потреба да го означи со ѣ крајот на зборови што завршуваат на консонант. Со ѣ го бележи Пулевски шва-вокалот во средината на зборот: *гъска* I 44, *късо* I 72, *арамиллькъ* I 69. За истата цел во вториот речник му послужил знакот тире: *к-ракачани* II 159. Место *ј* е употребено ѣ во: *узыану* I 43. Ова ни го објаснува како обично дуплирање на знаците за *ј* случајот: *сыяино* I 86. Сп. и: *родолџубиви*, *Ѣорѣиџофѣ* I (список на претплатниците). Впрочем, и инаку во позиција пред вокал и

ј имаме: тресџопашка I 45, земџописаније, земџопис I 58, земџомерије I 59, сџаченџ I 43, изџјори I 68, изџјавите I 76, прекџјочерџ I 84, еденџиполлџ I 85, сџумашедџи I 90. Поинаку: сџјанџ I 15. Дуплирање на знаците, поради интерференцијата на два азбучни состава, имаме во примерот: конџјска (мува) I 52. За инаку доста ретката употреба на еровите букви при одбележувањето на вокалните *р* и *л* зборуваме понатаму (в. т. 10).

Во првиот речник Пулевски го обележува тврдото *л* со дуплирање на буквата (ллошо I 36, пллатно I 31, слабо I 36, легалло I 32, крилло I 34, котеллџ I 33, силла I 38, столлџ I 34, пепеллџ I 38), а мекото со *л*: лушпа I 39, лутина I 83, клучџ I 34, клунџ I 44, солено I 40, постела I 32, јогула I 51, помисла I 79, миялка I 33, желка I 51. Ретките случаи кога *л* го обележува и тврдиот изговор можеме слободно да ги сметаме за обични пропусти (при што влијаел традиционалниот правопис). Очевидно дека на Пулевски му бил познат овој начин на бележење на тврдото и мекото *л* во албанската традиција. Тој го применува во сите паралели во првиот речник. Во вториот речник, меѓутоа, отстапува од тој начин, бележејќи го тврдиот консонант со *л*, а мекиот со *љ* (светила, дељат, видељина II 7, биљки II 6, 9).

Пулевски го задржал во својата азбука знакот θ . Се разбира, тој го употребува во албанската и грчката паралела, но во македонската можел слободно да мине без него. Го употребил само во овие случаи во вториот речник: Кирил и Меводије II (предговор I), II 42 (2). Очевидно, Пулевски нејќел да го профанира името на словенскиот просветител.

3. Скромната мера на писменоста и образованоста на Пулевски причинила што тој во своите записи да не биде премногу зависен од кирилската писмена традиција. Затоа тие записи во повеќе случаи ни го откриваат спонтаниот однос на говорителот кон извесни јазични појави, ослободен колку што било можно од претходно усвоените шеми. Тие ни даваат така некои корисни податоци за фонетските и фонолошките особености на современиот македонски народен јазик, посебно за родниот говор на Пулевски – галичкиот или мијачкиот. Ке се задржиме редум на некои од нив.

4. На крајот на слогот (и зборот) во нашите говори се врши неутрализација меѓу *j* и вокалот *и*. Во таква позиција Пулевски, за разлика од удвоеното пишување, редовно бележи *и*, со што се открива дека фонетската реализација е тука неслоговно *и*: раи I 14, краи I 17, П 5, 15, шллаифованџ I 20, разбои I 32, наиди I 34, јаце, ринфлаишџ I 39, доиница I 41, гроизе I 47, маимунџ I 48, воиникџ I 58, пллаивазџ I 60, маика I 63, П 11, вуико I 64, играи, работаи, ораи I 65, тераи, почекаи, пристоино I 80, наинапред П 5, наичелни П 15, тои П 16, чаи П 33 и многу други примери. Бележењето со *j* (*й*) во ваква позиција се јавува сосем ретко: број I 10, јаца, ллој, ллои I 39, зейтинџ I 51, войвода I 53, войска I 58, приповедај, копай, деллај I 66, настојникџ I 68, устай, дайте I 76, обичај I 78, айде I 83, погледај I 94, неназирај I 95. Имаме случаи и на „компромисно“ пишување со обете букви: моји I 79, секоиј П 5, чаји П 32, 33, који (покрај кои) П 33. Кон ваквите примери се придржуваат, со оглед на функцијата на *ы*, и овие: юныи, јулыи I 25, познаы I 29, ноы I 45, тоы I 61, којы I 79.

Факултативното меѓувокално *j* Пулевски го бележи и во случаи кога тоа не се пишува во правописот на нашиот литературен јазик: украсеније I 30, благородије, заседаније I 53 (но и: благовештение, вознесение I 13, здание I 19 и др.), врије I 36, војеначалникџ I 53, твоје I 72, среднијот П 23, кржаљији П 48, продавајешчи П 55, четиријесед П 77, мије П 83, које П 84 итн. Од помошниот глагол во 3 л. едн. сег. време редовно имаме *је*: пллно је I 37, коије I 79, аљ је еднаква илј неје П 20. По исклучок: зора ие I 14, деня ие (= дења је) I 15.

5. Видовме како го бележи Пулевски тврдото и меко-то *л*. Поинтересно од тоа е дека во позиција на неутрализација (пред е, и) тој, за разлика од традиционалното пишување, го означува мекиот изговор: ленџ I 31, каленица I 33, силецџ I 38 (сп. силла I 38), горчливо I 40, слива I 46, улиште I 52, лисџ I 60, 61, гољеми П 7, љетајет, се вљечат П 8, љевава П 17, љесно П 27, видељина, маљи П 7, раз-дељиље П 17, заљиф, сољено горчљива П 18, кљима П 22, минералји П 25, љисјето П 33. Според тоа, неограничено по позиција се јавува во сфаќањето на Пулевски мекото *л* (бележено како *л*, *љ*), додека тврдото се исклучува од

позицијата пред предните вокали. Ретките отстапувања можеме слободно да не ги споменуваме, бидејќи при нив се работи или за обични грешки или за поведување по традиционалните написи, за кое би очекувале да се пројавува и почесто. За еден говор како галичкиот, во кој старото меко л не е затврднато (*недел'а, вел'а*), за разлика од состојбата во некои централни говори (и литературниот јазик), ваквото восприемање се чини нормално. Така *недел'а* ја воведува формата *недел'и*, а *вел'а* формата *вел'иш*. Пулевски го перципирал прецизно фонетското звучење. Тоа е значаен податок во смисла на кругот на опсервирање кај еден спонтан говорител на дијалектот, којшто наоѓа пригодно решение независно од тоа што во традицијата се установило поинакво бележење, сообразно со една поинаква некогашна фонетска и фонолошка ситуација. Колку пак инаку традицијата била силна, се гледа од тоа што традиционалното пишување се наложило не само во нашиот литературен јазик (со затврднато старо л: *недела, велам*), ами се применува обично и во записи на текстови од оние дијалекти, во кои старото меко л (фонетски „полумек“) се чува и до денеска.

6. На крајот на зборот се неутрализира противставувањето на консонантите по звучност, т.е. звучните консонанти се обезвучуваат. Во првиот речник Пулевски е многу доследен во бележењето на оваа појава, следејќи го фонетското звучење без да се сообразува со морфологијата: *мрасъ, стутъ, гратъ, снекъ I 15, брекъ I 16, 17, ясъ I 18, спллафъ, гропъ I 19, сгллопъ, дропъ I 23, крѣфъ I 24, 73, зисъ, зитъ I 35, чатъ I 38, шилекъ I 41, попракъ, огллафъ I 42, ястрепъ I 45, ротъ, допъ, босъ I 46, гллокъ I 47, ърѣшъ, орисъ I 49, кромитъ, пресатъ, лепъ I 50, петъ I 55, струкъ, пллукъ I 57, крукъ, ретъ, обрасъ, позифъ I 61, благосллофъ, вѣкофъ, острофъ, Царигратъ I 62, владикофъ I 63, братучетъ I 64, мрзешлифъ, недрѣшъ (2) I 65, мрзешъ I 67, нестрпежлифъ, здрафъ, прафъ, крифъ I 68, прихотъ I 69, мрѣтофъ I 73, поздрафъ, жифъ I 75, страшлифъ, страшифъ I 82, ношъ I 86, шефъ I 88, стокъ I 89, паллафъ, отрофъ I 90, праф је, честолубифъ, убафъ I 90, блетъ, брѣсъ, жалостифъ I 92, стрикъ I 93, мутафъ I 94, госпотъ I 98. Само по исклучок во првиот речник, во македонски зборови, се бележи знак за звучна согласка: *прагъ I 35, (пресенъ) лебъ I 50, голлоглавъ, крѣвавъ I 73,**

напредъ I 79, назадъ I 80, югъ I 90, западъ I 91, белегъ I 93. Па и овде е можно мешањето со српските графии. Имено, Пулевски е толку свесен за оваа особеност на својот јазик, што во повеќе случаи македонскиот и српскиот збор се разликуваат само по тоа што се одбележува или што не се одбележува обезвучувањето: *јасъ*, *јазъ* I 18, *гропъ*, *гробъ* I 19, *зисъ*, *зидъ*, *зитъ* I 35, *крифъ*, *кривъ* I 68, *Даси живъ*, *Даје жифъ* I 75, *ношъ*, *ножъ*; *лепъ*, *лебъ* I 86. Впрочем, има случаи кога се бележи на крајот безвучен место звучен консонант и во српски зборови, при што паѓа в очи обезвучувањето на *в*: *ћорав* I 23, *крофъ* I 35, *дут* I 47, *рашъ*, *сатъ ниче* (= сад ниче) I 49, *мушъ* I 71, *мртафъ* I 73, *гнѣфъ* I 83, *шафъ* I 88. Сосем поинаку постапил Пулевски во вториот речник, во кој сега само по исклучок го бележи обезвучувањето на звучните консонанти на крајот на зборот: *пот сводот* II 8, *заљиф* II 18, *остроф*, *полуостроф* II 20, *отруф* II 27, *арш* II 30, *дош* II 54. Морфологијата додаа наполно до израз, како што се гледа и од ваквите низи од форми: *прелог*, *прелогов*, *прелози* II 143, *стог*, *стогов*, *стоговие* II 147, *сљез*, *сљезов*, *сљезовие* II 148. Сигурно една важна причина што тој ја извршил оваа промена во пишувањето лежи во тоа што за вториот речник се користел со печатени текстови, адаптирајќи ги за своја потреба. Но се чини сигурно и тоа, како што покажуваат приведените низи, дека до неговото разбирање дошла пригодноста на изедначувањето на пишувањето спрема потребите во морфологијата.

Најинтересна појава во врска со бележењето на крајните консонанти во вториот речник е тоа што место *и* се пишува *о* во вакви случаи: *вељид*, *правад*, *кажед*, *имад*, *берад*, *приљичад*, *познавајед*, *врзувајед*; *јазикод*, *збород*, *покровод*, *другијод*, *рускијод*, *бугарскијод*; *двадесед*, *четиријесед*, *деведесед*. Така и: *прољед* II 67, 72, *живодта* II 48, 67, 157, *добидци* II 53, *богадство* II 59. Многу поретко ќе се сретнат графии како: *вељит*, *јазикот*. Очевидно, трудејќи се да ги пишува буквите за звучните консонанти, Пулевски овде се престарал. Треба да забележиме дека се работи речиси исклучиво за случаи при кои не е можно да се најдат соодветни форми со консонант во независна позиција (3 л. едн. мн. сег. време) или за случаи кога Пулевски тешко можел да ја воспостави асоцијацијата со таквите форми (членот). Од некаде тој сепак зел повод за

ваквото решение. Кај глаголите можел да ги има предвид српските дијалектни форми на *-оу*, што и самиот ги употребува: збориду, говориду I 8, научићеду, поправићеду II (предговор), имаде II 45. Во случајот со членот можел да се поведувa од пишувањето на предлогот *оо*. Како и да било сето ова уште повеќе ја подвлекува разликата меѓу првиот и вториот речник во позицијата на Пулевски спрема бележењето на обезвучувањето на крајните консонанти. Во првиот речник имаме само: одитъ, идеть, бегать, орајеть, бричотъ, четрдесеть и сл. Во сег. време наставката *-тъ* му била позната на Пулевски и од црквенословенскиот јазик, па сепак тој отстапил во големата желба да биде коректен во пишувањето.

7. Во галичкиот говор *џ* (во туѓи зборови и како замена за *х*) се јавува и во независна позиција. Така е и во записите на Пулевски: рофя I 14, фабрика I 19, руфеть I 29, фурка I 32, фарошъ I 34, фатите, фати I 37, јафна I 43, дафина I 46, карафилъ, трендафилъ I 48, зафрчено I 71, фалла, се фалитъ I 77, фрљи I 83, фать I 89, фичуръ I 93, нифни II 6, згрофнато II 18, фуштани II 44, зафаџајешчи II 45, Уљуфи II 47, зафатиле II 53, профалџена, пофалџена II 67, се нафрлад II 84, се зафаџад II 85 (3), 86, задуфод II 86 (3), 87 (2), 88 (3), 89 (2), се префрљад II 89, зафаџад II 90, 108, фала II 94, 95, 153, кафе II 96, тrefливо II 117, цифри II 120, фаља II 153, фамилији II 159 (2). Има дури и случаи на престаравање: зофа (српхрв. Зова) I 46, профинция, Физантия I 62, физите (= визити) I 75, нарафоученијето II 13. Сосем ретки се примерите како исврљајед II 21, вранцуски II 41, њивно II 49, јавнав, јавна, јавнавме II 156.

Веќе дадовме примери за обезвучувањето на *в* на крајот на зборот во првиот речник, во кој таа промена се бележи редовно и пред безвучни консонанти: фкрсъ нози I 24, мутафче I 32, офца, офци (спрема срп.: овца, овце) I 41, чафка (срп. чавка) I 44, мрафка I 52, офчаръ I 55, офчари I 93, бифшы I 61, фтори I 64, фчера, зафчера I 84, ефтино (срп. Јевтино) I 88. Поинаку: вчасъ I 80. На местото на *х* пред безвучни консонанти и на крајот на зборот се јавува исто така во овој речник редовно *џ*: рекофъ I 6, 8, тифко I 15, тифкотия I 15, 82, се испотифъ, озноифъ се I 24, кожуфъ I 30, пафти, бофча I 32, страфъ I 44, орефъ

И 47, графъ I 49, прафъ I 60, запизмифъ I 67, сиромафъ I 69, се успафъ, не се наспафъ, видофъ сонъ, се разбудифъ, се наспафъ, спафъ (2), легнафъ, станафъ I 70, со нифъ I 82, чуфъ, не чуфъ, се разбрафъ, не разбрафъ I 95. Пулевски го идентифицира ф и во групата св-: сфилла I 31, сфећар, сфинярь I 56, сфърделлъ I 57, сфои I 78. Сепак тој не е доследен во овој поглед. Така пишува: *сфршенъ*, но *свршеница* I 71, *сфайъ*, *сфака*, но *свайшоштина*, срп. *сфасџика*, но мак. *свеска* I 64. Во српски зборови промената е нотирана и во: до сфршетка I 25, сфршетаќ I 84. Редовно пишува *свеџи* (сп. и светло I 15). Се работи за прогресивна асимилација: зад безвучниот струен консонант в се обезвучило. Истото станало и зад безвучниот струен консонант х. Обично се вели кратко дека групата хв- преминала во ф-. Со тоа се затемнува процесот којшто минал низ овие фази: хв- > хф- > ф-. Кај Пулевски ваква асимилација не се нотира и зад безвучните експлозивни консонанти, како што е тоа случај во охридските записи од минатиот век.

Во вториот речник ситуацијата коренито се менува. На крајот на зборот Пулевски не само што го заменува речиси наполно ф добиено со обезвучување на в, ами пишува в и место ф што се добило од х: орев II 71, очув II 141, сиромав II 147, бев II 128 и др. Ретки се случаите во кои ф од ова потекло е задржано: њиф II 12, граф II 30, задуф (но и: задув) II 86. Најголема последица од ова произлегла за наставките на аорист и имперфект. Sprema бев Пулевски пишува и бевме II 128 (сп. во првиот речник: се делифме I 61, арнисафме I 83), спрема *зедов* – *зедовме* II 133, спрема *реков* – *рековме* II 146. Ваквите примери се во вториот речник многубројни, додека во првиот имаме само: рековъ (наспоредно со: рекофъ) I 8, залепивъ I 61. Пулевски сега не го бележи и едначењето по звучност: покревка II 26, овца II 34, овци II 47, 55, 63, поевтино II 57, вчера II 127, вчас II 130. Колебање имаме во: кавкаско – кафкасконо II 37. Сега не се бележи ни промената на св- во сф-. Како што видовме погоре, Пулевски го нотира ф во независна позиција, следејќи го својот дијалект. Посочивме исклучок во њивно II 49.

По сето ова е јасно дека реституирањето на в Пулевски го сфатил како одлика на еден издржан писмен јазик,

при што не се задржал само на случаите кога *ф* се добило со обезвучување на *в*, ами ги вклучил и сите други што позиционо совпаѓаат со нив. На Пулевски секако му бил познат изговорот *нивно*, *бевме* од другите западни дијалекти. Тоа можело да придонесе, барем што се однесува до наставката за аорист и имперфект, за спроведувањето на таа негова нова ориентација.

8. Буквите *ћ*, *љ* Пулевски ги употребува во обата речника. Во неговиот говор не се врши неутрализација на *ќ*, *ѝ* (*ћ*, *љ*) и *к*, *џ* пред вокалите од преден ред. Затоа имаме: веђа – веђи I 21, љемија I 57, сунђер I 60, ћерка I 63, мустаћи I 21, гаћи I 30, врећа – врећи I 94, (други) рабоће II 54, Бућинци II 44 (4), 45, (јаки) кући II 54, 55, ћерамиди II 99, а од друга страна: млаката – млаките II 139, разљики II 40, ветки II 54, реките II 60, церги II 54 и сл.

Галичкиот говор не го познава консонантот *s*, па и Пулевски нема за него знак во својата азбука, ниту негде го бележи. Сп. и зисъ, зидъ, зитъ I 35, звизакъ I 41, зиздаръ, зидаръ I 55, не се одзиваъ I 92, наздри, неназирај I 95, зверови II 8, 36, 60, звонци II 29, зидано II 56, звездине II 68 (2). Галичкиот го нема ни *џ*, кое во туѓи зборови го адаптира со *ж* (ожа, жамија). Пулевски ја вклучил буквата *џ* во својата азбука, па дури го опишува и изговорот на консонантот што таа го обележува, се разбира, како поинаков од изговорот на *ж*, истакнувајќи дека *џ* се изговара „подебело од овеја (ж)“ II 119. Сепак, особено во првиот речник, се гледа дека тој, поведувајќи се по својот дијалект, го меша *џ* со *ж*. Сп. го материјалот: меянжия I (список на претплатниците), џубори I 14, џамия, џамиу I 18, белљ џигеръ I 23, жамаданъ, џамаданъ, жебови, џебови I 29, преџа (изг. Прежа) I 31, саџакъ, ллоџица I 33, бажа I 35, снице (како српски збор) I 36, џучъ I 39, роџасто I 42, сустиџе I 43, калџи (гавранъ) I 44, џица I 45, поморанџа, патлиџан I 50, вседерџителъ I 53, папуџија I 55, џалитъ I 80, каџаје I 82, каџемъ I 84, намаџи, помаџи I 90, не ми кажуваџ, не каџе ми, оџаџия I 93, љиражиски I 94. Во вториот речник Пулевски вложил поголема грижа за тоа каде треба да го пишува *џ*: џамији II 27, маџарски II 41, Гуменџе, Чаталџе, Ескиџумаја, Батакљиџумаја II 44, ловџији II 55, Караџовски II 121. Но сепак имаме и: џици

П 61, цупа П 65 и со прецизно бележење на дијалектниот изговор: кржаљији П 47, 48 (2), бојажиски П 100.

10. Галичкиот говор покрај вокалното *p* има и вокално тврдо и меко *л*. Обичното бележење на вокалните сонанти кај Пулевски е без придружна ерова буква: врнетъ I 15, црвень I 20, прсти I 22, црна П 37, влленъ I 32, напллни, пллно I 37, мллзница I 41, јабллко I 46, гллтаи I 87, слнце П 7, длга П 23, жлто П 28, кљвадъ П 31. Се среќаваат во првиот речник и написи со придружна буква *ь* пред или зад *p*, *л*: крьфъ I 24, дрво I 45, скрьши I 80, тръпенза I 86, сьрчаръ I 55, кьллкови I 22, јабьллкница I 46, пльжаы I 51, стьлль I 57, дьлльго, дьлльжина I 72 и др. Во вториот речник, во кој еровите букви не се употребуваат, трага од ваквото пишување наоѓаме во неколку случаи кога е место неа употребено тире: зд-рвен П 157, с-рпски, 3-ркље (список на претплатниците III и IV), д-л-жник П 107, м-лза, м-лзеш итн. П 138, м-лчи П 161, В-лчески (список на претплатниците IV). Посебен случај претставува бележењето на вокалното *p* во почетокот на зборот, во кој случај придружната буква е *ь*: ѓртъ I 48, ѓрдоква I 49, ѓрђа I 52 (во српски зборови: ѓрђаво I 36, ѓрђафштина I 82) и компромисно: ѓрьшь I 49, додека во рьбетница I 22 не се отстапило од обичното пишување. Во вториот речник како придружна буква во вакви случаи се чува *a*: арђосувад П 27 (2), арш П 30. Додека бележењето на вокалното *p* без придружна буква може да се сретне и порано (на пример кај Џинот), бележењето на вокалното *л* по истиот начин е иновација на самиот Пулевски. Таквото бележење е најекономично во записи на дијалект што не го познава шва-вокалот во слободна позиција и во кои вокалната компонента при слоговните ликовиди автоматски иде пред консонантската. Дека сепак, макар во определена позиција, некој говорител на таков дијалект, како Пулевски, може да ја доловува вокалната компонента, покажува неговото бележење на почетното вокално *p*.

11. На крајот ќе се задржиме на еден значаен избор на разнодијалектни елементи што го направил Пулевски. Во првиот речник тој ја прикажува во однос на замената на *ж* состојбата во галичкиот говор, со ретки отстапувања што се објаснуваат лесно со странични влијанија. Како што е познато, за галичкиот е карактеристична замената

о за ж. Во наставките и тогаш кога во основната форма на дадениот збор ж следело зад првиот акцентирани слог замената е *a*: *носа, ноћа, њоѡраѡ, ѡлаб*. Материјалот ќе го прикажеме посебно за секој речник. Во првиот е замената *o* нотирана во повеќе случаи: *тотонѡ I 14, мотно I 17, потѡ I 18, 77, 83, гроди, јозикѡ I 21, роци, попокѡ, зопѡ, зоби (4) I 22, стопалло, стопалла, в рока I 23, на роци, собота I 24, рокави I 29, рокавици I 30, содѡ, (изгледѡ) содова, судова I 35, глобоко I 36, рочка, за рочка I 37, јогленѡ I 38, моштеница I 39, јоже I 42, допѡ I 46, добофѡ, добова (роговачка) I 48, коколѡ, јочменѡ I 49, јогула I 51, госеница I 52, јожарѡ I 55, потникѡ, јогленарѡ I 56, мока I 74, одѡ коде си I 78, скопо I 81, 88, внотра I 85, косни, косаѡ, укосаи I 87, јодица I 88, рокатка, соженѡ I 89, гносенѡ I 92, строга, лочилиште, разллокѡ I 93, отоде I 97. Истата замена ја имаме и во случаи кога со рефлексот на ж (во постарата фаза = *ǰ*) совпаднал развојот и во некои други позиции (вторичен ер и др.): *моглаво I 45, седомѡ, осомѡ, седмнадесет, осомнадесет I 26, ллоцица I 33, огонѡ I 38, моска I 40, сноженѡ I 70, доборѡ I 75, 77, не лложи I 65, ллога, со ллога I 81, лложица, лоица I 86, веторѡ I 14, 90, ллога је I 95, зојек (покрај: зајекѡ) I 47, појекѡ, појечина I 52, позноинца I 64, знои (= знај) I 74, зно I 95, не зно I 92, 95. По ова можеме да кажеме дека во првиот речник е добро илустрирана оваа замена како на местото на старото ж, така и во други позиции каде што по различни патишта се развил глас кој во една постара фаза совпаднал со неговиот рефлекс. Како што би очекувале во галичкиот дијалект, замена *a* за ж имаме во овие случаи: *попракѡ I 42, гуллапѡ I 44, желладѡ I 48*. Со замена *a* е дадено и: *божиллакѡ I 14* (во галичкиот: *божилок*). *Покрај оѡонѡ Пулевски дава и оганѡ: огонѡ, оганѡ, ватра; зафати оганѡ I 38*. И овде се нотирани лексеми во кои, под влијание отстрана, имаме замена *y* за ж широко во нашите дијалекти: *покуќнина I 33, гуска I 44, оружѡ I 58, мудросѡ I 59, кусо I 72* и др. Пулевски го забележал во два случаја и овој изговор: *гѡска I 44, кѡсо I 72*.**

Сликата се менува во вториот речник, во кој Пулевски очевидно ја ограничува регионално маркираната замена *o*, што поради тоа ја среќаваме со намалена честота: *свекоде II 5, роциве II 15, коде II 19, 20, мочно, јоглен II 26, содови II 26, 27 (3), 28, 29, секоде II 28, 39, внотра II*

32, внотрошните, (на три) строкови П 33, разлок П 42, роките П 56, на свозима П 63, на гозер П 71, тотон П 86, 88, 89, јогљеник П 89, од внотра П 100, сожни П 103, мошки П 125, 126, јозуљ П 129, глобоко П 91, глобоко (2), глобокови, глобоки П 130, доб, добово, добје итн. П 132, мота итн., мотање П 139. Во вториот речник доаѓа до израз, и тоа во фреквентни зборови, замената *a*, широко позната во македонските говори. Редовно се употребува *јазик* и *јазично* (избројавме над 90 форми). Над триесет пати го забележивме *каде* самостојно или во различни состави (од каде, до каде, за каде, каде што, некаде, секаде). Сп. уште: рака П 12, прачка П 27, јачмен П 30, поскапо П 57, од таде П 59, праке П 90, пратод П 91, забиве П 114 (3), 116, 117, 119, заби П 115, порачав итн. П 145. Се менува во иста смисла ситуацијата и со замената *o* во другите позиции што ги прикажавме. Од една страна имаме уште: огон П 26, 27, ветор П 28, 32, 34, 86, 88 (2), еднош П 30, 72, 122, еношка П 53, 89, едношка П 70, сногата П 37, 38, 56, деборско П 47 (2), 105, добор П 107 (2), 132 (5), ложица итн. П 137, но од друга: снагиве П 11 (2), снага П 11, 118, снагава П 15, ветар П 16, оган П 26 (2), лага је П 79, магла П 87 (2), маглана П 87, снажно П 158. Исто така имаме веќе: знајет П 5, знајеш П 9, маштеја итн. П 139. Кај броевите: седум П 77 (2) и, под српско влијание: седам, осам П 83. И за галичкиот говор е нормална замената *a* во овој случај: обрач П 72 (3), обрачод П 72 (3).

Иако Пулевски не можел да одвикне лесно од тоа што го носел од својот роден дијалект, очевидно е дека тој во вториот речник намерно и смислено се отвора кон една далеку поширока говорна област. Имаме пред себе интересна епизода во подборот на особеностите на еден писмен македонски јазик, за создавањето на кој Пулевски бил, како што знаеме, заинтересиран. Сигурно дека и од своите читатели надвор од Мијачијата тој добивал забелешки дека не можат да свикнат со регионално многу ограничениот изговор: рока, пот, снога.

ПАРТЕНИЈ ЗОГРАФСКИ КАКО ГРАМАТИЧАР

Со личноста на Партениј Зографски природно се сврзува прашањето за интересот за граматичката наука и степенот на нејзиното познавање во нашата средина кон половината на минатиот век. Имено, Партениј Зографски не само што како прв доста компетентно се искажуваше за суштествените прашања на нашиот писмен јазик, ами тој беше и автор на една црковнословенска граматика.¹

Малку нешто има да кажеме за Партениевите претходници во оваа област. Нашите први писатели во новата литература, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, се ориентираат спрема народниот јазик, но никакви поблиски укажувања за тоа како го замислувале обликот на новиот писмен јазик тие не ни оставиле, а веројатно тоа прашање за нив и не се поставувало со некоја острина. Можеме скоро со сигурност да тврдиме дека тие тешко да биле што-годе упатени во областа на граматиката. Не случајно вели за себе Пејчиновиќ: „не учихом во никое школо“. Како луѓе што се движеле по нашите краишта, тие, се разбира, имале извесно емпирично познавање на дијалектните разлики, на кои им давале израз и во своите текстови, секако со намера да му се доближат на читателот и надвор од својата потесна локална средина.

Во наши училишта до половината на минатиот век се предавале и граматика, грчка и црковнословенска, соодветно на сферите на доминантното воздејство на грч-

¹ *Крајќа славенска ѓраммаѿика*, съставена отъ Архимандрита Партенія, Цариградъ. Книгопечатница-та Ц. Вѣстника. 1859. Книгата има формат 17,5 x 12,5 и 184 нумерирани страници, по кои следува уште еден лист со содржината и исправките на печатните грешки. Таа не ми беше позната кога ја пишував својата работа за македонските учебници во XIX век. Забележувам дека понатаму во оваа статија применувам упростена ортографија во цитатите.

киот и црковнословенскиот јазик во тој период во Македонија. Засега, меѓутоа, ние малку нешто знаеме или речиси ништо не знаеме за нивото на таа настава, како и за учебниците што се користеле во неа.

Прв од кого можеме да научиме нешто повеќе во оваа смисла е пак неизбежниот Јордан Хаџи Константинов-Џинот, интересна и заслужна фигура, но и човек по кој останува желбата за поголема среденост и организираност.

Во своите дописки во Цареградски вестник Џинот ги засега и јазичните прашања. Тој ја дава дури кратко и својата програма по предметот граматика како што го предавал во училиштето во Велес (ЦВ бр. 59, 1851 г.). Во однос на писмениот јазик, којшто и тој го замислувал како заеднички за Словените во Турција, Џинот се искажува главно за правописот. Интересно е дека тој, иако во својата практика се стреми кон архаизација на формите на писмениот јазик, во однос на правописот бил за упростување против употребата на излишните „каравлашко-вретенарски“ букви, како што тој ги наречува (ЦВ бр. 82–85, 1852 г.). Во описите на македонските места Џинот дава само своја импресија за дијалектот, служејќи се притоа со искомбинирани ознаки. Така говорот во Прилеп и Скопје го наречува „славјански (болгаро-сърбски“)“ (ЦВ бр. 200 и 205, 1854 г.). Во Охрид го констатира грчкото влијание и во областа на религиозните формули и религиозната терминологија: „Они не знајат да речат Христос воскрес, но Христос санести, а не Гристос анести. Они не знајат да речат ќе идеме в рај, но на парадисо“ (ЦВ, бр. 218, 1855 г.). Џинот, којшто ја имал при рака познатата црковнословенска граматика на Мелетиј Смотрички од 1619 г. (ЦВ бр. 82–85), пишува и специјална статија „О црковном и славјанском језику“ (ЦВ бр. 69, 1852 г.), во која меѓу другото вели дека „колку го русизирајаха славјанскијат јазик Русите, толку почувствуваха старо-болгаризма“. Нему му се познати имињата на Шафарик, Венелин, Априлов, Соларик, како што тој знае и за полемиката меѓу Вук и Стеик, за која споменува во својата дописка во ЦВ бр. 82–85 од 1852 г. Посебна слабост на Џинот бил речникот и особено етимологијата. Во тукушто споменатата дописка најавува свој речник од 10.000 збора со етимоло-

гии. Во ЦВ бр. 149 од 1853 г. публикува дури и „оглавление“ дека сака да издаде „краткаго едногo словарја от 23 разни јазици“, при што дава интересен список со називи за 14 словенски и 9 други јазици. Начинот на етимологизирање на Џинот се гледа од тоа што тој, на пример, зборот *академија* го толкува како *ука-домија*, *идеално* како *видеално*, *јуруки* како *џеро-ики* итн. Комичната страна на ваквите објаснувања се намалува кога ќе знаеме дека покрај питорескните фигури на Џинот, С. Милутиновиќ и Раковски, со иста таква работа се занесувал и великиот Адам Мицкјевич, и тоа во своите предавања од катедрата на Колеж де Франс.

Така ни се претставува состојбата со лингвистичките познавања кај нас пред појавата на Партениј Зографски. Ние не можеме да ја исклучиме можноста дека меѓу нашите учители имало и такви што ја владееле добро основната граматичка вештина, но нема ни да згрешиме ако ја означиме таа состојба како преднаучна.

Партениј Зографски имаше можност да добие солидно образование во Русија, меѓу другото и во областа на граматиката. Тој инаку практично познаваше повеќе јазици. Затоа неговиот настап имаме право да го определиме како прв сериозен настап кај нас во однос на јазичните прашања.

Становиштето на Партениј Зографски во врска со развитокот на литературниот јазик е добро познато и од порано, така што сега само ќе потсетиме на него. Партениј беше најистакнат претставник на онаа струја што под името „бугарски јазик“ замислуваше т.н. „среден“ јазик, заеднички за Словените што во тој период живееше во рамките на отоманската империја во Бугарија, Македонија и областа на Јужна Морава и Нишава. Според него таквиот „среден“ јазик требаше да се изгради со рамномерно вклучување на бугарски и македонски особености во неговата структура. Ова свое становиште Партениј го изнесе и образложи во две свои статии: првата излезна во 1857 г. во „Цареградски вестник“ во неколку наставки почнувајќи од бр. 315 (9. февруари), а втората во 1858 г. во сп. „Български книжици“ I, 1, под наслов „Мисли за Болгарский-отъ јазикъ“.

Во овие искажувања, како и во споменатата „Кратка славенска граматика“, нас ќе нè интересира при овој случај само степенот на лингвистичката подготовка на Партениј Зографски.

На прво место би го истакнале неговиот обид, направен во статијата од 1858 г., да ги систематизира разликите меѓу бугарските и македонските говори. Тие диференцијални особености се содржат во следните 12 точки, како што се дадени, и со извесни коментари, во мојата книга „Кон македонската преродба, Македонските учебници од 19 век“. Второ издание, Скопје, 1959, стр. 31–32:

1) Разликата во акцентот. Таа се состои во тоа што македонското „наречие“ – „обикновено любит да ударат в началото на словата, а напротив другото на конец“... „Овде Македонското наречие се сблизуват со Сърбското“.

2) Во македонскиот не се трпат „следующите шипящи букви ж и ш пред д и т“. Прашањето е имено за групите жд и шт од прасловенските dj, tj, на чие место во повеќето македонски говори се јавува обично замената *ž* и *k*: ме *ǰ* у : ме ж д у , с в е *ќ* а : с в е ш т а и сл.

3. Нема исто така редуција на неакцентираниите а, е, о. (Како што се гледа Партениј ги зема главно предвид цртите на западномакедонското наречје: зашто во нашите југоисточни говори редуцијата е силно изразена: у в ч а р , ж е н т а и сл.)

4. Во однос на њ и њ стои како во бугарскиот, само во едно поднаречје, се вели: к о р и с т њ , ц о р к о в њ , к о р в њ , п о л н њ , к о р т њ , т о р г а и др. (Од примерите станува јасно дека Партениј мисли не на старите полугласници ами на групите trt, tlt).

5) Ѓ > е, а не ја.

6) Консонантот х или се губи: о д а , у б а в о , о р о , а р н о , п и ш е а или о д е а , с т о е а и др.; или преминува во ф: п и ш е ф њ , ч и т а ф њ , п р а ф њ , ф а л а , ф њ р л я ; или најпосле во в: у в о , б њ л в а .

7) Во македонскиот има уште два члена – о в њ и о н њ .

8) При имињата се задржани повеќе остатоци од старата деклинација.

9) Именките од среден род како поле образуваат множина со наставката - и њ а : п о л и н я .

10) Во 3 л. од сег. вр., еднина, глаголите свршуваат на - т. Што се однесува за множината тука се наставките од 3 л. различни, спрема поднаредбата.

11) Во македонскиот има глаголски прилог.

12) Најпосле Партениј се запира на судбината од некогашната носовка ж во македонските говори. „Рогатата буква ж в Македонското наречие – вели тој – се произносит како чисто а, в некои места како о, на пример, р а к а, м а к а, л а ж а, к а д е, м а ж и и пр. или р о к а, м о к а, п о т, л о ж а и пр. Толко во едно поднаредбие она е сохранила, и тоа толко в горепоменутите случаи, сиреч кога ена е коренна буква“.

Јас имав можност да го кажам, во својата спомената работа, како оцена тоа дека, и покрај некои непрецизности, особено во оперирањето со лингвистичката терминологија, во овој обид на Партениј Зографски се пројавува не само познавање на ситуацијата во дијалектите, ами и смисла за систематизирање на материјалот. Интересно е да се постави прашањето, што ќе бара натамошни изучувања, до колку до својот преглед Партениј дошол врз основа на своите лични посматрања, а до колку можеле да му помогнат и некои претходни забележувања во тогашната славистика, како што се оние на рускиот славист Виктор Григорович, којшто, на пример, ја беше установил т.н. јатова граница.

Статијата од 1857 г. во „Цареградски вестник“ значи меѓу другото и скицирање на извесни партии од нашата граматика. Позната е намерата на Партениј Зографски да состави и издаде таква граматика, но таа за жал остана нереализирана. При овој случај нашето внимание го привлекува една забелешка која сведочи за тоа дека Партениј Зографски ја согледувал пошироката балканистичка перспектива. Се работи за неговото искажување дека членот (во бугарскиот и македонскиот) се добил од мешање со грчкиот јазик. Тој едновременно со тоа истакнува дека и грчкиот претрпел влијание, како што може да се утврди со споредба, и дека така во меѓусебниот контакт се изработило „ново едно построение, образ изјавление и проч.“ Ние имаме овде концепција за т.н. балкански јазичен

сојуз, за тоа дека балканските јазици реализираат во различна материја до голема степен единствен модел, нешто што предизвика голем интерес во современата лингвистика и што доведе до создавањето на балканистиката како посебна дисциплина.

И во овој случај останува прашањето дали се работи за чиста интуиција на Партениј Зографски или за негова информираност за тоа како порано на оваа материја ѝ приоѓал, на пример, еден Јернеј Копитар. На тоа дека Партениј во извесна мера бил информиран за идеите што се јавувале во тогашната лингвистика укажува фактот што во истата статија тој го искажува мислењето, карактеристично за лингвистичката теорија во минатиот век, дека развитокот од стариот период на јазикот до новиот треба да се смета за декаденција, „падение“. И токму во членските форми, како во нови флективни елементи, Партениј гледаше накнада за „уштербот“ на нашиот јазик, бидејќи тие, според него – му даваат на јазикот „особенна изразителност, сила и пријатност“.

И така, еден човек со практично познавање на повеќе јазици, упатен во школската граматика и во некои поставки на тогашната лингвистичка наука, заснована на компаративниот метод, се зафатил и со составување на граматика на црковнословенскиот јазик. Тоа ни дава можност да дознаеме нешто за неговиот пристап во едно систематично излагање на граматичката материја.

На „Кратката славенска граматика“ кај нас се освр-на Тодор Димитровски, главно од гледна точка на нејзиниот јазик, во својот реферат „Македонските елементи во Партениевата кратка славенска граматика“ (Бигорски научно-културни собири, I научен собир, Гостивар 1971, стр. 13–23). За разлика од неговите претходни учебници („Кратка свјаштенна историја“, Цариград 1857 и „Началное учение за децата“, Цариград 1858), кои со својата силно изразена македонска основа го илустрираат Партениевото становиште за „средниот“ јазик, црковнословенската граматика е напишана на бугарски јазик, само со извесни македонски елементи, што ги изделува Димитровски во споменатата работа. Димитровски ни ветува една нова своја студија, во која ќе биде разгледано и прашањето за причините на ова поместување на јазикот на

Зографски. Сега ќе забележиме само толку дека не треба да се превиди како фактор тоа што е истакнато во самиот предговор, во кој Партениј соопштува дека кон составувањето на својот учебник пристапил откако „от многу страни на јужната Болгарија ни писаха да им испратиме по доволно количество“ на учебникот на И. Момчилов, кој меѓутоа бил веќе исцрпен. Секако дека било важно од која средина предимно идела порачката.

Но, како што рековме, нас во моментот нè интересира нешто друго – системот на граматичките поими што ги пренесува Партениј. Се разбира, ние не можеме во поголема мера да очекуваме некакво оригинално излагање, особено во рамките на една таква традиционална дисциплина каква што е црковнословенската граматика. Кога еднаш тој учебник ќе биде привлечен за комплетно изучување, тогаш заправо една од главните задачи ќе биде да се посочат изворите со кои се служел Партениј Зографски, тоа што ние не сме сега во состојба да го сториме. Самиот Партениј, како што станува јасно од неговото „предисловие“, си поставува скромна цел, да состави учебник за почетници, поради што – вели тој – „колко беше возможно сја изразувахме кратко, но вмести и јасно, без да повредиме целостта и пълнотата на предмета“. Кон пишувањето на учебникот не се подготвувал „от понапред“, ами морал да пристапи „наскоро“, за да задоволи една нужда, бидејќи учебникот на И. Момчилов бил исцрпен, а учебникот на Сичан Николов не се покажал добар.

По кратко „вступление“ (на само една страница), во граматиката на Партениј Зографски следат четири дела: 1. словопроизведение (морфологија, н.б.), 2. словосочинение (синтакса, н.б.), 3. правописание и 4. словоударение и сократителни знакови. Како што се гледа, нема посебен дел за фонетиката, ами извесни белешки од таа област се даваат во уводот кон првиот дел, како и во рамките на третиот и четвртиот дел. Излагањето на материјата е навистина јасно, прегледно и коректно, како што ветува Партениј во предговорот. Така, на пример, во морфологијата по регуларните парадигми се изнесуваат морфолошките правила и се укажува на извесни посебни случаи. Со оглед на интересот во современата синтакса, ќе забележиме дека трансформациониот тест се користи

кога се соопштува дека посесивниот генитив не може да се претвори во посвојна придавка „ако има при себе прилагателно или друго суштествително определително“, како во случаите: *ученик добраго нрава, слава Бога вышњаго* (стр. 125) и дека конструкциите како *чийају книгу* се трансформираат во конструкции како *чийение книги* (стр. 132). Партениј ја презема напoлно руската граматичка терминологија, како што може да се види, на пример, од имињата на падежите: *именийшелниј, родийшелниј, дайшелниј, винийшелниј, звайшелниј, йворийшелниј и йредложниј*.

И како реплика на слични постари граматика, учебникот на Партениј Зографски има за нас значење поради тоа што нè информира за степенот на граматичките познавања во нашата средина пред повеќе од стотина години. Меѓутоа, тој не останува во границите на обичен конспект, бидејќи во него се содржат некои становишта и забелешки на авторот, во кои наоѓа израз пак оној негов поширок интерес за јазичните појави.

Од методичка гледна точка е значајно што Партениј води сметка за граматичките категории познати во старословенскиот одн. црковнословенскиот, но не и во современиот бугарски и македонски јазик. За да не им го отежнува премногу изучувањето на граматиката на почетниците, за кои бил наменет учебникот, тој соодветните партии ги разгледува посебно, надвор од основниот тек на излагањето. Со тоа се сугерира, и во наставата да се пристапува кон предавањето на тие категории, откако ќе бидат усвоени основните работи. Така, за двоината во групата имиња Партениј зборува на крајот на прегледот на сите именски парадигми (стр. 54–57), а за двоината кај глаголот пак на крајот на соодветниот оддел (стр. 102). Поради истата причина, во рамките на синтаксата посебно и со особено внимание се осврнува кон употребата на инфинитивот, партиципите и апсолутниот датив (стр. 139–149).

На неколку места Партениј прави забелешка дека извесни конструкции во црковнословенскиот претставуваат заправо подражавање на грчкиот јазик (граматички калки). Така, во примерот: *Всја јелика ашче творит успеет*, како „слепо-подраж(ан)ие“ на грчкиот го објаснува

согласувањето на множинскиот подмет со единска форма во прирокот (стр. 117–118). Во врска со согласувањето на примерите како: Пјат дјев бје мудры (м. мудрых), Јегда исполнишасја (м. исполнисја) осм днеј, забележува дека „и тука треба да е подражание на грчкија текст“. На стр. 122–123 укажува на излишната употреба на *иже*, *јаже*, *јеже* („против својството на јазика славјанскиј“), со цел да се даде замена за членовите во грчкиот, во конструкцији како: Иже от отца исходјашчаго и сл. На стр. 143–144 Партениј укажува на случаите кога инфинитивот се употребува спрема моделите во грчкиот јазик, за кој забележува дека „сја ползува с голема свобода в употребјаванјето на неопределителното наклонение“. Влијанието на грчкиот Партениј го посочува и во некои конструкции со партиципите и глаголските прилози (147–148).

Партениј водел сметка и за фазите во развитокот на црковнословенскиот јазик. Тој забележува дека буквата ж „не сја наоуди во сегашните црковни книги, а толко во старите“ (стр. 21 сп. и стр. 162). Зборува и за употребата на ѡ „в старото црковно правописание“ (167). За инфинитивот вели дека тој често има наставка *ѿ* место *ѿи*, додавајќи дека такви случаи идат многу често во ракописните книги, „а в сегашните по редко“ (стр. 101). Всушност се работи за разликата меѓу супинот и инфинитивот. Партениј, особено во времето на својот престој во Света Гора, имал лесен достап до старите словенски ракописи.

Некои забелешки претставуваат споредба со современата состојба во македонскиот, бугарскиот и рускиот. Од областа на фонетиката укажува на изговорот на *ы* во рускиот (стр. 162), на замената *е* за *ѣ* (стр. 163) и, што е особено интересно како дијалектолошки податок, на тоа дека *ѣ* кое инаку не му е својствено на словенскиот, се јавува „везде почти“ во македонските говори како замена за *х* (стр. 170). Заправо во последниот случај Партениј ја прикажува добро ситуацијата во својот роден мијачки говор. Во врска со формите и нивната употреба, Партениј забележува дека компаративите *высшиј*, *ѣлубшиј*, *сладишиј* им одговараат на „нашите“: *ѿо висок*, *ѿо ѣлубок*, *ѿо сладѣк* (стр. 39), а соодветните црковнословенски суперлативи „равњаат сја с нашите“: *нај висок*, *нај ѣлубок*, *нај славен* (стр. 40); дека *исках*, *ѿлесках*, *ѿресках*, *кресках*, *орасках*

се сооднесуваат со сег. време „употребително у нас: *искам, ѝлескам, драскам* и проч.“; дека конструкциите со инструментал како логички подмет му се својствени особено на рускиот (стр. 134). При партитивниот генитив, Партениј ја објаснува разликата во значењето меѓу фразите *дажд мње хлеба, дажд мње воды, и дажд мње хлеб, дажд мње воду* на ваков начин: „Првото соодветствува на нашето: *дај ми мало хлеб, дај ми мало вода*, а другото со: *дај ми го хлеба, дај ми ја водаџа*“ (стр. 126).

Сите овие работи што ги изнесовме го освежуваат излагањето на Партениј и сведочат дека во негово лице имаме навистина човек што со добра подготовка можел во свое време да пристапи кон разгледувањето на јазичните прашања.

ЗА ЈАЗИКОТ НА ЦИНОТ

Јордан Хаџи-Константинов Цинот е прв македонски писател што кон средината на XIX век застапува еден конзеквентен систем на погледи, настојувајќи да ја образложи и практично да ја спроведе идејата за заеднички бугарско-македонски писмен јазик.

Последните испитувања покажуваат дека многу нишки на македонскиот културен развој кон средината на минатиот век водат до Јордан Хаџи Константинов-Цинот¹. Така е, меѓу другото, и во однос спрема нашиот писмен јазик во споменатото време. Цинот е прв во нашата средина што формулирал еден систем на погледи за обликот на писмениот јазик, пристапувајќи на практика и кон свесен (а не само кон спонтан) избор на неговите особености².

Навистина, пред него се искажува за јазикот Теодосиј Синаитски во својот познат предговор кон *Ушешение грешним* од Кирил Пејчиновиќ (Солун, 1840). Меѓутоа, тој ја искажува само мислата дека за народот треба да се пишува на јазик разбран за него, а не на црковнословенски. Таа идеја е кај нас прифатена во времето кога за дамаскинарските проповеди се означува дека се пишувани на „простейший“ јазик, што значи откај втората половина на XVI век. Се разбира определен избор на особености на писмениот јазик имаме и кај првите писатели на новата македонска литература во почетокот на XIX век, Јоаким

¹ Нужната библиографија е дадена во изданието: Јордан Хаџи Константинов-Цинот, *Избрани сѝраници*. Приредил Блаже Конески. Скопје, 1987.

² За категориите на свесен и спонтан избор на цртите на писмениот јазик в. кај Б. Конески, О развојку македонског књижевног језика, *Јужнословенски филолог XXII* (1958) 1–4, стр. 39–44.

Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Сепак, тој избор не се врши кај нив со оглед на создавањето на единствен облик на писмениот јазик. Од сижетот зависи поголемото или помалото учество на народниот елемент во нивните текстови наспрема црковнословенскиот. Ако се расправа за секидневни работи, народните особености преовладуваат додека црковнословенизмите идат до поголем израз во пасажи со повозвишена содржина. Во однос на употребата на разнодијалектните особености кај Крчовски и кај Пејчиновиќ се забележува истата употреба на дублети (*рука-рака, ѝуѝ-ѝаѝ* и др.), со цел да им се доближи текстот на читателите од различни дијалектни области. Сето тоа е уште далеку од стремежот изразен кај Џинот, да се инкорпорираат елементите од различно потекло во еден писмен јазик што е замислен како определена, иако издиференцирана, целост.

Основна поставка од која поаѓа Џинот е дека писмениот јазик не може да биде проста копија на народниот, ами треба нужно да се разликува од него³. Ова становиште е пред него искажано од Неофит Рилски, кого што сега не случајно го споменуваме⁴. Всушност на изборот на една таква позиција несомнено влијаеше грчката јазична ситуација бидејќи на луѓето како Неофит Рилски и Џинот им беа добро познати идеите за обликот на писмениот јазик што доаѓаа до израз тогаш во грчката средина. Од друга страна, жив беше примерот на рускиот јазик и, уште поблиску, на онаа варијанта на писмениот јазик што се создаваше во српската средина особено во Војводина, по линијата повлечена од Доситеј Обрадовиќ. Тие примери даваа нагледна илустрација, во рамките на словенската традиција, за тоа што се подразбираше под становиштето дека писмениот јазик треба да се разликува од народниот. Со тоа однапред се обезбедуваше значајната улога на традиционалниот писмен јазик, црковнословенскиот, во

³ За јазикот на Џинот и неговите јазични погледи в. кај Тодор Димитровски, *Јордан Хаџи Консџанџинов Џиноѝ и јазикѝ на Македониѝе (џоворен и ѝисмен)*, Прилози на МАНУ – Одделение за лигвистика и литературна наука, VIII 1–2, Скопје 1983, стр. 45–65.

⁴ Неофит Рилски, *Болгарска граматика* (фототипно издание), Софија 1984, стр. 12.

создавањето на новите форми на словенските писмени јазици врз народна основа⁵.

Во изборот на особеностите на писмениот јазик, што го прави Џинот, посебен впечаток оставаат некои црти што решително го оддалечуваат тој јазик од родниот говор на Џинот, велешкиот. Во овој поглед се особено упадливи членските форми што ги употребува Џинот. За разлика од велешкиот говор, во кој ја имаме членската форма за м.р. *-oī* (покрај *-ov*, *-on*), кај Џинот наоѓаме форми *-o* и *-aiī*, додека *-oī* се среќава сосем спорадично. Објаснение за ваквиот избор ни нуди граматиката на Неофит Рилски, во која се препорачуваат имено формите што ги усвои и Џинот⁶. Неофит Рилски при тоа дошол на идеја да ги искористи разнодијалектните членски форми како еден вид замена за падежните форми загубени во народниот јазик⁷. Членот *-o* тој го употребува во позиција на субјект, а *-aiī* во позиција на објект и во предлошки конструкции. Наспоредо со *-aiī* тој го смета како членска форма и *-a*, иако всушност тука се работи за генитивно-акузативната наставка кај одушевените именки од м.р. (*човека* и сл.). Поради тоа ние не ги земаме предвид и ваквите случаи, какви што се среќаваат и кај Џинот. Меѓутоа, усвојувајќи ги членските форми *-o* и *-aiī*, Џинот не го применил и синтаксичкото правило на Неофит Рилски за нивната распределба. Имено, формата *-o* ја наоѓаме кај него не само во позиција на субјект ами и во другите позиции. Сп.: Ми казва за букваро на свјатаго Кирила... Букваро е бил како еден псалтир 54; Внетре в црквата Арнаутино влезуе и находит воло где лежи 45; в третијат сахат человек да рече 115; по Христовијат закон 116⁸. За изборот на членските форми *-o* и *-aiī* Џинот можел да најде подбуда и кај еден друг писател – Константин Фотинов, уредникот на првото бугарско списание „Љубословие“, издавано во Смирна (1844 – 1846). Очевидно дека самиот Фотинов се угледувал на Неофит Рилски, иако за разлика од Неофита, тој во членовите не гледал никакво предимство, така што во своите подоц-

⁵ Сп. за тоа Н. Рилски, *ibid.*, стр. 4.

⁶ Н. Рилски, *ibid.*, стр. 75 и таму.

⁷ Н. Рилски, в. белешка 6.

⁸ Страниците се означени спрема изданието посочено во белешка 1.

нежни текстови дури и на полно ги изоставил.⁹ Џинот ги познавал текстовите на Константин Фотинов, којшто несомнено повлијаел врз него можеби и покрај некои други, да се зафати со описот на македонските градови и места. Имено, Фотинов дава во своето списание кратки описи на повеќе бугарски места. Откај Фотинов Џинот ја презел најверојатно карактеристичната лексема „расход“ со значење „излетиште, место за прошетка, тефериш“.

Пак согласно со Неофит Рилски и Константин Фотинов Џинот прави избор на наставките за прво лице еднина во презентот определувајќи се за наставките *-ам, -ем, -им* (*слушам, ѝшшем, молим*) за разлика од ситуацијата во велешкиот говор, во којшто, како и во повеќето други македонски говори, е обопштена наставката *-ам*. Сепак, има извесно отстапување од оваа распределба во полза на *a*-група. Очеvidно овде не можело да се следат формите на црковнословенскиот, како изразито архаични, и затоа се барало друго решение. За самиот Џинот при овој избор сигурно било посебно меродавно и тоа што го наоѓал во српскиот писмен јазик од своето време.

Многу интересна подобност претставува тоа што кај Џинот ја среќаваме формата *внеише* (за *внаише*). Таа источномакедонска и западнобугарска форма ја наоѓаме исто кај Неофит Рилски и Константин Фотинов. Но, *внеише* и *унеише* (покрај *внаиша, внуиш*) имаме и кај Јоаким Крчовски¹⁰, чие име овде ни се јавува на потребното место. Ке споменеме веднаш дека и Јоаким Крчовски ја употребува членската форма *-о* како и наставката *-ам, -ем* и *-им* во прво лице од презентот. Немаме никакви сигурни докази за тоа дали Џинот ги познавал текстовите на Крчовски иако една таква претпоставка ни се чини многу веројатна. Во тој случај би можело да станува збор за извесна преемственост при изборот на цртите на писмениот јазик во рамките на самата македонска традиција.

Треба да обрнеме внимание и на случаите кога Џинот можел да отстапува од оној избор што го препорачувал Неофит Рилски. Најизразит пример за тоа претставу-

⁹ Џинот негодуваше против членовите наречувајќи ги „трње што им пречат на падежните наставки“.

¹⁰ М. Миовски, *Лексикаџа во текстовите на Јоаким Крчовски*, Скопје, 1980 (Индекс).

ва глаголскиот тип на *-оваѝи* (*куѝоваѝи* и сл.). Додека Неофит го вклучува тој тип во *a*-група, Џинот врши избор во полза на основата со карактеристичниот вокал *e*. Овде тој ја респектира ситуацијата во својот роден говор, секако и поради тоа што таа се согласува со ситуацијата во оној модел на писмениот јазик што го нудела српската писменост.

Покажавме со ова само неколку правци и можни контакти што го определувале изборот на цртите на писмениот јазик во текстовите на Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Со тоа само назначивме една тема што бара подробно разработување. Се надеваме дека некој друг ќе ја изврши таа задача, земајќи ја предвид и пошироката писмена практика во македонскиот јазик во првата половина на минатиот век, па и подоцна.

Споменувајќи ги на едно место имињата на Јоаким Крчовски, Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Неофит Рилски и Константин Фотинов, не треба да го изгубиме од предвид фактот дека се работи за луѓе што, освен Џинот, ги сврзува припадноста кон област со меѓусебно блиски дијалекти: Крчовски е сврзан со Кратово, Неофит бил родум од Банско, а Константин Фотинов од Самоков. Се работи за североисточните и пиринските македонски говори и за говорите на западна Бугарија. Кон нив се придружил и Џинот иако тој произлегува од една друга дијалектна област. Меѓутоа, не треба да го забораваме фактот дека и самиот тој извесно време се учел во Самоков. Пред Партенија Зографски, Џинот е протагонист на изградувањето на еден заеднички „среден“ бугарско-македонски писмен јазик. Во својата реплика до редакцијата на „Цариградски вестник“, која не била задоволна од неговиот јазик, Џинот истакнува дека тој се откажувал од некои форми што порано ги употребувал во полза на практиката во бугарскиот печат, очекувајќи дека и од другата страна ќе следуваат такви отстапки¹¹. Оваа епизода со Џинот покажува дека идејата за „среден јазик“ никогаш немала пореална основа отколку во моментот кога луѓето што ги споменавме тргале во нејзиното реализирање од дијалектната ситуација во западна Бугарија и источна Македонија. Се работело за многу блиски дијалекти што требало

¹¹ Т. Димитровски, *ibid.*, стр. 207–208.

да послужат како база за единствениот писмен јазик. Но, натамошниот развoтoк одеше така што тоа сeтo остана навистина само една епизода. Народната основа на бугарскиот писмен јазик сè повеќе клонеше кон источнобугарската дијалектна област, додека од друга страна веќе во генерацијата на Партенија Зографски во Македонија придобиваше предимство западното наречје. При таквото оддалечување на дијалектните бази, се разбира, сè потешко стануваше комбинирањето на македонските и бугарските дијалектни особености во една проектирана структура на заеднички „среден“ литературен јазик.

O JĘZYKU DŹINA

Streszczenie

Jordan Hadži Konstantinov-Džinot był w środowisku macedońskim w połowie XIX wieku pierwszym autorem, który sformułował i zastosował w praktyce konsekwentny system poglądów na język piśmiennictwa. Był on zdania, że język ten powinien się wspierać na cerkiewnosłowiańskim i tym samym różnić się od języka dialektalnego. Był on pod tym względem pod wpływem Neofita Rylskiego. Naśladował Rylskiego również jeśli chodzi o wybór pewnych cech językowych, eliminując odpowiednio cechy swego rodzinnego dialektu weleskiego. W ten sposób przyłączył się do grupy pisarzy, którzy – jak Neofil Rylski, Konstantyn Fotinow i Joachim Krczowski – mieli podobną bazę dialektalną (wschodnio-macedońską i zachodnio-bułgarską). Na tej bazie łatwiej można było budować wspólny “pośredni” język bułgarsko-macedoński, jaki propagował i sam Džinot. Dalszy rozwój jednak prowadził ku coraz większej dyferencjacji przemieszczając bazę z jednej strony na obszar wschodnio-bułgarski a z drugiej zachodnio-macedoński.

СРБИЗМИТЕ ВО ЈАЗИКОТ НА РАЈКО ЖИНЗИФОВ

Допрва претстои изучувањето на српското влијание врз македонскиот во XIX век. По многу нешто тој процес станува интересен. Формите на комуникација беа во тоа време збогатени и, што е посебно важно, во тек беше создавањето на современите јужнословенски литературни јазици.

Секако дека во рамките на тоа изучување посебно место треба да му се оддели на јазикот на одделни македонски писатели. Примерот на Рајко Жинзифов е во тој поглед до толку поособен, што се работи за човек кој уште сосем млад, одвај деветнаесетгодишен, ја напуштил својата земја, за да се учи во Русија и за да остане таму до крајот на својот живот. Се претполага дека некои од српските елементи можеле да бидат вклучени во неговиот речник уште пред неговото заминување, додека другите Жинзифов можел да ги усвои и подоцна преку својата лектира, зашто е познато дека тој пројавувал постојан интерес за српските публикации. На фонот на рускиот јазик, и во контраст со него, Жинзифов ги сметал како пригодни за својот исказ јужнословенските елементи, независно од нивниот првобитен извор.

Уште во Велес, како ученик, Жинзифов имал достап до српски учебници и го слушал српскиот јазик. Еден од неговите учители бил Србинот М. Будимировиќ. Како помошник учител при Д. Миладинов, во Прилеп и Кукуш (1856–1858), тој можел да свикнува со некои српски зборови под влијание на својот раководител, кој тукушто се беше вратил од српските краишта. Самиот Жинзифов ни соопштува дека во Прилеп Д. Миладинов предавал и српски јазик и користел српски учебници, а во Кукуш го при-

мал списанието „Гласник Друштва србске словесности“. Во поемата на Жинзифов „Гусљар в собор“ го среќаваме овој стих: *Мајтерно* и живо слово. Има голема веројатност дека зборот *мајтерно* (*мајтерни*) тој го научил имено од Д. Миладинов, кој во една дописка ја употребува синтагмата *мајтерниот заѓублен јазик*, а тоа е токму онаа дописка што Жинзифов ја цитира целосно во својот текст за Миладиновци.

Една мала група србизми во јазикот на Жинзифов претставуваат зборови карактеристични за поетскиот јазик. Тие и се употребуваат во неговите песни и поетски преводи. Впрочем, во извесни случаи може притоа да се работи за поетизми само од гледна точка на македонскиот, а не и на српскиот јазик.

Во преводот на Краледворскиот ракопис се среќава *драѓи*, *драѓа* со значење „сакан, сакана“: *мој драѓи*; Ти ми хвана моја / *Драѓа* премилчка; Там где *драѓа* ходит. И во преводите од Шевченко: *Драѓа ми*, почекај; Взех си моја *драѓа*; Ајде *драѓиј*, брже. Жинзифов, којшто на други места употребува *мила* или *либе*, овде презел едно обраќање што се пренесувало и во нашата средина со пеењето на песни од кругот на српската т.н. граѓанска лирика. По истиот пат дошол тој елемент и во песната бр.334 кај Миладиновци, што се гледа и од непотполната јазична адаптација на таа песна: *Не моѓу, драѓи* море, сум мала; *Не моѓу, драѓи*, диван да седа, *Не моѓу, драѓи*, чубук да паља.

За Жинзифов звучел очевидно поетично и глаголот *ѓрлийи* (мак. *ѓушка*, *ѓреѓрнува*, *ѓреѓрабува*): *Грлеха* вси него / Сос пресилни раци („Краледворска ракопис“), Па се оба милват, *ѓрлайи*; Ке го најдам, ке го *ѓрлам*; Што ми *ѓрли* сина?; *Поѓрлих* девојка („Гусљар“ на Шевченко). Сп. и *оѓрле*: Низ *оѓрле* златно низ храбра снага („Слово“).

Типичен србизам е *боле* (*боље*): *Боле* е ми да погинем в поле („Слово“). Го среќаваме и кај Миладиновци: *Зашчо је боље јунак* от мене (бр. 217); Една мајка имам, *боље* да ја немам (бр. 378).

Место *самовили* Жинзифов употребил *вили*: *Вили*, дај ми сили ја да прокаљнам (Безсонница“). Само малку подолу, во истата песна, тој се враќа на македонскиот збор: Ти дар *самовилскиј* си. Така и во преводот на „Гусљар“ од

Шевченко имаме едноподруго: Негли *вила* е излегла / ...
То не била *самовила*.

Во „Стихотворение“ читаме: Светска *книџа сѣарославна*. Во српската народна поезија имаме: *књиџе сѣарославне*. Жинзифов применил само своја етимологија. Во предговорот кон преводот на Краледворскиот ракопис Жинзифов го употребил и *сѣарославна*, без промена: голема *сѣарославна книџа*, *сѣарославни книџи* и *ракописи*.

Кога наоѓаме: Два брата *роџени*, два главни („Вдовица“), Два *роџени* брата; Сестра ѝ *роџена* („Краледворска ракопис“), как *роџена* штерка („Гусљар“) – знаеме дека Жинзифов преземал форма што е обична во нашите народни песни.

Од народните песни тој ја усвоил и придавката *леј*: *леја* Гроздо („Крвава кошуља“), с пљачки ојде мома *леја*; Рогови *леји* носејќи („Краледворска ракопис“). Иако овој збор е и денеска во употреба во охридско-струшкиот регион, тој, по сè се чини, бил поткрепуван во својата честота во песни од различни краишта под влијанието на српската народна поезија.

Жинзифов го употребил *блаџо* со значење на „богатство, азно“: За кого сме сбрали това *блаџо* („Гусљар“). Со истото значење тој се среќава и кај Миладиновци (бр. 30, 68).

Жинзифов покажува особена наклоност спрема глаголот *сѣавати*. Очевидно, тој носел за него одлики на поетски збор. Иако употребува и форми од *сѣие*, тој на повеќе места се решил за форми од српскиот глагол: Дјалги Вардар нек *не сѣава* („Сон“), *Сѣавајки* сладко сос неџа големиш („На младенецџат А ...“), И ти *не сѣаваш*, но ти сонуваш („На чуждина“), *Сѣаваш*, *сѣаваш*, краљу Марко („Песња“), Па са легнали да *сѣавати* („Послание славному П. И. Шафарику“), тамо Збигоњ *сѣавати*; С милијт си *сѣавати* („Краледворска ракопис“), *Сѣавајати* добри људи; заспаха думи, срдце *сѣава*; Он си *сѣава* там во трски („Гусљар“ на Шевченко). Ваква форма Жинзифов употребил дури и во својот расказ „Прошетба“: Домашните не усештаха ништо, но *сѣаваха* так глџбоко, так сладко, штото им завидувахме. И овој глагол се среќава во записите на наши народни песни. Кај Шапкарев под

бр. 965 (Кукуш) наоѓаме: *Сѝавај* драго, још не е; исто кај него (бр. 897; Охрид): Да си видам бекар како *сѝава*. Жинзифов имал доволно основа да го чувствува овој збор како поетизам.

Примерите што ги приведевме покажуваат колку била присутна нашата народна поезија во изградувањето на поетскиот исказ на Жинзифов, во овој случај дури како посредник во пренесувањето на елементи од српските песни. Заправо во нашата народна поезија Жинзифов барал санкција за употребата на таквите елементи. Во своите предговори кон преводот на Словото за походот Игорев и на Краледворскиот ракопис тој и се повикува на народната поезија, кога сака да ја оправда употребата на оние зборови и форми што можеби ќе му изгледаат некому чудни. Жинзифов ја познавал добро нашата народна поезија. Тој и самиот собирал народни песни. Константин Миладинов во предговорот кон Зборникот изрично споменува дека песни од западните области добил од Жинзифов. Сега, во врска со нашата тема, гледаме дека и народните песни имаат своја историја. Жинзифов ни дава извонредна потврда дека елементите што ги посочивме не звучеле во негово време дисонантно, ами претставувале уште една одлика на јазикот на нашите народни песни. Самиот Жинзифов во кругот на својата лектира ја вклучувал и српската народна и уметничка поезија. Уште поодамна укажав дека тој во рамките на поемата „Гусљар в собор“ ја адаптирал песната „Српкиња“ од збирката „Босиле“ (1843) од Јован Суботиќ.¹ На споменатата лектира нè упатува и тоа што Жинзифов применува вакви елизии на вокалите, за кои можел да земе пример од српската поетска практика: *џлед'ише, слав'ише, кланајки с', с' ѝокри* и др. Овој начин го применил и К. Миладинов како во своите творби, така и во записите на народни песни.²

Некои србизми Жинзифов употребил во позиција на рима. Таков е случајот со зборот *ѝревара*: Над тебе, град,

¹ Б. Конески, *Српскајта граѓанска лирика кај нас во ѝрвајта ѝоловина на 19 век*, Нов ден, 1950, VI 7, 1–5. Бидејќи таа песна на Суботиќ била многу популарна и се пеела, не е исклучено Жинзифов да ја слушал во Велес и така да ја запаметил.

² Б. Конески, *Јазични белешки за Зборникот на Миладиновци*, Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 1982, VII, 1, стр. 14–17.

пӓлен с *ӓревар* / ... Ште ли, ште ли божја кара („Град“);
 А младото вече отговара, / Како што треба и без *ӓревар*
 („Прошетба“). Податоците со кои располагаме сведочат
 во полза на тоа дека овој збор имал во минатиот век и
 поширока употреба во говорот, а не бил ограничен само
 на песните. Така тој се среќава кај уште еден велешанец
 – Цинот.³ Сепак, неговата изолираност покажува дека
 тој бил позајмен. Spreма него немаме придавка, а гла-
 голот *ӓревари* има во македонскиот сосем друго значење
 („престигне“, „надмине“). Во позиција на рима употребе-
 но е и *блаӓо*: женска нега, сребро, злато, / Хубост на мла-
 ди жени, / Тебе хврлиха в то *блаӓо* / От пороци и злини.
 Смеслата на целата строфа упатува на значењето „кал“. Со
 истото значење иде тој збор и во преводот на Слово-
 то за походот Игорев: И Двина течит мӓтна како *блаӓо*.
 Инаку во тој превод Жинзифов го употребува *блаӓо* и во
 значење „мочуриште“, што му е познато на македонскиот
 (рус. *болото*). Уште еден ваков случај ни е претставен во
 примерите: Старци, момци наоколо / Во народно наше
коло; Млад мешничар среди *коло* / ... Следват за момин-
 ско грло („На другоземецӓт“); А истина! ено *коло*, / Бӓл-
 гарско хоро мило („Питане и отговор“). Првиот од овие
 примери нӓ потсеќава на Бранко Радичевик. Надвор од
 позицијата на рима имаме: Дӓлго ет *коло* народно („На
 другоземецӓт“). Зборот *коло* Жинзифов го употребил и во
 својот прозен состав „Прошетба“; „Беха се хванали појас
 за појас и беха направили дӓлго крӓгло *коло*“. Во редот на
 овие случаи спаѓаат и следните: И в безсоница ти таму
 благдаш / ... Какво богатство ти сам си *владаш* („На чуж-
 дина“); Млад си бил, ил *маӓор* / ... Носат свилен шатор
 („Европеизӓм в Шумен“). Можеби Жинзифов и за овие
 зборови имал покритие во песните од својот репертоар.
 Во ситуација на неустановена лексика на писмениот јазик,
 туѓите зборови, со кои авторот е исто свикнат, стојат
 како еден вид резерва, јавувајќи се во неговата свест то-
 гаш кога треба да ја реши во конкретен случај не лесната
 задача на римувањето.

Српскиот јазик влијаел на Жинзифов и во однос на
 изборот на некои од приредените сврзници. Иако Жин-

³ Сп. ги и податоците за употребата на овој збор приведени кај Б.
 Конески, *Јазични белешки за Зборникот на Миладиновци...*, 10, белешка бр. 11.

зифов често го употребува *но*, доста се бројни кај него и случаите кога го зема сврзникот *али*: *Али* ви братја, дружино верна („Нова година“); *Али* зла и тежка била / Та година, младо; *Али* кога дојдох в себе („Крвава кошуља“), *Али* рекохте си вие; *Али* ево што е лошо; *Ал’* надвихте ви нечестно („Слово, песна VII); *Али* по пџт другиј („Краледворска рџкопис“), *али* сега за сега стига и това („Предговор кон преводот на „Слово“), *али* пак повторуваме (Предговор кон преводот на „Краледворска рџкопис“) и др. Навистина, сврзникот *али* е нотиран во нашите гранични југоисточни говори⁴. Меѓутоа, мала е веројатноста дека Жинзифов, иако поминал извесно време во Кукуш, можел да го преземе *али* од тие говори. Присуството на упадлив број србизми во неговиот јазик нџ упатува на по-теклото и на овој елемент.

Во своите поетски текстови Жинзифов ги употребува во функција на релативна замена-сврзник формите *кој*, *која*, *кое*, *кои*. За илустрација ќе бидат доста овие примери: Една душа *која* страда („Гулаб“), Злобна цел, *која* криете ви („Гусљар в собор“), Тому *кој* бе вам заштита („Гарван“), Нејното либе, тој, *коџо* љубит; Предник ет пџлен с шарени китки / *Кои* брала в поле широко („Млади години“); Он си прокџлнуват онаја година / Во *која* он се е родил, / Што всичко пропада, што всичко загина, / Това, *кое* он е љубил итн. Во расказот „Прошетба“ и во писмата на Жинзифов се употребуваат во споменатата функција формите како *којџо*, преземени од бугарскиот. Само по исклучок во „Прошетба“ иде: цвете спроти това, *кое* сџм претрпел. Сепак формите како *кој* ги среќаваме и во предговорот кон преводот на Словото за походот Игорев: преводи, над *кој* сја трудиме; за *кое* ми ште им бидеме благодарни; тој јазик, *кој* се говорит; между говорите на *кој* има малку много разлика; *којџо* живејат по речените места, имената на *кои*, може би, имајат си право в землеописанието. И во предговорот кон преводот на „Краледворска рџкопис“ имаме: собирка *која* носит наслов; прикази *кои* има в себе; в едно издание, *кое* носит наслов и др. Од материјалот се гледа дека Жинзифов ги сметал пократките форми *кој*, *која*, *кое*, *кои* како пригод-

⁴ Ѐ. Иванов, *Бџлгарски преселнически говори*, София, 1977, 191.

ни за поезијата. Тој притоа го користи, заправо, моделот на релативната реченица обичен во српскиот јазик.

Ни остануваат уште извесен број србизми, што ќе ги приведеме сега во соодветниот контекст: И днеска с ох, а *суџра* с ах / Певец се борит сиромах („Певец пред смртта си“), *суџра* право в град („Прошетба“); *Суџра* рано нека / Љутост ми разпалим („Краледворска ракопис“), И нема в *усџници*, нема в тех / Љубов, радост – все отишло („Гусљар в собор“), Как *снажен* он, как страшноок („Сон“), Има де господ, *џврда* ет *вера* („На чуждина“; кај Б. Радичевиќ: Ао, Еро, тврда веро!; сп. и: треба вера, тврда клетва – „Гусљар в собор“; *џврда вера* в срце – „Краледворска ракопис“), Ил’ *задуџбина* ште правит; *Јагна*, клета бабо-мајко („Крвава кошуља“), Летајат стрели как *џревален* облак (сп. срп. *џровала облака*); Овде штит лежит, онд’ *оклоџ* хврлен; Како кога зора / *Сијатџ* си на утро; И тука се првиј бој *замейна*; Врз христјани наметнаха данок; Што нас дават, искат да *џоџлачати*; Велејќи му: „*Издајник* ти клетџ!“; Кога беше ден *оџреден*; па *се сџаха* против себе; кој с *џевање*, с слова; Па скок по скок војска / цела си *навали*; отвори ни *ловче*; слаба е да *владаџ* девојачка раќа („Краледворска ракопис“), И за што ми сет години / *Девојачки* млади; идит он и *џеваџ*; *без џраѓа* му глава; *Биди шџо* му *драѓо*; Че си жив, ил’ си *џоѓинал*; *Не зна* Марко, зашто она / Так целува него; *Брже*, коњу, *брже*, коњу („Гусљар“ на Шевченко), Ништо не сја слушат, освен *коџ каде*... псешки лај; *обоџати* застанахме; да прекџсниш *расказџ* си с *оџвише* – слова; *После* неколку си минути; *После* неколку време; *џосле* това; *џосле* много молби; дџлги *џкаџници* (пешкире); Глабоко мџлчење *владаше* между всичките нас („Прошетба“), да му принесем роду си *ма каква* и да е малка полза (Предговор кон преводот на „Слово“); *енџлезиџе*, *енџлезскиџ*; која носит *наслов*; само малкиџ *оџломок*; или ја *униџџи* некој от црковните служители; колку народни сџкровишта сџ *униџџени*; *оџвише* би било да кажиме нешто; што не можехме да испџлниме *желџати* си (Предговор кон преводот на „Краледворска ракопис“), до колку ми *дозвоџавати* обстоятелствата; да преминам *леџос* в Чехија (Писмата до М. Дринов), аз с превелика радост... би го *џоклонил* вам; *сџа сумњавам*; *Оџросџџиџе* зашто не можам да ви дадам никакви *известџа* (Писмата до Раковски).

Овој список не треба да се смета како исцрпен. Ние намерно изоставивме некои примери што можат да бидат дискутабилни. Од друга страна, ние сме свесни дека и за по некој од случаите што ги приведуваме како србизми може да се предложи подруго објаснение. При сегашната состојба на изучувањето на лексиката на нашиот писмен јазик во XIX век таквата неизвесност е природна. Се забележува дека србизмите се посебно чести во преводот на Краледворскиот ракопис. Жинзифов соопштува дека во изданието со кое се служел бил вклучен и српски и хрватски превод. Немавме можност да споредиме колку тој ги користел тие преводи.

Во извесен број случаи може подеднакво да се претполага српско и руско воздејство. Сп. Нек вражеската сила от нас *с'удали* („Отзив кџм певецџт“; срп. *удаљиџи се*, руски *удалиться*); С имиња ке *назовам* / Не грчки, не немечки („Гусљар в собор“; срп. *назваџи*, рус. *назвать*); С сџлзи го *умива* („Краледворска рџкопис“; срп. *умиваџи*, рус. *умывать*); Крв *се ваљаџи* кат от дџжд потоци („Краледворска рџкопис“; срп. *ваљаџи се*, рус. *валяться*); сега *сџа џојави* друга поразиџа („Прошетба“; срп. *џојавиџи се*, рус. *появиться*). Во вакви случаи може сепак предимство да му се даде на рускиот, со оглед на тоа што Жинзифов секидневно го слушал и употребувал.

Се разбира, уште потешко е, особено при сегашниот степен на изучување, да се оцени мерата на српското воздејство за утврдувањето во нашиот писмен јазик во XIX век на такви лексеми, немаркирани спрема своето потекло, како што се *џисмо*, *џоџиџис*, *џобедџа*, *народ* (во значење „нациџа“) и ред други. Сепак за времето кога Жинзифов се учел во Велес имаме полна основа да го сметаме српското воздејство за особено присутно.

SERBIZMY W JĘZYKU RAJKA ŽINZIFOWA (Streszczenie)

Badanie wpływu języka serbskiego na macedoński w XIX w. jest szczególnie interesujące zważywszy że był to okres szybkiego wzbogacania form komunikacji językowej i zarazem okres kształtowania się współczesnych języków literackich południowosłowiańskich. Leksemy, które Rajko Žinzifow (1839–1877) przejął z serbskiego, są stosunkowo liczne. Część z nich została zapożyczona za pośrednictwem macedońskich pieśni ludowych, które przejęły je z tzw. serbskiej liryki mieszczańskiej. Niektóre pojawiają się w rymach, ale nie brak ich i w innych pozycjach. Žinzifow, który w wieku dziewiętnastu lat znalazł się w Moskwie aby pozostać tam do końca życia, z częścią spotykanuch w jego tekstach serbizmów zapoznał się jeszcze w latach szkolnych w swoim rodzinnym Welesie, pozostałe zaś wchłonął poprzez lecture śledząc systematycznie nowe publikacje serbskie. W czasie, o którym mowa, wpływ serbski był istotnym czynnikiem w procesie aktualizacji literackiej leksyki słowiańskiej w pisanym języku Macedończyków.

ЗА ЈАЗИКОТ И СТИЛОТ НА ПРИКАЗНИТЕ НА ШАПКАРЕВ

Меѓу народните умотворби собрани од Кузман Шапкарев многу важно место имаат приказните. Уште пред да го издаде својот голем зборник, Шапкарев објави во Пловдив во 1885 година посебна книга со 81 народна приказна. Неколку години подоцна во рамките на зборникот (кн. VIII–IX, Софија 1892) тој број се качува на близу триста. Треба сепак веднаш да се забележи дека во поголемиот дел тие текстови не биле забележени непосредно од Шапкарев, ами му биле доставени од повеќе соработници. Во негов запис ни се останати речиси исклучиво охридските приказни.

Шапкарев нè уверува дека не вршел никакви интервенции, што би заслужувале да се споменат, во текстовите добиени од тие соработници, меѓу кои се наоѓал и М. Цепенков. Во своите белешки кон приказните бр. 249 и 290–91 тој го објаснува таквиот пристап со својата „програма“ за собирање на народни умотворби. Меѓутоа, уште од првите прикажувачи на неговиот зборник му се забележа дека тој внесувал особености од охридскиот говор и во приказните од други места, што значи дека неговата редакторска работа е забележлива. Сепак таа одела по површината, задржувајќи се главно на изговорното и морфолошкото рамниште, без да засега основно во стилската структура на текстовите. Тоа дава можност за споредувања со личниот стил на Шапкарев во рамките на самиот негов зборник.

Записите на Шапкарев претставуваат уште еден богат извор за запознавање со особеностите на охридскиот говор во втората половина на минатиот век. Тоа не значи дека тие сосема верно го одразуваат дијалектот. Во лек-

сиката се среќаваат кај него елементи од книжно потекло, преземени од црковнословенскиот и бугарскиот литературен јазик. Во синтаксата најупадливо отстапување од народниот говор имаме во тоа што многу често не се удвојува објектот. Ова последново изразува еден однос и на други запишувачи и пишувачи од истото време спрема споменатата синтаксичка особеност на нашиот јазик. Имајќи го за углед тоа што им било познато од другите словенски писмени јазици – тие вршеле тука славизација на својот исказ, избегнувајќи го често двојниот објект. Навистина и во говорниот јазик во западното подрачје (кое овде посебно треба да го имаме предвид) се јавуваат такви отстапувања, но тие се објаснуваат или како фразеолошки места или како синтаксички вкрстувања, очекувани при брзото сменување на говорните ситуации. Сосем подруго е кога тие стануваат при писмено фиксирање на искази од народниот јазик, кога запишувачот има време да ја реализира без пречки синтаксичката шема, врз која се концентрира и која е, така да се рече, присутна во центарот на неговата јазична свест. Тогаш отстапувањата не се должат на случајност, ами следат извесна намера. Можеме да претполагаме дека Шапкарев, излегувајќи од таква намера, интервенирал во однос на двојниот објект и во записите што ги добивал од своите соработници.

Посебно интересно е што Шапкарев врши еден вид стилизација на дијалектот на морфолошки план. Тоа се забележува тогаш кога тој форсира една варијанта меѓу повеќето што ги предлага дијалектот, во случајов охридскиот. Така, за акузатив во еднината кај женскиот род тој ја употребува редовно кратката заменска форма *ja* (а не и: *je*). За множината од едносложните именки од машки род тој ги избира, со извесни исклучоци, формите како *зборои*, *сфайои*. Исто така, со ретки исклучоци тој ги зема формите како *беџеиѝ*, *земееиѝ*, *огеиѝ* во 3 л. мн. сегашно време. Во однос на последниве форми се забележува дека тој ги форсира и таму каде што во изданието од 1885 година употребил други варијанти. (Примери за тоа ќе се најдат во студијата на Х. Поленковиќ „Кузман А. Шапкарев како стилизатор на македонските народни приказни“, во книгата „Студии од македонскиот фолклор“, Скопје 1973, стр. 385–412). Сето ова покажува дека Шапкарев создава една писмена фор-

ма пригодена за дијалектот, стремејќи се кон определен подбор на неговите особености, без да го спроведе тоа сепак со крајна доследност. Овој момент треба да се забележи како една епизода во пригудувањето воопшто на македонскиот народен јазик за писмена употреба.

Како што веќе споменавме, записите во зборникот на Шапкарев испратени од други луѓе можат да послужат добро за izdelувањето на карактеристиките на неговиот стил. Тие записи се одликуваат со својата говорна дикција, додека охридските приказни под перото на Шапкарев придобиле својства на дикција на пишуван текст. Од една страна имаме записи што следеле конкретна усна интерпретација, првични или блиски до првичните, од друга такви што се барем во добар дел подложени на преработка на пишувачката маса на собирачот. Таа разлика ја открива основната ознака на стилот на Шапкарев како запишувач на народни приказни. Говорната дикција е особено изразита во приказните од Дебарско, со кои и почнува книгата, забележани од Ал. М. Битраков од дебрани во Солун. На само 28 страници, колку што изнесуваат овие записи, ние среќаваме речиси двојно повеќе случаи на елизии од типот *g'izmejiiij*, *k'oga* отколку на близу 200 страни во приказните од Охридско. Се работи за една суштествена одлика на лежерниот говорен стил. Самиот овој факт речито сведочи за разликата во изборот на дикцијата. Кон ова се придружува пократката реченица и отсуството на лексеми и синтагми од книжно потекло во дебарските приказни. Упадлива е во нив, барем во некои текстови, и порегуларната употреба на двојниот објект. Така, на пример, во приказната бр. 1 директниот објект е удвоен во девет случаи, додека удвојувањето не е реализирано во три случаја. Односот е показателен и сам по себе, а особено кога ќе се има предвид можноста за интервенција на редакторот за елиминирање на двојниот објект.

На дадениот фон записите на самиот Шапкарев откриваат човек што свикнал да се искажува писмено и се оддалечил од природата на устен интерпретатор на народната приказна. Споменавме веќе кои лексички и синтаксички особености придонесувале за таквиот карактер на неговиот стил. Овде ќе приведеме уште некои приме-

ри на синтагматско ниво: (бројката го означува редниот број на текстот во зборникот): *џаолоџи љреобразен* (53), *Скаранијоџи и немилијоџи браџи* (59), *Осџаналијоџи незаклан сџареџ* (60), *зеџоџи драџиџ* (67), *Сџарческо срџе* (69), *обџшч кромиџ* (74), *за умрелоџо си џаџо* (84), *џисменоџо сџоџоџаџе* (87), *лениво дрварџе* (105), *обџџџа касса* (108) и др. Често Шапкарев ги употребува, спротивно на состојбата на охридскиот говор, дативните форми од кратките лични заменки со посесивно значење и надвор од кругот на именките што значат блиско сродство: *џрџасџџе си* (103). Се разбира, ваквите случаи придонесуваат за впечатокот дека исказот звучи книжно. Тој впечаток се засилува со честата употреба на конструкции со глаголски прилог, а уште повеќе со користење на систем од реченици, главни, приредени и подредени, развиан така што се налага интонацијата на пишуван текст. Примерите се при рака, така што за нашата цел ќе биде доволно да ги посочиме овие места од приказната бр. 24: „Старците и големците смајани од чудноатата царска полеља и уплашени од лошото негоо заплашвење со смрт, си ошле свекој дома замислени, загрижени и попарени, како во три дни да исполнеет такфата царска поеља?“ – „Уплашенијот старец, како чул тоа от ќерка си, подошол си малку нешчо на себе си, ама пак вера го не фашчало, и никако не му текфело, како негоите шчерки, девојки, ќе се покажеле прет царот трудни, кога навистина не биле такфи“. Впрочем, се случувало Шапкарев толку да се внесе во пишувањето, а толку да го изуми кажувањето, што да употреби и чисто технички начини, карактеристични за оформувањето на пишуван текст. Така, во приказната бр. 109 тој во точки обележени со бројки од еден до четири, како што се прави при излагањето на тези, ја сумира содржината на поуките (слично постапил и во приказната бр. 76). Во изданието од 1885 се среќава кај него не само *сиреч*, ами и формулата „како што ќе видиме подолу“, толку обична за пишуван текст. (Примерите се дадени во посочената работа на Х. Поленаковиќ, на стр. 398 и 406). При преиздавањето на приказните во зборникот, тој ги испуштил овие изрази, чувствувајќи дека не се вклопуваат во текст што треба да носи говорна фактура.

Не само во случајов, ами и воопшто, приредувајќи го новото издание, Шапкарев се трудел да го доближи својот

запис до говорниот јазик и така да го освежи исказот. Примерите што ги приведува Х. Поленакоски се бројни и се следат на различни рамништа, па овде, за најобична илустрација ќе биде доволно да се дадат само два-три од приказната бр. 24: *сѝолнинаѝа* (место: *сѝолниоѝ му ѝраг*); *Тоа ичо немоѝѝ да бидиѝ никоѝа* (место: *Нешчо неваѝможно и немислимо*); *и излеѝле ѝред неѝо* (место: *и му се ѝредсѝавиле*). Меѓутоа и покрај ваквите подобрувања, записите на Шапкарев не можеле да бидат коренито преработени, та останале под власта на дикцијата на пишуван текст. Тие не можеле да доживеат таква трансформација, бидејќи самиот Шапкарев не ги усвоил тајните на народскиот начин на раскажување, ниту по природа бил наклонет да вникнува во нив. Затоа со право отспротива можеме да му го поставиме еден Марко Цепенков.

Народскиот начин на раскажување, како и секоја вештина, бара и учење и дарба. Учење во погодна ситуација, во соработката на понесен раскажувач и благодарни слушачи; дарба чуеното да се усвои и да се пренесе со потребниот емоционален ангажман. Така може да се зачува нешто што е суштествено за говорната дикција и во времето кога се пристапува кон писменото фиксирање на народните умотворби, со сите примки што ги поставува тоа.

Кузман Шапкарев беше оддалечен од тој тип раскажувач како човек фасциниран од јазичниот израз на вишата култура. По тој пат, откако ѝ се потчини на неговата дикција, тој пристапи кон запишување на народни приказни. Затоа таа дикција и доминира во неговите записи. Се разбира, ова значи само откривање на некои суштествени својства на неговиот стил, а ни најмалку не ги намалува неговите големи заслуги за писменото фиксирање на македонските народни приказни. И такви како што се запишани, тие приказни ни носат не само обилие на мотиви, што можеле да бидат заборавени без тој извонреден труд, ами и богата лексика и многу живи обрасци на народната речитост. Раскажувањето во нив е течно и се следи со интерес. Можеме дури да кажеме дека заслугите на Кузман Шапкарев не се уште присутни во нашата свест во мера што им припаѓа.

ЈАЗИЧНА СПОРЕДБА МЕЃУ ЗАПИСИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ И НЕКОИ ДРУГИ МАКЕДОНСКИ ТЕКСТОВИ ОД XIX ВЕК

1. Нашите опсервации се ограничуваат само на една особеност на јазикот на Цепенков, а тоа се отстапувањата од удвојувањето на директниот објект. Случаите на такви отстапувања при индиректниот објект не ги разгледуваме, бидејќи се тие ретки, можат во добар дел да се објаснат во контекстот и по таков начин не претставуваат видливо отклонување од дијалектната ситуација. Покрај поранешните ексцерпти, овој пат го привлекуваме материјалот што ни го даваат во овој поглед текстовите од втората книга од собраните дела на Марко Цепенков¹.

2. Дијалектната слика е добро позната. Во западномакедонското наречје директниот објект се удвојува ако е определен, било со членска форма било по некој друг начин: *Го изедов лебоӣ; Земи го овој леб; Ја викнаа Елена*. Има случаи кога објектот се удвојува, иако не е надворешно видливо определен. Тоа станува особено во состави со неопределените заменки *некој, еден* и со количествените прилози *неколку, многу*. Интересно е за нашата цел да забележиме веднаш дека такви случаи среќаваме и кај Марко Цепенков: *Еден Арнауџин одел по џланинаџа неколку дни со реч на лов и секој ден го наоѓал еден елен и секој ден му ја намерувал џушкаџа. – Еднаш беше и скарал неколку деца, шџо биле собрани онде. – Многу џриказни и друзи рабоџи сум и збирал од џомеџу народоџи џака. – И многу жени сум и џрашал. – Два орли да и џораниш некој месеџ. – Сџар чоек да го џреџрнуваш*

¹ М. К. Цепенков, *Македонски народни умоџворби*, книга втора, Народни приказни – приказни за животни, волшебни приказни. Редактирал д-р Кирил Пенушлиски. Соработник Блаже Петровски. Скопје 1972.

на сон ... болес ќе ѝе ваѝи. – Ваквите примери можеме да ги анализираме како случаи на контекстуално или логичко определување на објектот.

Од друга страна, не се удвојува определениот предмет во некои идиоматични изрази: *криши врајѝоѝ, барај си крајѝоѝ*. Сп. и кај Цепенков: *барај ми крајѝоѝ, оѝи ме ѝи зеде на душа*.² Ќе споменеме патем дека во јазикот на народната поезија, како и во пословиците, е сосем обично да не се удвојува објектот. Една постара состојба во овој случај се конзервирала како стилска особеност на оралниот поетски јазик.

3. Тоа што го изнесовме за западното наречје претставува денеска норма и на македонскиот литературен јазик. Во една статија на Рада Угринова-Скаловска се констатира дека таа норма е доследно спроведена во текстовите на Владо Малески, Коле Чашуле и Симон Дракул, писатели што потекнуваат од Западна Македонија. Но едновременно тука се укажува и на фактот дека оваа особеност не е со таква регулираност застапена во записите на Марко Цепенков и Кузман Шапкарев. Причината за тоа се бараше во тесната врска на тие записи со говорниот јазик, во кој и денеска можат да се забележат повеќе отстапувања од удвојувањето на директниот објект. Беше притоа искажана интересната претпоставка дека изобилството на такви отстапувања кај Марко Цепенков „доведува до заклучок дека тие се заправо својствени и обични за неговиот говор.“³ Во светлината на она што го говориме понатаму, ова би можело во некоја мера да се прими до колку под „неговиот говор“ се подразбира можниот говорен стил на Цепенков. Но, како стои работата со регуларноста на разгледуваната појава во самиот прилепски говор во XIX век? Ние сега ќе укажеме на некои посоки во кои треба да се разгледува тоа прашање.

4. На историски план работата ни се претставува по следниот начин. Сигурни, иако сосем спорадични, при-

² Сп. Б. Конески, *Грамаѝика на македонскиоѝ лиѝератѝурен јазик*, Скопје 1976, стр. 261–263.

³ Р. Угринова-Скаловска, *Две стилски особености во нашиот говорен јазик, Македонски јазик XI–XII*, 1–2, 1960/61, стр. 109.

мери со удвоен објект среќаваме во XIII век.⁴ Писмениот јазик тешко давал достап за една ваква особеност на народниот јазик, која е позната во помала или поголема мера во јазиците од балканскиот јазичен сојуз. Сепак во македонскиот превод на проповедите на Дамаскин Студит, правен во втората половина на XVI век од страна на епископот пелагониски и прилепски Григориј, удвојувањето на објектот го среќаваме во значително поголема мера отколку што е тоа случај во оригиналниот грчки текст.⁵ Тоа несомнено сведочи дека оваа особеност била веќе многу обична во западномакедонското наречје во споменатото време. Тоа нè тера да се прашаеме, дали е временското растојание меѓу нас и Цепенков толку големо, за да допуштиме дека има таква разлика меѓу прилепскиот говор од пред стотина години и меѓу денешниот прилепски говор, односно да претпоставиме дека регуларноста на удвојувањето на директниот објект е во него обопштена во ново време. Ние ќе се обидеме да го разгледаме поблиску ова прашање, земајќи предвид и некои текстови од XIX век, сврзани со прилепскиот говор.

5. Совршено е точно дека и денеска во говорниот јазик ќе чуеме не еднаш искази во кои изостанува очекуваното удвојување на директниот објект. Меѓутоа, прашање е како да ги толкуваме тие искази, на пример овој: *Земѝ секираѝа*. Мислам дека обично се работи за контаминација на два мисловни акта што може да ги прикажеме во развиена форма по следниот начин: *Земѝ секираѝа* X *Земѝ ја секираѝа*. Говорителот ја искажува заповедта во момент кога уште не е во неговата свест јасно изразен признакот на определеност на предметот. Има една мисловна пауза дури да се изврши изборот на предметот имено како определен. Така настанува еден вкрстен и дефектен исказ. Ние можеме да допуштиме дека Марко Цепенков дури и при пишувањето можел да прави такви контаминации. Меѓутоа, при објаснението што го дадовме, ваквите случаи не можат да сведочат дека удвојувањето на објектот во прилепскиот говор во минатиот век не било регуларна појава.

⁴ Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1987, стр. 117–118.

⁵ П. Хр. Илиевски, *Крнински дамаскин*, Скопје 1972, стр. 153–160.

6. Добро е да се обрaтaтe сeгa кoн пoстaри свeдoштвa. Вo oписoт нa прилeпскиoт гoвoр, oбјaвeн вo 1904 гoдинa, Димитaр Мирчeв зaбeлeжувa сoсeм сумaрнo: „Дoпълнeниeтo в изрeчeниeтo сe искaзвa двa пѣти вмeстo eднaж – *iас му гo дaдoф нa чoвeкoиѣ*, тoѣ му плaти нa сeлaнeцo; тoѣ *ѣo* вiавнa кoѣнoиѣ; *iас iа* видoф *жeнaиѣ*; мeнe м*и* *ѣo* дoнeсoа *сѣoлoиѣ*“⁶... Сe рaзбирa oвa нe e дoвoлнo вo смислa нa прeцизнoстa нa oписoт, иaкo e пoкaзaтeлнo кaкo интуитивнo сфaкaњe нa eдeн прeтстaвник нa диjалeктoт. Мeѓyтoа, упaдливo e тoа штo Димитaр Мирчeв, кoј нe му бил нaклoнeт нa Цeпeнкoв, тa кoн свoјoт oпис дoдaвa цeл списoк нa пpимeри oд рaзлични нивoа штo сe, спoрeд нeгo, oтстaпувaњa oд диjалeктoт, – вooпштo нe рeaгирa вo oднoс нa брoјнитe случaи, кoгa вo тeкстoвитe нa Цeпeнкoв нe сe удвoјувa oбјeктoт.

Нaшeтe oпсeрвaции кe ги прoширимe сeгa сo привлeкувaњa нa мaтeриjалoт oд двa крaтки прилeпски тeкстa oд минaтиoт вeк, нaдeвaјќи сe дeкa вo нaтaмoшнитe испитувaњa кe мoжaт дa сe искoристaт и други извoри. Пpвиoт тeкст прeтстaвувa eднo писмo упaтeнo вo 1837 гoдинa oд Крушeвo вo Прилeп.⁷ Тoа e мaлoписмeн тeкст, вo кoј пoрaди тoа пoвeкe мoжeлe дa дoјдaт дo изрaз диjалeктнитe oсoбeнoсти. Вo нeгo ги зaбeлeжувaмe слeднитe пpимeри нa удвoeн дирeктeн oбјeкт: *ѣo oиѣсврѣшe инaкo сeгa сѣoрoиѣ*, – нe и зeдoвиѣ *ѣaриѣ*. – и нeкa и *држѣиѣ* *двe ѣoдини нивeиѣ*. – кe *ѣo ѣушѣaм нaзaѣ ѣшeскeрeиѣ*. – в*и* сe мoлaм *дa нe хa дaм* (= *дa нe jа дaдaм*) *душaѣ*. – Мoјaѣa *живoиѣ хa нeкyм ич*. – *дa м*и* хa oѣкинѣиѣ душaѣ*. Oвиe пpимeри oд тeкст штo oпфaкa нe пoвeкe oд eднa пeчaтeнa стpaницa сe дoвoлнo брoјни и дoвoлнo увeрливи дa jа пoкaжaт сoстoјбaтa вo диjалeктoт. Кe спoмeнeмe дeкa e вo нeгo нaпoлнo рeгулaрнo и удвoјувaњeтo нa индирeктниoт oбјeкт. Нaвистинa, вo oвa писмo сe срeкaвaaт и слeднитe пpимeри сo oтсуствo нa удвoјувaњeтo: *дa м*и* нaиѣ крaoиѣ*. – мoлaм *ѣoсѣoдa бoгa*. – кe с*и* сѣaсeѣ *душaѣ* вaшa. Мeѓyтoа, вo пpвиoт лeснo пpепoзнaвaмe eдeн идиoмaтичeн изрaз, a вo другитe двa фoрмули сврзaни сo цркoвниoт jазик.

⁶ Д. Мирчeв, *Бeлeжки пo прилeпскиj гoвoр*, СБНУМ XX, 1904, стр. 32.

⁷ Писмoтo бeшe oбјaвeнo oд г. Бaлaсчeв вo сп. Миналo I 3, Сoфиjа 1909, стр. 290–292. Гoдинaтa кoгa билo пишувaнo писмoтo e пoгрeшнo пpочитaнa кaкo 1637.

Така тие примери не само што не ѝ противречат на очекуваната слика, ами дури ја комплетираат од една друга страна.

Вториот текст го сочинуваат неколку кратки раскази на народен јазик во еден мал зборник, препишуван во Прилеп или Прилепско најверојатно кон средината на минатиот век⁸. Иако и во нив ќе сретнеме примери со неударен објект (*а после собрал големциџе. – земи коноџ. – зел коноџ.*), нормалната ситуација ја претставуваат обратните случаи: *Царчеџо руско џо кани царчеџо констиадинско на џосџи. – да ми а даџи чуџаџа. – ја сакаџ чуџаџа. – јас ке џо чувам џелоџо моје. – ако џо земџи царчеџо руско. – ја зеде Ана. – ја зел џаја риба. – коџа џо видел цароџ џој сон.*

Приведениот материјал нè тера да заклучиме дека барем за XIX век не треба да претполагаме за прилепскиот говор некаква поголема разлика спрема сегашната состојба во однос на удвојувањето на објектот. Таа појава, што поникнала во нашиот јазик уште во средниот век, веќе била регуларна во западното наречје. Според тоа, ако има отстапувања во таа регуларност во записите на Марко Цепенков, во тоа треба да гледаме не особеност на дијалектот, ами на неговиот индивидуален стил. Објаснение за таа особеност треба да бараме во друга посока, не во народната основа. Се надеваме дека обилниот материјал што ни го дава самиот Цепенков, уште поуверливо отколку оној што го извлековме од странични извори, ќе ја поткрепи оваа констатација.

7. Од оние над илјада и шестотини реченици со директен објект, што ги изделивме во втората книга од собраните дела на Цепенков, околу една третина претставуваат примери без удвојување на објектот (во споменатиот број не се вклучени случаите со удвојување на долга лична заменска форма). Овие примери не се во истиот однос застапени во одделните текстови. Сепак можеме да кажеме дека се ретки текстовите во кои примерите со неударен објект ја надминуваат посочената граница

⁸ К. Мирчев, Едно рџкописно сборниче на централно македонско наречие от средата на миналиа век, *Македонски преглед* VIII, 4, 1933, стр. 71–84. Сп. и Б. Конески, За еден прилепски ракопис од средината на XIX век, *Македонски јазик*, XXIII, 1972, стр. 113–115.

или дури надвладуваат, како што е случај во приказните: „Лисицата стоумница и јазоецо двоумник“ (12:12); „Магарето и самарџијата“ (16:11), „Бабината мома Злата позлатена“ (18:23), „Маштеата што најде кај мажа и две деца“ (23:22); тие примери се означени со втората цифра. Од овие податоци се гледа јасно дека удвојувањето на директниот објект, при познатите услови, му е својствено на јазикот на Цепенков, но дека и отстапувањата се јавуваат во доста голема мера.

Во однос на дистрибуцијата се јавуваат овие типични случаи: а) Може во еден отсек да се редат само удвоени објекти: *Арно ама ѿциѿиѿе ваѿиѿиле да ѿрааѿи ѿо луѿеѿиѿо ѿа-кос: на коѿо лебо оо дома му ѿо изеле, на коѿо месѿиѿо оо ѿрне беа му ѿо изеле, на коѿо млекоѿиѿо оо кобел беа му ѿо излокале, на коѿо деѿеѿеѿиѿо беа му ѿо укасаѿе 51.* – б) Може, обратно, да се редат само неудвоени објекти: *Коа дошле близу селоѿиѿо Плеѿвар, кај дервеноѿи, видел Силѿан ѿолеѿиѿо Прилеѿѿко; видел Маркуѿ Кули; видел и манасѿиѿроѿиѿо Трес-каец 148.* – *клала ѿирусѿиѿјаѿиѿа на оѿноѿи оѿаку, клала коѿ-леѿиѿо и ѿоа оѿаку, клала ѿаруноѿи наоѿаку, клала сиѿиѿоѿиѿо да сеѿиѿи брашино 182.* – в) Може да имаме мешање на едното и на другото, во различен сооднос, при што како посебни се izdelуваат случаите, во кои имаме повторување на исти искази: *Изваил лебоѿи оо ѿорбаѿиѿа, оѿѿворил склоѿеѿоѿиѿо со сол-ѿиѿер и се наѿоручал чисѿиѿо. После му леѿнал да си ѿше винце со карѿеѿеѿиѿо и си ѿо очукал сеѿиѿо. Наѿолнил ѿулеѿиѿо оо чибукоѿиѿо со ѿуѿиѿун, изваил чанѿеѿеѿиѿо со оѿнилоѿиѿо, си секнал еден ѿраѿо и си ѿо заѿаллил чибукоѿиѿо. Исѿил еден чи-бук, ѿо исѿресол ѿулеѿиѿо; ѿак наѿолнил ѿулеѿиѿо со ѿуѿиѿун, му клал кебаѿоѿиѿо зѿора и ѿо зачурил 78.* – *Почекаѿ сеѿа да ми ѿиѿ одерам кожѿинчеѿиѿо... Аман, воденичарко, немоѿ да ми ѿо одериѿи кожѿинчеѿиѿо 55.* – *Земѿ ја, синко, секирана и расцеѿиѿи ми ја ѿлааѿиѿа ... кандисало да земѿ секираѿиѿа, ја зело и ја расцеѿиѿило ѿлааѿиѿа 62.* – *веднаш ке ѿо ишмука со усѿиѿа месѿиѿоѿиѿо и ке му оздравѿиѿи ... ѿри се ѿиѿиѿо ке ишмука месѿиѿоѿиѿо ѿиѿиѿо сѿиѿе му ѿо ужилиле 63.*

Како што веќе споменавме порано, во некоја мера причина за неудвојување на директниот објект кај Марко Цепенков, како кај човек што писмено ги фиксирал народните умотворби, можеле да бидат контаминациите кои доведуваат до дефектни конструкции. Но, тоа не

може да го даде целото објаснение, со оглед на бројноста и разновидноста на таквите конструкции во неговите текстови. Особено тешко се подведуваат под тоа објаснение случаите кога заменскиот објект се изостава на почетокот на реченицата, како во веќе приведените примери: *видел Силјан ѝолејџо Прилејџко*. Имено, тој објект е тука посебно експониран, во силна позиција, и тоа е уште едно својство на западното наречје, така што изоставањето на заменскиот објект во таква позиција доведува до уште едно отстапување од дијалектната состојба. Не ќе биде случајно што и во говорниот јазик контаминациите од споменатиот тип стануваат најчесто во заповедни реченици, во кои заменскиот објект следи зад императивот.

Кај Цепенков ќе најдеме и такви места, во кои изоставањето на заменскиот објект се должи на некаков одглас од јазикот на народната поезија и се јавува како еден вид поетизам. Таков призвук носат, на пример, следниве искази: *засукал ѝоли ракаи, и смел сиие ооаи, смел широки дворои и суџраил сејџа кука, ја наредил како некоја кукла* 135. – *ја качи ми се џоре на самар џа изваиме од џорбаџа белџа џојла џоџача и карџана со ројноџо вино; џовели, земи џоџачџа изеј си ја и исџи ја карџаџа со ројноџо вино* 49. – *Замолче сирџа Невена, и изврвеа сџараџа џланина. Шџом зораџа џукна, и сџиџнаа на џорџа своја* 192. Во приказната „Невена и деветте и браќа“, од која потекнува последниот пример, а која заправо претставува прераскажана епска народна песна, среќаваме и ваков редок случај со неудоен објект од лична замена: *Мајко, мајко, мајко, кај се мојџе девеџ браќа? Заџџо Косџадин ме донесе џоовде и ми рече: збоџум, сесџро, оџи ќе ооам кај браќа ми од џраџ надвор, џамо со џаџка биле и неџо чекале* 102. Инаку, и тоа треба да го подвлечеме, Цепенков редовно го удвојува објектот во кој се вклучува долга форма од личните замени.

Укажувајќи вака на некои причини за неудојувањето на директниот објект кај Цепенков во извесни контексти, ние сме заправо сè поблиску до основната констатација дека оваа особеност претставува еден манир на неговиот писмен исказ. Сосем природно тој се пројавува во секвенци што носат книжен карактер: *и оџкоа виде оџи со јунасџо не можџи, сврџе џруџо лис* 43. – *Еве вака*

бидуаѝ за вас ѝраина, ѝрава како јаже во ѝорба, за да се ѝрикажуаѝ – му рекла лиса и ограбила од криулеѝо и ешка ѝечаленаѝа сѝока 11. Има една позиција во која споменатиот манир особено често се повторува и неа ја сочинуваат вакви временски реченици, трансформирани понекогаш и во искази со глаголски прилог: *Кога чул келешоѝ ѝој збор од ѝосѝарио му браѝ, ѝој му рекол* 113. – *Слушајки чоекоѝ ѝласоѝ оѝ сѝарио, се израдуал* 119. – *Видуајки јас ѝоа неѝѝо, многу чудно ми дојде* 121. – *Оѝкога чу ѝѝе зборои невесѝаѝа, ѝрѝна да одѝѝ кај сончоа мајка* 132. Додека од вакви примери може да се состави подолг список, ретко ќе се сретнат случаи со удвоен објект во споменатата позиција, како што е овој: *Оѝкоа ѝ чуло ѝѝе зборои момчеѝо, му ја собра оѝашкаѝа* 285. По сето ова, и фактот што Цепенков редовно го удвојува индиректниот објект (во целата втора книга забележавме само дваесетина отстапувања), како и веќе споменатиот факт што тој редовно ја удвојува долгата заменска форма, доаѓа да нè поткрепи во уверувањето дека разгледуваната појава претставува особеност на неговиот книжен стил.

Очевидно дека повременото неудвојување на директниот објект тој го доживувал како еден вид стилски украс. Во тоа тој не бил осамен. Го споменавме веќе Шапкарев, а меѓу другите можеме да го споменеме и Прличев, којшто исто во своите говори, пишувани на народен јазик, понекогаш отстапува во овој поглед од дијалектот. Конструкцијата со удвоен објект само постепено дошла до полн израз во нашиот писмен јазик. Навикот стекнат од употребата на црковнословенскиот јазик се јавувал како пречка. Ни катаревусата не ја помагала во поголема мера афирмацијата на таа конструкција. Затоа ќе среќаваме отстапувања од неа и во нашите текстови од XIX век, преведувани од грчки и пишувани со грчка азбука. Како куриозен случај ќе го споменеме тоа дека во „Канонамето за селата битолски“ од 1851 година, превод на турски јуридикчки текст печатен во Солун со грчки букви, речиси отсуствува удвојувањето на објектот⁹.

Имаме пред себе појава на веќе забележаната тенденција за извесна дебалканизација на писмените форми

⁹ Л. Милетич, Един документ от първото време на танзимата, *Сб-НУМ XV*, 1898, стр. 357–392.

што се развивале во минатиот век меѓу Словените во рамките на Турција¹⁰. Запишувањето на народни умотворби со самото тоа што е запишување станува фактор во развотокот на писмениот јазик. Ништо чудно тогаш што и во стилот на еден интерпретатор на тие умотворби, каков што беше Цепенков, се пројавува една карактеристика на писменото изразување на поширок план во дадено време. Таа особеност ќе премине и во јазикот на Мисирков, за кој не биле без важност текстовите на Марко Цепенков. Мисирков, форсирајќи ги инаку докрај спецификите на централните говори, овде отстапува, како во регуларното удвојување на објектот да немаме таква значајна специфика. Дури во современиот македонски јазик таа особеност постигна своја полна примена.

Blaže KONESKI

A LINGUISTIC COMPARISON BETWEEN THE
WRITINGS OF MARKO CEPENKOV AND OTHER 19th
CENTURY TEXTS
(Summary)

The comparison only concerned the use of the separate direct object.

While the separation of the direct object, when definite, appears regularly in the dialect of western Macedonia, Marko Cepenkov's writings quite often deviate in this respect.

Comparison with some other texts written in Prilep dialect in the last century help us to conclude that this deviation is not the result of a situation still to be crystallised in the dialect itself, but rather that it is a feature of Cepenkov's personal style.

Like other collectors of folklore of the time, especially Kuzman Šapkarev, Cepenkov here tends towards the de-Balkanization of the written language. This was an expression of a particular phase in its development.

¹⁰ Сп. Н. Orzechowska, *Procesy bałkanizacji i sławizacji bułgarskiego języka literackiego XVII–XIX w. W świetle użycia klitycznych form zaimków*, Warszawa 1976.

ЈАЗИЧНОТО ВЛИЈАНИЕ НА СТЕФАН ВЕРКОВИЌ НА НЕГОВИТЕ КОРЕСПОНДЕНТИ ВО МАКЕДОНИЈА

Патиштата на јазичното влијание се различни, конкретните ситуации непредвидливи. Во тој сплет треба да се замисли и улогата на истакнатите личности што пренесуваат некои особености од една лингвистичка средина во друга. Кога се работи за подалечното минато, ни недостигаат податоци да го согледаме поблиску таквото посредување. На пример, само обопштено можеме да укажуваме на тој фактор во врска со српското јазично влијание во Македонија во текот на XIV век.

Поради тоа придобиваат и принципиелно значење примерите од поново време, преку кои можеме поблиску да ја следиме и опишеме улогата на личности со престиж во јазичните контакти. За XIX век во Македонија таков пример ни дава со својата дејност Стефан И. Верковиќ (1827–1893).

Роден во босненското село Угљари, Градачка нахија, Верковиќ ја заврши семинаријата во Загреб, за да стапи уште сосем млад во служба на српската влада, вршејќи доверливи задачи во краиштата под Турција. Во Македонија првпат дојде во 1850 г., а од 1855 г. се насели во Серез, каде што заснова и семејство и каде што остана сè до 1876 г.¹

Верковиќ се занимаваше со собирање на старини, уметнички предмети, ракописи и нумизматички материјал. Многу живо се интересираше и за народни умотворби од теренот на Македонија. Но тој имаше и тајна мисија – да ја известува српската влада за ситуација-

¹ За животот и работата на Ст. Верковиќ в. во книгата: М. Арнаудов, *Веркович и Веда Словена*, Софија 1968.

та во македонските области, како и да создава мрежа на своите соработници. Се разбира, вршејќи ја сета таа работа Верковиќ имаше секидневни живи контакти со луѓе од многу македонски градови и села. Неговата обемна преписка, сега во добар дел достапна, сведочи уверливо за тоа.²

Од таа иста преписка се гледа дека Верковиќ успеал да стекне голем углед во македонската средина. Нему му се обраќаат луѓе по различни поводи, учествувајќи во неговата собирачка работа, но и барајќи помош за набавка на книги и весници, за добивање на стипендии за учење во Белград, како и за спроведување на некои важни акции на црквно-просветното поле. Би можело да се рече дека за нив самиот Верковиќ претставуваше еден вид институција.

Не е тогаш чудно што во писмата на тие кореспонденти се чувствува и примерување во јазичен поглед спрема Верковиќ. Најупадлив е случајот кога некои од нив се трудат да го покажат во што поголема мера своето знаење на српскиот јазик. До каква јазична мешаница можело притоа да се дојде, ќе се види од овие неколку реченици од писмото на еден од блиските соработници на Верковиќ, велешкиот трговец Георги Д. Хаџибошков: „Видим зашто и от едни и от други сте се веќе гнушавали. Нато да ми опростите, зашто још несум дошол до тој степен, што да се гнушавајат сфетот особито Ваша милос, зашто никаква превара до данас никому не сум сторил, та ако сум сирота от пари един Бог е богат.“

Малку е почист изразот во писмата на Теодосиј Гологанов, подоцна егзархиски владика во Скопје, којшто како млад човек поминал извесно време во Мостар. Го споменуваме и поради тоа што му е тој брат на Јован Гологанов, оној учител што ја беше сочинил познатата мистификација „Веда Словена“.

Меѓутоа, нас овој пат не нè интересираат во прв ред вакви примери за јазична адаптација во зависност од адресатот. За нас се во далеку поголема мера важни оние случаи, кога некои од блиските соработници на Верковиќ вклучиле во својата поширока писмена практика одделни

² Х. А. Христов (редактор), *Документи за бъларското възраждане от архива на Стефан II. Веркович 1860–1893*, София 1969.

елементи што најскоро можеле да ги усвојат во контакт со него.

Такви елементи среќаваме во записите на народни приказни од Солунско, зачувани во заоставнината на Стефан Верковиќ и подоцна објавени.³ Денеска знаеме дека тие записи ги правел околу 1863 г. Христодул Божиќов, учител во солунското село Висока.⁴ Нè изненадуваат некои србизми (сербокроатизми) во тие текстови што потекнуваат од крај толку оддалечен од српските области.

Најупадлив од нив е сврзникот *дакле*. Тој очевидно спаѓа во редот на оние јазични елементи што лесно се пренесуваат по пат на имитирање. Приведуваме неколку од повеќето примери: *Дакле* татко му си разбоља млого 7^{5*}; *Дакле* Кулуф аф морету а тука да си одави, а тамо 8; *Дакле* гу виде сиромахот, што чиниши така ката ден 13; Тука имам, ама тука немам; *дакле* ум имам, ама пари немам 15; *Дакле* јазе ки идам да му кажа на царјут 16.

Овде како коментар ќе дојде добро податокот дека, како што се гледа од неговите писма, *дакле* било омилен збор на самиот Верковиќ.

Важни се примерите со сврзникот *али*, зашто тие сведочат за наклоноста, во синтаксата да се пренесуваат обрасци од современите словенски литературни јазици: *али* понеже јазе сега ки ги земам 8; *Али* тојнака са вѣрна образот каде царјут и му вели така страшно-страшно 61.

Од исто потекло е и *џосѝоџа* (*џосѝоџа*), со тоа што е џ адаптирано како *џ*: *џосѝоџа*, и от меника поклон да му закараш на сино ти 48; *џосѝоџа*, ти са моља 87; ох, *џосѝоџа* 231.

Поради наставката, овде би можело да спаѓа и *ѝрџовина* 69 (мак. *ѝрџовија*). Верковиќ и својата доверлива мисија во рапортите ја наречуваше „трговина“.

Да не бевме известени за овие околности, навистина би нè изненадиле овие елементи во јазикот на солунските

³ P.A.Lavroy, a. J. Polivka, *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*, v Praze 1932.

⁴ Б. Конески, *Зайшшувачоѝ на ѝриказниѝе од Солунско од збиркаѝа на Верковиќ*, Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, VII 1, 1982, 37–43.

⁵ Се дава редниот број на приказната во споменатото издание.

народни приказни. Ќе требаше да претполагаме дека ги пренесле луѓе што по своја работа или поради која да е причина ги посетувале српските краишта. Ние, меѓутоа, знаеме дека Христовул Божиков бил и докрај останал еден од најблиските пријатели на Верковиќ. Истите елементи тој ги употребува и во писмата до Верковиќ. Но се гледа дека тој толку навикнал на нив, дека тие станале составен дел на неговиот личен израз во таква мера, што не му звучеле одбивно и диспаратно во спој со лексеми од неговиот роден говор. Притоа треба да имаме на ум дека Христовул Божиков е извонреден запишувач на народни приказни. Сето тоа ја илустрира можноста за јазично влијание од една угледна личност и во случај кога таа личност дејствува вон својата матица, во една нова, географски и лингвистички оддалечена средина. Се разбира, за тоа се потребни и погодни општествено-историски услови.

ЕДЕН УЧЕБНИК ОД ДИМИТАР МАКЕДОНСКИ

Во книгата „Македонските учебници од 19 век“ (Скопје 1949) можев само по наслов да ги споменам три-те негови книшки, издадени во Цариград во 1867 година. Ниедна од нив не ми беше дошла до рака. Во меѓувремето успеав да се запознаам со неговата „Кратка свјаштена историја за училиштата по Македонија (на македонско наречие)“ по еден егземплар што се чува во Градскиот музеј во Охрид. Сметав дека нема да биде излишно да се дадат неколку забелешки за неа, како дополнение кон споменатата моја работа.

Книшката е сосем мала, содржи само 32 страници од мал формат. На последните две страници, по тогашниот обичај е даден список на „спомошществувателите“ од Цариград, во кој фигурираат и имињата на П.Р. Славејков и Д. Добрович. Списокот укажува на една доста широка акција за испраќање на овој учебник во Македонија. Вкупно се откупени 1440 егземплара.

Како и некои други наши учебници од тоа време, и книшката на Македонски е пишувана во форма на прашања и одговори. Во неа на некои места идат до израз на-строенијата побудени од борбата против Цариградската патријаршија, што во ова време навлегува во својата завршна фаза. Една посебна статијка (стр. 27–29) му е посветена на последниот охридски архиепископ Арсениј, кој е овде наречен патријарх. Се кажува, дека тој, откако бил во 1767 г. изгонет од „Охридскиј Патриаршескиј престол“, а потоа и од Битола, бил заточен во Зографскиот манастир на Света Гора, каде што и починал. Во забелешка под текстот стои дека ова предание го пишувал Арх. Б-дан според кажувањето на некој зографски калуѓер.

Расказот е воден во приповдигнат тон, а противгрчката тенденција е особено засилена.

Историските познанија на нашите луѓе во ова време претставуваат сами по себе една интересна тема за изучување, како од гледна точка на нивните извори, така особено и од гледна точка на нивното користење за целите на денот. Познато е дека и Пулевски и други го прогласуваа Александра Велики за словено-македонски цар. Во книшката што ја разгледуваме се тврди дека нашите далечни предци биле покрстени од апостол Павле. Интересен е расказот за покрстувањето на Бугарите под кнез Бориса, на кого – се кажува – особено повлијала сестра му, робинка во Цариград. Бориса го крстил Методиј кој во тоа време се наоѓал во „Римскиј двор“. Народот прво нејќел да се крсти, но после се согласил, кога видел дека Борис со крст на гради и со педесет покрстени дворјани ги победил некрстените (како година на покрстувањето е дадена 866). Потоа Борис се обратил до грчкиот цар да му испрати учители, а царот им заповедал на Кирила и Методија да ги преведат црковните книги на словенски, што тие и го сториле.

Пишувана од човек од Јужна Македонија, книшката на Д. Македонски е интересна пред сè со тоа што ја сврзува во јазичен поглед со другите наши тогашни учебници, објавувани сè од луѓе од Западна Македонија: (П. Зографски, К. Шапкарев, Г. Пулевски). Таа покажува дека најлесно се обопштувале оние македонизми што се посреќавале со особеностите на црковнословенскиот јазик. Авторитетот на црковниот јазик спомагал и за нивното восприемање. Така и Д. Македонски скоро редовно ја употребува формата за 3 л. едн. сег. време со наставката *-ī* (*можеī*, *сїорїиī*, *милваїī*). И употребата на предлозите *во*, *со* кај Македонски секако значи форсирање на оние јазични белези што се поткрепувале од црковниот јазик. Несомнено е, од друга страна, дека црковниот јазик извршил во некои случаи сопирачко влијание во однос на навлегувањето на македонизмот. Кога членува, според бугарскиот, *царьїѣ* и сл., Македонски можел да се поведува и по пишувањето на некои слични состави во црковниот јазик, додека членот *-о*, од својот роден говор, го употребува само на неколку места. Има во јазикот на

Македонски и такви елементи што несомнено укажуваат на врска со јазикот на другите наши учебници. Иако не се доследно спроведени, тие се истакнуваат како знак на создавање на јазична преемственост, фактор од посебна важност во развитокот на писмениот јазик. На појавата на таква преемственост во јазикот на нашите учебници од минатиот век беше веќе укажано во споменатата погоре моја работа, и ова што може да се забележи кај Македонски иде како уште една поткрепа во тој поглед. Така тој употребува *седом*, *џоџем* (после), па неколку пати форми на *-аеџ*, како *сохрањаваеџ*, особености карактеристични за јазикот на П. Зографски. Од друга страна, како и Шапкарев малку подоцна (1869 г.), пишува: *добрџаџџ*, *се милџаџџ* и сл., а освен тоа ги употребува и ваквите типично охридски форми: *се кажџџџ*, *се џамеџџџџ*. За забележување се и овие особености од западните говори: *еџ*, *се* (покрај *са*), *ова*. Се разбира, на некои вакви форми Македонски, можел да свикнува и во директен контакт со луѓе од Западна Македонија, особено со оние што и самите пишувале или се интересирале за обликот на писмениот јазик.

Во книшката на Македонски се среќаваат и некои особености на неговиот роден дијалект. Не навлегувајќи во подробности, ќе го забележиме карактеристичниот изговор *чеша* (чаша), па некои случаи на редукција на вокалите: *духум*, *ниволи*, *исџулкувам*, и во лексиката зборови како *џредеха*, *се урва* (слезе), *дџбоџџ* (дното), *умрешка* (смрт) и др.

Во неколку случаи Македонски ги објаснува некои зборови со синоними употребувани во различни дијалекти. Така покрај *убил* го дава и зборот *оџрал*, покрај *клал* – *џурил*, покрај *армасана* – *свршена*. И во ова се гледа грижата да се олесни разбирањето на текстот за учениците од различни краишта. Како и во други наши текстови во XIX век, почнувајќи од Крчовски, и овде се даваат објасненија за некои словенски зборови, уште недоволно затврдени во употребата, со соодветни турски и други зборови, повеќе познати во народот. Така, *час* е објаснето со *сахаџџ*, *зависџџ* со *касқанџџлџк*, *џлуџава* (работа) со *аџамиска* (работа) итн. Овој материјал е интересен како одраз на една културна состојба, а од друга страна изразен е

тука стремеж за востановување на словенската традиција во полн обем и во речникот на нашиот писмен јазик, за којшто нашите учебникари од минатиот век, надвладувајќи ги макар и недоследно локалните рамки, бараа поширока основа.

ЈАЗИЧНИТЕ БЕЛЕШКИ ЗА ЗБОРНИКОТ НА МИЛАДИНОВЦИ

При едно повторно прочитување на зборникот на Миладиновци обрнавме внимание на јазичните особености за кои станува збор натаму. Тие се од таков карактер што откриваат по нешто за позицијата на редакторот и за неговиот однос спрема записите што требало да ги објави.

1. К. МИЛАДИНОВ И П. ЗОГРАФСКИ

Познати се врските на браќата Миладиновци со П. Зографски. Меѓу другото, познато е дека Д. Миладинов, како учител во Кукуш, предавал по „Кратката свјаштенна историја“ (Цариград 1857) од П. Зографски и дека доста егземплари од неа му испратил и на К. Шапкарев во Струга¹. Сега можеме да тврдиме дека неа ја користел и К. Миладинов, со оглед на тоа што во својот Предговор кон зборникот избира некои јазични особености што најдобро се објаснуваат со влијанието на тој учебник.

Објаснувајќи го правописот што го употребил во зборникот, К. Миладинов истакнува дека се трудел да го предаде „верно“ народниот изговор и дека затоа пишувал: млатъ, потъ, ретъ, мегю, браќа и др. место: младъ, подъ, редъ, медъу, браќя (стр. IV). Од тоа излегува дека тој графитите *оь*, *иь* (во денешната македонска азбука *ѝ*, *ќ*) ги смета како еден вид норма во писмениот јазик, од која тој отстапува не без причина, ами сакајќи да го обележи што попрецизно дијалектниот изговор. Споменатите графии ги вовеле П. Зографски. Неговиот пример го следи

¹ Б. Конески, *Кон македонската ѝреродба. Македонски учебници во 19 век*. Скопје 1959, 39.

очевидно Константин, којшто и самиот во Предговорот пишува: *ѿреѿѿо* (што впрочем, не е показателно, бидејќи може да се чита и како *ѿреѿѿо*) и, компромисно, *медю* (покрај варијантата *между*: сп. и во Посветата кон зборникот: дьяковачки), експонирајќи ги буквите *ѿ* и *о*: трето од ѿнаци; Медю пѿсни-те въ некои живо сѿ отражават глобока старина (стр. VI). Тоа тој не го спроведува во транскрипцијата на песните, имајќи, како што самиот објаснува, друга цел.

Во Предговорот е извршено разграничување меѓу наставките за 3 л. мн. сег. време *-аеѿ* од една и *-аѿ* од друга страна. Првата наставка се среќава кај глаголите од *а-ѿруѿа*, а наставката *-аѿ* кај другите глаголи (во струшкиот говор глаголите од *е*-група во најголем дел преминале во *и*-група). Сп. во сврзан текст: „Во Кукуш на Велигден еднакво *се берѿѿ* на едно место, каде момите *иѿраеѿ* на две или три хора, кои на играњето се *зоруѿваѿѿ* на едно много ѿубопитно. Сите моми двесте, триста или повеќе ситно *ѿодѿрчваѿѿ* едновременно и беспогрешно... а после три чекори медлено едновременно *се враѿчаеѿѿ*, и по сѿта дѿлжина се слушат едновремен тропот од чевлите им“ (стр. VI)². Пребројувањето на дадените форми покажува 13 примери на *-аеѿ* наспрема 35 на *-аѿ*, распределени, како што се рече, по соодветните глаголски групи. Само во два случаја се отстапува од таа поделба со употребата на наставката *-еѿ* (*чинеѿѿ*, *наеѿѿ*; последново како дублет покрај *најдаѿѿ*). Ова минимално отстапување само го потврдува правилото.

Ваквата распределба беше спроведена од П. Зографски во неговата „Свјаштенна историја“, каде што за *а*-група имаме форми како: *чекаѿѿ*, *веруваеѿѿ*, *се викаеѿѿ*, *се клањаеѿѿ* и сл., а за другите две групи: *ѿриносаѿѿ*, *можѿѿѿ*, *се сѿрашаѿѿ*, *се надеѿѿѿ*. Исклучоците се и кај него многу ретки. Желбата да се најде компромис меѓу состојбата во крајните западни говори, што во овој поглед претставуваат тесен регионален појас, и онаа во широката област со наставка *-(а)ѿѿ* довела до ваква распределба. Веќе порано имавме можности да констатираме дека во овој поглед Партениј извршил влијание врз другите маке-

² Овде и натаму примерите ги даваме во современа транскрипција, со извесни интервенции и во однос на интерпункцијата.

донски учебникари од втората половина на минатиот век – К. Шапкарев, Д. Македонски и Г. Пулевски.³ Кон нив се придружува, со својот Предговор, и К. Миладинов. Треба да истакнеме дека се работи за промислен подбор на раз-нодијалектни елементи во даден момент од развитокот на нашиот писмен јазик во изградба.

Самиот Константин, уште пред издавањето на Зборникот, вршел за себе извесен подбор на црти во тој писмен јазик, иако не секогаш строго спроведен. Неговиот превод на книгата од Ј. Флеров „Православни црковни братства во Југозападната Русија“ (Москва 1858) покажува во повеќе случаи таква грижа за обликот на писмениот јазик, како на пример со задржувањето на интервокално-то *в* кога тоа во неговиот роден говор се губи, со адаптирањето на глаголските именки спрема народниот модел на *-ње*, со употребата на *кој – кои* во релативни реченици, со избегнувањето на сврзниците од турско и грчко потекло и др.⁴ Што се однесува до формата која нè интересира, тој направил во својот превод избор спрема струшкиот говор. Додека во над шеесет случаи ги употребува наставките *-aeīī (-eeīī)*, *-eiī*, само седумпати ја допуштил наставката *-aiī*. И во неговите песни, објавени во 1858 и 1859 година, се задржува истата состојба. Тој се решил да отстапи од така извршениот избор во времето кога го редактирал зборникот, особено пак при составувањето на Предговорот, што значи при пишувањето на еден текст што барал од него посебна концентрација.

Во другите прозни текстови во зборникот забележлива е истата ориентација, но при значителен број на отстапувања. Односот на Константина тука се менувал бидејќи се работело веројатно за текстови и порано запишани и во кои учеството на струшкиот дијалект нормално повеќе се налагало. Нема на ова место да даваме точни податоци за тоа во каква мера е спроведено во нив правилото за распределбата на наставките за 3 л. мн. сег. време. Доволно ќе биде да споменеме дека е тоа доста добро за-

³ Б. Конески, *Кон македонската ѝрероџба...*, 28, 47, 53, 90 (страниците се однесуваат на изданието од 1959 год.)..

⁴ Х. Поленаковиќ, *Константинови Миладинов како ѝрероџувач на „Православни црковни брајсџива“ од руски јазик на македонски*. Македонски јазик XIII–XIV, 1–2, 1962/63, 17–31. Како прилог кон оваа работа е фототипски издаден текстот на преводот.

стапено во насловите и во фуснотите, како и да наведеме макар едно место од другите прозни текстови, во кои тоа дошло до израз: „Јуди и стии сет жени со дџлги коси, кои живејејџ во реките и езерата. Кога *видајџ* некого во вода *хврљаејџ* косите и в ним го *сиљејџ* и го *удаваејџ*. Едни пџти *излеѓвајџ* на брег и си *чешљаејџ* косите“ (стр. 524).

Што се однесува до народните песни, во оние од струшкиот регион се обични наставките *-аејџ* (*-еејџ*), *-ејџ*, како и што би требало да се очекува (сосем ретко ќе се сретнат во нив и форми на *-ајџ*). Дури, како што е одамна забележано, тие наставки се среќаваат и во песни од други региони (на пример, во прилепските). Сепак, ќе се сретнат, пред сѐ меѓу кукушките песни, и такви во кои наставката *-ајџ* е единствена (сп. 77 и 78)⁵. Заслужува по ова да се каже дека распределба спрема правилото на Партенија забележивме во песната 474: *жниаејџ*, *креваејџ*, *зборуваејџ*, *се врашчаејџ*, *брзаејџ* наспрема: *сиџоајџ*, *врзвџајџ*, *јџеајџ*. Исклучок имаме во: *јџраејџ*. Навистина, се работи за краток текст, но бидејќи при читањето тој не остава впечаток дека е од чисто народно потекло, добро е да се има при неговата анализа предвид и податокот што го изнесовме. Помалку примери за ваква распределба дава 406; *клаваејџ*, *вељаејџ* (како отстапување): *хџоајџ*, *везајџ*, *јџравџајџ*; уште помалку 258: *викаејџ*: *лајџајџ*, *врвџајџ*.

Сето што го кажавме сведочи за еден динамичен момент во изградбата на писмениот јазик во варијантата на К. Миладинов. Може да се мисли дека форсирањето на наставката *-(а)ејџ* во записите на песните во зборникот и тогаш кога тие потекнуваат не од Струшко, ами од други области, се должи делум на првобитно направениот избор за тој писмен јазик. Но К. Миладинов требало да се сообразува и со она што го предлагале во овој случај и други книжевни работници, чувствувајќи ја преголемата регионална ограниченост на една црта на крајните западни македонски говори.

⁵ Бројките овде и натаму, ако не е инаку означено, го обележуваат редниот број на песната во зборникот на Миладиновци.

2. ЈАЗИЧНИ ТРАГИ ОД КОНТАКТОТ СО СРПСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

Во својот Предговор К. Миладинов забележува дека меѓу песните што ги објавува има такви што се „еднакви“ со песни на соседните народи, а најмногу сличности има со хрватско-српските песни, особено со оние „кои се вртат околу времето од Марка Крале и современите му герои“ (стр. VII). Заслужува да се забележи во врска со тоа следниот негов коментар: „И чужите песни, по народниот дух изречени, имаат своите красоти; а кога поминват у нас без да се слејат по народниот дух, како тоа се чинит во нови по подражание преземани песни, тога произлегли нелепост, која доходвит до отвращение“ (стр. VII). Овде се укажува на усвојувањето на туѓи песни како на еден процес што има свои фази, почнувајќи од површна јазична адаптација дури да се стигне до полното слевање со „народниот дух“.

Од искажувањето на Константина се гледа дека тој не би допуштил во зборникот недоволно адаптирани текстови, такви што предизвикуваат чувство на „нелепост“. Тој и навистина така постапил, што не значи дека во одделни случаи не допуштил недоволно јазично адаптирани стихови, да не говориме за елементи што нормално се налагаат и се усвојуваат како лексички заемки. Ние ќе посочиме натаму такви случаи и ќе укажеме на јазични елементи што се должат на влијанието од српската народна поезија, без да се стремиме кон исцрпен приказ, за кој е потребно внимателно компарирање на соодветните текстови.

Во 30 (од Струмица) ги среќаваме стиховите: *Благо* делџат четири ангели, / *Благо* делџат више на небеси. Лексемата *благо* во значење „богатство, имот, азно“ е секако преземена од српската народна поезија.⁶ Го подвлековме и прилогот *више* („горе“). Како лексички србизам можат во оваа песна да се посочат уште: *свакојак* (От бога ни

⁶ Во една приказна од зборникот на Шапкарев (од Велес, бр. 153) таа е на еден начин и објаснета со *(х)азно*: Ке ти дадам девет товара *хазно* и девет товара *благо*; та си зеде девет товари *азно* и девет товари *благо*. Се работи за текст што претставува прераскажана народна песна.

је *свако-јако* добро), не си *славай* светци од година: (мак. „служат, држат“; сп. понатаму во истата песна: *Заслужили* светци от година, / *Задржалe* Петка и Недеља); *исїод* (*Из ѿод* ним црна земја горит). Како морфолошки србизам во оваа песна се среќава генитивната наставка -*џа*: од бога *едноџа*; като богџа *едноџа*.

Песната 47 (Дечански манастир) и со своите реални упатува на српскиот терен. Општо место од српската народна поезија содржат стиховите: *Просїу* тебе поле ем чивлиси, / *Просїу* тебе рамна Шумадиа, *Просїу* тебе Босна Сарајово итн. Дека во македонската средина формата *їпросїу* („да ти е простено“) и не се разбирала добро, покажува тоа што во 101 таа е заменета со *їпросїум* (*Просїум* тебе мојте црни крвје), кое има сосем подруго значење. Меѓу другите примери: *Просїо* да ти је грешката 175; Ти си женет, *їпросїо* тебе куќа; *Просїи* мене рти и загари 159, интересен е последниот, зашто пак сведочи за разлагање на првобитниот израз, било формата *Просїи* да ја сфатиме како придавка или како императив.⁷ Типичен епитет од српската поезија имаме во *жежено злайо*. Многу е интересен составот *слано море* (Да ми одиш преку *слано* море; наспрема срп. *слан* во мак. имаме *солен*). Овој епитет не е чест во македонската народна поезија. Во зборникот на Миладиновци го среќаваме уште во 55, 173 и 177. Најобичен состав во македонската народна поезија е *црно море* (во записите и со голема буква, како име). Во овој зборник го среќаваме во 48, 50, 84, 110, 121, 145, 169, 170, 184, 192, 198, 260, 518, 527 и 648). Како ретки состави идат: *бело море* 649 и *длабоко море* 561. Еден набор од србизми имаме во стиховите: *Ден денеска* манастир ми стоит, / *Кои* греит како *вруќо* санце / От ошчо је *лейо*⁸ наградено. Обичната определба при *сонце* во македонските народни песни е: *јасно*. Името

⁷ Во приказните од зборникот на Шапкарев само двапати го среќаваме овој израз, меѓутоа со глаголска сврска (записите се на кичевски говор): нели се кургулисафне мије, *їпросїо* нека *јей* (бр. 124); Нека је *їпросїо*... лели је за стопанот (бр. 134), Сп. и: *Просїено*... да ми ти *јей* (бр. 254 од Прилеп, запишал М. Цепенков). Во приказните бр. 96 и 121 (од Охрид) *їпросїо* иде со значење „*їпросїум*“! Така и *їпросїу* во бр. 130 (од Кичево): да стоам *їпросїу*.

⁸ Придавката *лей*, и особено прилогот *лейо*, имаат и денеска извесна употреба во охридскиот и струшкиот говор. Сп. и во приказните од Охрид во зборникот на Шапкарев: *хубоо-лейо* (бр. 64, 82 и

Сџејан (српски крал) сигурно покажува една пренесена изговорна особеност (замена на *ф* со *й*).

Како што веќе забележивме, составот *слано море* го наоѓаме во 55 (Станковиќ Дуко се исповедвит): Се разигра она *слано море* (2). Сп. ги и овие случаи: Бран се дига *више* до небеси; Манастира *леји* Хилендара; Под мишките *сџакли љозлакени* (можеби место срп. *шијаке*); В раџе носе две бели *џроскуре* (подолу: *џроскури*). Како пренесени звучат и завршните стихови: Шчо да слушат све весело *било*, / И от бога *џовелико* здравје. Сличен завршок се среќава и на други места.

Изразит србизам имаме во следниов стих (57); Јале пиле *џри месеци дана*. Целиот состав не е обичен за македонскиот, во кој би се рекло, на пример: Оти има три години *време* 102; Јадат, пиат три недели *време* 143; Шедба шетат три години *време* 173. Уште поупадливо во приведениот пример е тоа што не е адаптирана по изговор формата *дана*. Дека не се работи за обична грешка, нè уверува тоа што ја среќаваме не само на ова место. Така веќе во 59 бележиме: Ево имат три месеци дана (2)⁹.

Во 68 (Митре и Стефан и Ѓорѓи Арнауце) ги нотираваме следните случаи: Вие *бриџа*¹⁰ ич да ни немате; Напраиле *крвџа* до колена; Вие сте ми два брака *роџени*.

255). Меѓутоа, како поетски збор оваа лексема се среќава во песни од различни наши краишта. Тоа, како и нејзината фреквенција во песните, се поткрепувало, се чини, со воздејството од српската народна поезија.

⁹ Интересен податок во врска со ова наоѓаме во зборникот на Шапкарев во белешка при песната 897 (од Охрид) кон стихот: Шчо сум шетал дена три години. Шапкарев тука соопштува: „Дена в Охрид никога не казват, а всекога: *дни*, а пџк: *дана* никџде по цџла Македонија“. Повод за вакво споменување на формата *дана* можеби му дало тоа што тој на ова место извршил фонетска адаптација на таа форма од првобитниот запис или пак може да се мисли дека тој посредно се искажува за ваквата форма во зборникот на Миладиновци. Сепак и нему му се случило во истата песна да остави трага од неа во стихот: ето мене за година *рана*. Јасно е дека *рана* е само погрешно напишано место *дана*. Самиот Шапкарев на крајот во посебна белешка заклучува дека оваа песна е по потекло „бошњачка“. Неговата интервенција покажува дека во негово време односот кон неадаптираните форми како *дана* се менувал.

¹⁰ Шапкарев во посебна белешка кон Предговорот на својот зборник (стр. XIX–XX) го вклучува зборот *бриџа* меѓу старинските изворни

Примери од песната 101 (Марко, Арапин и Марко-ица); Марко беше *више* на дивани; Да не ми је голема *ѝревара*¹¹; Тога *оѝеѝ*¹² страшен делибаша, / *Оѝеѝ* фати Марка да прашует; *Просѝум* тебе мојте црни крвје; Рас-тоарје дванаесет твара *блаѝо*.

Од 123 (Мурат-бег и Мариа): *Заѝпросило* беце Мурат-беце, / *Поѝросило* кир бела Мариа, / *Је ѝпросило ѝри ѝодини дана*, / Тој ја *ѝросиѝ* таа го не земат; Ево имат *ѝри ѝодини дана*, / *Ке ме ѝросиѝ* беце Мурат-беце, / Тој ме *ѝросиѝ*, та ја го не зеам; Аљ тоа те тебе *бриѝа* нашло? Во македонските народни песни се употребува (*ѝо*)*ѝиѝѝа* со значење „предлага брак на девојка“: Попитале убаа Гроздана, / Попитале три добри јунаци: / Први *ѝиѝѝа* Марко Кралевиќе 144; *Поѝиѝѝал* Стојан Бојана бр. 241; Иди, мамо – *ѝиѝѝај* ми ја 492.

Во 126 составите *немечка* кралица, *немечка* земја – се секако преземени од српските песни. Исто и во 132,

зборови. Меѓутоа тој е пренесен од италијанскиот (каде што значи „*досада, караница, работѝа*“) преку српскохрватскиот, во кој и го добил значењето „грижа, гајле“. Бидејќи тој збор денеска не е обичен во македонскиот, не можеме да знаеме дали во минатиот век имал извесна употреба и надвор од песните, меѓу луѓе што престојувале во српските краишта. К. Миладинов го употребил тој збор, но пак во песна, и тоа во позиција на рима: Ами земам / Перо, книга / И со *бриѝа* / Ахтам, дишам / И си пишам (На чужина). Во приказните во зборникот на Шапкарев не ја среќаваме (иде обично: *ѝајле*) ами го наоѓаме глаголот *бриѝне се* во текстови од Кичево: *Не се бриѝнеѝе* за мене (бр. 123); Девојката зела да *се бриѝнеѝ* и каарит (бр. 124); *Не бриѝни се*, мори снао, и не плаши се (бр. 127). Меѓутоа самата негова структура (контаминација: *бриѝа* + *брине*) необична е за несвршен глагол, покажува дека се работи за туѓ елемент.

¹¹ И за овој збор не можеме да знаеме дали во минатиот век имал извесна употреба и надвор од песните. Шапкарев го употребил во насловот на песната 398 (од Самоковско): Арватка девојка и триесе јунаци; Марко ја убива со *ѝревара*. Тој е употребен и во многу познатата песна за Кузман Капидан (Шапкарев 377): Утре ќе м’ сторат *ѝревара*. На друго место во истата песна имаме *дубара*: да н со некаква дубара / тебе да ми те загубит. Кај Шапкарев 360 (од Прилеп) *ѝревара* се среќава дури петпати. Во приказните во зборникот на Шапкарев, покрај обичното *измама* и *дубара*, само еднаш го среќаваме *ѝревара*, и тоа во текст од Прилеп, запишан од М. Цепенков: Сака да му сторит некоја *ѝревара* (бр. 253).

¹² За *оѝеѝ* Шапкарев на двапати забележува дека не се употребува во говорниот јазик (белешки кон песните 78 и 884). Сепак *оѝе* е регистрирано како реликт во Преспанско.

каде што имаме: *Далеку немечка земја, / В Немечко во манастиро.*

Примери за неизвршена фонетска и морфолошка адаптација ни дава и песната 143 (Седум јунаци и Арапин): *Ке му дадам до три леџи земле, / Ке му дадам гора Каменица, / Ке му дадам в Босна Сараево, / Ке му дадам сета Боснџ крвава; А ние у нашата ни земља; џоџрџна сабља от ножница (погоре: Па изваде сабја от ножница).* Во истата песна ја среќаваме и наставката *-џа*: *Оседла му коња шареноџа; Па си вјахна коња крилаџоџа.* По својата реткост е интересно да се забележи и *бедо*, што можело да биде пренесено по истиот пат: *Слушај, црна бедо, да ти кажам.* Обраќањето се однесува до Црната Арапина. Сп. уште: *Падн' Арапин, Секула најџагна* (во српската народна поезија: *џаге – гоџаге*).

Во 144 (Марко Кралевиќе, Детелин војвода, Иво и хубава Гроздана) имаме уште една потврда за лексемата *бриџа*: *Аљ това ве, браќа, бриџа нашло?* Забележуваме дека тоа се јавува во еден установен контекст. Сп. во следната песна (145: Марко, Секула, и краљ Латинина): *Ич за това да не берџи џајле.* Од таа песна ќе го забележиме уште стихот: *И џошчаа дена за недеља.* Овде е веќе извршена фонетска адаптација во еден состав, за кој можевме да констатираме со сигурност дека е пренесен од српската народна поезија.

Во 154 (Болен Дојчин) паѓаат в очи овие елементи: *На моеџа мила побратима; Ељ ме чуеш, сестро Ангелино; Најџовише Имеру берберу.*

Во 163 (Димни Марко и Елена невеста): *Запеале леџа песма; Твоџџа (подолу: Твоџџо) мили побратима; Негде годе се дџраеџ.*

Во 173 (Темишвар Ѓуро, Марко Кралевиќе, Јанкула војвода и Дете Голомеше) уште еднаш го среќаваме составот *слано море*: *Ка отиде по крај слано море.* Други примери: *Ти ме чуеш, стара мајко моја; Наточила две здравици¹³ вино; Да замесат колачи за свадба; Леџо мајка*

¹³ Со ова значење е обично *карџа* (негде и: *буклија*). Со значењето „наздравување“ тој збор бил познат и во говорниот јазик. Шапкарев зборува за „пијање здравици (тостове)“ на свадби. Сп. Кузман А. Шапкарев, *Сборник от български народни умотворения* III, кн. VII, София 1891, 63.

шчо поучи сина! / *Лейо* сина што послуша мајка; *С' ударало* с црните Арапи; Горна уста в чело го *удара*; *М' удари* петнаесет боздогана; Остреќа ѝ една страшна *беда* / Страшна беда Хала-халетина; Сабја немам *крвца* да натопам; *Давран*, кахпе, црна Арапина! / *Давран*, кахпе, да се обидиме; *Лейи* госпот како ќе ни даде; До сег' пишме за радос, *веселе*; Това брате, *йо ой давна* било, / Дур не било, не би се *славило*. Во оваа песна, меѓу реалиите, покрај *Темшвар* се споменуваат уште *Сланкамен* и *Сибин* (од *Сибина* Јанка). Во веќе приведениот стих: Горна уста в чело го удара – јасно е дека *усџа* го заменува *усна* (кога би било преведено, би дошло *рилка* или *буза*).

Во 177 (Мавро-Јани) имаме: Гранките му *слано море*; Да бегаха в *слано море*.

Во 178 (Ѓуро Златарче и Охридски паша): О мајко, мајко, *осџарела мајко!*

Во 181 (Радула и Мирче): имаат за *деветѝ години*; *Порезе* краљу добра глаа.

Во 188 (Иво Кључарџија и Асан-ага): Давам хазно *кулико ѝи драго*.

Во 192 (Митре и сестра Ангелина): Напџлни ми две *зравици* вино.

Во 199 (Јован и мајка му): А Јоване, а синко роѓене; да б' загубил сина поголеми.

Во 210: Туку шетаат *крос* Владово.

Во 212 (Сирма војводка): Кој ќе *ударѝи* прстена – (подолу: Никој ми прстен не *удри*).

Во 216 (Ајдут Велко): Да *уборѝи* баден дрео тенко високо; Го *убори* баден дрео тенко високо.

Песната 217 (Кара Мустафа), во која се кажува за познатиот Ајдут Велко, содржи јазично неадаптиран рефрен: Зашчо је *боље* јунак от мене. Замената на *бољи* со *боље* е уште еден добар пример за мешање на формите при недоволно познавање на јазикот од кој се позајмуваат.

Во 229 (Јана) имаме: Требит, брате, требит, да однесам *ѝоклон*; Кинисала Јана по *своеџа* брата.

Во 236 (Еден син у мајка): А во перчин змија *ѕнездо* *виешѝ*.

Во 239 (реалии: Дунав, Будин) не била добро разбрана глаголската форма во следниот стих: Дворје ми је трева *йообраси* (сп. срп. *обрасѝи йравом*).

Во 267 имаме: Ми се затскри дедо зат свеклои перја (веројатно место: *цвеклови*); Босиљок да кинет, *шиѝейѝа* да му чинет (во мак. народен јазик обично е: *зијан*).

Во 269: Во десница *кресница*.

Во 276: *С чудом* стое, да се чуде; *С чудом* стое што да и чине; *Исѝрли* му брадичката: Ни тој *йада*, ни тој *йада*.

Во 192: *Ойѝей* напат да се вратиш. Песната е од Охрид.

Во 334: Не могу, *ораѝи* море, сум мала; *Не моѝу, ораѝи*, диван да седа, / *Не моѝу*, драги, чубук да паља. Парцијална адаптација е извршена во стихот: *Не моѝа*, дулбер море, да стана. Песнава спаѓа меѓу оние што се тесно сврзани со српската граѓанска лирика во минатиот век. Како таква веќе беше посочена песната 348 (Дај ми, боже, крилја *љабедови*; От тутуна куќа *йойљувана*), која во зборникот на Шапкарев покажува дури повеќе случаи на недоволно извршена јазична адаптација.¹⁴

Во 378 се повторува стихот: Една мајка имам, *боље* да ја немам. Пак ја среќаваме формата *боље* (како во песната за Ајдут Велко), која очевидно, како необична, го привлекувала интересот на пеачите.

Во 379: Мома да гледаме за *нашеѝа* брата.

Во 385 пак фонетски неадаптирана форма, што ја сретнавме и порано: Ток је белек на *земљайѝа*. Уште: Ка зборува, бисер *блува*, / Ка се смее, злато лее.

Во 386: Очите да ти милувам, / Пазухи да ти *ораѝувам*.

Во 417: Дан ме згазиш, дан ме *сломиш*.

Во 418 српската придавка *майѝерина* (= мајчина) е погрешно сфатена како лично име. Шчо помина лична *Майѝерина*. Уште: Наредена *динар до динара*, / А на уши стребрени *менѝуши*.

Во 427 во стихот: Падар и *уфанал* – имаме контаминација меѓу мак. *фане* и срп. *ухвайѝи, у-вайѝи*.

¹⁴ Б. Конески, *Јазикот на македонската народна ѝеѝија*, Скопје 1971, стр. 61.

Во стиховите: До крај *бело* Дунава; До стрет *бело* Дунава; Из крај *бело* Дунава (431) – како да имаме трага од српската генитивна форма *белоџ*. Инаку сп. од истата песна: Прек *белеџо* Дунава.

Во 437 (песна во која се споменува Будим): До две луди, до две *ораџи*; *Осијан* 'с *боџом* ти карафил; До две *џруди* снегови (2).

Во 440: Саве сино, шчо те паша *зове*; От това ме мене паша *зове*; *Се збркаха* с момини *зулове*.

Во 457: Шчо носит перо на *јеро* (во срп. и: *нахеро*).

Во 461: На куќи слана, во куќи *слава*, / Да му је жива домаќину глава.

Во 501 не е извршена фонетска адаптација на формата *калуја*: Твојте раце два *калуја* / Два *калуја* гирит сапун.

Во 511: Кому да ја *џоклон џоклониме*.

Во 517: Дај ми, боже, крилја *лабедои*.

Во 518: Аљ тоа те тебе *бриџа* нашло?

Во 541: Прво вило от *здравеџа* здравица; Това шчо је от *здравеџа* здравица.

Во 544: Не *мрши* је, помал девер, руса коса. Треба да стои: *мрси*. Грешката е сигурно направена при транскрипцијата од грчката азбука на кирилица и сведочи дека зборот не му бил обичен на редакторот.

Во 551: Кому да ја *џоклониме*; *Поклон* да е на свекрва; *На џоклон да је свекору*; *Поклонейџе* домаќину / *На џоклон* да му ет.

Во 555: Редум по редум светои, / *Киџум џо киџум* чваница. И во *чваница* (м. *сваница*) била направена грешка при транскрипцијата. Зборот, инаку сосем обичен во српскохрватскиот (*званица*), не му бил познат на К. Миладинов.

Во 560: А камо ти перо *џозлаќено*.

Во 561: *Младожења* на коња не вјаа.

Во 562: Каде иде галена *малена*.

Во 563: Да сум мома, би си го *узела*. Песната е од Велес.

Во 577: Дан ти царство *ѝоклоний̄*; И му царство *ѝоклони*.

Во 586: *Уснал* ми ја владика / Ристо-богу на колена;
Сем лазарки *марамица*.

Во 618: Като китка накитена, / Като перо *насузено*.

Како и на други места порано, имаме: Пет јаболка *ѝозлаќени* 622; Сос јаболко *ѝозлаќено* 633; Диресите *ѝозлаќени* 634.

Во 666 (во Одделот *Иѣрачки*) среќаваме неадаптирани форми: не носам *каѝу*: јас с' имам *шаѝку*.

Песничката 673 („Кога да пиет вино“) претставува македонска варијанта на познатата српска наздравичарска песна. Сп.: Пи, Никола, пи, *оѝеѝ* наполни.

Иако не дадовме исцрпен опис, излегоа бројни примерите што сведочат за јазичниот контакт со српската народна поезија. Како што истакнавме порано на друго место, тој контакт придонесувал да се континуираат некои архаични својства на нашиот орален поетски јазик, особено во паметењето на падежните форми.¹⁵ Примерите се, рековме, бројни, но нив, со ретки исклучоци, ги интегрира во себе македонскиот поетски исказ, така што не се доаѓа до онаква „нелепост“ што, според зборовите на самиот К. Миладинов, настанува кога текстот не е слеан со „народниот дух“.

Се работи, пред сè, за пренесување по устен пат, од пеач на пеач. Познато е дека македонски пеачи ги посетувале во минатиот век српските краишта, во кои епиката доживувала нов подем како одраз на настаните во востанијата.¹⁶ Дури и кога се читале печатени текстови, Вуковите на пример, тоа обично станувало пред поголем број слушачи, меѓу кои можело да има и добри интерпретатори на народната поезија. Што се однесува до лирските песни, особено треба да го имаме предвид пренесувањето на пречанските граѓански песни.¹⁷

¹⁵ Б. Конески, *Јазикот...*, 62.

¹⁶ За различните патишта по кои се пренесувале песни од српската средина сп. Х. Поленаковиќ, *Сѝудии од македонскиот фолклор*, Скопје 1973, 51–52, 446–449.

¹⁷ Х. Поленаковиќ, „Српската граѓанска поезија во Македонија во XIX век“, *Сѝудии од македонскиот фолклор*, 445–471.

Тоа што изненадува во однос на пренесените јазични особености, тоа е што во извесни случаи не е извршена фонетска и морфолошка адаптација (*дана, земља, кају* и др.), иако за тоа не бил потребен никаков посебен напор. Тоа можеме да го објасниме само ако прифатиме дека тие особености не само што не му пречеле на интерпретаторот, ами дека тој нив ги доживувал како уште еден посебен вид поетизми, со кои сакал да ја украси својата импровизација. Со тоа тој сакал да им покаже на слушачите дека неговото знаење и умеање е пошироко. Но таквите особености не му пречеле ни на запишувачот ни на редакторот кој очевидно им го признавал посебниот статус, штом не ги отклонил при подготвувањето на текстот за печат. Тоа значи дека браќата Миладиновци биле свикнати со таквиот начин, бидејќи и во нивната најблиска средина се пееле песни со такви одлики. Две такви лирски песни во зборникот на Шапкарев (бр. 244 и 391) се запишани имено од Митра, вдовицата на Димитрија. Подготвувајќи го зборникот за печат во хрватска средина, Константин дури во својот авторски текст, и тоа во стереотипен исказ, како нешто што му било обично, допуштил таква особеност: Тоа се каже Руба, покрај: Тоа се велии Замес (стр. 518).

3.

ЕЛИЗИЈА НА ВОКАЛИ, РАЗЛАГАЊЕ НА ДИФТОНЗИ, ВОКАЛСКИ КОНТРАКЦИИ

Како и други издавачи на народни песни, секако и Константин вршел извесна интервенција врз првобитните записи. Бидејќи тие записи не се дојдени до нас, ние не располагаме со податоци за полниот обем на таа негова дотерувачка работа. Кога сакаме да се известиме за тоа по индиректен пат, јасно е дека нашето внимание не може да ги опфати токму оние случаи во кои интервенцијата била успешно спроведена, ами ќе се задржи на оние што се откриваат со некој недостаток.

Интервенцијата на редакторот се налагала особено тогаш кога требало да се спроведе доследно метричката шема. При пеењето не е толку упадливо кога од таа шема се отстапува, зашто нарушувањето се покрива лесно и со

обично провлекување на гласот. Друг е впечатокот кога имаме пред себе пишан текст. Затоа е разбирливо настојувањето на издавачите да ги поправат таквите места. Со оглед на тоа што во зборникот на Миладиновци останале сепак доста стихови што отстапуваат од метарот, можеме да заклучиме дека Константин не располагал ни со доволно време да изврши во овој поглед коренита ревизија на ракописот. Sprema тоа и обемот на неговата интервенција бил ограничен. Пред сè, со цел да ја реализира шемата, Константин ги користел вокалските елизии¹⁸ и контракции, како и разлагањето на некои дифтонзи.

Во ред случаи се користи можноста што ја дава нашиот лежерен говорен стил, да се елидира, пред зборови што почнуваат со вокал, неакцентираниот вокал во кратките акузативни форми од личните заменки, како и во партикулите *ке*, *не* и сврзникот *да*. Така имаме: Шчо *м'осѿаѿи да с'усѿиам* 171; Не *ѿ'осѿаам* у стричен 244; Жив *ѿ'* оставам Јанкула војвода; *Г'* извадие Петре добар јунак 180; Да не падниш, да с' удаиш 419; Три еднакви *к'* облечеш девојки 57; Каде *ке* одиш, лудо, *к'* идам со тебе 499; *Н'* извадое пари тие да је дае 75; Вонка мома да *н'* излезе 412; Во песната 242 имаме едноподруго низа од форми со елидиран вокал од сврзникот *да*: Три ока памбук *о'* испредиш / Купел ораи *о'* истребиш, / Пресни јаболка *о'* ољупиш, / Јагне сугаре *о'* испечиш. Бидејќи во ваквите случаи се работи за вклучување во функцијата на стихот на особености од еден говорен стил, ние не знаеме колку ги форсирал тие особености самиот Константин, ако во некој ваков случај среќавал во првобитниот запис форми без елизија. Инаку тој ваквата можност за елизија ја користел и во својата поезија: Ко *о'* ода ми се валеет (Не-непијан); Сам *о'* останет како улаица (Клетва); В цркоф влегвет икони *о'* остае (Скрсти); Барем сенка да *с'* оладвам; Без надежда да *м'* излечит (Думање); Овде је мрачно и мрак *м'* обвива (Тага за југ); Да *в'* измамиме со симичина (Грк владика на болгарите).

Сосем е видлива раката на редакторот во ред случаи, кога тој го применил правилото на класичната метрика

¹⁸ Во натамошното излагање не ги земаме предвид формите, за кои наоѓаме потврда во струшкиот и соседните говори, како: *аљ*, *ељ*, *даљ*, *дан* (да не), *ак*, *оѿ* (оти, оту), *оур*, *как* и др.

да се елидира крајниот вокал од еден збор, ако по него следува збор што почнува со вокал. Примерите се доста бројни: Ја *однес*’ у Мутре Поморјанче 88; *Скор*’ оседлај моја брза коња; *Реч*’ и летна под вишното небо; *Сак*’ Арапин е боздоган да махне; *Мног̃*’ арапски боздогане сум јал; *Пагн*’ Арапин, Секула нападна 143; *Слез*’от коња, во фурна си влезе 145; *Марк*’ од радост земја не го држит 147; На *месѝ*’ отрув, медовина клала 159; *Харн*’ идете за млада невеста 173 итн. Се разбира, за народниот пеач, како впрочем и за современиот читач на народните песни, едно вакво правило не е дејствено. Како повреда на јазичното чувство се восприема елидирањето на вокали дури кога тие носат суштествена граматичка информација. Поинаку ги доживувал тие случаи Константин, којшто бил свикнат со класичната метрика. Сп. и во неговата песна „Грк владика на болгарите“: *Сѝѝ*’ европејци ги почитаха; Да видам ваше *ѝолн*’ одобрение.

Меѓутоа, кај него понекогаш вакво елиминирање на крајните вокали се применува, дури и во полнозначни зборови, и тогаш кога зад нив следува збор што почнува со консонант. Како резултат се добиваат и консонантски групи тешки за изговор. Сп. Да израстит *рамн*’ босиљок 290; *Рамн*’ босиљок, Нешо, та̃ и ал карафил 296; *Иг*’ да бричиш мој брата Дојчина 154; *Мног̃*’ ќе се јадиш по мене 303; *Ког̃*’ момчето не донесе 355; *С*’ разделие и чадара расипее 146; Делба *с*’ делџат два брата родени 159; Да *с*’ напиам, та да умрам 329; Да *ѝ*’ научам, научен да бидеш 176; Да *б*’ загубил сина поголеми 199 и др. Во песната 253 имаме интересен случај кога вниманието на редакторот се задржало само на еден од два еднакви стиха, па само во тој случај уследила неговата интервенција: От *бог̃*’ да најде твојата свекрва, наспрема: От *бога* да најде твојата свекрва. Неочекувано е скратувањето *рамн*’ босиљок, кога во нашите народни песни се среќава и: *ран* босилок. Веројатно епитетот *ран* не му бил близок на Константина.¹⁹

¹⁹ Тој епитет го наоѓаме во зборникот на Шапкарев: обсадена *ран* босиљок 145; *ран* босиљок до свилен појаса 1099; дружки, как *ран* бел босиљок 1117. Отстапување од неговата форма претставува веќе: втори откос *раан* бел босиљок 310 (Штип). На тоа дека значењето не му се разбирало добро укажува формата со асимилација *нб* > *мб*: Се пофалил *рам* босиљок от градината 23; раце клало в *рам* босиљок

Не можеме да бидеме сосем сигурни дали во сите вакви случаи Константин имал некои обрасци пред себе. Сепак, кога се работи за службените зборови, можеме да мислиме дека се повел по скратувањата во збирките на Вук Караџиќ.²⁰

Наспрема користењето на особеностите на лежерниот говорен стил и примената на класичното метричко правило стојат извесен број случаи за кои не можеме со сигурност да најдеме еднозначно објаснение. Тоа се отежнува и поради фактот што говорните стилови во нашите дијалекти не се добро изучени, а може да се очекува дека меѓу нив има и некакви разлики (посебно е важно во овој поглед познавањето на ситуацијата во струшкиот говор). Затоа и она што ќе го кажеме треба да се сфати како доближување до некаков заклучок, а не како постулирање. Се работи за кратките дативни форми од личните заменки и за предлозите. Бидејќи еден изолиран состав како *м'оџру* нормално го „разврзуваме“ како *ме оџру* а не како *ми оџру* или *му оџру*, следува да очекуваме дека само во првиот случај имаме особеност на еден говорен стил. Тогаш случаите како: *М'* (= му) отвори от дворје вिति порти 101; Туку *м'* (= му) излезе мајка му 242 – треба поскоро да ги толкуваме со примената на класичното метричко правило.²¹ Што се однесува до предлозите, во

870. Нагату е значењето поместено со премин кон епитетот *рамен*, по чисто формална сличност: изпасиле му се *рамен* бел *босиљок* 156; *рамни* босиљци вадеа 517. Одовде станува јасно како се дошло до формата што ја скратува К. Миладинов. Составот *ран босиљак* е познат во народната поезија од српскохрватското подрачје (потврди в. под соодветните зборови во Rj JAZU).

²⁰ Оваа можност ја допуштаме, кога се работи за презентирање на народните песни во вид на печатен текст, бидејќи се инаку извонредно ретки дијалектните потврди за оваа појава, како во следниот пример од приказната бр. 13 (од Дебарско): Да *м'г'* истајт некој други, *к'умра*. Впрочем и во овој случај се јавуваат варијации во истиот текст: Друг да *ми г'* истајт, *к'умра*; да *м'о* истај некој други, *к'умра*.

²¹ Споредувањето на зачуваните записи на К. Шапкарев со печатениот текст во неговиот зборник открива случаи на дополнителна интервенција со елидирање на вокалот во кратките дативни заменски форми. Така во ракописот стои: улогар оружја *му* и сечеше; харам да *џи* биде благо млеко – а во печатениот текст: улог оружја *м* исече; харам да *џ* је благо млеко (сп. Кузман А. Шапкарев, *Сборник от български народни умотворения*, том втори, София 1969, 684 и 687). Сп. ги и примерите кај Х. Поленаковиќ, *Сџудиш оџ македонскиоџ*

нив елизијата на вокалот не се врши со таква регуларност, каква што имаме кај кратките заменски акузативни форми и службените зборови што ги разгледавме погоре. Еден погоден момент за елизијата е честотата на составот. Така во лежерниот говорен стил е сосем обично з' *инаеӣ*, додека тешко да би се рекло з' *Илија*. Друга погодност произлегува од честотата или обичноста на определбата во синтагми што ја содржат (такви определби се *еден, овој, оној*). Затоа мислиме дека како својство на лежерниот говорен стил можат да се објаснат ваквите случаи во зборникот на Миладиновци: На ден сакаат *ӣ'една* фурна леб 154; *П'една* бочка благо вино; *П'една* фурна бел пексемит 155; Ке ви даам *ӣ'еден* дукад 163; З' едно момче посвршено 240; *Н'една* стърна тога венчање се венчат 169; Шчо кајдиса *н'* ова лудо дете 121; Си се фрли *ӣ'* она црно море 198; Та зашчо ме даде, нане, *н'* она лудо младо; *Н'* она љуто кесецивче, горско араифче 218. Веројатноста за примена на познатото класично правило расте кога определбата не е вака честа во секидневниот говор; Кинисале *ӣ'* убаа нееста 144; З' убаа Јана за да ми играт 150; Си отиде *н'* Еминой порти 189. Таа расте уште повеќе при предлошки конструкции само со именка: Тогој веле *н'* Ангелина 114; Да пресечит *н'* Арапот чинтјани 145; От пладнина *о'* икиндиа 171.

Спротивно од постапката што ја разгледавме, Константин во повеќе случаи настојувал да ги задоволи барањата на метарот со разлагање на нагорните дифтонзи во два слога. Графијата сугерира такво читање во стиховите како следниве: Ако вино *ӣои* те надпиет 101 Нишчо лова *ӣои* не изловал 159; *Тои* делибаша Марко 179; *Тои* шчо ми носит јунакоа глава 245; Ејди брате, *мои* мили брате 105; *Мои* брате Мурчо господаре 159; Нели јадам ушче еден *ӣвои*; Така бричам *ӣвои* брат Дојчина 154; *Моиоӣ* братец

фолклор, 354). Во приказните од зборникот на Шапкарев од дебарско (запишани од Ал. М. Битраков), во кои говорната дикција е изразита, се елидира во овие случаи вокалот од формата *си* (етички датив): С' имаме една мачка и едно пуљче (бр. 4); Си било едно старче и с' имало едно којњче (бр. 5); С' имах една брате (бр. 7); Ја ќе с' излезе (бр. 20). Сп. во зборникот на Миладиновци: јас с' имам шапку 666. Како што гледаме, имаме позиција пред *и*, а освен тоа глаголи од кои не е многу обична повратната форма со *се*. Струшките форми: (*оа*) *сјодиме*, (*на*) *сјодвејне* покажуваат дека пред разнороден вокал *и* само се скратило, а не се елиминирало.

Стојана 243; Шчо предаде *своиоѝ* стопана 105; *Кои* чука, *кои* вика 206; *Никои* нас не нè зборвеше 182; Ти не бери *џаиле* за тоа 127; *Чуи* мене, цару Костадине 105; Немој мене *кајдисуи* 168; *Дои*, дете, младата невеста 173; *Посѝоѝиѝе* малце до дома да одам 169; *Кои* дете, дете Голомеше 173. Грчката графија, со која биле пишуваани првобитните записи, придонесла Константин да се задоволи со едно вакво решение. Самиот тој и во сопствените текстови понекогаш пишува *ѝои* и сл. Такви случаи спорадично среќаваме во преводот на „Православни црковни братства“ и во прозните делови на зборникот (*ѝои, кои, некои, секои, свои*). Сп. и во неговите песни: *Боже мои*, страшило (Еѓуптин делиа); Сарајот *мои* обколисахте (Грк владика на болгарите). Меѓутоа, независно од пишувањето, во сите приведени случаи во нашиот изговор се реализира дифтонг со неслоговно *и* (*ј*), така што отстапувањето од тоа се чувствува како јазично нарушување.

Поради губењето на консонанти во интервокална позиција, во нашите дијалекти настануваат ред нови вокалски асимилации и контракции, при што понекогаш се јавуваат и различни резултати во дијалектите. Бидејќи песните доста често ја чуваат и старата состојба без загубен консонант, на пример покажано, можни се овие разновидности: *џлава – џлаа – џла̄, убаво – убоо – убо̄*. Овде е суштествено да се забележи дека секвенцата во која се вршела контракција во песните можела да покрива една или две мори (т.е. да звучи како едносложна или двосложна). Таа состојба е изразена и во бележењето на Константина, којшто често употребува апостроф или само една буква за да означи дека два еднородни вокали се слеваат во еден слог: (*невесѝа – неесѝа – несѝа; ода – одаа, убо – убоо*) и воведува посебен знак за да го обележи едносложниот изговор во секвенци од разнородни вокали во непосреден допир (*неџова – неџоа – неџо̄*). При нагорните дифтонзи истата цел се постига со пишување на *ј* наспрема *и*. Овде даваме еден избор на стихови во кои се откриваат тие особености: *Свои* куќи, *свој* вишни сараи 159; Бог ги убил вашите *кудои* 56; Си киниса напред пред *сваѝои*, / А млад Иво по неа со *сваѝој* 144; Тогај вељат *арамѝе*; *Арамии* мили брака 227; Да ли барат *уб’а не’сѝа*, / *Не’сѝа* лика спроти тебе; Говореше *неесѝаѝа* 110; Јас да ти *наѝра’м* – сејменско руво / И да ти *наѝра’м* – морна

долама 640; Си излезе от шарена *одай* 96; А влезе си во шарена *ода*; И си влезе во шарена *ода*; А влезе си в шарена *одаа* 145; Али Марка, али *Маркој* глава; Аљ *неџоа* глаа да му земам; И му зеде *неџоаиша* коња 125; Остане *неџој* брза коња 142; И си појде на *неџоа* мајка; И си качи *неџој* стара мајка; Маркој мајка од ошчо се зарадва 147; Со си *неџој* машко дете; *Оиј неџоо* десно рамо; Кога беше *малечкоо* 137; Си соблече Стојан *неџој* чисто руо, / Та облече Стојан *неџој* мило братче 169; *Убо* је лице избриси 242; По *убоо* мајка не родила 553; Едно *красио* којнишче; Едно *красио* козишче 533; Кога *џорей*, мила мајко, младите момчина 224; Кога *сианеј* дома да си одет 127; *Одеј*, *одеј* малку до полпати 142; Го *оѓледеј* до девет шуреи 144; *Трчеј*, *ијрчеј* шчо *ијрчеј* сите 147; Му *ијаднее* Иво на рамена 418. Во овие случаи имаме контаминации типични за струшкиот говор: *Тва* го бараф и тоа го најдоф. Шчо напраи негоата сестра / *Неџва* сестра Гурѓа самовила 142; Си отидве на диван високи 192.

Во зборникот на Миладиновци се содржи богат ваков материјал, потребен за македонската историска дијалектологија, која инаку располага со малку писмени потврди за времето кога се вршеле асимилациите и контракциите од овој вид. Можностите што ги нудела во овој поглед прозодијата на македонската народна песна биле искористени од Константина и во неговата лична поезија. Така имаме: *Досиџне*²² други години (= достигнуае; Шупељка); *Тџ* лад *не оџиј* пламен *оааиј* / И во маки душа *клааиј* (Думање); Погледните *убо* / На моево рубо (заправо *убо* < *убоо*; Еѓуптин делиа). Распутена / Миск *облена* (= облеана; На чужина); Пак да владика над *џлај* ви виса; Но своеволно ушче *иша* мери (= таа); Вистина гласот наш *ијро* ' осипна (= троа; Грк владика на болгарите); Со икони, с *крсиои* на раце; *Појој*, дјаци жаловно се молет (Скрсти).

На крајот треба да забележиме дека начините што ги применил Константин за исполнување на силабичката шема не останале без подражавање. Нив ги користел и Кузман Шапкарев во својот голем зборник.

²² Во некои изданија сосем непотребно оваа форма се заменува со *досиџгле* (во македонскиот е можно само: *досиџгле*). Стихот треба да се чита вака: *Досиџне оруџи џодини*.

ЕДЕН РУСИЗАМ ВО ТРЛИСКОТО И КУЛАКИСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Овие две изборни ракописни евангелија, пишувани со грчка азбука, беа преведени на локалните говори – едното во 1861 г. во село Трлис (Неврокопско), од страна на учителот Димитар Стоилов,¹ а другото во шеесеттите години на минатиот век во с. Кулакија (Солунско), од страна на Евстатиј Кипријади².

Познатиот почеток на евангелието од Јоана е во нив стилизиран по ваков начин:

Трлиско евангелие: Ис парви́ам бѣше слѡва, и лакарди́ата бѣше сас бѡга.

Кулакиско евангелие: У крај ч́ас му бѣше Слѡва, пак Слѡва бѣше крај Бѡга, и Гѡспот бѣше Слѡва.

Интересна форма *слова*, на која овде ќе се задржиме, во Трлиското евангелие е засведочена уште на едно место: и станаха хизметчии на бога слова (Л I 2) 170, но сега наспрема цел. генитив: словесе.

Потврдите од двата текста ја исклучуваат можноста за случајна грешка. На посебно интонирани места е употребена, место *лакродија*, *лаф*, *збор*, *реч*, една лексема карактеристична за високиот стил. Останува да се објасни зошто е напишано *слова*, а не *слово*, како што би се очекувало.

Сама се нуди претпоставката дека се имитирал заправо рускиот изговор со акаџе. Така би имале уште една потврда за тоа дека некои црковнословенизми, што

¹ Л. Милетич, *Два български ръкописа с гръцко писмо*. Български старини VI, София 1920.

² А. Mazon, А. Vaillant, *L'évangélique de Kulakia, un parler-slave du Bas-Vardar*, Paris 1938.

ги среќаваме во нашите текстови од минатиот век, пишувани со грчка азбука, се пренесувале по устен пат³. Честите и разновидни контакти со руски монаси од блиската Света Гора овозможувале да се примат притоа и некои особености на рускиот изговор (во случајов се работи за отстапување од цел. норма). Дека такво нешто се случувало и порано, сведочи тоа што уште во XIV в., во Станиславовиот пролог од 1330 г., името на рускиот кнез и светител Глеб е предадено како Хлѣбъ, што укажува на имитирање на рускиот изговор со струјно \bar{z} .⁴

Малубројните црковнословенизми во Кулакиското евангелие сведочат дека преведувачот не бил начитан на црковнословенски јазик.

Присуството на црковнословенските елементи во Трлиското евангелие е значително поголемо. Една група сочинуваат глаголските именки на *-ние*: соверше́ние, писа́нiетy, спасе́нiетo, причесте́нiе, воскресе́нiетo, смире́нiе, облаже́нiе. Сп. уште: спаси́тел, карсти́телиа. Рускословенскиот изговор се потврдува со примерите како: са воскре́се от ме́ртвите 97, ѿмiа 103, гiада́ 121, от сви́ати дух 161 и др. Според тоа, не е исклучено дека учителот Димитар Стоилов, којшто преведувал од грчки, го знаел и словенското евангелие. Кога тој го избира прилогот *свейло* во следниот контекст: и веселеше са ката ден свѣтло (Л XI 19) 113, – тој избор можел да се наложи имено поради неговото познавање на црковнословенскиот текст. Се случувало, дури, луѓе што знаеле да читаат кирилски текст, да го препишуваат, за полесна употреба во својата средина, со грчка азбука. Многу уверлив пример за тоа наоѓаме во цитираната книга на Л. Милетич, во која е издадено и Трлиското евангелие. Во првиот дел на таа книга се содржат неделни поученија по ракопис, како што претполагаше издавачот, од XVIII век. Всушност тоа е само препис со грчка азбука на поученија од познатиот „Неделник“ на Софрониј Врачански, печатен во Римник во 1808.

³ Б. Конески, *За некои црковнословенски елементи во уснаџа ѿрадиција во Македонија во XIX век*, *Slovanské spisovné jazyky v době obrozeni Praha*, 1974, 63–66.

⁴ Б. Конески, *За Станиславовиот ѿролог*, Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука II, 1–2, 1977, 5–23.

СРПСКОТО ВОЗДЕЈСТВО ВО АКТИВИРАЊЕТО НА КНИЖЕВНАТА ЛЕКСИКА НА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

In Macedonia, it was in the 1840's that a basis for general cultural development was established and the first works of literature appeared. New, important areas of meaning were introduced into the written language. In its vocabulary, this language began to include a number of words from standard Slavonic languages, as well as a number of internationalisms. In this process the influence of the Serbian language is particularly evident.

Во првите децении на минатиот век, со текстовите на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, се врши смена во основата на јазикот на македонската писменост. Црковнословенскиот јазик отстапува, а се афирмира постепено новиот македонски писмен јазик, поставен врз народна основа. Црковнословенските елементи, во граматиката, фонетиката и лексиката се задржуваат, навистина, во споменатите текстови, но спрема нив се набележува граница со употребата на елементите од народниот јазик.

Распределбата на тие разнородни елементи во прво време зависи пред сè од предметот на расправата. На оние места во текстот што им се посветени на возвишени религиозни теми надвладуваат црковнословенските. Во цитати од светите книги се користи наполно црковнословенскиот јазик. Колку што темата се доближува до секидневни животни ситуации, толку повеќе идат до израз елементите на народниот јазик. Сето ова се однесува, се разбира, и на лексиката.

Бидејќи секвенците на народен јазик се пишувале со цел да му станат што поразбирливи на простиот читател,

со употребата на зборови од народниот јазик често се рушат стилските вредности установени во долгата црковнословенска традиција. Најизразит пример за тоа имаме тогаш кога некои црковнословенски термини и изрази се заменуваат со турцизми обични во народниот јазик. Така, место *сѣасение* се употребува *курѣулија*. Пејчиновиќ ја наречува Богородица – *Сулијана*, во смисла на небесна царица. Поради ваквата практика цензурата на Белградската митрополија не го одобрила печатењето на „Утешение грешним“ од Пејчиновиќ во Крагуевачката печатница, иако кнез Милош бил готов да обезбеди средства за тоа. Цензурата истакнуваше дека во таа книга небеските работи се прирамнуваат безразборно до земните и така се вулгаризираат.

Радикална смена во овој однос се врши во 40-тите и 50-тите години на минатиот век, кога се поставуваат основите на современата светска просвета во Македонија и се јавуваат почетоците на новата македонска граѓанска литература. Тој процес доведува до ослободување од тесните рамки на традиционалната црковно-религиозна просвета и писменост, а за лексиката на писмениот јазик значи освојување на нови сфери, што се покриваат со ред книжни зборови од словенско потекло, како и со сè поголем број на европеизми (интернационализми). Установувањето на книжната лексика во овој период значеше не веќе само паралелна употреба, ами и стилско диференцирање на книжните словенизми наспрема народните зборови во рамките на единствениот лексички систем на новиот македонски писмен јазик.

Збогатувањето и реструктурирањето на лексичкиот фонд на македонскиот писмен јазик може во споменатото време добро да се следи по текстовите на познатиот просветен и книжевен работник, велешанецот Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1821–1882). Доволно е да се потсетиме на предметите што тој ги предавал во своето училиште, од граматика и аритметика па до природознание и митологија, за да заклучиме каков голем чекор напред бил направен. Интернационализмите, непознати во религиозно-поучните текстови на Крчовски и Пејчиновиќ, претставуваат кај Џинот веќе видлив слој. Ним им се придружуваат многу словенски книжни зборови, со кои

се постига нивелација спрема употребата во другите словенски литературни јазици. Џинот го познаваше грчкиот, како и повеќе словенски јазици, меѓу кои и рускиот. Тој соработуваше во бугарски и српски весници и периодични публикации. Според тоа, по повеќе канали иделе до него интернационалните и словенските книжни зборови. Кога се работи за последниве, ние тешко и ќе го установиме непосредниот извор тогаш кога тие не носат некое специфично обележје на јазикот-давател (сп. *Подјис, ѝисмо, ѝобеда, народ* во значење „нација“). Сепак, присуството на ред србизми во јазикот на Џинот сведочи за посебната улога на српското воздејство во активирањето на книжната лексика на македонскиот писмен јазик во овој период.

Џинот се стремеше кон архаизација на граматиката на писмениот јазик. Српскословенската варијанта на војводинските писатели му служела очевидно за модел, од кој ги приземал некои од формите веќе загубени во македонскиот јазик, како инфинитивот и падежите. И во подробности се забележува пренесувањето на српски особености. Џинот ги следел српските публикации и весници и, што е особено важно, во својата наставничка работа се служел со српски учебници, како најдостапни. Покрај граматичките и фонетските српски особености, кај него се среќаваат во не мал број и српски зборови. При една сосем површна ексцерпција, само во неговите текстови објавени во „Цареградски вестник“ забележавме околу двесте лексеми од несомнено српско потекло. Тој број би се зголемил уште, ако ги земеме предвид и другите текстови на Џинот, а особено неговата кореспонденција.

Меѓу тие зборови имаме повеќе што спаѓаат во вишата книжна сфера: *ѝосѝуѝање, владање, сѝање, блаѝосѝање, размаштривање, начин, ѝозив, сѝеѝен, свеѝековини, радиносѝ, книжевносѝа, смаштрам, ѝлемениѝ, маштрниј* (јазик), *зружени* итн. Понекогаш Џинот вршел морфолошка адаптација на ваквите зборови (*ѝосѝуѝок, обвезување*). Адаптација на коренската морфема е извршена во: *членѝиѝе* (срп. *чланѝи* „статии“). Но покрај ваквите елементи, кај него среќаваме и ред србизми од различни други области, за кои немало вистинска потреба од

позајмување, ами биле прифатени имено поради тоа што Цинот бил многу свикнат со српскиот јазик: *ујак, унук, сѝриц, сељак, ѝијац (ѝазар), момак, ѝлугѝови, сродници, варалица, ѝревара, сѝвара, ѝамаѝа, маовина, коло, со-чиво (лешѝа), радим, ѝаде, волило, ѝокварило, се зове, излази, се бриниѝе (скорбиѝе), намрѝодено (смрѝиѝено), ниѝоѝиѝо, ѝоѝиѝом* итн. Се среќаваат и зборови со изразита емоционална боја (*будалаѝиѝина*), како и некои службени или модални зборови (*ѝаклем, ѝок, инаѝе, ѝа ѝаѝе*). Сето ова го засилува тврдењето за улогата на српското влијание во моделирањето на лексиката на македонскиот писмен јазик во минатиот век.

Присуство на србизми е видливо и кај еден помлад сограѓанин на Цинот, познатиот поет и публицист Рајко Жинзифов (1839–1877), којшто е роден кога Цинот веќе бил учител. Одвај деветнаесетгодишен, Жинзифов ја напуштил својата родна земја, за да се учи во Русија и за да остане таму до крајот на својот живот. Некои од српските елементи очевидно биле вклучени во неговиот речник уште пред неговото заминување, дури се учел во Велес, каде што имал достап до српски учебници и го слушал српскиот јазик и непосредно од некои од своите наставници. Подоцна тој усвојувал србизми и преку својата лектира. Во неговиот превод на „Краледворскиот ракопис“ ги среќаваме во добра мера, секако поради тоа што тој се служел и со српски превод. Во Русија, на фонот на рускиот јазик, и во контраст со него, Жинзифов ги сметал како пригодни за својот исказ јужнословенските елементи, независно од нивниот првобитен извор.

Ќе забележиме само неколку поизразити српски зборови вклучени во јазикот на Жинзифов: *наслов, оклоѝ, ѝревара, вили* („самовили“), *коло, ѝрлаѝ, сѝава, владаѝ, маѝерно, сѝаросѝавна* (книга), *суѝра* итн.

Кај Жинзифов се среќава повеќе пати сврзникот *али* (*Али* ево што е лошо). Тој ги употребува, по српскиот образец, во функција на релативна замена – сврзник формите *кој, која, кое, кои* (Една душа *која* страда). Еден посебен случај претставуваат србизмите во позиција на рима (Млад си бил, ил *маѝор* /... Носат свилен шатор). Во ситуација на неустановена лексика на писмениот јазик, туѓите зборови, со кои поетот бил свикнат, стојат

како еден вид резерва, јавувајќи се во неговата свест тогаш кога требало да ја реши во конкретен случај на лесната задача на римувањето.

Ние го имавме посебно предвид српското воздејство врз македонскиот преку писменоста и училиштата. Се разбира дека тоа наоѓало, и кога се работи поспецијално за т.н. книжна лексика, и други свои патишта. Комуникацијата станувала сè пожива по создавањето на српската држава. Многу луѓе оделе во Србија и се враќале, по работа и трговија.

Povzetek

SRBSKI VPLIV PRI AKTIVIRANJU KNJIŽNE LEKSIKE MAKEDONSKEGA PISANEGA JEZIKA V 19. STOLETJU

V prvih desetletjih 19. stoletja imajo makedonska besedila še vedno značilnosti tradicionalne religiozno-poučne literature. V the okvirih je omejena tudi leksika makedonskega pisanega jezika. Položaj se spreminja od štiridesetih let preteklega stoletja z osnovanjem modernega izobraževanja in z začetki posvetne književnosti. V besedišču pisanega jezika se med tem procesom aktivira sloj internacionalizmov in slovanskih knjižnih besed. Pri tem so vplivi prihajali po različnih poteh, še posebno pomemben pa je bil srbski dejavnik. Potrditev za to imamo v besedilih Jordana Hadžija Konstantinova-Džinota (1821–1882) in Rajka Žinzifova (1839–1877). Opazno število srbizmov v teh besedilih priča, da je bil sredi 19. stoletja srbski vpliv na makedonski pisani jezik nedvomno prevladujoč.

Summary

SERBIAN INFLUENCE ON THE ACTIVATION OF THE
LITERARY LEXIS OF THE WRITTEN MACEDONIAN
LANGUAGE IN THE 19th CENTURY

During the first decades of the 19th Century, Macedonian texts still contained the features of traditional religious didactic literature, and the lexis of the written Macedonian language was confined within these limits, too. The situation began to change in the 1840's, when the basis of modern education and literature was established. In this process, a stratum of internationalisms and words from standard Slavonic languages were activated. This process took several different directions, the Serbian factor being particularly significant. This has been confirmed by examination of texts written by Jordan Hadži Konstantinov-Džinot (1821–1882) and Rajko Žinzifov (1839–1877). The presence of a considerable number of Serbisms in these texts proves that, towards the middle of the 19th Century, Serbian influence on the Macedonian written language was undoubtedly predominant.

АКТИВИРАЊЕ КЊИЖЕВНЕ ЛЕКСИКЕ У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ У XIX ВЕКУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРПСКИ ФАКТОР¹

Када је у широкој сфери ћирилске словенске писмености почео у XVIII веку јак руски утицај на богаћење лексике савремених књижевних словенских језика у развоју, македонски се терен, који је некада давно представљао центар, нашао у позицији крајње периферије. Неки непосреднији контакт са руским језиком скоро и да није постојао све до 40-тих и 50-тих година XIX века, када су поједини Македонци добили могућност да се школују у Русији. До тог времена књижевност у Македонији у сфери претежне употребе црквенословенског била је углавном ограничена на религиозно-поучне обрасце, тако да о неком богаћењу књижевне лексике није могло да буде у правом смислу ни речи. С друге стране, то што се у Јужној Македонији све до половине прошлог века претежно употребљавала грчка азбука само по себи се јављало као сметња славизацији лексике македонског писменог језика.

Руски утицај имао је своје етапе. Најпре је још у XVIII веку створен међу војвођанским Србима јак центар који је посредовао у преношењу руског утицаја даље међу Јужне Словене. Ослобођењем Србије, почетком прошлог века, створени су нови културни пунктови који су појачали ту трансмисију. У првој половини прошлог века постепено се стварају и бугарски центри који су вршили исто такву трансмисиону улогу. За Македонце је у том погледу био посебно значајан цариградски бугарски центар.

Имајући у виду читав тај сплет околности и интеракција, ми ћемо се овог пута ограничити само на дело-

¹ Овој текст, од половината на втората страница до крајот, е превод (не сосема идентичен) на вториот дел од погорниот текст со наслов *Српскошо воздејстви во активирањето на книжевната лексика на македонскиот писмен јазик од XIX век.* (заб. на приредувачите)

вање српског фактора у активирању књижевне лексике македонског писменог језика у XIX веку. Повод за такво сужавање теме налазимо и у томе што се наше заседање одржава под знаком прославе Вука Караџића, који је веома задужио и културу македонског народа.

Ми не намеравамо да правимо некакав списак словенских речи више сфере и интернационализама који су могли продрети у XIX веку у македонски писмени језик преко српског језичког фактора. Пошто желимо пре свега да подвучемо значај српског фактора, биће довољно да укажемо на учешће србизама у текстовима неких македонских књижевних и просветних радника у том периоду. Мера тог учешћа указује на њихову лектуру, а то значи и на један од могућих извора који је утицао на активирање књижевне лексике у њиховом језику.

Преломни момент пада у 40-те године прошлог века. Наиме, 40-тих и 50-тих година тога века постављају се основе савремене грађанске просвете у Македонији и јављају се почеци македонске грађанске књижевности. Тај процес доводи до ослобађања од уских оквира традиционалне црквено-религиозне просвете и писмености, а за лексику македонског писменог језика то значи освајање нових сфера, које подстичу употребу низа речи словенског порекла, као и све чешћу употребу европеизама (интернационализама).

Богаћење и реструктурирање лексичког фонда македонског писменог језика може у то време да се прати добро према текстовима познатог македонског просветног и књижевног радника Јордана Хаџи Константинова – Џинота (1821–1882). Довољно је да се подсетимо на предмете које је он предавао као учитељ, од граматике и аритметике па до јестаственице и митологије, да бисмо закључили колико се закорачило напред. Интернационализми, непознати код његових претходника Крчовског и Пејчиновића, представљају код Џинота већ видљив слој. Њима се придружују многе словенске лексеме којима се постиже нивелација према употреби у другим словенским књижевним језицима ћирилске сфере. Џинот је познавао грчки, као и више словенских језика, међу којима, у извесној мери, и руски. Он је сарађивао у бугарским и српским новинама и периодичким публикацијама. Према томе, преко више канала до њега су долазиле интернационалне и словенске

књижевне речи. Када се ради о овим последњим, ми ћемо тешко установити непосредни извор, ако оне не носе неко специфично обележје језика даваоца (уп. *Подјис, њисмо, њобега*). Ипак присуство многих србизама у језику Џинота сведочи о посебној улози српског фактора у македонском писменом језику XIX века.

Џинот стреми ка архаизацији граматичке структуре писменог језика. Српкословенска варијанта војвођанских писаца служила му је очевидно као модел за обновљање употребе неких форми које су већ биле изгубљене у македонском народном језику, као што су падежи и инфинитив. И у појединостима се код њега примећује преношење српских особина. Он је пратио српске новине и публикације, и што је нарочито важно, служио се у настави српским уџбеницима као најдоступнијим. Поред граматичких и фонетских српских црта, код њега се срећу у не малом броју и српске речи. Једна сасвим површна ексцерпција показала је преко двеста речи несумњиво таквог порекла само у његовим текстовима у „Цареградском вестнику“. Тај би се број свакако повећао, ако бисмо узели у обзир и остале његове текстове, а нарочито кореспонденцију.

Између тих речи налазимо више таквих које спадају у вишу књижевну сферу: *њосњуњање, владање, сњање, блаѓосњање, разматњривање, начин, њозив, сњењен, званичник, државник, великаш, сњоменик, незналица, величина, скуњињњина, свењковина, раѓиносњ, књижевносњ, њлемењњ, мањерњњ (језик), здружени* итд. Понекад је Џинот вршио морфолошку адаптацију оваквих речи (*њосњуњок, обвезување*). Адаптација коренске морфеме извршена је у овом случају: *членњњње* (срп. *Чланњњ*). Али поред оваквих лексема, код њега срећемо и низ србизама из различитих других сфера, а за које није постојала истинска потреба за позајмљивањем. Они су прихваћени управо због тога што је Џинот навикао на српски језик: *ујак, унук, сњњрињ, сељак, њњњањ, момак, сродњњњи, варалиња, њреварра, њњамањња, маовина, коло, сочиво, раѓим, њаѓе, волимо, њокварило, се зове, излази, се бњринњње (скорбњњње), намњѓодено (смњшено), њњњоњњњо, њњњњом*, итд. Срећу се и речи са изразитом емоционалном обојеношћу (*будалањњњњина*), као и неке службене и модалне речи (*ѓаклем, ѓок, иначе, ѓа њање*). Све ово поткрепљује тврдњу о значајној улози

српског утицаја у моделирању лексике македонског писменог језика у прошлом веку.

Присуство србизама је видљиво и код млађег суграђанина Џинота, познатог песника и публицисте Рајка Жинзифова (1839–1877) који се родио када је Џинот већ био учитељ. Жинзифов је напустио Македонију кад му је било тек деветнаест година да би отишао на школовање у Русију, где је остао до краја свог живота. Неки од српских елемената били су очевидно укључени у његов речник још у време пре одласка, док је учио и Велесу, користећи српске уџбенике и чак слушајући српски језик и непосредно од неких својих учитеља. Касније је он усвајао србизме и преко своје лектире. У његовом преводу „Краљедворског рукописа“ налазимо их у доброј мери, свакако због тога што се он служио и српским преводом тог текста. У Русији, на фону руског језика, и у контрасту према њему, Жинзифов је очигледно сматрао да су за његов исказ пригодни јужнословенски лексички елементи независно од њиховог првобитног извора.

Забележићемо само неколико изразитијих србизама у његовом језику: *наслов, оклој, ѿревар, вили* („самовили“), *коло, ѓрлај, сјава, владаш, мајерно, сјааросјавно* (книга), *суѿра* итд.

Код Жинзифова срећемо више пута везник *али* (*Али* ево што е лошо). Он употребљава, угледајући се на српски, форме *кој, која, кое, кои* у функцији релативне заменице-везника (Една душа *која* страда). Посебан случај представљају србизми у позицији риме (Млад си бил, ил *мајор* / ... Носат свилен шатор). У ситуацији неустановљене лексике писменог језика, туђе речи на које је песник навикао, стоје као једна врста резерве и јављају се у његовој свести онда када је у неком посебном случају требало да реши не лак задатак римовања.

Ми смо имали посебно у виду српски утицај на македонски преко писмености и школа. Разуме се да је он налазио и своје друге путеве, и онда када се радило посебно о тзв. књижевној лексици. Комуникација између македонских и српских крајева постајала је све живља стварањем нове српске државе у XIX веку. Много је Македонаца због трговине и свакојаким других послова одлазило у Србију и враћало се отуд.

ФАКТОРОТ НА ТРАДИЦИЈАТА ВО РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Ниедна нова јазична формација не може, се разбира, да настане надвор од многустраниот контакт со оние формации што се веќе развиени во дадена средина. Тој прост факт укажува на улогата на традицијата во создавањето на еден нов облик на литературниот јазик. Она што го означуваме како јазична традиција претставува цел комплекс на појави, во кој можеме да разликуваме две основни сфери, со сето разнообразие на функционалните видови што тие ги вклучуваат: 1. сферата на народниот говорен јазик и 2. сферата на писмениот (литературниот) јазик, кој се пројавува и во посебна говорна форма.

И во развитокот на современиот македонски литературен јазик, во последниве два века, се следи дејството на факторот на традицијата кое произлегува како од едната така и од другата сфера. Во различни ситуации тоа дејство се манифестира на посебен начин по интензитет и по насоченост.

Веќе со првите посериозни обиди да се заснова писмениот јазик на народна основа, направени во почетокот на минатиот век, се забележува таква разлика во остварувањето на контактот со традиционалниот писмен јазик. Таа произлегува отаде што во турскиот период употребата на црковнословенскиот јазик (т. е. јазикот на нашата писмена традиција) во јужните краишта на Македонија била сведена до таква мера, што дури и кирилицата отстапила пред грчката азбука.

И така се случило што во однос на споменатиот контакт да имаме една културно активна средина упатена предимно на црковнословенскиот и друга, упатена предимно на грчкиот јазик. Во првиот случај, природно,

учеството на традиционалниот словенски писмен јазик во текстовите што се градат на народна јазична основа е силно изразено. Првите писатели во нашата нова литература, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, употребуваат толку многу црковнословенски елементи, и тоа на сите рамништа, што нивниот јазик добива карактер на преодна форма кон еден писмен јазик со обновена основа. Во сферата на предимната употреба на грчкиот ваквото учество на јазикот на нашата писмена традиција не било можно. Пишувајќи на македонски со грчка азбука, луѓето од таа културна средина биле во многу поголема мера упатени на средствата на самиот народен јазик, и не само на поголемо директно позајмување, ами и на калкирање од грчкиот. Тоа што во случајов престижот бил на страната на туѓ јазик – не овозможувало така лесно вклопување на традиционалните елементи во новиот писмен јазик. Отаде и народната основа на текстовите пишувани во оваа сфера е изразена во почист вид.

Во текот на минатиот век се крстосуваат овие варијанти при сè поголемиот растеж на словенското влијание, кое не произлегува тогаш единствено од црковнословенскиот. Не се работи веќе за некаква регионална разделеност на културно активната средина. Некои особености сепак го имаат својот корен во претходно изживеаната фаза. Ќе го илустрираме тоа само со еден пример, но затоа многу илустративен. Не може да се превиди дека пишувањето како: сфој, тфој, офца кај К. Шапкарев и други било спомогнато од грчките модели, додека, од друга страна, пишувањето како свој, твој, овца, кое е дефинитивно усвоено, нашло голема поткрепа имено во словенската писмена традиција.

Се разбира дека со епизодата што ја опишавме не се исцрпува улогата на факторот на традицијата во создавањето на македонскиот литературен јазик. И во втората половина на XIX век, и подоцна, забележуваме ред појави сврзани со неговото дејство. Не можејќи да одиме во повеќе подробности, ќе се задржиме само на она што ја дава главната контура на развитокот.

Имено, еден „антитрадициски“ обид во почетокот на овој век правел К. П. Мисирков, во ситуација кога беше важно, обликот на македонскиот литературен јазик да се

определи со што поизразити разлики наспрема другите словенски литературни јазици на Балканот. Тоа настојување се огледува кај Мисирков во изборот на такви особености какви што се формите со загубено интервокално в (прао, упраа, жиот), наставката -цки (македонцки, српцки) и ред други. Ако тие особености не се сите санкционирани од нашата современа литературна норма, тоа може да се должи не само на една причина. Сепак меѓу тие причини видна улога имал и факторот на традицијата, кој во нашата средина и потсвесно бара рамнотежа меѓу подновувањата и она што е во вековното словенско писмено наследство и што неминовно води кон извесно нивелирање и на современата форма на словенските литературни јазици. Без таа рамнотежа би се јавило во самата наша културна средина чувството за преголемо фолклоризирање на литературниот јазик. Традицијата помага да се преовладуваат во извесни случаи локалистичните тенденции, определувајќи го правецот на изборот на дадени црти или елементи во новиот литературен јазик.

Сферата на народниот јазик, со сите негови говорни појави, веќе ја подразбиравме и во досегашното излагање, зашто заправо спрема неа се мери степенот на подновувањето во основата на литературниот јазик. Сепак сложеното прашање за изборот на таа основа, сврзано со надминувањето на дијалектната диференцијација на народниот јазик, го ставаме овде настрана. Ке се задржиме само на уметнички обработениот збор во народното предание, особено во поезијата и во раскажувањето. Воздејството на таа јазична традиција при разгранувањето на функционалните стилови на македонската литература е повеќе од очевидно. Особено е видливо тоа воздејство во областа на поезијата, во која уште од времето на К. Пејчиновиќ и К. Миладинов се преземаат од оралната поезија, покрај метричките шеми и метафориката, и некои јазични особености во потесна смисла. Контактот со традицијата на поетски обработениот збор во нашата средина е релативно доста изучуван, така што се познати и основните линии и етапи во неговото разрешување. Не сите елементи на традиционалниот поетски јазик се покажаа во тој контакт подеднакво жизнени. Додека, на пример, употребата на старите падежни форми се сведува на минимум, елиминирањето на членските форми во извесни

случаи останува како доста забележлива карактеристика на јазикот на современата македонска уметничка поезија. Во суштественото развитокот во овој период се карактеризира прво со задржување на еден редуциран, но сè уште дејствен набор на особености од традиционалниот поетски јазик (кај К. Рацин, К. Неделковски и др.), за потоа да доведе до користење само на одделни елементи на тој јазик со цел да се обележи стилски на посебен начин современиот текст.

Помалку е разработено прашањето за учеството на традиционалниот народен јазик на раскажување, особено на интерпретирање на приказните, при разгранувањето на современиот прозен исказ. Кон тоа прашање досега се пристапувало повеќе импресионистички, отколку со прецизен лингвистички пристап. Меѓутоа, самото запишување на нашите народни приказни од страна на такви талентирани луѓе каков што беше М. Цепенков, значеше непосреден принос и кон создавањето на нашиот писмен јазик. Приказните, дотогаш зачувани во народното усно предание, добиваат своја писмена фиксација, во која индивидуалниот стил на запишувачот се пројавува во извесни традиционално дадени композициони и јазични рамки. Многу е показателен тој такт што во својот обид за кодификација на македонскиот литературен јазик во почетокот на овој век К. П. Мисирков наоѓаше опора во фолклорните записи на М. Цепенков и на други собирачи на народните умотворби. Кај самиот Цепенков можеме да следиме како начинот на интерпретирање на тие умотворби се пренесува и во неговите сопствени текстови. Тој не останува единствен претставник на таквиот начин на кажување. Многу изразит пример за тоа во поново време е С. Попов, иако неговата проза одразува една нова етапа и носи ред индивидуални карактеристики. Во контактот со традиционалниот начин на прикажување се јавува кај таквите автори еден пристап што можеме да го означиме како наивистички реализам, од којшто зависи во голема мера и самиот подбор на јазичните елементи. Така се создава посебна варијанта во стилот на современата македонска проза.

ФАКТОРОТ НА ТРАДИЦИЈАТА ВО РАЗВИТОКОТ НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

Улогата на традицијата во создавањето на современите т.н. национални литературни јазици е повеќе од видлива. Во конкретни историски ситуации, меѓутоа, таа се пројавува по различни начини и патишта, што остава уште многу место за опишување и изучување. Во случајот со словенските јазици ситуацијата станува поинтересна поради фактот што имаме долга употреба на црковнословенскиот, во различни негови варијанти како јазик на традиционалната писменост во една широка сфера на словенскиот свет. На таа сфера ќе се ограничи овој пат и нашето излагање, во кое можат да бидат земени предвид само некои страни од инаку многу сложениот и разновиден комплекс на прашања.

Во однос на можниот контакт со црковнословенскиот се изделуваат две гранични ситуации. Од една страна, тој контакт можел да биде толку значителен, што новиот литературен јазик вклучил во себе многу традиционални елементи, та и не се почувствувала поради тоа некоја остра смена во неговата основа. Како што е познато, најизразит таков случај имаме во развитокот на рускиот литературен јазик. Од друга страна, контактот со традицијата можел да биде прекинат, во смисла на непосредност, и новиот литературен јазик се изградувал тогаш врз сосем нова народна основа. Најтипичен пример за ваков развиток ни дава белорускиот литературен јазик, којшто во текот на XIX век се изградува без учество на јазикот на старата белоруска писменост.¹ Со белоруската ситуација можеме до голема мера да ја споредиме и положбата во

¹ А. И. Жураускі, І. І. Крамко, Характер знешніх узаеммадносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовама у початковы перыяд яе фарміравання, Мінск 1973, стр. 10 – 12.

јужните македонски краишта во првата половина на минатиот век, па понекаде и подоцна, во кои претходно црковнословенскиот јазик му го беше отстапил местото на грчкиот.² Највидлив надворешен белег за еден ваков прекин на традицијата имаме во напуштањето на словенската азбука. Во Белорусија нашла широка употреба латиницата (што било случај и во некои украински области), а во јужна Македонија се служеле со грчката азбука и кога пишувале на македонски јазик.

Меѓу овие два гранични предела се сместуваат сите други ситуации, познати од историјата на современите словенски литературни јазици во сферата на црковнословенскиот, при што е секако интересна ситуацијата на тензија меѓу традицијата и барањето на нова основа на литературниот јазик. Се разбира, такви конфронтирања се јавувале на различни точки, со различна сила, но најизразит пример за тоа имаме во спроведувањето на Вуковата реформа на српскиот литературен јазик. Акцијата на Вук Караџиќ можеме да ја означиме како еден антитрадиционалистички настап, којшто беше не само успешно спроведен во српската средина, ами имаше и одраз врз развитокот на литературните јазици пошироко, особено во јужнословенската област, тогаш и подоцна, во XIX век.

Меѓутоа, не друго, ами токму оваа успешно спроведена антитрадиционалистичка акција нè доведува до сознанието дека традицијата сепак во извесна мера, дури и при таква поставеност, успева да ги реализира своите права. Токму кон такво заклучување нè упатува ова изворно интересно место од студијата на проф. П. Ивиќ за српскиот речник на Вук Караџиќ: „... наш данашњи књижевни јазик поседује већу меру унутрашње граматичке правилности него Вуков говор, затим виши просечни показателј распрострањености особина у дијалектима и – јачу меру архаичности. Ово последње може звучати језиком који је по својим гласовима и граматичким одликама архаичнији од онога у Рјечнику. Па ипак, то је не само чињеница, већ и сасвим природна појава. У нормалне карактеристике књижевних језика као таквих спада и то да

² Б. Конески, Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија, Скопје 1975, стр. 98 – 101.

су у свему сем у лексици архаичнији од народних дијалеката. Књижевни језици избегавају скорашње иновације управо зато што оне обично нарушувају граматичку правилност и кидају континуитет с културним тековинама ранијих времена“.³

Проф. Ивиќ констатира еден значаен факт и укажува на основните линии по кои треба да се бара објаснението за него. Тоа што е во случајов важно да го подвлечеме на хронолошки план – тоа е дека забележаната архаизација во поствуковскиот период не може да се должи првенствено на еден обновен непосреден контакт со црковнословенскиот. Тој контакт, уште присутен во времето на Вук Караџиќ, којшто и самиот адаптирал повеќе црковнословенски лексеми спрема јазичниот облик што го застапувал, по тоа време ослабува, така што архаизацијата можела да следи други патишта. Тука доаѓаме до посредничката улога што ја врши во ново време пред сè рускиот литературен јазик како пренесувач на традиционалните елементи карактеристични за некогашната сфера на употреба на црковнословенскиот. Ако се работи за јужнословенските литературни јазици, таа улога на рускиот во својство на јазик еталон е особено видлива во развитокот на бугарскиот литературен јазик, но, се разбира, таа е заправо многу поширока.

Иако му се паѓа толку важно место, рускиот не е единствениот посредник. Процесот на европеизација на современите литературни јазици, при засиленото преведување и пренесување на информации, вклучува во себе цел ред заемни дејства. Во голема мера се актуализира поради тоа и класичното јазично наследство, при што за словенските јазици не е, се разбира, безразличен фактот што самиот црковнословенски јазик беше граден спрема моделот на грчкиот. Во вакви околности словенските литературни јазици, создадени при коренита смена на основата, се наоѓаат во некои случаи во постојан предизвик наспрема некои обрасци вкоренети во европските литературни јазици уште од античката епоха. Особено е видливо тоа во присутното чувство за предимствата што произлегуваат од можностите на различен вид кондензацији со помошта на партиципни форми, поради кое, на пример,

³ П. Ивиќ, Српски народ и његов јазик, Београд 1971, стр. 323.

во српско-хрватскиот наоѓаат сè поголема употреба такви форми во позиција на атрибут. Резултатот од тоа е пак враќање на некои обрасци обични веќе во црковнословенскиот. И во сферата на употреба на овој последен јазик не била исклучена можноста да се воспостави во поголема мера во извесни ситуации пак непосредниот контакт со латинскиот и грчкиот. Познато е дека воздејството на латинскиот било видливо во Украина и Белорусија во периодот на полската преминација.⁴ Како што веќе беше споменато, во јужните македонски краишта во текот на повеќе децении од минатиот век се реализирал непосредно контактот со грчкиот како со јазик на вишата култура. Иако се работи за скромна писмена активност на македонски народни говори, не треба да се остават без внимание резултатите од еден таков контакт. Така, на пример, на лексичко рамниште ќе сретнеме не само повеќе грцизми (*дидахија*, *ном*, *ѝрофиѝин*, *марѝип*), ами и ред калки спрема грчките обрасци: *самойоелвач*, *самородениоѝ*, *седач* „жител“ итн. При прекин на словенската традиција, се повторуваат во еднаква смисла оние напори што беа влагани порано, во средниот век, и во моделирањето на црковнословенската лексика.

По сето ова е јасно дека, колку што е во поново време оформен еден словенски литературен јазик, толку се посложени патиштата за непосредно и опосредувано воздејство на традицијата. Така, во случајот со македонскиот литературен јазик, како во концентрични кругови допира дејството на грчкиот, црковнословенскиот, рускиот, бугарскиот и српскохрватскиот јазик – сè по линијата на затврдување на некои традиционални својства на писмениот јазик. Најблиски пренесувачи се во случајов бугарскиот и српскохрватскиот, при непосреден контакт, додека контактот со другите споменати јазици, по етапи, можел да се реализира и непосредно и посредно. Во средината на минатиот век, во ситуација на уште недоволно оформени литературни јазици кај Јужните Словени, контактот со рускиот, преку дејноста на П. Зографски, К. Миладинов, Р. Жинзифов и др., бил непосреден, за подо-

⁴ Сп. И. К. Білодјд, Киево-могилянська академія и розвиток східнослов'янських літературних мов у XVII–XVIII ст. Київ 1973, стр. 14 – 15; А. І. Жураускі, Гісторыя беларускай літаратурнай мовы, том I, Мінск 1967, стр. 352–354.

цна да се врши предимно со посредство на бугарскиот и српскохрватскиот. Во една ваква историска ситуација, и кога се работи за дејството на традицијата, сè во една посока, се налага, поимот за еталонот да се сфаќа во сета негова комплексност.

При оформувањето на современите словенски литературни јазици природно дејствува и стремежот, тие да добијат свој специфичен облик, што ќе ги разликува меѓу себе. Еден таков стремеж значи меѓу другото поставување на граници спрема дејството на традицијата. Погледнато вака, може да се каже дека само еден јазик можел во онаква мера да ги вклучи во себе традиционалните елементи, како што тоа станало во рускиот, исто како што меѓу јужнословенските литературни јазици само еден можел во онаква мера да им даде достап на русизмите, како што тоа станало во бугарскиот. Притоа не треба да се сметне од умот дека бугарскиот со својот аналитизам, односно со достигнатиот степен на балканизација, претставувал наспрема рускиот доволно издиференциран јазичен тип, за да може да го поднесе споменатото воздејство без поголема бојазан за изразитоста на својот специфичен облик.

Споменатиот стремеж и нужност за диференцирање го определувале становиштето на К. П. Мисирков при неговиот обид да изврши кодификација на македонскиот литературен јазик во почетокот на овој век.⁵ По таа нужност неговиот обид и носи изразито антитрадиционалистички карактер. Мисирков прави, на сите рамништа, таков подбор на особености, што на неговиот литературен јазик ќе му обезбедат во што поголема мера разликување од најблиските литературни јазици. Оставајќи ги настрана графиските одлики, овде ќе ги приведеме како посебно упадливи следните особености во јазикот на Мисирков:

Се форсираат ликовите со загубено интервокално *в* и *х* (*чоек, жиоѝ, дуоѝ*), со антиципација на мекоста при *ќ* и *њ* (*брајќа, сѝајн'е, коин*), со групите *шч* (*шчо, свешчено*) и *сѝр*, *зрр* (*сѝред, зррел*). Место наставката *-ски* се зема *-џки* (*македонџки, исѝориџки*). Во 3 л. едн. сег. време иде наставката *-ѝ*, при скоро редовно елиминирање на *е*-група (*речѝи, можѝи, барѝи*). Во зборообразувањето

⁵ Б. Конески, *op. cit.*, стр. 112–123.

Мисирков настојува да спроведе што подоследна адаптација спрема дејствените модели од народниот јазик: *благодарен 'е, населен 'е влиаин 'е; раководише; ѱоложни и одрични*.

Веднаш можеме да забележиме дека по повеќето од споменатите особености јазикот на Мисирков се разликува од современиот македонски литературен јазик, кој според тоа за толкава мера се доближува до обликот на јужнословенските литературни јазици, враќајќи ѱ по нешто и на словенската писмена традиција.⁶ Имено, преголемото „понароднување“ на литературниот јазик во нашата современост наоѓа пречки во овие две основни посоки: 1. во однос на премостувањето на дијалектните разлики и 2. во однос на времето и напорот потребен да се адаптира и да им се потчини новиот јазичен материјал на бројните особености постулирани со цел да му дадат специфичен белег на литературниот јазик.

Дејството на факторот на времето се чувствува заправо по двете споменати посоки.⁷ Имено, потребно е покрај другото и време припадниците од различни дијалектни области да свикнат со ред особености што за нив не можат да не носат регионално обележје. Од друга страна, потребно е исто така време да се создаде навик, специфично книжната лексика да се адаптира спрема новоизбраните фонетски и морфолошки особености, при положба кога не само да се знае како е таа адаптација извршена во порано оформените словенски литературни јазици, ами припадниците на културната средина во која се формира новиот литературен јазик се веќе нормално барем во извесна мера свикнати со познатото. Кога се работи за факторот на времето, многу илустративен може да биде примерот со *x* во францускиот јазик и во некои јужнословенски литературни јазици (српскохрватскиот

⁶ Во украинската ситуација едно вакво становиште беше дефинирано уште во јазичната дискусија во 1873 година. Имено Ј. Сакун настапи тогаш со мислење дека во литературниот украински јазик треба да дојдат до израз оние дијалектни варијанти, „што најрешително се разликуваат од другите јазици“. Сп. G. Y. Shevelov, *Die ukrainische Schriftsprache 1798–1965*, стр. 34–35.

⁷ На улогата на факторот на времето во формирањето на стандардните јазици обрнува внимание Д. Брозовиќ. Сп. D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb 1970, стр. 100–102.

и македонскиот). Во последниве, при наглиот наплив на интернационални и други книжни зборови, немало време да се свикне со евентуалниот изговор **epoj* (*xepoj*), **алуцинација* (*халуцинација*) и сл. Резултатот од тоа бил што *x* е вклучено во фонолошкиот систем, и покрај првобитните настојувања и на такви луѓе како Вук Караџиќ да се мине без него. Колку напори се потребни да се афирмира една дури и основна особеност од народниот јазик во јазикот на новата писменост, и какви пречки треба да се совладуваат притоа наспрема чисто книжниот материјал, специфичен за современите литературни јазици, може добро да се види од примерот со спроведувањето на правилото за бележење на акањето во туѓите зборови во белорускиот правопис, кое беше еднозначно утврдено дури во 1957 година.⁸

Самиот Мисирков, на кого му падна во дел да ја обрзлага потребата од што поспецифичен облик на новиот литературен јазик, мораше да се постара да постигне извесна рамнотежа меѓу тој стремеж и традицијата. Уште во книгата „За македонските работи“ (1903) забележуваме кај него колебање во ваквите случаи: *чоек – чоечесѝвоѝо- човечесѝвоѝо, жиоѝ: живоѝниѝе инѝереси, дуоѝ: дуовно – духовно* итн. Во своите текстови објавени во сп. „Вардар“ (1905) тој дури се откажува од правилото за испуштање на интервокалното *в*, пишувајќи: *доѝовор, убаво, факѝови* итн. Една ваква постапка не значи само замена на едни дијалектни особености со други, зашто изборот сега се прави и под дејството на факторот на традицијата, во полза на ликови што се веќе порано афирмирани во јазикот на словенската писменост. Оној фактор што во македонската писменост од XIX век доведе до брзо ширење на ликовите како *со, во, волк* и сл. независно од нивната дијалектна ограниченост, а поради тоа што тие наоѓаат соодветство во црковнословенскиот (и рускиот), - се пројавуваше, иако не толку видливо, и во изборот на особеностите на литературниот јазик спрема проектот на К. П. Мисирков, а уште повеќе во натамошниот развој на македонскиот литературен јазик во XX век. Очевидна е тогаш позитивната улога на тој фактор

⁸ I. I. Крамко, А. I. Юнович, А. К. Ярџвич, Гісторыя беларускай літэратурнай мовы, том II, Мінск 1968, стр. 273–278.

во надвладувањето на локализмот и дијалектната диференцијација, бидејќи во средина со доволно стара писменост јадрото на она што се наречува наддијалектен слој им припаѓа заправо на наследните елементи од традиционалниот писмен јазик.⁹

Во тукушто разгледаните случаи имаме ретерирање наспрема првобитно замислениот изразито самобитен облик на еден нов литературен јазик поставен врз народна основа. Интересно е да се види како таквото повлекување се доживувало субјективно и како се образлагало од страна на луѓето што ја воделе акцијата за понароднување на литературниот јазик. Познато е, и тоа не може да изненадува, дека еден Вук Караџиќ настојувал во такви случаи да се образложи без да го модифицира својот избран систем на погледи врз развитокот на литературниот јазик. Кога тој во 1836 г. се реши дефинитивно да го вклучи *x* во својот реформиран јазик, за него доволна основа за таа постапка беше, што самиот најпосле имал можност да го чуе тој глас зачуван во Црна Гора и особено во Дубровник. Меѓутоа, како што веќе рековме, не се сведува работата во вакви случаи само на нов избор на дијалектни особености, зашто вистинската причина произлегува од отпорот на материјалот што требало во широк обем да се вклучи во новиот литературен јазик. Се разбира, пред да го најде Вук *x* во некои народни говори, тој бил свикнат со неговата употреба во ред лексеми од црковнословенскиот, рускиот и германскиот.¹⁰ Кога Вук како предимство на јакавското наречје го истакнуваше и тоа што, според него, оно што било поблиску до црковнословенскиот, тој секако мислеше на изговорот како *ојело*, *ијелесни* и сл., за кој и поради истата причина, се беше решил дури во втората фаза од својата активност

⁹ Б. Конески, *op. cit.*, стр. 121–123.

¹⁰ Сп. Го коментарот на П. Ивиќ, *op. cit.*, стр. 185–186. На ова место можеме да забележиме дека во слични ситуации и во развитокот на некои други словенски литературни јазици не треба со положбата во дијалектите да се заклучува можноста за контакт со веќе оформени литературни јазици. Така, кога во јазикот на Котљаревски и Шевченко се среќаваат форми на *надсажу*, *осень* и др., покрај состојбата во северните украински дијалекти треба секако да се има предвид дека се работи за случаи на совпаѓање со рускиот литературен јазик. (Инвентарот на вакви и слични случаи во текстовите на украински писатели го дава G. Y. Shevelov, *op. cit.*, стр. 18–21).

(1839), напуштајќи ги резултатите од т.н. најмладо јотување (*ћеца, ћерайи*, и сл.).¹¹ Сето ова не значи дека Вук и во принцип не го сфаќал значењето на традиционалната компонента при создавањето на новиот литературен јазик. Напротив, познато е колку внимателно се однесол тој кон изборот на потребните црковнословенизми во својот превод на Новиот завет.¹² Неговата мисла била дека како и сè друго во новиот литературен јазик, и тие елементи треба во најголема можна мера да се приспособат кон неговите својства и така да се вклучат во еден строен систем. Во индивидуалниот опит на еден таков надарен стилист како што бил Вук Караџиќ, тоа значеше барање на онаа рамнотежа меѓу подновувањата и традиционалните елементи, кон која се стремеше подоцна и К. П. Мисирков во својот јазичен потфат.

¹¹ Сп. П. Ивиќ, *op. cit.*, стр. 185–186, 241–242.

¹² Сп. Сега синтетичен приказ на ова прашање кај В. Мошин, *Сабрана дела Вука Караџића*, X. Нови завет, Београд 1974, стр. 651–676.

IV
СТРАНСКИТЕ ЛИНГВИСТИ
И ЈУЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

**CIRO GIANNELLI ET ANDRÉ VIALANT,
UN LEXIQUE MACÉDONIEN DU XVI-E SIÈCLE,
PARIS 1958, с. 70.**

Како петта во серијата на текстови, што ги издава Институтот за словенски студии во Париз, излезена е оваа книшка, необично важна за историјата на македонскиот јазик, зашто во неа за првпат добиваме чисто народен наш текст од пред четири века. Испитувачот, упатен досега за тој период на многу скудни податоци, со задоволство го пречекува ова среќно откритие што дава можност да се согледа поживо обликот на нашиот јазик во споменатото време.

Текстот, откриен од проф. Ѓанели во Ватиканската библиотека, содржи две песни (едната подолга – во три куплети) и еден мал речник од македонски зборови и одделни изрази и фрази, толкувани на грчки јазик. Тој влегува во составот на еден грчки ракопис, подарен во 1620 г., од великиот протосингел јерусалимски, Силвестер, на базиликата на св. Петар во Рим. Споменатата година укажува на крајниот срок до кога можел тој да биде напишан, меѓутоа палеографската анализа извршена од проф. Ѓанели дозволува да се датира неговото настанување најдоцна со половината на 16 век (с. 15).

Една фраза во ракописот, на која обрнува внимание проф. Ѓанели, дава указание и за местото, кај што бил составен. Се однесува за прашањето „от која страна да појдиме во Богаско“. Богаско е месност на патот меѓу Кожани и Костур. И јазичната анализа, извршена од проф. Вајан, доведува до несомнениот заклучок дека имаме пред себе текст на говор од костурскиот крај. Навистина, проф. Ѓанели забележува дека некои грчки зборови на анонимот,

на пр. τζέρρα (тсѐрра) и πικνάδα, „ont une saveur épiriote“ (с. 21), но и самиот со право не им дава на таквите случаи поголема важност. Што се однесува до зборот *цѐрѝа*, тој е како таков познат денеска и во македонските говори и по на север од Костурско (на пр. во охридскиот говор).

Според Ѓанели, грчките глоси укажуваат на човек што добро го владеел грчкиот јазик, при што во нив се согледуваат особености на северните грчки говори. Тој го остава отворено прашањето дали пишувачот бил Грк или Македонец воспитан на грчки јазик. Порешително за неговото грчко потекло се искажува проф. Вајан (с. 46). Меѓу доводите што ги истакнува за таа претпоставка, држи оној дека во бележењето идат до израз некои варијанти на гласовите, што на увото на домородец обично не би му правеле впечаток. Меѓутоа, во врска со ова прашање, бара објаснение фактот што во ракописот, пишуван со грчка азбука, се среќаваат спорадично и кирилски букви (еднаш ж, неколку пати кирилските лигатури за ја, ју). Фактот е сам по себе интересен. Тој сведочи дека во 16 век кирилицата се употребувала во Костурско. Ширењето на грчката азбука за пишување и по македонски, нешто што подоцна е обична појава во Јужна Македонија, било тогаш уште во својот почеток.

Од двете песни што се содржат во овој ракопис – првата особено по својот тон се дели од типичното звучење на нашата народна песна. Еве еден куплет: „ѝла моја паригорие, да те целвам в ѝстата, как овѝштје ме мирѝсет, штѝ-тѝ роди крушата, тако ти вишнего Бѝга, нѝ ми везми душата“. Повеќе нѝ потсетува ова на т.н. граѓанска лирика, и би било интересно да се иследува натаму не ли имаме во случајов едно рано наподобување, најверојатно, на грчките обрасци од тој род. По овие песни, како и по одделни фрази, можеме да констатираме дека до 16 век веќе биле извршени оние коренити промени што го карактеризираат современиот облик на нашиот јазик. Нема да бидеме далеку од вистината ако речеме дека говорот на Бобошчица и Дреновени (Корчанско) и до денеска ја има конзервирано состојбата што ни ја претставува овој ракопис, ако не и нешто постарата.

Колку да се работи за текст сосем скроман по обем, зашто најголемиот негов дел го чинат само одделни збо-

-иње serait le pluriel secondaire de ce collectif, dont la forme plus ancienne pouvait être -ење non accentué“ (с. 59). Кај глаголот е извршено преминувањето во и-група во *ѝој-диме, везмиме*, наспрема *ѝиеме*. Во 3 л. мн. сегашно време, како што покажуваат примерите *зовеѝ, миriseѝ*, уште се чувало *ѝѝ*. Формите *украдохе, ѝродадохе*, за 3 л. мн. аорист, укажуваат на тоа дека во овој говор, како и во некои други југозападни наши говори, дошло до вкрстување на наставките *-ше* и *-ха*.

Во синтаксата се забележува испуштањето на прашалната партикула *ли*: *имаѝе вино?* (с. 66), а исто така употребата на кратката замена пред глаголот: *се ѝромених* (но во императив: *ѝроменисе*). Ваквиот ред меѓутоа уште не бил наполно установен: *расиѝа се* (с. 65). Се работи за една важна карактеристика на нашите западни говори која, развиена секако под влијание на романските говори, сведочи за посебно силниот контакт со нив токму на овој терен.

Речникот ни покажува дека извесни зборови, што се ширеле откај север, веќе допреле до 16 век и во нашите најјужни говори: *дур, кукја, судиме, цурвец (црвец)*.

И овој краток преглед стига да се види дека издательите на овој текст ја обогатија историјата на нашиот јазик со еден голем прилог.

СЛОВО ЗА ПРОФЕСОРОТ АНДРЕ ВАЈАН

Со извесно задоцнување пристигна некрологот во кој се соопштува дека на 26 април о.г.¹ починал во Париз во својата 86-та година професорот Андре Вајан и дека учеството на закопот се ограничува на интимен круг. Смртта е важен чин во животот и не може да се премолчи. Таа најмалку може да остане незабележана во нашата средина кога се работи за еден Андре Вајан.

Андре Вајан со децении се наоѓаше во предниот одред на славистиката и тој доживеа ред признанија што му припаѓаат на научник од формат. Тој го заврши својот живот како угледен професор на Колеж де Франс и како член на повеќе научни институции, меѓу кои спаѓа и Македонската академија на науките и уметностите.

Кога во 1969 година му се обративме со молба да ја прифати кандидатурата за член на нашата Академија, тој многу радо се одзва, забележувајќи – духовит и непосреден како што беше – дека на негова возраст не се бараат почести, но и не се одбиваат кога ќе бидат понудени. Накоро по изборот, со благодарственото писмо, тој испрати интересен подарок за Архивот на Академијата – серија поштенски марки на Корчанската република од 1918 г. Самиот Вајан бил присутен на прогласувањето на таа држава во Корча.

Заправо од тоа време и почнува неговиот интерес за славистиката. Како војник на Солунскиот фронт тој за првпат имал можност на самиот терен да се сретне со еден словенски јазик, а тоа значи со македонскиот. Уште тогаш тој бележел во Леринско македонски народни песни и приказни, за потоа интересот за македонскиот јазик да остане една од трајните и основните негови пре-

¹ 1977 година (заб. на приредувачите)

окупации. Покрај повеќе работи посветени на специјални прашања, од фундаментално значење за македонистиката останува неговата анализа на јазикот на Кулакиското евангелие од Солунско од XIX век и на еден мал речник од Костурско од XVI век (во книгата издадена заедно со Ч. Ганели, Париз 1958). Во тие работи се дава не само опис на говорите претставени во споменатите текстови, ами широка синтеза во однос на целокупниот македонски терен, и тоа како во дијалектолошка, така и во јазично-историска смисла.

Важно е да забележиме дека кон македонскиот А. Вајан не покажувал само тесен интерес на дескриптивист, ами дека тој знаел со потребно внимание да се однесе кон целиот оној културно-историски комплекс што можеме да го наречеме македонско јазично прашање и што претставува суштествена компонента во животот и развитокот на македонскиот народ во модерно време. Во овој поглед е особено показателна неговата студија „Проблемот на словено-македонскиот“ (Париз 1938), во која се укажува не само на специфичностите на македонската говорна група, ами и на процесот на создавање на литературна форма на македонскиот, отворен уште во минатиот век. Не е тогаш ништо чудно што имено А. Вајан беше меѓу првите слависти кои по војната покажаа слух и разбирање за тоа што се постигна со создавањето на СР Македонија и со кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Во библиографскиот оддел на списанието „Revue des études slaves“ тој без одлагање отвори посебна рубрика за македонскиот, која во најголема мера беше обработувана од самиот него. Не еднаш тој знаеше да ги истакне достигнуањата на младата македонистика, како што знаеше, во свој стил, концизно, духовито и ефикасно – да ги окарактеризира распашаните антимакедонски походи.

Многу се значајни за нас и искажувањата на Вајан што имаат врска со прашањето за нашето културно наследство. По ваков начин тој, во уводот кон својот учебник на старословенскиот, ги истакнуваше специфичните белези на македонската варијанта на првобитниот словенски литературен јазик: „Создателите на писмениот јазик, Кирил и Методиј, беа од Солун: школата на свети Климент работеше во Западна Македонија, околу Охрид:

старословенскиот е најпрво старомакедонски. Но и бугарското царство на Симеона и Петра има свој центар во Преслав, во Источна Бугарија, литературниот јазик добива таму малку поинаква форма и станува старобугарски... Разликите меѓу старомакедонскиот и старобугарскиот се лежерни, но осетни; тие се јавуваат особено во речникот, но исто така и во граматиката“.

По тоа што го направил за изучувањето на македонскиот А. Вајан спаѓа меѓу оние слависти што имаат најмногу придонесено за вникнувањето во македонската јазична проблематика. Па сепак, колку да е обемна оваа работа, таа претставува само еден сектор од неговиот широк зафат во славистиката. Друг таков сектор претставуваат неговите бројни студии од областа на српскохрватскиот, меѓу кои се изделуваат оние посветени на јазикот на литературата во Дубровник и Далмација. Во последниве децении интересот на А. Вајан се свртуваше сè повеќе кон српскохрватскиот јазик и старата словенска писменост, а особено кон прашањата од областа на компаративното изучување на словенските јазици. Оваа богата активност беше крунисана со излегувањето на неговата повеќетомна „Компаративна граматика на словенските јазици“.

Далеку од шумни настапи и самореклама се создаваше ова големо дело. Го создаваше тих човек којшто носеше квалитети не само на совесен научен работник, ами и на претставник на хуманистичката мисла. Во моментот кога му оддаваме почит, се чувствуваме побогати поради тоа што една таква личност не ни го откажала своето внимание и пријателство.

MOWA SŁOWIAŃSKA – PISMO GRECKIE

Już pod koniec IX wieku mnich Chrabr udowodnił, że “słowiańskiej mowy” nie można dobrze zapisać literami greckimi, ponieważ alfabet grecki nie ma znaków dla wielu głosek słowiańskich. Jednakże okoliczności historyczne sprawiły, że jeszcze w całych dziesięć wieków później w południowej Macedonii używa się alfabetu greckiego przy pisaniu w ludowym języku macedońskim. W pierwszej połowie zeszłego wieku, aż po lata sześćdziesiąte, tak było i w Ochrydzie, który w czasach mnicha Chrabra stał się jednym z najważniejszych ośrodków piśmiennictwa słowiańskiego. Greckie zapisy czytane były dwojako: *koζa* – *koza* i *koζa*, *μασκα* – *maska* i *maška*. Naszym celem nie jest jednak powtarzanie wywodów Chrabra i wyliczanie niedostatków alfabetu greckiego w zastosowaniu do zapisu głosek słowiańskich. Przeciwnie, wskażemy pewne dobre strony takiego zapisu. Mam tu na myśli wypadki, kiedy tradycyjna ortografia cyrylicka ukrywała pewne zmiany fonetyczne, które dokonały się w żywym języku ludowym.

1. Typowy przykład stanowią samogłoskowe *r* i *l*. Przy całym bogactwie wariantów, jakie wykazują w tym zakresie dialekty macedońskie, aż po sekwencje dwufonemowe, dla większości z nich charakterystyczny jest rozwój elementu wokalicznego w pozycji przed płynną; jedynie w rzadkich wypadkach, w określonych warunkach fonetycznych, jak na przykład w dialektach dolnowardarskich, spotykamy wokalizm po płynnej. Jednakże piszący po macedońsku w pierwszej połowie zeszłego wieku trwają w przyzwyczajeniu – acz nie zawsze konsekwentnie – stawiania *jeru* po *r* i / lub *l*, wbrew żywej wymowie ludowej. Tak więc np. u Joachima Krczowskiego spotykamy zapisy: *cr**o**nite*, *sr**o**povi*, *sl**o**zi*, *kl**o**nala*; u Cyryla Pejczinowicia: *pr**o**vo*, *cr**o**vite*. Innym wyjściem było przyjmowanie wymowy charakterystycznej

dla ruskiej redakcji cerkiewnosłowiańskiej: *serdce, mertva, beskrovna, ispolnite, slezi*. Jednakże wpływ grafii cerkiewnosłowiańskiej obcy był tym piszącym, którzy posługiwali się alfabetem greckim. W ich zapisach element wokaliczny towarzyszący płynnej oznaczany jest przez alfa poprzedzające *r* i/lub *l*: *πάρβο, σδμάρτ, δάλγο, μάλτζενιε*.

Konstanty Miladinow, który od młodych lat przywykł do alfabetu greckiego, w tekstach wierszy publikowanych w latach 1858 – 1861 wokalizm towarzyszący płynnej zapisuje znakiem jerowym lub *ж* przed *r* i/lub *l*. W swojej transkrypcji cyrylicyckiej pieśni ludowych opublikowanych w znanym zbiorze Braci Miladinow (Bølgarski narodni pesni, Zagreb 1861) zapisuje w odpowiedniej pozycji *ж* przed płynną, a skądinąd wiemy, że *ж* miało dla niego wartość *ə* /*ǎ*/: *pərva, vərba, kəlk, žalta*. Transkrypcja ta nie pozostała bez wpływu na innych autorów i zbieraczy macedońskiej twórczości ludowej w drugiej połowie zeszłego wieku.

2. W tekstach pisanych alfabetem greckim regularnie spotykamy zapisy typu *ia*, w odróżnieniu od *ua* czy też – zgodnie z ortografią Vuka Karadžicia – *uja* w zapisie cyrylicą. Konstanty Miladinow również pisze, niemal bez wyjątku, *ia* zarówno w tekstach swoich wierszy (*žnia, piam, rakia*), jak i w Zbiorze z r. 1861 (*da se napiam, zmia, adžamia*). Zważywszy że *j* jest w tej sekwencji w wymowie macedońskiej fakultatywne, zapis taki jest w pełni umotywowany. Przeciwnie niemu przemawia jednak tradycja cyrylicycka. Przez długi czas w tekstach macedońskich obserwujemy wahania w tym zakresie. Pierwszy numer gazety codziennej “Нова Македонија” w listopadzie 1944 ukazał się jako “Нова Македониа”. Jednak w procesie kodyfikacji ortografii macedońskiej w 1945 usankcjonowano zapis *uja*.

3. Zapisy w alfabecie greckim odkrywają pewną cechę wymowy charakterystyczną dla tych gwar macedońskich (jak np. Dialect miejski Ochrydu), w których *f* ma rangę fonemu. Mam tu na myśli ubezdźwięcznienie *v* po bezdźwięcznej i jego identyfikację z *f*. Liczne przykłady tego zjawiska znajdujemy w tekstach Grigora Prliczewa, pisanych alfabetem greckim w Ochrydzie w latach sześćdziesiątych zeszłego (XIX) wieku: *sfite, sfekoj, sfetlo, sfesta, sfeti, sfekakva, iskusfit, rušfet, tfoj, martfo, opitfam, ispitfit, takfo, carkfə, istekfet, izlekfit, narəčfit* i in. Rzecz prosta, zapis tego rodzaju nie

miał szans wobec coraz silniejszego z biegiem czasu nacisku tradycji cyrylickiej na gruncie macedońskim. Konstanty Miladinow nie wprowadził go ani do tekstów swoich wierszy, ani do Zbioru z r. 1861, o którym wiemy, że był transkrybowany na cyrylicę z alfabetu greckiego i mamy pełne prawo przypuszczać, że w pierwotnym zapisie znalazłyby się w nim przykłady ubezdźwiecznienia *v*.

Niezależnie od różnic w dalszych losach trzech opisanych tu XIX-wiecznych konwencji zapisu tekstu macedońskiego alfabetem greckim, wszystkie one w danych warunkach historycznych były wyrazem łamania tradycyjnych wzorców ortografii cyrylickiej.

V
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО РАЗВОЈОТ НА СЛОВЕНСКИТЕ
ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РАЗВОЈОТ НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

1. За нас, како за народ што успеа да го оформи својот литературен јазик дури во последниве децении, ќе биде многу поучно да знаеме какви биле општо основните карактеристики на развојот на литературните јазичи во словенскиот свет. Ќе биде поучно особено поради тоа што ќе најдеме во тој развој ред аналогии со тоа што се случувало кај нас и што ќе можеме да забележиме извесни закономерности таму каде што инаку може да ни се чини дека некоја појава произлегува само од нашата посебна ситуација.

2. Денеска постојат дванаесет словенски литературни јазичи. Тоа се: во источната група – рускиот, украинскиот и белорускиот, во западната – полскиот, чешкиот, словачкиот, горнолужичкосрпскиот и долнолужичкосрпскиот, во јужната – словенечкиот, српскохрватскиот, македонскиот и бугарскиот.

Обидот да се оформи и кашупски литературен јазик (Кашубите живеат во Полска над Балтичкото Море) доведе само до создавањето на регионална литература, без сите карактеристики на една културна дејност што се стреми кон афирмирање на посебна национална свест.

Сите овие литературни јазичи се резултат на закономерни историски процеси. Меѓу нив постојат сепак и значителни разлики како во поглед на големината на заедницата што ја опслужуваат и на функциите што ги вршат, така и во поглед на степенот на нивната стандардност (установеност). Рускиот јазик, на пример, опслужува еден многумилионски колектив, а во последно време сè повеќе се афирмира и како светски јазик, – додека од

друга страна лужичкосрпските јазици се употребуваат од стотина илјади луѓе и тоа во ситуација на двојазичност, во која употребата на германскиот јазик сè повеќе се засилува. Се разбира, не постои една автоматска зависност меѓу бројноста на јазичната заедница и степенот на стандардноста и на афирмацијата, низ соодветни културни пројави, на нејзиниот литературен јазик. И за тоа можеме лесно да најдеме примери во словенската јазична група. Сите овие забелешки се однесуваат, прво, кон една определена состојба, онаа што ја имаме денеска, и која, се разбира, не е статична и, второ, тие се однесуваат пред сè кон надворешната опстановка во која функционираат одделни литературни јазици, а не значат и една оцена спрема нивните структурални својства.

3. Како што е познато, Словените добија за првпат писменост на свој јазик во втората половина на 9 век. Старословенскиот јазик, првиот литературен јазик на Словените, со мисијата на Кирила и Методија и на нивните ученици најде своја примена и кај западните и кај јужните Словени, а потоа се пренесе и кај источните Словени. Меѓутоа, само едно кратко време тој имаше изгледи да се зацврсти како јазик на писменоста на сите словенски народи во Средниот век. Борбата меѓу Цариград и Рим, која доведе до црковен расцеп, имаше меѓу другото и таква последица што словенскиот свет да се раздели рано меѓу православието и католицизмот.

Поделени така во две сфери со свои посебни религиозни, политички и културни карактеристики – Словените беа поставени во различни услови и во поглед на развојот на јазикот на нивната писменост. Во католичката сфера, старословенскиот јазик беше рано истиснат од западнословенската област. Тој се задржа уште само кај Хрватите-глаголаши. Од друга страна, кај православните Словени тој јазик, во своите различни варијанти или рецензии, остана како заеднички писмен јазик скоро до почетокот на 19 век.

4. Ваквата јазична ситуација мораше да изврши определено влијание и врз развојот на современите словенски литературни јазици. Црковнословенската традиција беше најсилна во Русија која од 14 век наваму сè повеќе јакнеше како голема држава. За разлика од тоа, таа традиција

не можеше да се одржува со иста сила кај православните Словени на Балканот, поради тоа што тие ја беа загубиле својата државност и веќе долго време се наоѓаа под турска власт. Кога во 18 век, во епохата на Петар Велики, се поставија основите на современиот руски литературен јазик, природно беше што во неговата структура се вклучија ред црковнословенски елементи. Тоа го налагаше споменатата традиција. Современиот руски литературен јазик се оформи пред сите други современи литературни јазици на Словените во источната сфера по таков начин што во него се реализира на широка основа една синтеза меѓу црковнословенскиот и народниот јазик на културната руска средина од 18 век. Предоминантна улога во тоа учество на народната стихија во неговото формирање изигра говорот на Москва, како на главен економски и културен центар на Русија. Сите други современи литературни јазици во источната сфера се оформија подоцна, во 19, а некои дури и во 20 век. Учеството на црковнословенскиот не беше при нивното формирање така силно и непосредно како при формирањето на рускиот литературен јазик, поради веќе споменатиот факт што и самата црковнословенска традиција го немаше во соодветните земји оној реален опсег како во Русија. Дури, во случајот со развојот на јазикот на српската писменост, има и еден изразито критичен став спрема таа традиција, пројавен во јазичната реформа на Вук Караџиќ. Во бугарскиот литературен јазик од друга страна учеството на елементите наследени од јазикот на постарата словенска писменост е значително. Но тоа се должи не само на непосредното влијание на таа писменост, ами не помалку на влијанието на рускиот јазик, преку кој споменатите елементи се пренесувале во бугарскиот литературен јазик по еден посреден пат.

Во западната сфера во Средниот век латинскиот ја вршеше онаа функција што кај другите Словени ја имаше црковнословенскиот јазик. Народните јазици почнаа постепено да се афирмираат во писменоста, главно откај 14 век, преземајќи ја во прво време само функцијата на нискиот стил спрема латинскиот којшто го задржуваше своето место на јазик на високата култура. Нов тласок за развојот на писмени јазици на народна основа даде Реформацијата со сите познати последици и коренити по-

местувања што ги предизвика. Два словенски литературни јазици се афирмираа најрано и најполно во западната сфера – полскиот и чешкиот. И меѓу јужните Словени во таа сфера имаме значителни постигања во тој поглед во периодот пред 19 век, од кои е највидна писмената активност во Далмација и Дубровник, но сепак тие не успеваат да ги надминат регионалните рамки во онаква мера, во каква тоа стана во Полска и Чешка.

Полскиот литературен јазик, чии почетоци одат најрано до 13–14 век, единствен меѓу современите словенски литературни јазици има непрекинат континуитет оттогаш па до денеска. Бидејќи тој е изграден поодамна, не е така просирна во него неговата првобитна дијалектна основа, како во помладите словенски литературни јазици. Сè уште се водат спорови дали таа основа ја дале малополските или великополските дијалекти. Чешкиот литературен јазик, афирмиран меѓу 14 и 17 век, особено со дејноста на хуситското движење, имаше еден период на големо отстапување по поразот на хуситите на Бела Гора во 1620 г. Кога во крајот на 18 и во почетокот на 19 век почна национално раздвигување во Чешка, задачата на јазичниот план не се состоеше во тоа да се создава нов литературен јазик на дијалектна основа што треба допрва да се афирмира, ами таа се состоеше во тоа да се соживи и доразвие оној облик на писмениот јазик што беше веќе изграден во минатото.

По таков начин, следува да констатираме дека три современи словенски литературни јазици се изградени пред 19 век – рускиот, полскиот и чешкиот (за последниов треба да се има предвид сепак тоа што го истакнавме и што претставуваше еден нов напор да се воспостави континуитетот на порано создадениот писмен јазик). Сите други современи словенски литературни јазици се формирани во текот на последниве два века. При нивното формирање, сосем природно, идело до израз помало или поголемо влијание од страна на веќе оформените словенски литературни јазици. Што е уште поважно, кај повеќето од нив, како што ќе видиме, постоењето на веќе оформени словенски литературни јазици го поставувало во посебен аспект самото нивно изделување во посебни литературни јазици. Сите тие појави пак зависеле од оние

историски процеси што воделе кон создавањето на современите словенски нации, зашто литературниот јазик во современиот свет е едно од битните средства на конституирање на националната заедница.

5. Освен рускиот, полскиот и чешкиот литературен јазик, сите други современи словенски литературни јазици требаше, откај почетокот на минатиот век па наваму, да се изградуваат на една нова дијалектна база. Така за српскохрватскиот таа база ја даде херцеговското наречје, за бугарскиот источното наречје, за словачкиот среднословачкото наречје, за македонскиот централните говори итн. Во ниеден од овие случаи не се работи за внесување на некој чист дијалектен тип во основата на литературниот јазик, ами во помала или поголема мера се избираат во него и особености од една поширока говорна ареа. Комбинирањето на особености од повеќе дијалекти е на пример карактеристично за словенечкиот литературен јазик и произлегува од големата дијалектна издиференцираност на словенечката јазична територија, при што не можел еден дијалект да се наложи порешително. Како и да било, овие јазици се обележени со поголема близост до современите народни говори, отколку што е случај со јазиците што продолжуваат во некој вид подолга писмена традиција. Историјата на создавањето на тие јазици, меѓу нив и на македонскиот, нè учи дека изборот на нивната дијалектна основа не може да биде арбитражен, ами дека тој е обусловен од ред фактори од објективен карактер во процесот на националното обособување на дадениот народ. Доминантна улога игра тука дејството на економски и културни центри што придобиваат посебно значење во тој процес и придонесуваат особено од своја страна да се разбиваат регионалните рамки со постепено изградување на едно чувство за наддијалектна јазична врска на националната заедница. Се разбира, дека не е безразлично дали еден дијалектен тип содржи во себе доволно црти карактеристични за дадениот јазик. Така обидот на Антон Бернолак, направен при крајот на 18 век, да го постави словачкиот литературен јазик на западнословачка основа, не успеа меѓу другото и поради тоа што таа основа беше премногу блиска до чешкиот јазик. Впрочем, кога е еден наш литературниот јазик веќе создаден, тој се јавува како специфична структура што не може да се сведе на ниеден

народен говор и што во многу нешто следи свој сопствен пат на натамошен развиток.

6. Покрај изборот на дијалектната основа, контактот со јазик или со јазици на повисока култура претставува необично значаен фактор во развојот на новите литературни јазици. Дејството на тој фактор се чувствува, сосем природно, и во процесот на оформувањето на словенските литературни јазици. Јазикот на повисоката култура помага да се развијат побрзо во новиот литературен јазик сите оние средства на исказ што му се потребни да може полноцено да ја врши својата функција во современото општество.

Разгледувањето на ова прашање во подробности, со осврт на секој словенски јазик, би нè одвело далеку, зашто влијанијата се многоструки. Доста е да укажеме сега општо на него и да истакнеме некои негови страни од пошироко значење. Во западната сфера латинскиот и потоа германскиот биле оние јазици од кои предимно произлегувало влијанието. Контактот со германскиот бил природно обусловен од тоа што повеќе словенски народи живееле во границите на Австроунгарија. Во источната сфера црковнословенскиот и потоа рускиот јазик вршеле значајно влијание во оформувањето на современите словенски литературни јазици. Се разбира, степенот на тоа воздејство бил различен во секој случај по опсег и сила. Ако ги оставиме настрана источнословенските јазици, во јужнословенската група тоа влијание било посилно во бугарскиот отколку во српскохрватскиот јазик.

Тоа можело да биде непосредно или опосредувано. Така црковнословенскиот јазик влијаел непосредно врз обликот на нашиот писмен јазик во почетокот на минатиот век. Руското влијание пак проникнувало кај нас главно при посредство на бугарскиот и, во помала мера, на српскиот. Покрај оваа радијација што опфаќа една поширока културна сфера, имаме и влијанија од поограничен досег, но кои се исто така нормална појава. На пример, контактот со српскохрватскиот и бугарскиот се чувствува во оформувањето на нашиот литературен јазик со тоа што се усвојуваат во него извесни елементи од тие јазици. Контактот меѓу рускиот од една страна и украинскиот и белорускиот е изразен во уште поголема мера.

Контактот со јазик со престиж е таков суштествен фактор во процесот на оформувањето на нови литературни јазици што неговото дејство си наоѓа понекогаш пат дури и таму, каде што на прв поглед не би подозирале да го сретнеме. Така во некои словенски јазици во западната сфера се забележува голема наклоност за изведување на нови, домашни зборови во ред случаи кога во другите јазици се употребуваат интернационализми. Ако во чешкиот и словачкиот го наоѓаме зборот *dějiny* одн. *deřiny*, во словенечкиот *zgodovina*, во хрватскиот *rovijest*, нема да најдеме доволно објаснение за прашањето зошто овие јазици ја ограничуваат употребата на интернационалниот збор *историја*, дури не земеме предвид дека и во германскиот јазик е обичен во овој случај домашен збор (*Geschichte*) место интернационалниот. Имаме во ова само еден пример на структурирање на лексиката на литературниот јазик спрема обрасците што ги налага јазикот со престиж. Многу од оние особености што ја делат хрватската од српската варијанта на српскохрватскиот литературен јазик се должат заправо на различните стимуланси што иделе во едната и другата средина во меѓујазичниот контакт. Ако не се сфати тоа, се добива крива претстава за причините на диференцирањето во ред конкретни случаи. Од друга страна, доволно е ова што го споменуваме во врска со српскохрватскиот да се илустрира дека споменатите стимуланси се комбинираат на еден јазичен терен и дека онаа поделба што ја извршивме не треба да се сфаќа шематично.

Укажавме на важноста на контактот со јазик на висока култура и на оние позитивни стимуланси што произлегуваат од тој контакт за развојот на еден нов литературен јазик. Меѓутоа, прашањето има и своја друга страна. Позицијата на јазикот со престиж може да биде толку силна, што тоа во определена историска ситуација може да се јавува веќе и како пречка за полната афирмација на новиот литературен јазик. Така, на пример, во Хрватска и Словенија уште во текот на минатиот век влијанието на германскиот јазик во кругот на интелегенцијата било толку силно, што писмениот јазик на народна основа не без мака си пробивал пат во самата своја средина. „Скоро во секоја куќа на нашите хрватски градови – пишува Мирко Боговиќ во 1852 г. – нема да чуete друг збор освен гер-

мански. Господата и госпоѓите, кога ќе се најдат на јавни места, не зборуваат поинаку освен германски. Работите на мнозина им се чинат многу полесни, кога се вршат на германски јазик, истите забави се поугодни – кога само ги одушевува јазикот и духот германски. Најблагородните човечки чувства се изразуваат на германски јазик. Нашите чудесно убави девојки и госпоѓи, кога се молат богу в црква, го прават тоа на германски јазик и од германски молитвени книги“. Ситуацијата во Словенија ја прикажува Е. Кардељ по овој начин: „Словенечкиот беше „народен јазик“, а германскиот и италијанскиот – јазик на интелегенцијата. Тој словенечки јазик се одомаќи како говорен јазик на средните слоеви дури во времето на читалиштата, во шеесеттите и седумдесеттите години на 19 век“ (Развој словеначког националног питања, Београд, 1958, стр. 212). Се разбира, дека и во двата случаја културната доминација се комбинираше и се поткрепуваше со практички политички зафати на Виена и Пешта што го тормозеа самостојниот национален развој во споменатите јужнословенски земји. Како што кажавме и порано, изразито е силно и влијанието на рускиот јазик врз украинскиот и белорускиот. Рускиот се вклучува во извесна мера во функцијата на разговорен градски јазик. Лингвистичката ситуација се структурира така, што меѓу селското просторечие и литературниот јазик се јавува еден друг филтер во разговорниот јазик на градот. И во развојот на нашиот литературен јазик, како и во развојот на другите словенски литературни јазици, контактот со јазиците со престиж играл и игра сè уште определена улога. Сепак треба да забележиме дека се јавува една разлика во тоа што престижот на тие јазици – грчкиот, бугарскиот и српскохрватскиот – не бил кај нас никогаш толку голем, колку во случаите со кои се запознавме, поради простата причина што самите тие јазици требало да се афирмираат низ една нова културна дејност во последниве сто и педесет години.

7. Во последниве два века, во процесот на оформувањето на современите словенски литературни јазици, имаме појави и на конвергенција и на дивергенција, дури не се постигна сегашната состојба. Нема потреба да подвлекуваме дека тие појави се израз на различните услови

при кои се одвивал во различни моменти националниот развиток на словенските народи.

Во самата излезна историска ситуација една суштествена разлика се јавува во тоа што за еден долг период речиси само Русија беше независна словенска држава, додека јужните Словени (Србија и Бугарија) успеаја да стекнат своја државност во текот на 19 век, а другите, како и западните Словени, сè до крајот на Првата светска војна влегуваа во држави, во кои другојазични народи играа доминантна улога.

Таа историска реалност се одразуваше непосредно и врз развојот на словенските литературни јазици, посебно во однос на дивергентните и конвергентните тенденции што се пројавуваа во него.

Во царистичка Русија, стремежот да се оформат украинскиот и белорускиот литературен јазик не среќаваше само поткрепа од страна на прогресивните сили на руското општество, ами и еден недвосмислен отпор и притисок од страна на самодржавјето. Така во периодот од 1867 до 1905 г. беше строго забрането објавувањето на научни и публицистички работи на украински јазик. Можеше да излегува белетристика и тоа главно со руска ортографија. Царската власт го пречеше печатењето на книги и на белоруски, којшто почна да се изградува во минатиот век како современ литературен јазик, па дури ја забрани и употребата на називот Белорусија (1840 г.). Дури Октомвриската револуција им го извојува правото на самостојни литературни јазици на украинскиот и белорускиот и создаде услови да се установат нивните граматички и правописни норми. Самодржавјето ја бранеше позицијата на единствен руски народ којшто треба да има и единствен литературен јазик, а на украинскиот и на белорускиот им признаваше само статус на наречје. Една ваква шема е типична и таа се среќава секогаш во слична историска ситуација, па ни е добро позната и од нашата сопствена историја. Таа се состои во тоа што една организирана државна сила, со унитаристички стремежи, ја спречува националната афирмација на народите што се наоѓаат во процесот на своето национално конституирање. Таа сила сака да ги прикаже како деструктивни напорите за таква афирмација, како нерасудно рушење на

народното единство, а од друга страна себе да си ја припише заслугата на чувар на тоа единство и градител на една сложна заедница.

Меѓу поголемиот дел на западните и јужните Словени, како што веќе споменавме, немаше во минатиот век уште една таква организирана државна сила што би можела спрема своите цели да интервенира во развитокот на литературните јазици во замен однос меѓу еден и друг словенски народ. Заправо такви интервенции можеа да произлегуваат само од страна на туѓинската управа, сообразно со потребите на нејзината дневна политика. Бидејќи повеќе народи во овие делови на словенскиот свет се наоѓаа во почетокот на своето конституирање на современи нации – уште не беше јасно обележен нити патот на нивниот национален развиток нити беше еднозначно одреден изборот на нивниот литературен јазик. И во еден и во друг поглед се откриваа повеќе можности, па и во самите тие народи се јавуваа струи што се стремееа кон едно или друго решение.

Така, меѓу јужните Словени, една изразито конвергентна струја беше претставена во првата половина на минатиот век во Илирското движење. Илирите сметаа дека има еден јужнословенски народ и дека за него треба да се создаде единствен литературен јазик. Крупен резултат на тоа настојување беше формирањето на единствен литературен јазик за Србите и Хрватите, иако во две варијанти. Илиризмот меѓу Словенците мина како ефемерна појава, иако имаше таков претставник каков што беше Станко Враз, додека меѓу Бугарите и Македонците тој можеше да најде само посреден одглас. Во средината на минатиот век, како што е познато, се изрази и кај нас една тенденција за создавање на заеднички бугарско-македонски литературен јазик, застапувана од повеќе наши видни културни работници. Како што гледаме, таа се вклучуваше во поширокиот контекст на национално-културниот развиток во јужнословенската област и ги носеше неговите обележја.

Меѓу западните Словени, во денешна Чехословачка, покрај чешкиот почна во првата половина на минатиот век да се афирмира постепено и словачкиот литературен јазик. Но уште доста време меѓу самите Словаци ќе има

извесно колебање во поглед на литературниот јазик. Така Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, највидните културни и книжевни работници излезени во тоа време од словачката средина, го застапуваа гледиштето дека треба да се создаде единствен литературен јазик за Чесите и Словаците. Меѓутоа, натамошниот развој го демантира тоа становиште и доведе до афирмацијата на самостоен словачки литературен јазик.

Досега говоревме за дивергентни тенденции во развојот на словенските литературни јазици, имајќи го предвид односот меѓу одделни словенски народи. Но и во рамките на еден исти народ може да се забележи во минатото дејството на тие тенденции. Изразит пример за тоа дава словенечката јазична ситуација во првите децении на минатиот век. По едно време постојат три варијанти на писмениот јазик. Пред сè ја имаме основната варијанта, која го продолжува јазикот на писателите од времето на Реформацијата и ја проширува неговата основа со вклучување на елементи не само од долењскиот ами и од горењскиот дијалект. Од друга страна, Франчишек Метелко со својата позната граматика (*Lehrgebäude der slowenischen Sprache*, 1825) прави обид да ја стесни народната основа на литературниот јазик само на еден ограничен опсег на долењштината. Уште е поизразито во дивергентна смисла становиштето на Петер Дајнко, којшто исто издаде граматика (*Lehrbuch der windischen Sprache*, 1824), заснована на штаерското наречје и сметаше дека Словенците треба да пишуваат на три литературни јазици: крањскиот, корушкиот и источноштаерскиот. Тоа негово становиште нашло извесен одглас меѓу неговите земјаци (во 1834 г. имало веќе околу 50.000 егземплари на книги пишувани на варијантата што ја предлагал Дајнко). Кон сите овие тенденции, се придружуваше и настојувањето на некои луѓе, какви што беа Станко Враз, Урбан Јарник и Матија Мајар, да се прими програмата на Илирското движење. По сите овие колебања современиот литературен словенечки јазик се наложи со своите битни карактеристики во педесеттите години на минатиот век. Регионалната раздробеност, уште недоволната поврзаност на народната заедница беше во овој случај причина за ваквите разногласија во однос на изборот на литературниот јазик. Друга причина за појавата на варијанти на

литературниот јазик, на разнодијалектна основа, може да биде тоа што еден народ е поделен меѓу две или повеќе држави. Тогаш во деловите што не можат слободно да комуницираат, околу извесни културни центри, можат да се јават и доста значителни разлики во обликот на литературниот јазик што се оформува. Таков беше случајот со украинскиот литературен јазик. Тој се развиваше во една варијанта во царска Русија, со Киев како културен центар, а во друга во Галиција (Австроунгарија) со Лавов како културен центар. Во Галиција дури една група од интелегенцијата, т.н. Рутенци, го застапуваше гледиштето дека галициските Украинци се посебен народ и дека и нивниот јазик е посебен наспрема јазикот на источна Украина. И извесна политичка акција може да си постави за цел да предизвика дивергентни стремежи во развојот на еден литературен јазик. Таков обид беше, на пример, направен во годините на информбировската кампања меѓу македонската емиграција во источните земји. Тој се состоеше во тоа, на таа емиграција да ѝ се понуди, место нашиот литературен јазик, една варијанта заснована божем врз говорите во Егејска Македонија, а всушност моделирана спрема бугарскиот литературен јазик. Меѓутоа, тој обид не најде никаква поддршка меѓу нашите луѓе во емиграцијата кои недвосмислено се определија за единствениот македонски литературен јазик.

Во првите децении на нашиот век, со распаѓањето на турската и австроунгарската империја, и воопшто во резултат на Првата светска војна, се создадоа нови државни формации меѓу западните и јужните Словени, а како повеќенационални – Југославија и Чехословачка. Доминантната улога на некои нации во нив во периодот на буржоаската власт не во еден поглед се изразуваше и во определена акција на државниот фактор во духот на унитаризмот. Така се создаваше, со сите евентуални разлики спрема општата ситуација и со сите разлики во степенот на дејството, една положба аналогна на онаа што ја опишавме веќе кога зборувавме за јазичното прашање во Русија. Таа положба е коренито различна од положбата во 19 век, кога меѓу потиснатите словенски народи на западно и јужнословенскиот терен спонтано се јавуваа и тенденции за јазично обединување.

Тогаш уште не беа оформени повеќето словенски литературни јазици и уште се бараа патишта на нивниот развoтoк, сообразно со карактеристичните фази на националното обособување на словенските народи. Во 20 век процесот на оформувањето на одделните словенски литературни јазици беше завршен. Тогаш, во минатиот век, луѓето се определуваа и со романтичарски жар спрема една иднина што ветуваше во нивните очи подлабока братска солидарност на словенскиот свет отколку што можеше да се создаде во реалноста. Имаше меѓу тие луѓе и такви, како нашиот Григор Прличев, кои правеа обиди да се оформи еден општословенски литературен јазик. Сега, во новата ситуација, великодржавно ориентираните сили се обидуваа, потпирајќи се на државниот апарат, да ги наложат своите унитаристички концепции. Очевидно е дека разликата меѓу тие два момента во историјата на словенските народи е многу голема и дека според тоа сосем поинаква суштина носат пораките на едното и другото време дури и кога се надворешно еднакво формулирани. Тоа што го застапувал Јан Колар не може да биде аргумент против самостојноста на словачкиот јазик, исто како што тоа што го застапувал Станко Враз не може да се користи против словенечкиот, ни тоа што го застапувал Рајко Жинзифов против македонскиот јазик. Меѓутоа, великодржавната шема го прави имено тоа, со сета антиисторичност што ѝ е својствена.

Во ова што го изнесуваме наоѓаме не една аналогија за тоа што се случуваше во нашиот национален развoтoк и во процесот на оформувањето на нашиот литературен јазик. Сепак, бидејќи македонскиот литературен јазик се оформи најдоцна од сите словенски литературни јазици, се јавуваат и некои специфичности на кои треба да укажеме. Поради тоа што во нова Југославија се реши коренитo националното прашање, македонскиот литературен јазик ги реализира и побрзо и пошироко своите функции отколку што било тоа случај со некои јазици во други повеќенационални држави. За првпат, меѓутоа, се случува во развојот на современите словенски литературни јазици еден јазик, на кој му е со уставот на една држава гарантирано целосно правото на слободна употреба, да биде оспоруван од политиката и од неа диригираната наука на некои соседни држави. Тоа, се разбира, не може да

не засега во државниот интегритет и да не се чувствува како суштествена пречка во развојот на меѓудржавните односи на Балканот.

8. Развојот на современите словенски нации и на нивните литературни јазици го постави прашањето за изборот на националното име, односно и на името на јазикот на нацијата. Со оглед на различните регионални традиции, и со оглед на тоа дека во Средниот век само мал број народосни имиња меѓу Словените стекнаа поширока афирмација, споменатиот избор се претставува како значајна компонента во процесот на диференцирањето на словенските нации.

Ќе се задржиме овде на некои случаи особено карактеристични во овој поглед. Во источнословенската група, скоро до 19 век во народот називот *Русин* се употребувал меѓу Украинците и Белорусите, а *рускиј* меѓу Великорусите. За јазиците на сите три народи општо име било *руски јазик*. Потребата да се издиференцираат називите се налагала сè поизразито во минатиот век во врска со развојот на современите источнословенски нации.

Соодветно со изборот на националните имиња, наспрема називот *руски јазик* (еквивалентен сега со називот *великоруски* во постарата славистичка литература), се изделуваат и називите *украински* и *белоруски јазик*.

Интересна ситуација сме имале во овој поглед во Хрватска и Словенија. Хрватските писатели пред 19 век го викале својот јазик почесто *словински* (словенски, славоински, славински) или *илирски* отколку *хрвајтски*. Освен овие се јавувале и регионалните називи: *босански*, *дубровачки* (па значење на регионално име добил и називот *славоински*). Изнесувајќи го ова за периодот пред 19 век, Иван Броз констатира за почетокот на тој век: „јазикот хрватски се викаше кај писателите најмногу хрватски, словински, илирски и српски. Тие различни имиња за еден исти јазик – вели тој – беа најглавниот повод за заблудите и збрките, на кои ни до денеска не им е сосем загубена трагата (Цртице из хрватске књижевности, Загреб 1886, стр. 162). Во првата половина на минатиот век, во врска со Илирското движење, нов импулс добива употребата на името *илирски јазик*. Требало да помине извесно време дури, при постојната регионална поделеност, името *хр-*

вайски не стекнало општа употреба. Во меѓувремето, илирски бил оној назив што, како регионално немаркиран, служел згодно за обележување на писмениот јазик што се наоѓал во процесот на оформување и кој, како што знаеме, се замислувал и како општ јужнословенски литературен јазик.

Пред 19 век и кај Словенците не било уште обопштено едно име за јазикот и народноста. Од регионалните називи најпознато било името *крањски*. Уште во втората половина на 18 век се правеше дури често во однос на јазикот разлика меѓу *крањскиоѝ* (во Крањска) и *виндскиоѝ* (во Корушка и Штаерска). Во 1779 г. Блаж Кумердеј им се обраќаше на словенечките филолози по следниот начин: „...дојде пријатниот миг кога веќе немаме никаква причина да се срамиме ако зборуваме крањски. Се прават секакви напори, тој скриен јазик да излезе од мракот на светлина“. „Кумердеј – вели Е. Кардељ – барем во почетокот се ограничуваше прилично на Крањците и крањскиот јазик“. Јернеј Копитар беше поширок дух што дојде до разбирање дека словенечкиот литературен јазик мора да биде единствен. Во тој поглед само Корушецот Гутсман дојде до исто така јасно разбирање. Затоа Копитаровата граматика од 1809 година, која се издига над покраинските предрасуди, е епохално дело за процесот на националното буење“ (цит. дело, стр. 224). Освалд Гутсман, во својот речник од 1789 г., вели дека *крањскиоѝ* и *виндскиоѝ* „се ластари на општиот словенски јазик“. Валентин Водник го употребуваше називот *крањски* за локалниот јазик, а *словенски* за јазикот на сите Словени. Граматиката на Јернеј Копитар, пишувана на германски јазик, излезе под следниот наслов: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Дури при крајот на 18 и во почетокот на 19 век се обопштува сè повеќе називот *словенски* што пред тоа, видовме, бил пообичен во хрватската писменост. Пак предноста на едно име, регионално немаркирано, се искористила за обележување на националната и јазичната општност што се изградувала.

Во историските ситуации што сега ги разгледавме ни се откриваат два типични случаја во врска со изборот на имињата. Во источнословенската група се јавила потребата, еден општ назив да се замени од три називи

кои поблиску ја изразуваале дадената историска реалност. Кај Хрватите и Словенците, обратно, имало потреба да се афирмира едно име над порано употребуваните регионални имиња.

Во случајот со нашето национално име и името на нашиот јазик се искористил еден покраински назив со долга традиција, и опфатот на кој во минатото се менувал. Во рамките на турската империја несловенските соседи го означувале обично словенското население со името Бугари (сепак Албанците го употребуваат името Shqê = Словени) и неговиот јазик како бугарски. Тоа означување не водело сметка за разликите меѓу самото словенско население. Така, Евлија Челебија споменува во 17 век за „Бугари“ дури во Белград и Сараево. Тоа име имало, покрај некои други пошироки или регионални називи, извесна употреба и кај нас. Друго е прашањето колкава и со каква содржина. Во врска со ова треба да се има предвид дека и во самата Бугарија во некои краишта било потиснато во турскиот период името Бугарин. Називот „простејши јазик болгарски (Долнија Мисија)“ се среќава во некои наши дамаскини, како и кај Крчовски и Пејчиновиќ. Оние наши културни и книжевни работници од минатиот век што биле за заеднички литературен јазик за Македонците и Бугарите внесувале во тој назив и нова содржина што произлегувала од извесна инклинација во национална смисла. Меѓутоа, едновременно почнува да се афирмира и името *Македонец*, *македонски*, кое послужува за обележување на нашата национална и јазична посебност.

Од ова што го изнесовме гледаме пак и во однос на изборот на имињата дека тоа што станувало кај нас не е осамен случај, ами поскоро нормална појава во развојот на современите словенски нации и нивните литературни јазици. Од друга страна, најповршен ќе биде впечатокот дека во 19 век се дробело нешто што пред тоа било единствено и дека имено тоа дробење се изразува во диференцирањето на имињата. Всушност, поврзаноста е сега далеку поголема, при сета национална издиференцираност, отколку што била кога и да е во минатото, при некакво мнимо народно единство. Оформувањето на современите нации и значи преодолување на регионалната затво-

реност, и тоа има стигнато најдалеку до каде што можело да стигне и не потаму, не затоа што се одело намерно кон дробење, ами затоа што имено разделеноста во минатото не дозволила да се создадат реални услови за уште поголема интеграција.

9. Веќе имавме можност да видиме дека новите словенски литературни јазици морале да совладуваат големи пречки и отпори во својот развиток. Тие не биле пречекувани со приветствија, ами до својата афирмација доаѓале постепено, често по долготрајни борби на политичкиот и културниот план. Сето тоа ни е добро познато и од историјата на нашиот литературен јазик во последниве сто и педесет години. За да не се задржуваме премногу ако даваме податоци за тешкотиите што ги минале одделните словенски литературни јазици по патот на својата афирмација, а од друга страна за да добиеме можност да повлечеме барем една паралела со нашиот развиток – ќе укажеме на главните фази од создавањето на литературниот јазик на еден друг мал словенски народ – словачкиот.

По краткиот период на Велика Моравија (во втората половина на 9 век), кога на теренот на денешна Словачка дејствувале Кирил и Методиј и нивните ученици, во целиот Среден век Словаците останале без своја државност и без свој писмен јазик. Тие биле потчинет народ во унгарската држава, лишен од можноста да зацрта своја писмена традиција. Во Словачка се употребувале латинскиот и унгарскиот јазик, а од 15 па сè до почетокот на 19 век чешкиот им служи на Словаците како писмен јазик.

Во втората половина на 18 и особено во првата половина на 19 век се појавува веќе сè поодредено стремезот да се создаде словачки литературен јазик, а да се измести чешкиот и покрај тоа што е многу сроден со словачкиот и што имаше веќе долга употреба меѓу Словаците. Посебните историски услови водеа кон формирањето на две нации: чешката и словачката, па таа реалност наоѓаше постепено но неминовно израз и на јазичниот план.

Обидот на Антон Бернолак, направен при крајот на 18 век, да го нормира словачкиот литературен јазик, заснован врз западнословачкото наречје, беше предвремен и не остави некакви подлабоки траги. Меѓутоа, гене-

рацијата на Људовит Штур, која се афирмира на општественото поле во триесеттите и четириесеттите години на минатиот век, успеа да ги постави здраво основите на новиот литературен јазик врз среднословачкото наречје.

Во редовите на самата словачка интелигенција во овој период немаше единствено гледиште во однос на литературниот јазик. Дури највидните културни работници од словачката средина, Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, како што споменавме порано, беа за заеднички јазик со Чесите, практички за чешкиот јазик во кој би се вклучиле и некои словачки елементи. Самиот Штур и неговата група во првите години на својата дејност пишуваа на чешки јазик, додека особено од 1844 година не ја засноваа широко својата акција за оформување на словачкиот литературен јазик. Во нормирањето на тој јазик важна улога изигра граматиката на Мартин Хатала (1850). Но куриозно е што дури и авторот на таа книга лично не беше уверен во потребата од јазично делење од Чесите. И, како што се изразува самиот, „помалку разлозите, а повеќе необичните политички настани“ го натерале да се приклони кон словачкиот јазик. Историскиот процес бараше поинакво решение, и се служеше и со споменатата граматика, но сè уште не беше јасна неговата вистинска тенденција, па луѓето можеа да запаѓаат во противречност спрема самите себе. Поразот на револуцијата од 1848 г. доведе до отстапување на движењето за самостоен словачки литературен јазик. Со поддршка и на Јан Колар, којшто стана во 1849 г. професор за словенските старини на Виенскиот универзитет, во словачките школи и со државен акт се воведо на настава на чешки јазик. Се чинеше дури дека делото на Људовит Штур ќе остане без трага и дека чешкиот пак ќе се затврди како писмен јазик на Словаците.

Па сепак се работеше за привремен неуспех на Штуровската акција. Натамошниот развиток на словачкиот народ во 19 век сè поодредено ја налагаше ориентацијата кон посебен словачки литературен јазик и таа дефинитивно победи. Меѓутоа, требаше да мине доста време па, и покрај таквиот резултат на историскиот процес, на словачкиот да му се признае и во славистиката и пошироко правото на самостоен јазик. Уште во 1886 година, скоро половина век по Штуровската акција, по-

знатиот хрватски славист Иван Броз го пишуваше ова како констатација за становиштето на славистиката спрема словачкиот јазик: „Сите научници сложено учат дека словачкиот не е посебен јазик, одделен од чешкиот, ами само посебен говор на единствениот чешки јазик“ (цит. дело, стр. 83).

Оваа констатација денеска ни звучи сосема анахронично. Словачкиот јазик се има наполно афирмирано и славистиката го третира веќе како посебен јазик, како и никогаш да не бил оспоруван тој негов статус. Меѓутоа, уште во првата чехословачка република официјалното становиште беше дека постои еден чехословачки јазик во две „звучења“ – чешко и словачко. И тоа е една одмината фаза по патот на утврдувањето на словачкиот како посебен јазик на словачката нација.

Паралелата што можеме да ја повлечеме со нашиот развиток покажува дека не во сè ние сме имале посложена ситуација од Словаците. Кај нас словенската писмена традиција не била никогаш прекината. Ние не сме употребувале во периодот на националното раздвижување еден таков изграден писмен јазик со престиж како што Словаците го употребувале чешкиот. Современите литературни јазици на соседните словенски народи, Србите и Бугарите, се наоѓаат самите во процесот на оформување во минатиот век и следствено допрва требаше да се здобиваат со престиж и во својата средина. Се разбира дека други историски околности пак го забаваа нашиот развиток но во тоа нема потреба повеќе да навлегуваме овде, каде што најглавното ни беше да покажеме дека секогаш му се поставуваат пречки на еден нов литературен јазик, но дека тие и се надвиваат резултатно со ефикасна културно-политичка акција на народот носител на тој јазик.

10. И кога еден нов литературен јазик се признава како факт што се налага од реалноста, останува уште доста да се стори па на народот што е негов носител да му се признае историското право на јазична самостојност. Првата причина за тоа е политичката ангажираност на силите што не се мират лесно со самостојниот развиток на даден народ. Таа политичка ангажираност може да движи тогаш и цел научен апарат во заштита на своите позиции,

но јасно е дека една таква акција најмалку произлегува од научен интерес.

Заправо, признавањето на потполната јазична самостојност е само една компонента од поширокиот проблем на признавањето на историските права на една нова нација. Тој проблем бил значаен и во минатото, а особено е значаен во денешниот свет, кога на цели континенти се протега процесот на афирмација на нови нации. Со него се среќаваме, разбирливо, и во националното диференцирање на словенскиот свет. Проблемот се состои во тоа што има нации на кои историските права не им се оспоруваат и, од друга страна, има нации на кои тие права им се оспоруваат.

Првите или имаат зад себе еден подолг континуитет на ненарушувачки државен живот или ги обновиле традициите на таков живот од Средниот век. Тие носат национални имиња што стекнале во минатото помала или поголема афирмација низ државотворна активност. Би се рекло дека е тоа идеалниот модел на една нација, спрема кој таа и најцелосно се дефинира. Меѓутоа, како што покажува развитокот во современиот свет, сè поголем е и претежен станува бројот на такви нации што не влегуваат во тој модел. Очевидно дека бројот на славните народносни имиња од минатото е далеку помал одошто била фактичката разделеност на светот. Денеска, кога на историската сцена излегуваат како сè поважни чинители и такви народи што до скоро немале ни своја писменост, и за кои историскиот спомен е заклучен само во усното предание, прашањето за историските права мора да се постави во поинаква светлина отколку што се поставувало порано. Тоа прашање не ги засега само некои мали народи, што суштествуваат некаде на маргината на европската историја, ами се јавува на светска скала како прашање за целосна афирмација на младите национални заедници.

Тоа може да се реши само ако им се признаат на сите нации историските права. Не можеме еден народ што покажал доволно сили да се оформи во современа нација да го лишиме од неговата историја, да му ја ограничиме историјата на последниве дваесет, педесет или сто години, веќе спрема нашата никому непотребна великодушност

– само заради тоа што тој не може со исправа што гласи на негово име да го потврди правото на своето минато.

Можеби е, на пример, за некого неприемливо да се зборува за историјата на македонскиот народ, кога се знае дека појавата на самото име Македонец со денешната негова содржина не оди поназад од 19 век. Но ние, кога зборуваме за историјата на македонскиот народ и не мислиме да докажуваме дека тоа име оди како национална ознака којзнае колку во минатото. Она што сакаме да го покажеме, тоа е дека на овој терен од една етничка групација, независно од тоа какви имиња во различни периоди таа употребувала за себе, се водела повеќе векови извесна градителска дејност во најразлични области на животот и дека таа дејност, секако не случајно, довела и до формирањето на една посебна национална заедница. Ние зборуваме во ваква смисла за историјата на македонскиот народ, со полна свест за условноста на називот кога тој ќе се процесира во минатото. Но со таква условност се употребуваат во историската проекција не само имињата на нациите на кои им се оспорува историското право, ами во многу голема мера и имињата афирмирани низ еден подолг историски континуитет. Имено, многу лесно е да се докаже дека тие исто не можат со сета адекватност да ги покриваат сите периоди во историјата на дадените народи нити, често, сета нивна сегашна област. Тие се еден вид скратенки што за историчарот не треба да го губат и оној карактер на условност што во помала или поголема мера го носат. Од друга страна, историската наука не може да им го откажува на едни тоа што на други им го признала како нешто што се подразбира само по себеси. Многу е поучно во овој поглед, во смисла на егземплификација, тоа што го изнесовме порано за изборот на називите за националните јазици.

Она што го гледаме како историски факт пред себеси не можеме да го негираме со разумни аргументи. Затоа силите што му се спротивставуваат на процесот на национална еманципација на еден народ, штом ќе се уверат дека не можат да го спречат тој процес, се повлекуваат на нова линија. Тие му го откажуваат на тој народ минатото, полагаат за себе право на него, и се движат покомотно во таа област, зашто од-

минатата реалност не е така очевидна сама по себе. На дискусиите тука може да им се дава и научен вид. Практичната усмереност пак се води од надежта дека историските права пак ќе дојдат еден ден до израз. Имаме скоро држење на еден земјопоседник што го засегнала аграрната реформа па, иако земјата им е дадена на луѓе што со генерации ја обработувале и којзнае колку пати со рака го преврatile секое грутче од неа, – тој ги чува тапиите со надеж дека во погоден момент ќе може да докаже дека правото врз таа земја е негово, а не нивно.

Шемата што се употребува во вакви случаи, и што се брани со научна аргументација, е следната. Појавата на една нова заедница и на еден нов литературен јазик се признава со тешко срце, како свршен факт, но им се откажува и на народот и на јазикот правото на посебна историја. Изделувањето станало од една народносна целост и толкувач на нејзината историја е нацијата „матица“, а не оној дел што „отстапил“ од целостта. Можеме во повеќе случаи и во развојот на современите словенски нации да ја следиме примената на оваа шема, – го споменавме веќе словачкиот пример, – но таа ни е добро позната и од непосредниот опит, пред сè од становиштето што спрема нашиот национален и јазичен развој се изразува во повеќе пати досега во бугарската општествено-политичка и научна јавност.

Според таа шема, нам може да ни се признае посебен јазичен развој, произлезен од извесна политичка констелација, само во најново време, како што мислат некои не порано од крајот на Втората светска војна. Општноста пак на нивото на народниот јазик за бугарската лингвистика, очевидно, не може ни да се помести, штом во дијалектолошки речници и студии и сега се црпе во полн обем и материјалот од македонските говори. Притоа не се води сметка дека тоа веќе не е обичај во односот меѓу словенските народи, иако секаде може да се постулира со повеќе или помалку право една општност од таков род. Исто така и во однос на историјата на нашиот народен јазик се реагира против можноста таа да се излага посебно. Тоа што по една таква шема би било наше право – тоа е да го изучуваме посебно само нашиот литературен јазик, како да е тој нешто што нема своја народна основа, ами

се јавил независно од неа. Имаме случаи на една надкомпензација пренесена на духовниот план: се располага со материјалот на еден јазик како да не постои еден национално конституиран народ што го говори и како најмалку тој народ да има право да бара поинаква постапка. Ова е случај не само во областа на лингвистиката, ами и во областа на другите историски дисциплини. На Словаците, на пример, веќе никој не им забележува дека во својата литературна историја ги вклучуваат Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, иако тие ја застапувале чехословачката кауза и не биле за создавање на посебен словачки јазик. И како би можело тие луѓе што го задолжиле целиот словенски свет да бидат исклучени од историјата на оној народ во кој се родиле? Нам, меѓутоа, сè уште ни се спорува тоа право во однос на Миладиновци и на другите наши преродбеници и во нивните становишта, кои се прикажуваат едностранчиво, се бараат дури аргументи против нашиот самостоен развој. Во оваа споредба е утешително што сепак некаде се одживуваат заблудите од ваков вид.

Шемата што ја разгледуваме врз овој еден пример не може да ја издржи научната критика. Таа априори стапува против совршено логичната поставка дека еден историски феномен треба да има и своја историја. И еден народ и еден јазик има право на својата историја. Само тој принцип е здрав и само тој дава доволно ширина да се опфати во таа историја не само она што е специфично за дадениот народ, ами и она што му е заедничко со другите народи, дури и до степенот на општност ако ја имало и до колку ја имало. Тој принцип претпазува од шематизирањето на историјата и од проецирањето во историската перспектива заправо на сосем пресни предрасуди, создани во подемот на национално-романтичарската фраза.

Се разбира, ние треба да зборуваме за општност зашто јужнословенските народи биле секогаш тесно поврзани меѓу себе и имале во различни периоди и заеднички државен живот. Но тоа далеку не значи да се согласуваме со вакви егзалтирани исказувања: „Можеме да кажеме дека охридската културна и книжевна традиција пулсира како една од најжизнените артерии во организмот на бугарскиот народ, во неговата историска

судбина...“ „Во земјите, во кои најмногу се развива, таа ја поддржува бугарската свест не само во условите на најтешкото турско ропство, ами во поново време и во условите на туѓите домогнувања за претопување на месното население“. При едно вакво приповдигнато прикажување на работите уште поголем напор треба да се направи за да се објасни фактот како се случило, споменатото „месно население“ сепак да се „претопи“ во посебна нација.

Не е тешко, рековме, да се посочат и други примери од развојот на современите словенски нации за вакви контроверзи. Со текот на времето сите тие се развивале во полза на нациите на кои им се откажувале историските права. Се задржавме на нашиот пример, зашто преку него можеме да дадеме и свој прилог кон прашањето кое не е само наше, ами се поставува во светски размери. Постапувајќи така, имаме можност да искажеме дека една млада нација како тежок притисок го чувствува тоа кога ѝ се откажуваат историските права и дека тоа чувство е исто многу важен фактор во оние тензии што настануваат меѓу народите во светот. Дури и во рамките на прогресивните движења не се сфаќа понекогаш тоа во доволна мера. Бидејќи интересите на народите многоструко се вкрстуваат, целосната афирмација на една млада нација во овој поглед не е лесен процес и се постига постепено, не со ситно пазарење со оние што претендираат да го држат клучот на нејзиното минато, ами со конструктивна културно-творечка дејност во сите области. И нашата национална афирмација го следи тој пат. Таа не претставува загубено меткање на мал народ што задоцнил во својот развој, таа претставува еден дел од светскиот процес за отклонување на тиранството во областа на историските права на народите. Никој не избира во кој народ ќе се роди. Секој е вклучен во еден историски контекст. Прогресивните сили, оние што сакаат да внесат свест во историскиот процес, од таа неминовност бараат да афирмираат извесни принципи што ги надминуваат теснонационалните рамки и што придонесуваат за послободниот растеж на човекот. Секој народ има право да бара да не се зема против него бусија во неговото минато, па макар во тоа минато да има не повеќе заслуги и слава отколку што им се паѓа на простите луѓе што ја орале и сееле почвата насекаде во светот.

VI
ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА
НАРОДНА ПОЕЗИЈА

ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

УВОД

Јазикот на народната поезија претставува обработено средство на уметничкиот исказ во неговата вековна усна традиција. Наспрема говорниот јазик на народот, јазикот на секидневната комуникација, тој се јавува во посебна функција што се определува од уметничкото создавање и доживување, како и од потребата да се паметат поетските творби во усното предание. Бидејќи тие творби се создавале за музичка интерпретација, та песните во народот обично се пеат, самото тоа доволно ја покажува посебната ситуација во која се реализира традиционалниот поетски јазик наспрема секидневниот говор. Меѓутоа, не само по таа страна, и не само по специфичното користење на прозодиските можности, по она што можеме да го наречеме поетска синтагматика на гласовите и формите, ами и по изборот на извесни посебни елементи на сите рамништа на јазикот – овој јазичен облик може повеќе или помалку да се разликува од говорниот јазик. Тој е поставен секогаш меѓу потребата да ги создава и чува тие специфични елементи и да се сооднесува на определен начин со секидневниот говор којшто незабележано но постојано се менува. На тој фон се открива и дејството на динамичкиот фактор во јазикот на усната поетска традиција.

Споменатата граница меѓу поетскиот и говорниот јазик може да биде повеќе или помалку маркантна. Таа оди од некои лежерни разлики па до употребата на посебен јазик во усното поетско творештво на некои народи. Кога се работи воопшто за јазикот на еден поетски текст, ние можеме да замислиме таква ситуација што тој да се раз-

ликува од јазикот на комуникацијата само по специјалното подредување на елементите, а не и по наборот на некои други посебни јазични својства. За тоа можеме да најдеме и потврда, и тоа не само во обрасци од уметничката ами и од народната поезија. Ке ја земеме за илустрација оваа кратка македонска народна песна:

„Невесто калеш убава,
што кротко одиш на вода,
дали ти тежат стомните
или ти тежи ѓерданот?“
„Ниту ми тежат стомните,
Ниту ми тежи ѓерданот,
туку ми тежи меракот:
меракот ми е Битола
во тие пусти зандани, –
со ситен синцир на раце,
со тешки пранги на нозе“.

Во овој текст немаме јазични разлики наспрема говорниот јазик на народот. Доволна е, имено, разликата што е истиот јазичен материјал вклучен во структурата на стихот со сите последици што произлегуваат од тоа за поетскиот исказ. Сепак во народната поезија ова не можеме да го означиме како колку-годе типична ситуација, ами напротив – за таква треба да ја сметаме пројавата и на посебни јазични елементи во текот на песната.

Така, на пример, јазикот на албанската народна поезија, особено на епскиот жанр, носи во голема мера карактер на уснопоетски којне. „Историски песни во традиционален манир – истакнува А. В. Десницкаја – се составуваат и сега, обично во врска со едни или други политички настани. И насекаде ние среќаваме еден ист нормиран устен литературен јазик, во основата на кој лежи дијалектната реч од дукаѓински тип, многу блиска до старогегиската состојба“.¹

Уште поизразито диференцирање на поетскиот јазик имаме во случајот кога сосем друг јазик, различен од народниот, се употребува во усната поезија. Така, грузин-

¹ А. В. Десницкаја, Албанский язык и его диалекты, Ленинград 1968, 90.

ските народни певци („ашуги“), во својата интерпретација на тјуркскиот еп за Кор-оглу „обично стихотворниот дел на епот... го пеат на тјуркски јазик, а прозаичното раскажување за настаните што им се случиле на јунаците го прават на грузински јазик“. Слично и кај Курдите, сижето на приказните за Кор-оглу „се излага прозно на курдски јазик, а одделни песни, што ги предаваат лирските чувства и мисли, личните преживувања, радоста и тагата на јунакот, неговиот занес и гнев, се пеат на азарбејџански јазик“.² Во сванскиот јазик на Кавказ, којшто нема писменост, постојат четири дијалекта, „а песните се пеат во форма што им е сега туѓа на сите дијалекти“.³ Разликите меѓу поетскиот и секидневниот јазик се многу јасно изразени веќе во колективи што уште живеат во условите на архаичниот родово-племенски строј. Малото дравидско племе Тода (Јужна Индија) има особен поетски јазик со големо количество формули, којшто се разликува од секидневниот „по ред особености на синтаксата, морфологијата и лексиката, при што споредувањето со сродните јазици дава во некои случаи основа да се зборува за нивната архаичност“.⁴ Тој јазик го владеат сите припадници на племето.

Што се однесува до македонската народна поезија, како што ќе покаже понатаму нашето излагање, во нејзиниот јазик се содржат повеќе елементи што го диференцираат од говорниот јазик. Покрај некои својства типични за поетскиот исказ, претежниот дел на споменатите елементи го сочинуваат архаични форми и конструкции. Бидејќи во развојот на нашиот народен јазик се извршило во минатото (приближно докај XV век) коренито преобразување на неговата граматичка структура со преодот од синтетичкиот кон аналитички строј, тоа отворило големи можности во изборот и репродуцирањето на архаичните елементи во традиционалниот поетски јазик и придонесло за продлабочување на разликите меѓу поетскиот и говорниот јазик во нашата народна средина.

² П. Г. Богатырев, О языке славянских народных песен во его отношении и диалектной речи. Вопросы языкознания 1962 № 3, 75.

³ А. С. Чикобава, Введение в языкознание I, Москва 1953, 121.

⁴ А. В. Десницкая, Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка, Ленинград 1970, 11–12.

Но иако се тие разлики значителни, восприемајќи ја спонтано народната песна ние како и да не ги забележуваме во вистинска мера. Во нашата средина усното народно творештво има останато како жива па и доминантна дејност во областа на уметничкиот збор сè до најново време. На негова основа, и со вклучување во себе на повеќе негови јазични карактеристики, почна да се создава современата македонска пишувана поезија. Во една таква средина карактеристиките на оралниот поетски јазик се присутни во свеста на секој говорител, којшто живее не само во традицијата на јазикот на секидневната комуникација, ами уште од детство се проникнува со звукот на народната песна, се вклучува во живата традиција на обработениот поетски збор во народната поезија. Како што за некого велíme дека е начитан во поезијата, за еден припадник на таков колектив можеме да речеме дека неговиот слух е полн со звуци од народната песна. Доволно е тој да се „исклучи“ од секидневниот говор и да се „вклучи“ во јазикот на поетската традиција, па да го доживува тој јазик со спонтаност што отклонува секаков конфликт со современата јазична норма. На таа психолошка основа, како што ќе видиме, уште во 40-тите години на овој век во нашата уметничка поезија се реализира, како дејствен модел, определен набор на особености од јазикот на народната поезија.

Се чини дека истиот психолошки фактор има придонесено, во негативна смисла, за тоа што воопшто во јужнословенската средина не се пристапило уште кон едно сестрано и систематско изучување на јазикот на народната поезија.⁵ Се разбира, секој е свесен за посебностите на тој јазик, но секој е до толкав степен свикнат со нив, што

⁵ Впрочем тоа изучување заостанува, како што забележува проф. Х. Појкерт, во однос на народната поезија кај Словените: „Die sprache der Volksdichtung slawischer Nationen ist bisher meist nur nebenbei in den Darstellungen einzelner nationaler Volksdichtungen und ihrer Gattungen oder in Spezialaufsätzen über engbegrenzte grammatische, lexikalische und andere Themen behandelt worden. (H. Peukert, Die Spezifik der Volksdichtungssprache. Пристапни предавања на МАНУ, Скопје 1970, 111). За српско-хрватскиот терен сè уште е најсинтетичен приказ: Т. Maretić, Naša narodna епика (ново издание, Белград 1966). За бугарската народна поезија сп. особено: Л. Анорејчин, Старина и традиција в изразните средства на народното творчество. Език и стил на бугарски писатели, кн. 1, Софија 1962, 5–25.

како да му се чини дека е тоа една мала подробност на фонот на општонародниот јазик. Всушност, повнимателното загледување во работите покажува дека во оваа област се откриваат повеќе значајни прашања за научниот интерес. На прво место меѓу нив би требало секако да го поставиме прашањето за карактеристиките на поетскиот јазик како таков во оралната поезија и за неговиот однос спрема говорниот јазик. Отаде се извлекува другото основно прашање кое се однесува на динамичниот фактор во поетскиот јазик и на она што ја чини сушноста на традицијата на поетскиот збор и што се открива со посебна јасност и актуелност во историска ситуација на преминување од оралната кон современата уметничка поезија. Овој момент ќе заземе посебно место и во нашето натамошно излагање. Не треба да се превидува ни значењето на податоците од традиционалниот поетски јазик, во којшто се содржат ред архаични црти, за целите на историјата на народниот јазик, како што не треба да не се земе под внимание и тоа дека анализата на тие архаични јазични елементи може да придонесе за расветлувањето на некои прашања во врска со историскиот развој на самата народна поезија. Посебен аспект во изучувањето на јазикот на народната поезија претставува неговиот наддијалектен облик, при што во нашиот случај како особено интересен се јавува контактот на нивото на поетскиот јазик како во јужнословенската така, и пошироко, во балканската средина.

Во оваа наша работа ќе можеме со поголема опстојност да се заложиме само на некои од вака набележаните прашања, додека другите ќе ги засегнеме повеќе бегло, во општи потези, оставајќи ги за натамошните специјални изучувања какви што, се надеваме, ќе се јавуваат во сè поголема мера. На овој текст му претходат некои наши статии, објавени во последните години, а кои се посочени во забелешките. Меѓу нив ќе ја изделиме онаа што излезе во сп. Македонски јазик, XVIII, 1967, стр. 5–38, под наслов „Јазикот на македонската народна поезија“, бидејќи таа послужи сега како основа за првиот дел на оваа студија, посветен на особеностите на традиционалниот поетски јазик. Новата верзија е, меѓутоа, не само значително проширена, поправена и збогатена со нов материјал, ами некои поглавја во неа се преработени на полно.

ОСОБЕНОСТИ НА ГЛАСОВНИОТ ОБЛИК
И НА ПРОЗОДИЈАТА

I. ДОДАВАЊЕ И ЕЛИДИРАЊЕ
НА ГЛАСОВИ И СЛОГОВИ

1. При пеењето на македонските народни песни се врши доста често јотација на вокалите *o*, *y*, *a* во почетокот на зборот. Ова додавање на *j*, кое не подлежи на некоја регуларност, иако станува обично при пеењето, може понекогаш да се пренесе и на речитативот, па го среќаваме и во записите на нашата народна поезија. Еве некои такви примери од зборникот на Шапкарев:

Дала го, дала поп да се јуче...
Јона го дала за три години,
Јоно се научило јоф три месеца,
Јоти било умно и разумно.
(131, Владаја, Дојранско)

Која да се јомъжи...
(119, Костурско)

Јофче-поле Битољско...
(349, Охрид)

Шчо ми пособра белине јаргати,
Бели јаргати, триста јунаци
(722, Косељ, Охридско)

Јабер ти дојде дури јот царот
(1280, Солунско, Јунциево)

Многу поретка е јотацијата во средината на зборот како во овие случаи: Четворица харнајути, Јоткраднаха

бела Гера (К 106); Ту ја даде Софа турци арнајуте (К 371).⁶

Оваа особеност е широко позната во пеењето на народни песни кај словенските народи. П. Г. Богатирев ја истакнува како карактеристична црта на руските, украинските, чешките, словачките, српските и бугарските песни.⁷ Неа ја знаат и белоруските песни.⁸ На Балканот ваков начин на пеење е забележан и кај Албанците и Ароманите.⁹ Со него се сврзува посебна емоционална ангажираност во песните, зашто имаме тука упадливо изменување на фонетскиот облик на зборот. Очевидно дека во самите услови на пеењето треба да се бара појавата на оваа особеност која после може дури и во случај на кажување да се репродуцира како белег на јазикот на народната песна. П. Г. Богатирев, задржувајќи се на споменатите услови, го искажува следното мислење: „Што се однесува до јотацијата во почетокот на стихот, кога последниот збор од претходниот стих завршува на вокал, тука во некои случаи јотацијата може да се објасни со стремезот да се избегне хијатот на допирот меѓу два вокала (притоа е неопходно да се има предвид должината на паузата меѓу двата стиха); во други случаи – со тоа што новиот стих почнува од висока нота; во трет – и со едното и со другото“.¹⁰

2. Во ваква функција е забележано и додавањето на *x* при исполнувањето на песните во Пиринска Македонија. Сп. на пример К 907 (Петричко): Хотговара целеп Јован; Хоште Фикија от кџшти излјагла; Хустанала сама кукувица; Хомесила до чиста погача. Во истата песна се среќава наспоредно и „украското“ *j*: Пак јотиде на портите; Та јотвори пусти порти. Додавањето на *x* го забележуваме и во средината на зборот: Пахун го пасе (К 784). Примерите од оваа збирка покажуваат дека освен пред *o*, *y*, *a* се додава *x* и пред *e*: Оште ли си, моме, хергенуваш (К 658); И

⁶ За употребените скратувања сп. го списокот на користените извори на стр. 102.

⁷ П. Г. Богатирев, *op. cit.* 79.

⁸ St. Glinka, O języku białoruskich pieśni ludowych. Lud białoruski VII, supplement, Warszawa 1969, 72.

⁹ Блаже Конески, Јазикот на македонската народна поезија, Македонски јазик XVIII, 1967, 7.

¹⁰ П. Г. Богатирев, *op. cit.* 84.

на него друга ќе планина (К 671). Во други збирки ретко ќе сретнеме примери со вакво *x*: Дур да доит, моме, *хесен* ќе те земам (М 566).

Бидејќи *x* се губело во нашите дијалекти и станувало факултативен предишен елемент, тоа можело, како и *j*, место разликувачката функција да ја прими врз себе улогата на споен елемент во гласовната низа и да се користи за посебна експресивна цел при пеењето. Ваквата употреба на *x* веројатно порано била пошироко позната и во говорите во кои процесот на неговото губење е денеска завршен. Се чини дека во таа употреба го има својот извор тоа што Ѓорѓи Пулевски во својата „Македонска песнарка“, објавена во Софија 1879 г., го бележи во своите стихови *x* во некои зборови што почнуваат со вокал: Страмотно е *хи* жалостно да млчиме *хи* трпиме; Татковина је *хово* место мило македонцим; Злотвор *хазијатски*. Се разбира дека Пулевски ги создавал своите песни не само за читање ами и за пеење.

3. „Украсното“ *j* се додава и на крајот на зборот, иако многу поретко. Како еден лексикализиран случај треба да го споменеме посебно составот *малкој* (*малој*) *моме* (*девојче*) којшто е обичен во народните песни. Може да се помислува дека атрибутот во овој состав е стара определена придавска форма. На тој заклучок би упатувало особено бележењето, до колку е само сигурно, во вакви примери: Де се срете *малкаја* мома; Да целивам *малкаја* мома; Море моме, *малкаја* моме (В 32, 36, 45). Сп. уште: Темњануго, *малај* моме; Леперино *малај* момо (Ко 32, 67); Јотговоре *малкај* Стана (К 111). Инаку, додавањето на *j* на крајот на други придавки е ретка појава. Сп. за тоа: Добър ти ден, *сѝарај* бабо; Јаз ѝ рекох „*доброј* вечер“; *Милој* дуде (К. 37, 533, 574). Обично се додава такво *j* на вокативната форма на *-о*, најчесто од женски имиња:

Патроној моме, пиле шарено:

Патроној, јагне галено!

(Ш 1118, Дудулар, Солунско)

Калиној, море калешо...
Турчиној, море војвода...

(Ш 1298, Јунџиево, Солунско)

Дилбер Ангелиној де

(К 690)

Мори, попој ми, слуго мој, попој ми
На тази, слугој мори, търпеза

(К 899)

По овој начин како вокативните форми да се вкрстуваат со извик (*oj!*). Сосем е ретко, се чини, и можеме да го сметаме за исклучок сврзувањето на *j* со некој друг вокал на крајот. Сп. за тоа: Те са си само *zaj* вази (К 878). Ваквата јотација, и тоа зад различни самогласки и во зборови од различни групи, е многу пообична во белоруските песни. Таа е забележана и во полски народни песни.¹¹

4. Вметнувањето на *j* во самиот збор претставува секако еден уште поизразит случај на она што можеме да го наречеме јазична игра при пеењето. Таа појава, се чини, не е пошироко позната на македонскиот терен. Нотирана е во пирински песни по збирката на Кауфман и тоа во зборовите *луждо*, *џујвори* повеќе пати, а по еднаш во *кајфе*, *кујме* и *рујдо*. Сп. Иди, *луждо*, долу под селото (К 929); Дивојка *гујвори* (К 480); И му вариш *кајфе* шикерлија (К 136); Росица *роси*, *кујме* ле, *кујме* ле (К 784); На твоето *рујдо* гърло (К 1389).

5. Елизијата на вокалите (апострофот) е многу честа појава во нашата народна поезија, како и во таа на другите јужнословенски народи. Најобична е во некои службени зборови, со значителна фреквенција, но се среќава и во други случаи. Се разбира дека размерот на стихот, потребата да се следи метричката шема, е причина за елидирањето на вокалите.

Мораме да разликуваме повеќе случаи на елизија во нашите народни песни. Често се работи само за пренесување на елидирани форми од говорниот јазик. Сп. Про-

¹¹ *St. Glinka*, op. cit. 173–176.

шетала ми је *й'* она Црно Море; Извајте ме на крај, *н'* оној дробен песок (III 27, Охрид); *Г'* однесоа ф шарена одаја (III 366, Гостивар); *С'* измъжија на поарно (III 756, Охрид); Татко је *к'* одит на гости (III 766, Охрид). Ваквите случаи, јасно, не можеме да ги разгледуваме како особено-ност на поетскиот јазик.

Можеме да имаме понекогаш и „привидна“ елизија. Се работи за форми што од аспектот на даден дијалект изгледаат како елидирани, а всушност се архаични форми кои можат во некои дијалекти и денеска да бидат во жива употреба. Типичен пример ни дава за тоа прашалниот прилог *как* (наспрема *како* што е обично во повеќе наши дијалекти): Как да јадам, как да пијам, Как да сфирам кара-дјузен? (III 754, Охрид). Во истата песна го среќаваме и овој пример на „привидна елизија: Хај ви, калфи, бре шегрти! Формата *ви* (место денеска обичното *вие*) е всушност архаична, а не елидирана форма на личната замена за второ лице. Ваквите случаи спаѓаат во особеностите на поетскиот јазик по силата на својата архаичност или по тоа што станале обични во него во поширока област отколку што опфаќа дијалектот во кој евентуално уште се употребуваат.

Во записите на народни песни имаме бележење и на такви случаи на елизија што будат сомнение дали не се должат на дополнителна интервенција на самиот запишувач којшто, знаејќи го правилото за еднаквиот број на слогови во стихот, го применувал понекогаш по своеволен начин таму каде што се отстапило од шемата. Некои од таквите интервенции се забележуваат лесно поради својата невештина, како овие во записите од Костурско правени од учителот П. Орлев и објавени во Зборникот на Шапкарев: Врб' и топола не му станае (III 30); Засилил' се силна свезда (III 115). За други случаи ќе биде потребно повнимателно разгледување.

Кога ќе се изделат примерите за кои зборуваме, остануваат оние што можеме, барем од гледна точка на современиот јазик, да ги сметаме за типични случаи на елизија во јазикот на народната поезија.

На прво место ќе го спомнеме елидирањето на вокалот во формата *је* од помошниот глагол, обично и во народната поезија на бугарскиот и српско-хрватскиот те-

рен. Се чини дека е кај нас тоа повеќе застапено во песни од источните краишта:

Де је заклан нени стари татко,
Де је заклан нени помлад брата,
Де ј' заклана нена стара маќа,
Де ј' заклана нена мила снаа,
Де ј' заклана нена мила сестра.

(Ко 102)

Докога ј мома при мајка,
Дотога ј ергенувала,
Дотога ј песни пејала,
Дотога ј китки носила,
Дотога ј хоро играла.

(К 359)

Како што гледаме, формата *је* се скратува во *ј* (најчесто пред консонант) и се слева во дифтонг со претходниот вокал.

Додека елизијата во проклитиките пред збор што почнува со вокал е појава обична и во говорниот јазик, нејзиното проширување и на позиција пред консонант е предимно особеност на поетскиот јазик: Мене ука да *м'* научиш; Да *с'* загубиш тфоја младос (III 20, Охрид); Ѓемија ќе *ӣ'* се превратит (III 26, Охрид); Како да солси не ронам, /Да *н'* ронам солси горешчи? (III 24, Охрид); Да *ј'* погуби – од бога греота (Ко 152); Капчинка вода не *с'* напих (К 170).

Елизијата е обична и во некои сврзнички зборови и партикули. Сп. *Тук'* је фтесна Вида Самовила (III 16, Д'мбени); *Тук'* ми зарона солси горешчи; *Оӣ'* куртулиса цареа ќерка (III 19, Охрид); Ми велеет да се турчам *Иљ* млат да се јас изгорам; Али да ме потурчеет, *Аљ* млат да ме загубеет? (III 20, Охрид); *Иљ'* да јумрам *иљ'* да станам (III 22, Кукуш); *Дур'* се Богдан он разбулел; *Ниљ'* отидохме, мале, уф гората (III 21, Кукуш); *Даљ'* чуеш, стариј Егумен? (III 24, Охрид); Кој от дек је *нек'* си оде (III 22, Кукуш); *Нељ'* појдите в земни кледи камнени (И 14, Дебарско); *Иљ'* се невести морни уморни (И 18, Дебарско);

Мома ле је *ил'* невеста, *Иль'* премлада удовица (Ко 41); *Нек'* се сведе злато да собере (Ко 158); *Дъл* те пожар, горо, јопържело, *Ел* те слана горо, осланило? (К 317). Како што ќе видиме натаму, некои од вака скратените форми можат да се сретнат понекогаш и во текстовите на современата македонска уметничка поезија.

6. Случаи на редукција на сврзникот *и* во *ј* можат да се забележат во говорниот јазик во ретки состави како: *жиѝојвино* (= жито и вино), *небојземја* (= небо и земја). Во народните песни, особено од источните краишта, оваа појава е многу почеста и произлегува, како и елизијата, од потребите на размерот. Сп.: Кога су била луда *ј* малечка, Ја су си била љута *ј* проклета; Ток е јунак татково *ј* мајкино; А по ехла ледина *ј* рудина (И 83, 86, 95, Дебарско); Па собраа крџстове *ј* столове; Тџ *ј* да ми е жално, Нема што да чина; Та ми лежа малој-млого; Де се е чуло *ј* видело (К 189, 213, 288, 302).

7. Обратно на ова, потребите на размерот налагале понекогаш двосложен изговор на дифтонзи со *ј* во неслоговниот дел: Отпушти ми го *мои* мили брата (М 7, Прилеп); Аљ ме чуеш *мои* стари татко; И те викат *ѝои* каи него (М 38); Без да знаит *ѝвои* мили вујко (М 578, Струга); *Мои* мили татко (Ш 269, Дебарско); Хај Србине, *мои* мили синко (Ш 291, Брчоо, Прекудрим).

Додека во народниот говор секвенците *вокал + ј* се слеваат обично во еден слог, народната песна го користи и едносложниот како и двосложниот изговор на тие секвенци: Ако земаш *ѝвоиѝе* мнукои, *Твој* мнукои, *војној* синои; Ајви *синкој*, ај мили *синои* (М 57, Струга); Да ми видиш *моиѝе* сараи (Ш 278 Охрид); *Мојѝе* дворје ми се бележити (Ш 279, Прилеп); Ми дојдое во *негој* *дворои* (Ш 291, Брчоо, Прекудрим); Ти *знаји* плашици да јадиш; И ова да го *знаиѝе*; Тога се Бегот чудеше На *Кузманојѝе* *зборои* (Ш 377, Охрид).

И два еднородни вокали во непосреден допир можат спрема потребата да сочинуваат два слога или да се слеваат во еден: От денеска *не'сѝа* се премџввит; *Не'сѝа* седе до девет години; И ми велит убаа *неесѝа*; Што си зборвал с убаа *неесѝа* (М 65).

8. Задржување на постарата варијанта во фонетскиот облик на зборот се забележува кај интервокалното *в*,

во случаите кога тоа се губи во западното наречје. Иако процесот на губење на таквото *в* бил веќе кон XVIII век завршен, во песните од западните краишта не ретко се среќаваат форми со задржано *в*, при што и во еден ист текст можеме да го најдеме наспоредно постариот и новиот изговор: И преграби *негова невесија*; Зашт' не беа *негој* три мнучина; Да ми даиш убаа *неесија* (М 57, Струга); *Глаише* дур' не ј занесит, Мојата *џлава* и тфоја (Ш 377, Охрид).

9. Интересно додавање на посебен слог, за да се пополни размерот, забележуваме во следните примери од збирката на Икономов (песни од Дебарско): От кинисае *е* да ми *е* одит, От ми одее, шо пооде, Ми пооде до стреде гора (9); От кинисае да ми *е* одит; Нели трепни си на златни крилја! Да ми *е* стотнеш, Да ми *е* згрмнеш; И ми затрепна златните крилја И ми *е* стотна и ми *е* згрмна (10); Кинисала ми дивна Елена, Да ми *је* одит из дивна гора (35). Како што гледаме, елементот *е*, *је* нема овде никакво значење, ами ја врши само споменатата служба на пополнување на размерот. Тоа е заправо протегање на гласот при пеењето.

Од потребата на стихот може да произлезе и произволно образување на подолги форми: Да омија очи од *съзове!* (Ко 83). Формата *съзове* е овде таква окационална форма, со која е заменето обичното *съзи*. Во следниов случај е извршена произволна замена на една глаголска форма со друга, иако е нивната употреба јасно разграничена во секидневниот јазик: *Поведел* Тоски, низами (Ш 380, Охрид). Шапкарев ја дава за тоа оваа забелешка: „*Поведел* не се употребува никога с значение на *йовел* како тука само за допълнение на стиха е употребено, а секога с значение предположително: *ке йоведел* = *ишел да йоведет*“. Понекогаш не е испуштена наставката *-ин-* во множината кај именки што значат народност: Попаднале црни *Арајини* (М 126). Во случајот се добива форма како од женски род (спрема *црна Арајина*). Вакви и слични отстапувања придонесле да може да се додаде слогот *-ин-* и на лично име: Ајде, цанам, болан *Дојчине!* (Т. Мирковце).

10. Во еден вид јазична игра, која може понекогаш да допушти и произволност, ја гледаме причината за менувањето на фонетскиот облик на глаголот *џовори(и)*

што во песните понекогаш го среќаваме како *вори(ӣ)*, т.е. без првиот слог: И *вореӣ* на своја стара мајка (М 57, Струга); Тога *вориӣ* дете малечкоо (М 59). Двосложните глаголи од истиот значенски круг *вели(ӣ)*, *збори(ӣ)* можеле да го сугерираат ваквото скратување во збор што инаку често се употребува со својата полна форма во народните песни и влегува во многу обични состави (*вели, зовори*), па со тоа се потпомага и разбирањето на неговата скратена форма.

11. Јазичната игра при пеењето наоѓа особено интересен израз во додавањето и испуштањето на слогови на крајот на стихот.

Додавањето се состои, заправо, во повторувањето на последниот слог:

Ој Јано ли, Бојано, -но,
Паднала е росица, -ца,
Крај горица зелена, -на,
Не е било росица, -ца,
Момина е сълзица, -ца.

(К 119)

При испуштањето не се изговара крајниот слог во стихот или во рефренот. Тогаш останува да се одгатне смислата. Таа се наоѓа лесно било поради тоа што скратениот збор е вклучен во повторување на дел од стихот било што го сугерира целата содржина на исказот. Сп. во постарите записи кај Шапкарев (90, Костурско):

Тонка Тода вода лее, Тонка Тоо...
На бел Дунаф се глендаше, на бел Дуу...
Само себе бендисваше, само сее...

Еден посебно интересен случај ни предлага III 719 (Брчоо, Прекудрим), каде што на три места се повторуваат следниве стихови:

Деветнѐ-крави со женскѝ-тели
Десеттá-крава со мъшкó-теле...

Инаку сосем неочекуваната форма *ӣели* (= *ӣелиња*) може најдобро да се објасни како случај на скратување на зборот на крајот од стихот, овде искористено за да се вклучи тој во ритмичката шема.

Скратувањето има свој развој преку делењето на последниот збор со пауза при пеењето, така што делот зад таа пауза оди кон следниот стих. Еден степен поблизу до скратувањето е кога во следниот стих не се изговара целосно преостанатиот дел на зборот, ами само еден негов слог:

Дигај, горо, лисје нана =,
Лисје наного =
Слагај, горо, слагај корени надолу.
(К 749, с. Габрово, Благоевградско)

Пеењето со скратување може и денеска уште да се забележи во некои наши краишта. Сп. ги следните убави обрасци за него од збирката на Кауфман, во која ги има повеќе (во нив спаѓа дури и една новонастана песна – бр. 394):

Та што си толко јомрџкна = [ла],
Маро, леле, бела Ма = [ро],
Ој на врџх бела Беласи = [ца],
Ој със овчаре јалова = [ре].
(К 73, с. Јаворница, Петричко)

Јанчице, добра дево =,
Вила се лоза вине =
Около сграда голе =
Не било лоза вине =,
Било е сватба голе =,
Јанка се с Милош сбору =;
– Милош ле, Милош, мој бра =,
Малко си сватове ка =,
Фного сџм дари готви =,
Хилјада и петстоти =,
Хилјадата са веза =,
Петстотини са пребра =,
(К 1144, с. Градево, Благоевградско)

Смелиот зафат во самиот гласовен облик на зборот, каков што имаме особено при испуштањето на слогови на крајот на стихот, носи драж на игра, толку својствена за народната песна.

II. НАРОДНИОТ РЕЧИТАТИВ

1. Песната во народот обично се пее, но таа може и да се кажува. Интересни се податоците што ги дава за тоа Вук Караџиќ. Многу луѓе, а особено постари, повеќе му ги кажувале песните отколку што ги пееле. Меѓу нив спаѓал и еден од најпознатите негови информатори, Тешан Подруговиќ, од кого тој забележал некои од најубавите епски песни во својата збирка.

Додека при пеењето се налага музичкиот акцент, интересно е да се установи каков е акцентот при кажувањето на песните. Во врска со песните на словенските народи се укажува на тоа дека во нив се вршат извесни поместувања на акценти наспрема обичниот говорен акцент. Зборувајќи за белоруските народни песни, С. Глинка го забележува следното: „При пеењето акцентите му се подредени на музичкиот елемент, при диктирањето тоа влијание намалува, распределбата на акцентите е зависна поскоро од структурата на стихот. Гледаме значи дека дадената распределба на акцентите може да биде правилна, кога го разгледуваме текстот на песната во говорната верзија, а погрешна, ако го земеме истиот тој текст во пеаната верзија. Обете верзии можат исто да покажуваат разлики во однос на обичната акцентуација. Главниот домен на песната е пеењето, затоа нејзиниот текст треба да биде запишуван и акцентиран при пеењето“.¹² Ни се чини дека овој заклучок треба да се дополни во таа смисла што песната треба да се акцентира не само при пеењето ами и при кажувањето, зашто и тоа е, како што ни сведочи и Вук Караџиќ, еден вид на нејзината интерпретација.

Колку може акцентот на речитативот да се разликува од говорниот акцент, во последно време убаво покажа М. Цамај на примерот на албански народни песни запиша-

¹² *St. Glinka*, op. cit. 170.

2. Иако запишувачите не се старале да ни дадат еден попрецизен опис за начинот на кажувањето на песните, ние и во постарите записи, до колку во нив песните се акцентираат, можеме да најдеме интересен материјал за народниот речитатив. Таков материјал се содржи во ред записи во Зборникот на Шапкарев на што, се чини, досега не се обратило внимание. Веќе во првата песна во тој Зборник „Самовила и свекрва је“, слушана во 1860 г. од дедо Петко од село Брчоо, Прекудрим, имаме еден убав пример на народниот речитатив:

Самóвила орó-вила,
Орó-вила на плáнина.
сфекрва-је вику́м-викат:
„Самóвило, снаó-мила!
Пушчи бро, дóјди дóма
От ти пла́чит мьшкó-дете!“
– „А сфéкрво, мајкé-мила!
Кé ти пушча офца́-с-млеко,
Да на́цицат мьшкó-дете;
Кé ти пушча тифкá-роса,
Да йскъпит мьшкó-дете;
Кé ти пушча тифкí-ветер,
Да зáлељат мьшкó-дете.“

Овој запис е изразит и по тоа што покажува едно делење во дактилски групи, различно во повеќе случаи од поврзувањето на зборовите во обичниот говор, но и по тоа што има и отстапувања од тоа делење. Имено, во некои стихови, на пример во петтиот, се јавува нормалниот акцент. Овие отстапувања не мора да се должат само на интервенцијата на запишувачот, ами и при кажувањето можело повремено да се наруши шемата на речитативот и пак натаму да се возобновува.

Во Зборникот на Шапкарев повеќе песни се запишани од истиот информатор и сегде во нив се одразува народниот начин на кажување. Но тој се огледува и во записи од други места, па и од луѓе од градската средина. Така во песната бр. 78, запишана во Охрид од мајка му на Шапкарев, имаме:

Седит-јунак, седит-јунак, сеир-чинит...
Две Гркини – срма-точат,
Две влаинки буљка-вијат,
Две невести хоро игреет,
Две вдобици платно-бељат...

3. Шемата со тросложни целости ја среќаваме најчесто во овие записи, но од тоа не треба да се заклучи дека таа е и единствена. Песната бр. 73 кај Шапкарев, запишана во Дебарско од некој Велев, покажува претежно трохејска шема:

Разболел се еден син во мајка,
Шчо ми лежал девет-на година,
Ми искинал девет-не постели,
Ми искинал девет-не прџмени,
Дури је се мајке здодевало
Од измети сино чинешчи...

Трохејската шема надвладува и во песната бр. 1163, запишана во Охрид:

„Хајде, да ходиме, моме, во Леѓена града;
Тамо да ми видиш чудо почудено;
Чудо почудено, патка поткоена;
Патка поткоена, гуска зауздана;
Гуска зауздана, крава уплетена;
Крава уплетена, а елен со чалма.
Крава прилегаше невеста да бидит;
Елен прилегаше кадија да бидит;
Кадија да бидит, ѓфчари да судит.

Шапкарев дава кон неа ваква забелешка: „Настојаштата песен слушана е в Охрид, нџ, според ударението, вижда се че таја е от некое от јужните места на Македонија“. Всушност тој бил само изненаден од речитативот на трохејска основа и го смешал со говорниот акцент.

Самиот сум имал можност да запишам образец на таков речитатив во Прилеп:¹⁵

¹⁵ Б. Конески, Прилепскиот говор, 268.

Ќинисале син и мајка,
Ќе одаја лепа црква,
Лепа црква манастира...

За кажувањето на песната е според тоа важно какво делење на зборовите ќе се наложи спрема соодветното делење при пеењето. Интересно е што би покажал во овој поглед материјалот од говори со акцент не третосложен. За жал, во овој момент не располагаме со записи што би можеле поблиску да ни ја претстават состојбата во однос на кажувањето на песните во тие говорни области. Се чини дека во песната бр. 16 кај Шапкарев, од с. Д'мбени, Костурско, имаме примери на налагање на трохејската шема во подвлечените зборови во следните стихови:

Ка досега Ма́рко *к*ралеви́ке...
Ка ја кла́де ко́ном на колéна...
Ја иссече кџшеј по *кџше́ја*...

Самиот Шапкарев, којшто ја има заслугата што ни оставил повеќе обрасци на народниот речитатив, очевидно имал намера да објасни нешто во тој поглед. Тоа се гледа од забелешката за акцентот, дадена при песна бр. 18: „Относително до гласоударението ште кажа нешто по-наширочко в јазиковите ми забележванија в ч. III на настојаштиј ми сборник“. Ова ветување, за жал, не беше исполнето, што се објаснува секако со тешкотиите при издавањето на Зборникот. Дека Шапкарев во оваа забелешка го имал предвид народниот речитатив, се гледа од самата песна, запишана во 1855 г. од истиот дедо Петко од Брчоо, а која овде ја приведуваме како типичен образец на тој речитатив:

Ќинисал-ми сфеті-Јоан
Да ми хóит во рај-Боже,
Во рај-Боже на при́ческа.
Догле́да-го негóф татко;
От да́леку тој му́-викат:
„Сфеті-Јоане, синкó-мили!
Почéкај-ме и јас д'ида,
И јас д'ида в рај-сó-тебе,

Да го-видам рај какоф-је!“
„Врати-ми-се, стари-татко;
Тебе в рај те не пушчаат;
Си ми-било голем-ратај;
Чужди-нивје надорваше:
За те в рај те не пушчаат.“

4. Освен во записите на Шапкарев, примери на народниот речитатив наоѓаме и во ракописната збирка на С. Н. Томиќ. Заслужениот собирач на таа збирка потпаднал дури под строга критика, поради недоразбирањето каков акцент заправо тој бележел. Неговиот критичар М. Веселиновиќ, повикан да ја рецензира збирката, го исправа бележењето на Томиќа: Шетал Марко из гора зелена Нигде ми се водица не нашло, во: Шетал Марко из гора зелена... Нигде ми се водица не нашло.¹⁶ Притоа тој го има предвид нормалното место на акцентот во галичкиот говор, а не местото на акцентот во народниот речитатив, што го означувал Томиќ слушајќи ги песните.

Од записите на Томиќа ги објавив порано оние од Преспата.¹⁷ Во нив имаме многу добри обрасци на речитативот, како што е овој од с. Герман:

Станаф рано во недела,
Та са измиф, са уплетиф.
Та са лепо напроменаф,
Та си ојдоф шерден-чесме,
Тамо најдоф две влашина,
Тије влашки си зборвае,
Никој не и разбеваше,
Солте Неда што и разбра.
„Море влаше, Каравлаше,
А тргни се од шерден чесме,
Да налеа ладна вода,
Мене мајка ќе ма бара,
Солте мене мајка ма имала.

¹⁶ М. В. Веселиновиќ, Реферат Редакционном одбору „Браства“ о рукопису Г. Симе Н. Томића „Народне песме и приповетке из Горње Реке (Дебра)“. Браство IX–X, 1902, 450–504.

¹⁷ Сп. Македонски јазик VIII 2, 1957, 173–219.

Записите на Томиќа од Скопска Црна Гора исто покажуваат во ред стихови акцентирање спрема речитативот. Иако и овој говор има третосложен акцент, ќе дадеме неколку примери и од тие записи, зашто придонесуваат да се набележи ареата, во која обично во речитативот се изделуваат третосложни целости.

Тоа ни го покажува, на пример, оваа песна од Глуво (?):

О јабуче зелениче,
Што си толко род родило,
На три грањке две јабукѐ?
На треку-ту сиви сокол
(Сиви сокол) гњездѐ прави,
(Гњездѐ прави) пољѐ гледа
(пољѐ гледа) ле ширѐко?

И во записите на Томиќа можат да се сретнат примери за трохејска основа при речитативот, како во оваа песна, забележана во Томино село (Порече):

Пособрал ми зајко
Китени сватој
Илјада сватој
Врапци по плотѐи
Жаби од вирѐи
Глуфци од зидѐи
Ми турило зајко
Девет бајрактари...

Материјалот од збирката на Томиќа ќе го заклучиме со следните примери од песни запишани во говорни области со акцент не третосложен. Како што рековме, имено од тие области материјалот е скуден, па до толку повеќе треба да се земе под внимание. Во некои случаи колебањето во местото на акцентот во овие записи ја одразува имено разликата меѓу обичното место на акцентот и она во речитативот. Во други случаи, се гледа, и самиот Томиќ, поставен пред таа разлика, со колебал каде да го

обележи акцентот, па го става негде на два слога едно по друго, па дури по исклучок и на три:

Вино пије Мърко из Прилѐпа
Вино пије у ладна меана
Слуга му 'е Дьнїца девојка,
Туа има триесе дружина...
(Бадиње, Кумановско)

Тој ми тї са китени сватови..
(Е)гѐ ги идев китени сватови..
Изговáрав к'итени свátови..
(Бадиње, Кумановско)

Ѐ у лозјé-то,
Мало колїпче
И у колїпче
Малéчко трóње
Ѐ на трóнче-то
Мека постéља
(Кумановско)

Кови коња бикоглава,
Нáострї ми остра сабја
Дá утѐпам арапїна.
(Ораовица, Кочанско)

Мори лепа Италино
Ако спиеш, разбудї се;
Ак не спїеш, веселáј се,
Ти дојдóа арамїи
(В'мбел, Костурско)

Од записите на Томика, правени надвор од нашата јазична територија, интересни се во овој поглед оние од Призрен, во кои исто среќаваме примери за речитативот во говорни области со разносложен акцент:

Дòжали се Јане, лепе Јане
Ўдарá се руком по óбрази,
Те испушћа таја цр̀на кр̀ва
Па написа јена ситна књига –
Па ми ва̀ћа сура орл̀етина
Чуеш ли ме сура орл̀етино..

5. Иако, како што се гледа, располагаме со извесен материјал за речитативот на македонските народни песни, тој не е самиот по себе доволен за да се даде во овој момент исцрпен опис на својствата на тој речитатив. Она што не е уште направено, тоа е споредувањето на шемите на речитативот со делењето на зборовите во ритмички групи при пеењето. Секако дека таквото споредување денеска ќе биде во повеќе случаи отежнато со тоа што се заборавени веќе мелодиите на некои песни за кои имаме постари записи спрема речитативот. Сепак претходно можат да се забележат овие две можности. Прво, во речитативот може да се одразува она делење во ритмички групи што го имаме при пеењето (како да е тоа „внатрешно пеење“, дискретно следење на расчленувањето на текстот при пеењето, со што се постига и полесно приспомнување на текстот). Второ, речитативот може да се издели во шема на скандирање, на дактилска или трохејска основа, која се применува врз стихови со определена структура независно од пеењето. На оваа можност укажуваат особено пословичките изрази што ги споменаваме, бидејќи распоредот на акцентите во нив произлегува непосредно од стремежот да се издели поетскиот исказ од секидневниот говор. Посебно прашање, кое досега не е ни засегнато, претставува односот меѓу речитативот и различните дијалектни средини во кои се репродуцира песната. Притоа секако ќе дојдат до израз и карактеристиките на говорот, покрај оние на речитативот и пеењето.

МОРФОЛОШКИ И СИНТАКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ

1. Специфичностите на граматичкиот облик на јазикот на народната поезија ја сочинуваат пред сè ред архаични црти како на морфолошкото така и на синтаксичкото рамниште. Фактот што тие се задржале во поетскиот јазик, и што се задржале во не мал број, поставува јасен раздел меѓу него и јазикот на современата комуникација.

Меѓутоа, не сите особености на поетскиот јазик можеме да ги подведеме просто под поимот на архаични форми и конструкции, кои некогаш биле обични и во разговорниот јазик. Како што ќе видиме, некои особености можеле да се реализираат пред сè во поетскиот текст како таков. Иако и за нив треба да бараме зачетоци во говорот, следува сепак да заклучиме дека тие дури во песните го доживеале својот полн развој до степенот на поетскиот манир.

Поетскиот текст, со своите метрички стеги и ограничувања, како и со некои длабоко вкоренети изразни формули, поставува специфични рамки за самото реализирање на одделни форми и конструкции. И кога се некои од нив многу обични во говорот, па и во јазикот на приказните, тие можат сосем ретко или дури по исклучок да се сретнат во песните. Таков е случајот, на пример, со конструкциите за минато идно време: Тога ја не *ќе се йосѝрамоѝеф* (М 57). А во уште поголема мера тоа важи за глаголските конструкции со *има*, така што следниов пример можеме да го сметаме за еден од сосем ретките случаи на нивната употреба во народната поезија: А егиди свездо Вечерницо... Али негде *имаш догледано* Да се најдит појунак от мене? (М 121). Секако дека не е без значење во овој поглед многусложноста на овие конструкции, што претставува тешкотија за нивното вклучување во метричките шеми еднаш усвоени и кои тешко се трансформираат. Освен тоа треба да го имаме предвид и моментот на афирмирањето на одделни конструкции од секидневниот јазик во различните жанрови на народното творештво. Не е случајно што конструкциите со *има* не се во поголема мера застапени нити во јазикот на современата македонска поезија. Многу обични во западното

наречје, тие конструкции, развиени под воздејство на балканската јазична средина, немале така да речеме доволно време да ја опфатат ни целата наша јазична територија, а уште помалку да проникнат во поетските текстови предавани по традиција.

Како може од еден фактор на поетскиот израз да произлезе дури и сосем произволна граматичка промена ни покажуваат добро овие стихови (Ко 46):

Ја старците скапи, скапи,
До два старца за два јарца.
Ја бабите скапи, скапи,
До две баби за две габи.
Ја агите скапи, скапи,
До *два аџа* за тојага.

Римата, инаку ретка во нашите народни песни, го наложила сосем необичниот состав *два аџа* (место *две аџи*). Можеби притоа играл улога и присмевет над некоректниот македонски говор на Турците.

Поетскиот текст може да ја сместува во посебни координати реалноста со самото тоа што и интерпретаторот и слушачите се свесни дека се работи за фабулирање. Тоа има свој непосреден одраз во менувањето на позицијата на интерпретаторот спрема дејството што го излага, така што без некоја посебна мотивација тој може да преминува од директно соопштување кон прекажување, како во следниве примери:

Прошејџа Стојан делиа
Нис таја града Едрене:
Пошера коња дориа
По таја Узун-чаршиа,
Та шчо ми јунак *џомина*
Крај Султан-Махмут џамаиа.
От тука прао *џрнало*
Прет пашините сараи.
Та шчо ми прао *кондиса*
На кафеаната висока.
Црно *се* кафе *наџило*,

По кафе љута ракиа.
(Ш 356, Охрид)

Си сватове нишом *йо̀зледнаа*,
А што беше црна овчарина,
Ойишел је при црното море,
Па си *викна* риба посестрима;
„Исфрли ми, риба посестримо,
Исфрли ми камен триста ока.“
„*Дочула* го риба посестрима,
Та *исфрли* камен триста ока,
И го *зема* црна овчарина,
На Латиње теслим го *учини*.

(Ко 158)

Гледаме овде како се сменуваат формите на аористот и перфектот, така што се губи границата меѓу директното соопштување и прекажувањето. Во современиот јазик, се разбира, тоа не би било можно, бидејќи тој ги разликува многу добро тие два плана. Јазикот на народната песна, меѓутоа, како да се опира на една постара состојба, кога категоријата на прекажаноста уште не била изградена во нашиот јазик. Иако таа можност не треба да ја губиме од предвид, сепак ни се чини како основно тоа што го рековме за моментот на фабулирањето, кое настаните ги пренесува надвор од досегот на личниот опит и посматрање. Затоа е споменатата смена на плановите на прикажувањето можна не само во народната песна ами и во приказната. Сп. за тоа кај Цепенков: „*Си имал* еден цар две ќерки: постарата грда, а помалата лична. Катаден му *иделе* стројници, за да му ја сакаат помалата, арно ама царот ја *вршил* помалата, чунќи неќел да му крши ихтибарот на големата. Откоа виде царот оти не може постарата да ја свршит, *изваде* еден збор: кој ќе ја сакаат постарата ми ќерка, макар и најсиромаф нека биди, ќе му ја даам со најголем чивлик. *Чу* едно дете сиромавче и *йојде* кај царот, та му ја *зеде* постарата му ќерка со најголемиот чивлик. Детево што се *сйори* царев зет, многу *се валело* пред цареа ќерка (жената си), оти тој *бил* сиромаф, ама к’сметлиа, за тоа ја *зел* неа.“

По сето ова станува јасно дека поетскиот текст не претставува само погодна средина за конзервирање на архаични граматички особености, ами едновремено тој ги породува и некои од типичните својства на традиционалниот поетски јазик.

2. Меѓу архаичните морфолошки особености во јазикот на нашата народна поезија е упадлива множината на *-и* од еднословните именки од машки род. Додека современиот јазик ја избира во тој случај наставката *-ови* (во варијанти), а само кај мал број такви именки ја задржува множината на *-и* (*заби, ѝрсѝи, мажи* и др.), во поетскиот јазик се старите форми многу обични: Ајви вие чесни *куми* (М 1); По *оруми* широки (М 8, Кукуш); Дали ми се соспи *снеѓи* (М 19, Кукуш); Дали има *дари* да дарува? Машко дете у *сиѝоли* си седе; Однел ми ја цару *двори*, Турил ми је цару *скуѝи*; И на нози и на рушки *ножи* (III 222, 299, 304, 388, Штип); Дигнаа се *оими* и праове (Ко 135); Да си разнесеш Нашите *џласи* (К 263); Нови си *џроби* најдохме (К 283). Архаична множинска форма среќаваме и наспрема денешното *вујковци*: Туку ми беа *вујци* ми (III 230, Штип). Секако дека ваквите форми, поради својата краткост, се чувствуваале како погодни конструктивни елементи во поетскиот јазик. Колку тие останале жизнени, и покрај тоа што говорниот јазик извршил друг избор, покажува следниот случај, во кој гледаме како и од една нова лексема се изведува множина на *-и*: Кај К 264 имаме наспрема *Бинѝове* в рџе дџржи – од друга страна: Ој ти тебе, македонке, Зашто ти са тези *бинѝи*.

3. Кај придавките сосем ретко можат да се сретнат архаични сложени форми, во кои не е апсорбиран заменскиот дел во ном. -ак, како во овие стихови забележани од С. Томиќ во Себинце, Кумановско:

Је(д)на совра *жуѝија* дукати,
Друга совра *белија* талири,
Треќа совра дрво шимширово

Сп. уште:

Не си играм жими четир' пости,
Жими прва поста *великаја*

(Ш 366, Гостивар)

Да си држет празници
Свейџаа Петка, Неделја

(М 35, Костур)

Де се спете малкаја мома

(В 32)

Затоа значително почесто идат форми на *-и* за м. род, што денеска во разговорниот јазик се ограничени во употребата само на определени контексти. Сп. Кога беџме на бел света, *Бели* света лакомега; Што ми седна на *славни* камена (Т, Леринско?); Да излови един *сури* елен; Тој ми ја удри со *злаџи* мџрак; Кум поклони пред *чесџни* *сџбџра*; *Јунакови* татко; *Големи* зулум сторија; Фрлила се у *бели* Дунава (Ш 16, 24, 172, 272, 377, 389). Во езеро асџер *ненасиџни*; *Зелени* бршлен зелен да бидит (М 11, 36). Дури и кај посвојната замена: За да пострамотит *ваши* вујко (М 57, Струга; сп. го двосложниот изговор *мои*: Дејди Марко, *мои* стопанине; М 101).

4. Народната поезија познава падежни форми и од простата придавска промена, иако тие се среќаваат не така често:

Дан те врзам *брзу* коњу,
Брзу коњу за опашка

(М 1)

Му рекое *сџару* игумену

(М 48)

Да ми крстиш *млада* Бога

(И 15, Дебарско)

речта никога не се срешта¹⁸. Кај Миладиновци: На онега краља *Лайшинеџо* (38).

Освен почестата форма на *-еџо* се среќаваат понекогаш во песните и форми на *-аџо*, незасегнати од воздејството на меката заменска промена: Не скорна *свештаџо* Георгиа; Па ја врза с *дробнаџо* синцира; Да разсипиш бога *сѣребренаџо*, Да напишиш бога *единаџо* (М 38); С *чеснаџо* кума по неја (III 273, Дебарско); *Сѣараџо* свата свети Никола, *Чеснаџо* кума свети Јована (И 10, Дебарско). Spreма тие форми и: *сирмаџо* не вервеше (М 44, Струга). Уште една варијанта претставуваат формите на *-иџо*, во кои се наложила како основа номинативната форма за м. род на *-и*: *Милиџо* сина, злат Костадина (III 91, Костурско); И *Вишниџо* Бога си мољат (III 456, Екшису); Дур да си најда *оруџиџо*! (III 1258, Дебарско?) Кај Томиќ, во песна од Мирковци, Скопска Црна Гора, наоѓаме форма на *-оџа*: Бог д'убие Марка *Краљевоџа*.

Во последниов пример наставката е видоизменета и со тоа што завршува на *-џа*. Таков завршок среќаваме понекогаш и во песни запишани во други наши краишта. Сп. кај Томиќа: Бели света *лакомеџа* (Леринско?); во песната бр. 362 (Прилеп) кај Шапкарев четири пати се јавува составот *суреџа елена*: Го голтнала *суреџа елена* итн. Кај Миладиновци: Дали ви се от бога *едноџа*?; Напраиха бога *единеџа* (30, 38); Кога јавна коња *јодлешоџа* (М 143; интересно изведување од кое не е обичен номинативот). Овде е можен контактот со јазикот на српската народна поезија.¹⁸ Според ваквите форми кај Миладиновци (38) имаме: И си јавна коња *дориџа*.

6. Другите коси падежни форми од придавките не се многу обични ни во јазикот на народната поезија. Од ова се исклучува донекаде дативот. Сп. Три тоари *свешему* Николу (М 48); Ред му дојде *младому* Дојчину (III 334, Охрид); Му кажуе *доброму* јунаку (И 215). Во забелешка кон песната бр. 334 Шапкарев тврди дека формата *младому* „нередко и днес съштествува в Охрид“. Усечена дативна форма од придавка имаме и во следниот пример: светом Николу му поклони шарена ѓемиа (Т, Мирковци). Кога ќе се сретнат спорадично и други падежни форми

¹⁸ За можноста на поинакво објаснение в. Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, 125.

цесот на налагање на акузативот во служба на субјект (в. подолу).

8. Коренитата престојка на деклинацијата во развојот на нашиот јазик откриваше ред можности за диференцирање на елементите на поетскиот наспрема разговорниот јазик. Имено, додека аналитичката деклинација решително и сè пошироко се налагаше, во јазикот на поезијата се задржуваа во поголема мера некои од старите падежни форми или дури се конзервираа некои состојби во самиот процес на трансформација на синтетичката деклинација. Сето тоа се вклучуваше во архаичната окраска на јазикот на народната поезија.

Од старите падежни форми дативната и акузативната се среќаваат пред сè во народните песни. Тоа му соодветствува на развојот на нашата деклинација, на динамиката на тој процес, во кој дативот и акузативот преземале извесни функции од другите падежи што постепено се истиснувале. И денеска дативната форма е обична во некои наши говори кај личните имиња и именките што значат родство. А акузативната форма, како што е познато, се укинува во функцијата на општата падежна форма. Остатоци од другите синтетички падежи во народните песни има, но тие или се изделуваат од групата на именките во прилошки изрази или претставуваат произволно употребени форми што значат некаква последна трага во споменот од форми што се забравале. Случај на изолирана форма е генитивот во множината *џодин*: Девет *џодин* ' не сме го виделе (Ко 158): Да не капне дожд до девет *џодин* (К 986). Во песната Ко 158 покрај таа форма, а во еднаков состав, имаме и: Он појаде девет *казан* ' манца.

9. За употребата на дативот сп. ги следните примери:

От далеку *Мајке* викат:
„Ја излези мила Мајко!
От' ти носам неестица
Неестица Самовилска,
Тебе мајко, отменица,
Тайко-е бела променица,
Брајџу перче исчешлано,
Сесџре леса уплетена.“

(М 1)

Бегала је Елена робина,
Одвела је *беџу* врана коња,
Узела је *беџу* машко дете,
Однела је *беџу* златен саат,
Однела је *беџу* славеј пиле,
Однела је беговата азна.

(Ко 52)

Во следниве примери го имаме дативот во посесивна функција: *Цару* војска дојде, лудо, а брат ми не дојде (Ш 803, Охрид); Да ли, мајке, *живу мужу* жену (Т, Мирковци).

Од Зборникот на Шапкарев: Шчо је се молиш *ијеје курве?* (16, Д'мбени, Костурско); *Девојке* било страм да го будит (19, Охрид); Врукина *мајце* говорит (517, Охрид). Посебно ќе укажеме на членуваните дативни форми:

Сфем сфатои п'еднџ-риза,
На девери по две ризи,
Кумоџому цел бошчалок!

(87, Охрид)

Јане шијаџет кафтанот,
А *зеџоџому* бинишот.

(149, Охрид)

Излегол ми је млат-Стојан,
Сам *Цароџому* говорит...

(152, Охрид)

Во забелешка кон песната бр. 19 Шапкарев соопштува за формите како *цароџоџо* и *цароџому*: „Подобни древни форми често се срештит не само в песните, нџ и в обикновенниј говор, особито в гр. Охрид; „дететому маана девет-јајца кајгана“.

Употребата на дативната форма во множина се среќава значително поретко. Впрочем, се знае дека денеска такви форми имаме уште само во архаичниот говор на Бобошчица, а не и во другите наши говори. Во состав со

атрибутски збор, тој стои во датив, а именката во општата форма, како во веќе приведените примери: *Сфем сфаџои* п'еднџ риза. Доволен е еден знак за изразување на падежниот однос. Сп. ги уште овие примери за датив во множината од збирката на С. Томиќ (Мирковци, Скопска Црна Гора):

Три године свекру и свекрве,
(Три године) зџвам ем *деверам*,
(Три године) Марку младожење...

На јунака илјада дуката,
Сиромасам по педесет гроша...

10. Многу често во народните песни општата падежна форма во м. род завршува на *-а*. Образецот за тоа, јасно, го дава генитивно-акузативната форма во машкиот одушевен род. Меѓутоа, старото разграничување било сосем расколебано и такви форми во јазикот на народната поезија се обични и од именки што означуваат неодушевени предмети. Сп. Да прекупам *бела соља*; *Коња* ми го *зоба* назобало (Ш 114, Костурско, 351 Охрид); *Сиџна џеџла* го мешаше; Не збораме царом за *аџера* (Т, Леринско?); *Леба* ми јадет *бела симида*, Вода ми пиет црвено вино; *Сола* ми макат *бела шеќера* (И 45, Дебарско); Фрли *џреа* на *ореа*, Тури срама в една страна (Ко 177); *Сола, леба* и вино червено (К 911).

Општата форма на *-а* во м. род често во согласувањето избира форми од ж. род: *И ми дошла кумашина*; *Поџагнала црна Араџина*, *Поџагнала солунски ливаџе* *Ми уоррила белана чадора*; *Да изваиш моја брза коња* *Носи ја у Миџре Поморјанче*; *Ми ја најде коња Секулоа* (М 1, 88, 142); *Оди, џиџи џифоџџа сина Тфоџџа сина Кара Буџдан* (Ш, 21, Кукуш); *Јазе имам една мила сина* (Ш 367, Мариово); *Е, џизека моја мила браџа!* (388, Штип); *Јас не сум сура елена* (Ш 534, Брчоо, Прекудрим); *Прва краља ми е Марко оџ Прилеџа*, *Вџора краља ми е Јаџкула војвода* (И стр. 142, 271, Кичевско); кај Томиќ: *Ке ме кара моја џаџџа* (Костурско). Во следниов пример едно такво согласување се изразува со изборот на лична замена во ж. род: *Та сџави се с цара Сулејмана*; *Какоф*

изан она ќе ѝи даде! (III 367, Мариово). А овде имаме и вокатив спрема ж. род: *А еџиди моја брза коњо!* (M 65). Бидејќи во поглед на согласувањето на овие форми нема еднозначност, не ретко ќе се сретнат контексти, во кои тие наизменично избираат м. и ж. род:

Заборили се зет и шура,
Шура зета надборила;
Шура паднал над бунишче,
Зета паднал под бунишче

(III 234, Леринско)

От чуен града гулема

(K 313)

На согласувањето на ваквите форми Шапкарев обрнува внимание во белешка кон песната бр. 21: „Мојта – мојата сина, вм. мојт син. В песните многу пати се сретнат подобни изјавенија в форма на жен. р. вместо мџскиј; в живиј обаче днешен говор подобно нешто не съштествува. В Воден напротив ни едно прилагателно нема ни мџскиј ни женскиј род, а само средниј служи и за трите рода. „Големо човек, добро жена“ и пр.

На формите на *-а*, се задржав порано во посебна статија (Les forms du type *popata, kon'ata*, *Revue des études slaves*, 1964, 119–121). Таму укажав дека тие форми, сосем обични во јазикот на македонската и бугарската народна поезија, се сврзуваат со процесот на налагање на акузативот (еднаков со генитивот) кај именките од одушевен машки род во функција на општа падежна форма. Резултатите до кои водел тој процес се толку упадливи во јазикот на народната поезија, што од тоа бил импресиониран и Константин Миладинов кој, коментирајќи ги стиховите „Бладзѓ братѓ, сестра што послуша! Бладзѓ сестрѓ, што брата поучи!“ (M 47), се искажува по ваков начин: „Братѓ дат. падеж. това страно окончание на ѓ произлегвит от това, че брата в место брат се употребит во многу места како именителни, и заради това се придават окончание на дат. пад. како на жен. род. на пр. сестра, сестрѓ. Така

се стретвит им. пад. онаа стара игумена, цара, Марка и други; дат. пад. Маркоџ, Маркџ“.

Имено навлегувањето на ваквите форми во позицијата на субјект е најинтересниот резултат од споменатиот процес. Сп. И ми дошла кумашина Кумашина говореше; Коња Марку ли му говореше; Книга пишит цара Мурат бега; Тога велит коња, брза коња; Тога велит сина Костадина (М 1, 9, 48, 65, 90); Шчо ги дочу цара Сулејмана (Ш 367, Мариово); Ето иде Вука Бранковиќа (Т, Мирковци); И Јордана, шо не течит, затече (И 14, Дебарско); Велин брата говореше (Ко 74); Куга ке дојде Стујана (К 326); Јут бог да најди Богдана (К 381). Во овој пример се нашле една до друга акузативната и номинативната форма во служба на субјект: Грца коња коњ неќе да иде (Т, Скопска Црна Гора). А овде пак гледаме како еден предлошки генитив се пренесува во позиција на субјект: Вчасо дојде стреде моста; Ми се скина стреде моста (М 45, Прилеп). Веќе споменавме погоре во т. 5 дека има случаи да се најде во позиција на субјект и состав со атрибут во акузатив: Се најади милиго сина, Милиго сина, злат Костадина (Ш 91, Костурско).

Од сето се гледа дека акузативот, во еден период од трансформирањето на деklinацијата во нашиот јазик, почнал да му конкурира на номинативот и кај именките од м. род. Тој меѓутоа не успеал да се зацврсти трајно во позиција на субјект ниту да се обопшти како генерална форма кај тие именки. Тој продор на акузативот нашол сопротива на граматичкиот систем, та во современиот јазик само одделни траги се останати од него и тоа преосмислени како именки од ж. род: *дома, рода, мрава, смеа, скоша*. Во говорот на Бобошчица останале во жива употреба и формите како: *шайка – шайкаша, Пейка* и сл.

Но тоа што се загубило во разговорниот јазик останало како трајна карактеристика на јазикот на народната поезија. Како трајна состојба се изразува во неа една измината фаза во процесот на изместувањето на старата deklinација и ја збогатува, за различни стилски потфати, архаичната структура на поетскиот јазик.

11. Во сферата на дативот и во однос на генералната (генитивно-акузативна) форма се забележуваат главно извесни импулси што го организираат материјалот и

во јазикот на народната поезија. Покрај формите што ги споменавме, во него се среќаваат во м. род како генерални членуваните форми од ваков тип: Мужце да земеет от *царайџоџо* (III 19, Охрид). Сето друго од некогашните синтетички падежни форми претставува реликт што или оди во сферата на прилошката употреба, и така се конзервира надвор од групата на именките, или дури значи и произволна употреба на некои стари форми.

Дури и во однос на дативот ќе забележиме во народната поезија јасни знаци на заборавање, зашто и тој падеж во повеќето наши говори не е денеска жива категорија. Така е во следниот пример:

Нит су женет ни пак ја се женā,
Дур да земам *живо-мажи* жена
И да земам *девеј* *брајџу* сестра
(Г, Томино село, Порече)

Во вториот стих *живо-мажи* е само еден спомен за посесивниот датив *живу мажу*, излижан остаток од форма што веќе не е жизнена во говорот ниту во репродуцирањето на песните. Во третиот стих не нè изненадува такво нешто кога се работи за посесивен датив во множината (Сп. М 84: От Легена *девеј* *браким* сестра; од друга страна К 1152: И на бога върло дожалело, Па създаде *девеј* *сесџри* брата).

Генералната форма на *-а* го заменила, како пожизнена во поетскиот јазик, дативот во овие стихови:

Клањала се честом по честом
На сфекоро *коња* до колена,
На сфекрва *коња* до појаса,
На девери *коња* до гривата
(III 224, Штип)

Јана *Јована* тихом говори
(К 174)

Баба *Сџојана* думаше

(К 201)

Следните примери го покажуваат заменувањето на дативот со општата форма, без да се премине на предлошка конструкција:

Госџоо пак му је грех паднало

(М 31, Кукуш)

И му вељат *Вељо* Костурјанче

(Ш 367, Мариово)

Јанко му се нажалило,
На браќа си говореше

(Ш 560, Штип)

Во овие случаи кратката заменска форма *му* го посочува дативниот однос и го олеснува разбирањето, иако индиректниот објект уште не се воведува со предлогот *на*. Овие примери се многу илустративни во поглед на откривањето на една можна меѓуфаза при преодот од синтетичка кон аналитичка конструкција за индиректниот објект, во која е особено нагласена улогата на удвојувањето на објектот. Меѓутоа во народните песни ќе најдеме и такви примери, во кои општата форма го истиснува стариот падеж без да има освен општата смисла на исказот доволен показател за еднозначно разбирање. Братче си *сесџра* думаше; Клетите турци *Боја* думат; Да откнемиш *царо* царство, *Царо* царство, краљот кралство; Јана девер дума, хотговара; Ту ја дава Софа *џурци арнајуџе* (К 55, 168, 224, 294, 371).

12. Понекогаш можеме да сретнеме правилна употреба на старата инструментална форма: Кога ми *џласом* викнала, Лисја од гора паднаа (Ш 336, Охрид); *Челом* гора зачелете, *Мрежом* поле замрежете, Та фанете луд гидија (Ко 38); Орех се *лисџом* возвива (Ко 49). Во следниов случај имаме наспоредно со инструменталот и

конструкција со општа форма: Вишјето ѝ, лудо, *Сребром* оковано, Грањето ѝ, лудо, *Злајџо* полијено (Ко 61).

Од овој падеж наоѓаме и во современиот јазик остатоци во прилози и прилошки изрази. Се разбира, тоа е почест случај во јазикот на народната поезија, при што во одделните примери адвербијализацијата се чувствува изразена во различни степени: Книга пеит, *џрадум* сълзи ронит (М 48); *Редом ѝо редом* званица (III 234, Леринско); От девет села *редома* (III 233, Штип); Си сватове *нишом* погледнаа (Ко 158); *Чудом* се чудеха (К 252). Ова граматичко поместување наоѓа особено израз во фактот што во тој јазик и на стари прилози се прибавува елементот -(о)м: Клањала се *чесџом ѝо чесџом* (III 224, Штип); Базирјан ја *џихом* будит (III 865, Охрид); Да шо ме мене дадое, *Лекум ѝолекум далекум* (И стр. 87, бр. 181); На Злата *чесџом* викаха (К 222); На Марија *џихом-леко* говори (К 539). Во следниот случај е пак прилошкото значење подвлечено со трансформирањето по сличен начин на една акузативна конструкција: Продавало мискал срма *на-вером* (III 873, Охрид). Во збирката на Костиќ забележуваме неколку прилози на -ом, изведени од глаголска основа, во етимолошка спрега со соодветната лична глаголската форма: *Шеџом* се шета галена Рада (35); Невеста ѝ *збиром* позбирала (75); Девојче је смилъ по гора бра-ло, *Бером, бером* в гора замркнуло (119).

Меѓутоа, надвор од ова кога старата инструментална форма на -ом се „спасува“ во таа функција на изразител на прилошка содржина, забележуваме несомнена наклоност таа да се избере место кој било друг падеж што се заборавал. Имаме тогаш случај на сосем произволна употреба на таа форма во народните песни. Случајот е и психолошки интересен, кога го посматраме губењето на синтетичките падежи. Една форма што е надворешно поизразна, каква што е несомнено оваа на -ом, маркира тогаш за пејачот и други падежни форми, не толку надворешно изрази и што поради тоа побрзо избледнуваат во неговиот јазичен спомен. Оваа психолошка ситуација може да се дообјасни со посматрањето дека наши необразовани луѓе, кога сакаат да зборуваат српскохрватски, често ги заменуваат другите падежи во множината со формите на -ма, имено поради тоа што го привлекле полесно нивното

внимание како поизразни. Така и народниот пејач, присекавајќи се дека има во преданието форми старински, што му придаваат тржественост на неговото кажување, и не сакајќи да ја жртвува таа тржественост, ги репрезентира нив со инструментална форма. Сп. кај Шапкарев: Ка ја кладе *коном* на колена (16, Д³ мбени, Костурско); Па се *Боџум* помолила (558, Штип); кај С. Томиќ: Помоз *боџом*, незнана делио! (Мирковци); Ке збораме *боџом* по правина Не збораме *царом* за атера; *Рисџум боџум* да настоји, Измет на бога да си стори; *Рисџум* богу да настоји (Леринско?); Не свиде се *чесџиџом* кралицу (Крива Паланка); кај Кауфман: Чи са е мома *момком* присмела (661); И кој има сина, и кој њама, *Секим* војник да изпрати (1007); Слџнце се надвида *Пеџром* над дворове (1145).

Понекогаш пренесувањето на песни од српската средина, можело и во поново време да потсекава на извесни падежни форми, па и да доведува, при непотполна адаптација, до нивна произволна употреба. Се чини дека таков случај во врска со инструменталот ни претставува песната бр. 166 (Охрид) кај Шапкарев: Фториј го ранила *драџому камења*, Третиј го ранила с сфоје рудо грло.

13. Полната инфинитивна форма спаѓа во оние архаични особености на јазикот на народната поезија што се среќаваат сосем ретко. Притоа записите во кои ја наоѓаме потекнуваат од посеверните краишта, каде што и контактот со пејачи од српската средина можел да биде почест. Шапкарев ја бележи само во штипско-кочанските песни: Ако кеш каил *џагнаџи*, Да ти грубеме лицето (39); Лесно ќе си она *џоминаџи* (388); Какво ќе те *ќердосаџи* Дали старо или младо?... Ако старо *ќердосаџи*, ќе си идам на чаршиа... Ако младо *ќердосаџи* ќе си идам на чаршиа... (995, Штип). При песната бр. 39 тој ја дава следната забелешка: „*Пагнаџи*, неопределително наклонение, което три пџти само се срешта в Штипско-Кочанските песни и неколку пџти у Самоковските, а ниеднаж у другите Македонски, както ни в живиј говор“. Во записите на С. Томиќ полната инфинитивна форма ја наоѓаме во следните случаи: Скупо ќе му њему *наџлаџиџи*; Скупо ќе ти оно *наџлаџиџи* (Мирковци); Окам ти лудо *земаџи* (Крива Паланка). Освен тоа Томиќ бележи скратена форма на *-џи*. Ал му она не ти *оџгово-*

рий (Довезенце, Кумановско); Немој *слушай* клетва од мајка ти (Леринско?). Во малку поголем број ги наоѓаме полните инфинитивни форми во малешевските песни од збирката на Костиќ: Да знам, да знам, ситен ѓерѓев, Кој ќе тебе *ќердосайи* (39); Венчај, куме, немој *издишайи* (45); Куга ќе ја *ќердосайи* Таја црна Арапина (53); Та неќат ми дари *давџасайи* (75); Свекрва ќе те *скорнаји* (84); Жито ќе мене *џознаји* Каква сам јазе девоќа (118); Кој ќе ми се јунак *најимаји*, Да си иде у Арапска земја (103); Цркви ќе ти *расџурији* (133); Турци кат те по сабја *џознаји*, Та кат тебе тамо да загубат (136); Сите кат се *ојрчији* (153); Ако не мож' девоќа *џознаји*, Па не можеш девоќа да водиш (158); Куга ќе се од там *џоврнаји* (163). Сите приведени примери на полна инфинитивна форма, освен Ко 158, се наоѓаат во составот на сложена футурска конструкција.

По исклучок се среќава и кратката форма на инфинитивот во составот на идно време: *Разболи ќе се* твојата мајка, Да ќе посаќат от љубе вода (М 15, Прилеп); Ела, ела невесто, *џозна кеш* си дворови (М стр. 520, свадбени, Кукуш, цитат); „Излез на оро, кадџн Тодоро!“ „*Излез кум, излез* туку не смејам (III 138, Брчоо, Прекудрим); Несму, к'ерко, *изешќе* ме (Т, Мирковци); *Зе* ли *кеш* ме, да те земам (Ко 41); Кој *ќе џозна* млада армасница (Ко 158).

Трага од скратениот инфинитив имаме во заповедни изрази со *немој*. Во примерот од Ко 45 ни е претставен таков израз и со полн и со скратен инфинитив: Венчај, куме, *немој издишайи*, Армасувај, *немој љуто књи*. Овие изрази идат доста често, иако се излезени од употреба во современиот јазик.¹⁹ Меѓутоа тие се преосмислени и се сфаќаат како заповедни форми, па во *a*-група добиваат и наставка *-j*. Сп.: *Немај кљни* зелената гора; *Немај кљкај* мојте црни очи (III 16, Д'мбени, Костурско); *Ними ѓледај*, лудо младо, уф китката (III 127, Кукуш); *Немој си џроши* стоката (III 36, Штип); *Немој ѓледај* шчо прет коња оде (III 389, Штип); Венчај, попе, *немој се џонашај* (III 188, Брчоо, Прекудрим); *Немој ме би*, царски делибаша (Ко 155); *Немој мене џади* (К 1199). Во песни од источните краишта забележуваме и случаи на поинакво пре-

¹⁹ За случаите кога сепак можат да се чујат во некои говори в. Б. Конески, Историја... 151.

осмислување на кратката инфинитивна форма, која се трансформира во форма за сегашно време: *Немој мейташ* црни очи, Низ трпеза воз трпеза (Ко 58); *Нимој зимаши* негово имане (К 152).

14. Иако е членот доста стара категорија во нашиот јазик (се претполага дека кон 13 век била изградена), во јазикот на народната поезија тој не постигнал да се наложи наполно спрема својата нормална употреба. Јазикот на народната поезија останал како една област на јазичната дејност во која во многу нешто се задржала постарата состојба и употребата на членот не се установила сосем спрема нормата на разговорниот јазик.

Пред сè ова се огледува во фактот што многу често во народните песни немаме членување и во контексти, во кои тоа би било задолжително во разговорниот јазик. Во следниве случаи, на пример, немаме членување, иако се работи за удвоен директен објект: *Босиљок ми го искорчи* (Ш 524, Охрид); *Коњ го нозе заболела* (К 310). А се знае дека во нашиот современ јазик имено членувана именка се удвојува во тој објект. Песната бр. 497 од Зборникот на Миладиновци ќе ја приведеме во целост, зашто ни дава убав пример за отстапувањата во употребата на членот во јазикот на народната поезија:

Момиче с момче збореше,
„Момиче, мило момиче!
Утре је празник големи,
Јас ќе си одам на дрва,
И ти да идеш со мене;
Јас ќе си дрва наберам,
Ти да си цвеќе набериш.“
Како си зборот зборвеше,
Така си зборот држае;
Момче отиде на дрва,
А момичето на цвеќе.
Момче си рџка пресече,
Момиче змиа г' изеде,
Обата в еднош умрее.
Момче кладое прет црков,
А момичето зат црков,
Момче излезе трендафил,

А момичето лозница;
Растое, си порастое,
Обата ми се ставие,
Зашто си љубов имее.

Нечленуваните форми од именките *момче* и *момиче* идат сосем нормално, и според состојбата во современиот македонски јазик, во првиот стих на оваа песна. Меѓутоа, додека според таа состојба во натамошните стихови би очекувале само членувани форми од нив, зашто се работи веќе за предмети познати, ние среќаваме место тоа едно по друго нечленувани и членувани форми. Во еден случај дури и двете именки идат нечленувани: *Момче* си рџка пресече *Момиче* змиа г' изеде.

Зависноста на изборот на членуваната или нечленуваната форма од структурата на стихот е несомнена. Сепак можат многу лесно да се посочат примери, од кои ќе се види дека никаков особен проблем не претставува да се вклучи исказот во дадениот размер на стихот и без да се отстапува од начинот на членување во современиот јазик. Од една страна е јасно дека стихуваните текстови поставувале посебни пречки за целосно афирмирање во нив на категоријата на членот, зашто тоа би барало во ред случаи престојка на текстот за да се зачува ритмичката шема. Од друга страна еден излез се нашол баш во тоа што старите обрасци, сугерирани на пејачите од таа шема, придобивале чар на архаични елементи на поетскиот јазик и се воспроизведувале или служеле за создавање на нови слични комбинации имено како межници наспрема јазикот на секидневната комуникација.

Поетскиот јазик мора да зема однос спрема промените во разговорниот јазик. Меѓутоа трансформацијата на граматичкиот систем на нашиот јазик била така коренита, што поетскиот јазик не можел во полн обем да ги усвојува нејзините резултати без опасност да се разрушат устоите на врзаниот збор. Се создавала ситуација погодна за архаизирање на поетскиот јазик. Тој го спасувал својот интегритет со постојано воспоставување на некаква рамнотежа меѓу старата и новата структура. Еден таков компромис гледаме и во употребата на членот во народните песни. Притоа особеностите на старата структура придо-

биваат некаков нов квалитет. Тие не се само каков да е остаток од старината, ами се утврдуваат како својства на поетскиот наспрема разговорниот јазик.

Не треба да се губи од предвид дека тие архаични елементи сосуштествуваат со елементите на новата граматичка структура во рамките на даден поетски текст. Тоа се одразува и на нивното восприемање. Така во секвенцата: *Момче* отиде на дрва, *А момичејто* на цвеќе – не е безразлично за нечленуваната именка во првиот стих тоа што следува, во истата позиција на субјект, членувана именка во вториот стих. Може условно да се каже дека тој еден член како да ја сумира определеноста и на двете именки. Тоа што определеноста во нашиот јазик не се изразува со морфолошки знак кај личните имиња, а понекогаш и кај именките што значат блиско сродство, открива уште една можност да се вклучат во исти текст елементите на старата и новата структура без да се чувствува некое остро спротивставување меѓу нив. Така во цитираната песна именката *момче*, која се повторува неколку пати нечленувана, како да се доближува до функцијата на лично име.

Изразито отстапување во употребата на членот имаме во овие стихови од песната бр. 55 кај Миладиновци: Све ка кажа *мои ѓреховиџе*; Ке си кажам *мои ѓреховиџе*; А за *џриџе свеџи Јованиџе* А за трите бог не те проштават. Членот, прво, не се пренесува на атрибуцкиот збор и, второ, се јавува случај на двојно членување во атрибуцки состав. Подруг е, секако, од ова случајот кога атрибуцот иде, по пауза, како еден вид апозиција: *Раниџе, куршумовиџе* (К 192); *На чешмаџа, беџоваџа* (К 322).

Во народните песни се забележува извесно форсирање на членот *-он* и надвор од неговата сфера на употреба во современите говори. Таков случај ни предлага, на пример, стихот: Да ми истргна *осџрана сабја* (И 9, Дебарско), во кој формата *осџрана* доаѓа место нормално очекуваното *осџраџа*. Во следните стихови (К 1021) тој член се избира во апозиција како за да се создаде звуков контраст спрема показната замена *џаа*, која инаку би требало да го сугерира членот *-оџ* (што и доаѓа во третиот стих):

И таа пушка *й̄ѣнкана*,
И таа сабља *ос̄ѣрана*,
И таа враната коња.

Ваквата ситуација наоѓа израз и во самото градење на стихот. Ако можевме да констатираме дека размерот на стихот се јавувал како еден фактор при изборот на нечленувани форми во контексти каде што би очекувале членување по нормата на современиот јазик, нема да нè изненади ни пројавата на тој фактор во обратна смисла. И навистина, членот *-он*, *-на*, *-но*, *-не* се употребува не ретко во народните песни без да изразува членско значење, ами за да се пополни згодно размерот. Јасно е дека ова ги карактеризира народните песни од дијалектните области со троен член. Сп. во зборникот на Шапкарев:

Другата душа, шчо беше,
Туџоно брашно земаше,
Со пепел му го врашчаше

(66, Гинеец, Дебарско)

Разболел се еден син ву мајка,
Шчо ми лежал *девей̄-на* година,
Ми искинал *девей̄-не* постели
Ми искинал *девей̄-не* промени,
Дури је се мајке здодевало...

(73, Дебарско)

Јас да си имам *чашана* злато,
Чашана злато, пол чаша бисер,
Би ми носило љуба на грло...

(285, Брчоо, Прекудрим)

Во следните два примера членуваните форми дури се однесуваат на првото лице во директен говор, што е толку несообразно со употребата на овој член за посочување предмети оддалечени од говорителот:

*Није сме Петре и Павле,
До двене деца малечки!*

(327, Охрид)

*Ние не сме младине невести,
Нито си сме младине девојки;
Туку си сме младине вдоици...*

(351, Охрид)

И во овој случај размерот на стихот не може да биде единствениот фактор што го определува изборот. Така, на пример, стихот *Туѓоно брашно земаше* може да се вклучи во ритмичката шема и ако се измени само малку по следниот начин: *Туѓо ми брашно земаше*. Секако на пејачите им се видел убав и ваквиот начин на пополнување на стихот, штом тие го задржале покрај другите начини и наспротив нормата на разговорниот јазик. Во различните можности што на психолошки план, во претставата, ги предлага проицирањето на предметот во просторот треба да ги бараме оние постепени преоди што воде од членската форма *-он* до елемент на поетскиот јазик за пополнување на размерот. И во приведените примери можат да се сетат нијанси во преодот, а дополнителниот материјал би го покажал и повидливо тоа.

15. Во веќе приведениот пример (К 1021) имаме редувантна употреба на показната замена и членот: И *шаа* пушка *шанкана* итн. Една особеност на јазикот на народната поезија е што во него показната замена често се употребува по тој начин и во ситуација кога заправо немаме посочување на предметот. Обично тогаш доаѓаат формите на заменката *шој*, но не е ретка, во таква служба на потсилување, ни употребата на другите показни замени. Кај Ш 382 (Охрид) среќаваме наедно примери за тоа: Оттука ми слезе *шој* Васил Журка; Та што ми нарече *онај* добор ручег; Нему му дадофме *овај* добор ручег. Сп. уште:

*Крај извора шаја ми сенка ладена;
Под сенката шаја ми трева зелена,
На тревата шаја ми мека постеља,*

На постеља *ѿаја* ми душек-зглавница,
 На зглавница кара ми ѓузел Марија.

(Ко 17)

16. Во врска со предлошките конструкции треба да ги одбележиме особено следните појави:

а) Често броен израз се воведува со предлогот *до*: Царот пушти *до ѿрисиѿа момчина* (М 37, Струга); Не' ста седе *до девей* години (М 65); *До ѿри* мајки заплакаја (Ш 611, Битола); В дизгото имат *до двене* чаши (Ш 716, Дебарско); *До два* се брата заклало, Два брата, *до два* близнака (Ко 64); Цели ми *до ѿри* години (К 354). Во овој пример (К 233) употребено е во иста функција *дури*: Бог да и убие тија двете села... Што са сторили *дури ѿри* пусии. Многу е интересно тоа што во песни од источните краишта предлогот *до* може да се сретне и во контексти во кои немаме употребен број, ами се разбира дека станува збор за единичен предмет: Навалиа *до* буен ми огън (К 189); Та омеси *до* бела погача, И източи *до* тенка баница (К 206); От сръце чедо, *до* мъжко детенце (К 294).

б) Во западните македонски говори се обични конструкции без предлогот *в* во ваквите случаи: *Одам ѓраг*, *Бев Биѿола*. Нивната појава се објаснува со ароманско влијание. Слични конструкции се среќаваат во песни и од оние дијалектни области во кои тие инаку не се обични, така што со тоа се изделуваат како особеност на поетскиот јазик: Право тргнаха *одаја* (Ш 302, Штип); Хајде д идем *ѓора зелена* (К 209).

в) Повторувањето на предлозите е често во јазикот на поезијата на словенските народи. Иако во далеку помала мера отколку што е случај, на пример, во руската народна поезија, оваа особеност ја среќаваме и во нашите народни песни, и тоа главно во оние од источните краишта. Сп.: *На гулем ден, на Велигден* (Ко 34); Дарба и је дарувало, *По кошуља ѿо алова, По чорапе ѿо алови* (Ко 68); Не ме даде, мале, *На лудо на младо, Ни ме даде, мале, На млад на терзија, Ту' ме даде, мале, На старо на аро* (Ко 77); Девет шурнаји во цревје, *По цревје ѿо шикосани*; Девет балдази по перо, *По перо ѿо пауново* (Ко 101). Во следна-

та одломка пак (Ко 63) имаме покрај удвоениот предлог и негова супституција со сврзник:

Дури не дадат, не дадат
На девет братка по којна,
По којна *и* пеливана,
По узда *и* позлатена,
По седло *и* сошијено.
И па го не дам, та не дам,
Дури не дадат, не дадат
На девет сестри по перо,
По перо *ѝо* позлатено,
По колан *ѝо* срмалин.

17. Во нашиот јазик употребата на етичкиот датив е обична појава. Во јазикот на народната поезија таа употреба е уште почеста, што е разбирливо кога ќе се има предвид дека една нота на интимност во кажувањето се сугерира со тоа. Сп.: Немој *ми си* иди Овде под дрвото... Тува *ми си* има Седум самовили (М 8, Кукуш); Посвршил се Симон добар јунак *Си* се сврши и *ми* се ожена (М 65); И ми стасал Кралевике Марко (Ш 15, Прилеп); Кинисал *ми* сфети Јоан Да *ми* хоит во рај Боже (Ш 18, Брчоо, Прекудрим); Јас него си го не сакам (Ш 336, Охрид); Коња *ми* је псоска рана (Ш 761, Охрид); *Си* заминах, *си* поминах Покрај Битоља (К 640). Во случаите што ги приведовме дативот од заменката е тесно сврзан со групата на глаголот. Во песни од источните краишта забележуваме и ред случаи во кои тој се инкорпорира во групата на именката па и смисловно, ако не секогаш тогаш барем често, се однесува на неа: Ситен *ми* песок број нема (Ко 18); Едно *ми* љубне здобило Едно *ми* мало девојче (Ко 166); Нека ја носи хајдут *ми* Велко (К 214); Лежал Никола, па лежал Цели *ми* девет години (К 283); Димитър рано подранил На ден *ми*, ден Димитров ден (К 309); Оти не мо је родила Мјжка *ми* рожба от срце (К 351).

18. Удвојувањето на индиректниот и директниот објект е суштествена особеност во строежот на реченицата во нашиот современ јазик. Особено во западното наречје тоа се налага со изразита регуларност. Јазикот

на народната поезија и во овој поглед задржувала многу нешто од постарата состојба. Чести се случаите кога во народните песни немаме такво удвојување, иако во разговорниот јазик тоа би било задолжително. Во следниве случаи, на пример, не се удвојува дури ни индиректниот и директниот објект од долга заменска форма: Ти рано да ме скориваш, Ти рано *мене* да пеиш (III 157, Охрид); Почуј *мене* сега от никогаш, – Подај *мене* чаша деверница (III 334, Охрид); Не колите *мене* (И стр. 5, Дебарско). Сп. ги и овие примери од Зборникот на Шапкарев: *Девојке било сѝрам да го будиѝ* (19, Охрид); *Сијоѝ си аскер осѝави* (356, Охрид); *Јас сум Исуса љуљала* (40, Штип); *Да ѝредиме дароѝѝе, Да дарвиме сфайоѝѝе* (87, Охрид); *Јанкул никој не ѝошчука* (462, Костурско).

19. Во оваа точка ќе забележиме некои особености во врска со глаголот.

а) Следните примери покажуваат остатоци од употребата на презентот со значење на футур која била обична во стариот период на нашиот јазик: Да си влезе у црното море, Беќи *најда* Павло добер јунак (Ко 156); Беќи *умра* или ќе оздрава (Ко 157).

б) Во врска со негацијата можат исто така да се посочат некои посебности во народната поезија. Така, негираниот императив од свршени глаголи само во ретки, стилски маркирани случаи може да се употреби во современиот јазик, во кој се обични негирани заповедни форми од несвршени глаголи. Во следниве примери имаме свршен негирани императив:

Не клаи си големи касает

(M 102)

„Ој ле цару, ој ле честит цару,
Не ми *уби* до две машки деца,
Не и губи, не и потурчувај.“

(Ко 150)

Во народната поезија се случува да се сретне само една негација во контексти, во кои нашиот современ ја-

зик употребува исклучиво двојна негација: *Никој* го камен натфрли (М 202); *Никој* ми нишан погоди, *Моме* ми нишан погоди (М 228); Нишчо сум мера не смерил, *Нишчо* сум среќа *сосѝрело* (III 905, Охридско).

в) Придавска употреба, сосем ретка, на л-партиципот наоѓаме во оваа одломка (Ко 105):

Ќе си умра, мале,
Младо и зелено,
Руба *не носило*,
С друшки *не одило*,
Песни *не ѝојало*,
Оро *не иѓрало*.

г) Овде имаме плусквамперфект употребен со значење за кондиционал (М 600):

А јас да беф како тебе,
Градина *беф заѓрадила*,
Тебе прилес *беф* те клала.

20. Редот на зборовите во народните песни покажува повеќе одлики спрема современиот јазик (со земање предвид, се разбира, на состојбата во дијалектните области во кои се запишувани песните). Понекогаш е тој навистина изразито маркиран, како во следните примери: *Девер си е сноице ѓовориѝ* (И 12, Дебарско); (*Не виде ли јонак каѝо мене*), *Каѝо мене, јонак ѝд јоѓ мене?* (К 1008). Без да можеме поблиску да ги опишеме ваквите и слични случаи, ќе укажеме овде само на некои покарактеристични појави во врска со тој збороред.

Така, додека во западното наречје реченицата почнува со кратка заменска форма во случаите како: *ме виде, ѓо зеде* – во песните од Западна Македонија е сосем обично да се сретне во ваквите случаи обратен ред на зборовите, со кратки заменски форми зад глаголот, или да се комбинираат двата споменати начини како во овој случај (М 518): *Посвршил се Симон добар јунак Се посвршил многу надалеку*. Сп. ги уште овие стихови (III 177, Охрид):

Спушчила се Гркина,
Грабнала го јунака;
Носила, го носила
До стредего Дунафа.

Во самото тоа како ја поставил запишувачот запирка-та во третиот стих се изразува судирот меѓу обичниот ред на зборовите во охридскиот говор и редот на зборовите во народната песна (којшто од своја страна би бил обичен во источното наречје).

Обратно, во записи на песни од источните краишта можеме да забележиме примери со кратка заменска форма во почетокот на реченицата: *Се оѝкраднало малко деѝенце*, *Се оѝкраднало оѝ злаѝна колейка* (III 344, Кукуш).

Народната поезија често отстапува од една важна особеност на редот на зборовите во нашиот јазик. Додека тој не допушта разделување на сврзникот *да* од глаголот, освен со формите на кратките заменки и негацијата *не*, во јазикот на народната поезија се инкорпорираат во таква позиција и полнозначни зборови. Сп. кај Шапкарев: таја мера широка, Силен *да* јуруш *сѝориме* (356, Охрид); Вакфи *да* љуге *загубиѝ* (377, Охрид). Отстапувањето од нормалниот збороред во една ваква типична позиција мора да се налага како посебно изразито својство на поетскиот јазик.

Во народната поезија е обична појава инкорпорирана на полнозначни зборови меѓу кратките заменски форми и глаголот, како и меѓу *ке* и глаголот: Паша *се* каиљ *сѝорило*; Сијот *си* аскер *осѝави* (III 356, Охрид); Зборот *џо* Кузман *дорече*; *Ке* ми *се* Митре *забаиѝ*; *Къде к' им* трага *бараме*; *Како ке* није *ѝраиме* (III 377, Охрид).

Отстапување од нормалниот ред имаме и кога кратката заменска форма иде пред негацијата, а не меѓу неа и глаголот: Поскришем се посфршила, Биљбиљу му не казала (III 137, Охрид); Јас него си го не сакам (III 336, Охрид). Во следниов случај кратката заменска форма ја испреварува, покрај негацијата, и долгата форма: Нигде го него не земат (III 377, Охрид).

21. Самата појава на некои особености на јазикот на народната поезија можеме да ја објасниме најдобро, ако

го имаме предвид имено поетскиот текст. Тогаш подразбираме дека експресивноста на тој текст претставувала погодна основа за зародување и развивање на тие особености.

Ова може особено уверливо да се илустрира со многу честата и карактеристична појава да се согласуваат именки од м. и ж. род со предикатски, па и други зборови, во среден род. Најчесто такво согласување станува со л-формата: Од ка се је Дојчин разболело, Од тогај је Солум запустело (Ко 147); Солун-града пропаднало (К 232). Сп. кај Шапкарев:

На часот Корун фтасало
Со стојпендесет момчина

(336, Охрид)

Ме силило, ме редило
Мои мили татко...
Ме силило, ме редило
Моја милна мајка

(269, Дебарско)

Шчо си, горо завал, повенало?
Даљ те сонце, горо, угреало,
Даљ те слана, завал, посланело,
Иљ те оган, горо, изгорело,
Иљ те роса, горо, заросило,
Шчо си така, завал, повенало?

(535, Косељ, Охридско)

Последниов пример покажува дека, колку да може во овој случај при конкретна пројава да биде важен факторот на размерот, не од него ами од друга подбуда се јавила ваквата употреба во поетскиот јазик. Едно чувство на галовно обраќање, толку разбирливо во емоционално наситениот поетски текст, ја дало таа подбуда. Го гледаме тоа уште појасно кога согласувањето се врши со придавка од ср. род:

О ливадо зелена ливадо,
Да шчо си се росно потлачила?
Девојка ме босо прегазила.
С прстен жнало трева детелина
Шо најнало сено копринено,
Заградило јасли босилкови,
Наранило кумовата коња,
Кумовата старосватовата.

(Т, Лазарополе)

Не е меко јот камен згламница,
Не е меко, нема што да чина.
Не е леко земнена завивка,
Не е леко, нема што да чина.

(К 136)

Приведените стихови покажуваат уште нешто: дека и во еден контекст импулсите се менуваат и се редуваат случаи на галовно и обично обраќање. И следниве примери од Зборникот на Шапкарев покажуваат согласување со ср. род од обични и глаголски придавки:

А ејгиди млада Маркоице!
Како да н' су ногу ужаљано?

(352, Охридско)

„Море коњу, да би ми пукнало!
Зашчо пишчиш в долга коњушница?
Али вода с стребрен леен не си напоено,
Али зопца, бела пченица, не си назобено?

(362, Прилеп)

Јас от тебе лели сум си многу покадро?

(23, Охрид)

Јанко ми је бележено

(301, Штип)

Али си само дојдено,
Аљ те Ирина викнала

(526, Охрид)

А еднијот, Вељо, оженето,
Оженето и за дробни дечина

(535, Косељ, Охридско)

Галовното обраќање или споменување се открива понекогаш и преку лична замена за ср. род:

Оди, пити тфојта сина,
Тфојта сина Кара Бугдан,
Шчо е оно грех чинило

(III 21, Кукуш)

Јазе имам една мила сина;
Јошч два-три дни оно се ожени...
Нито книга оно је пушчило,
Ни пак само оно си је дошло,
Он остави една ле невеста...

(III 367, Мариово)

Психолошките мотиви што довеле до една ваква употреба во народните песни не е тешко да се посочат. Често во песната мајка се обраќа на син (– *Бре Сџојане, мили сине, Шџо си џолко насърдено*; К 403), често е јунакот на љубовните песни „лудо младо“, па и меѓу епските јунаци видно место земаат Дете Дукадинче и Секула Детенце. Така, овие стихови се однесуваат на Секула: Виде јунак оти не бидуат, Виде-невиде, да не го живо ватат! (III 360, Прилеп). Пејачот секако не заборава за каков јунак кажува. Некои погодности во полза на размерот на стихот можеле да го актуализираат ваквото вкрстување на претставите, кое е во зачетокот на оваа употреба. Таа можела да најде извесна опора и во некои контексти со безлично значење, обично во разговорниот јазик, а во кои л-формата се јавува во ср. род. Сп. *Бојана жалба џагнало* (III 39, штитско-кочанска песна); *Оџ ка се е Јанка родила*,

Нӣде се ајдук не чуло (III 497, Штип); *О̄ӣи оремка мене ме вай̄ило* (III 360, Прилеп; во истата песна и со обично согласување: *Тешка оремка ми го навалила*); *Дури ѿо̄гај дош им заврнало* (M 30, Струмица); *Гос̄иод ѿак му је грех ѿагнало* (M 31, Кукуш); *Нӣѿо ма е ѿожар ѿожарило*, *Нӣѿо ма е слана јасланило*; *О̄ӣ о̄ѿхо му мѣли замѣлило*, *О̄ӣ ѿенӣѿе роса заросило* (K 151).

Но кога еднаш, од споменатата подбуда и при споменатите опори, поетскиот јазик дошол до оваа своја особеност, таа не се задржала само во рамките во кои можела да се јави првобитно, ами почнала да се пренесува и во контексти, каде што не е веќе мотивирана. Еден вид такви контексти претставуваат оние кога имаме исказ во прво лице: *Сношчи сум бил дома ѿи*, *Ројно вино сум ѿило* (III 143, Охрид); *А еј̄ѿиди млада Марковице! Како да н' су но̄гу ужала̄но?* (III 352, Охридско); *Тука си јаз ѿовар заносило* (K 294). Друг вид се оние контексти во кои вакво согласување станува со именки што означуваат неодушевени предмети кои тешко да би побудиле чувство на галовност: *Диван ми се крви облеало!* (III 351, Охрид); *И скорен ми од но̄га ѿагнало* (III 360, Прилеп). Најпосле, се среќаваат и такви контексти, во кои се кажува за негативни личности, што најмалку би заслужиле галовно обраќање, како што е случај со Црна Арапина во овие стихови: *Сӣѿе моми изредило*, *Изредило*, *ѿољубило*; *Реу му дошло Анѣлина* (III 392, Штип). Така на крајот на краиштата се заматиле чувствените мотиви за појавата на една ваква употреба, но затоа поетскиот јазик добил уште едно и тоа изразито средство за диференцирање од секидневниот јазик.

22. Експресивниот исказ ја наложил и употребата на вокативот во позиција на субјект: Па говори *Марко Кралевиќе*; Останало *Продане* сираченце; Си излезе сираче *Јоване*; Болен лежит *Сӣанковице Дуко*; Изговоре Сава *иѿумене* (M 9, Прилеп, 12, Кукуш, 49, 55); И достигна *Кралевиќе Марко* (III 340, Кукуш); Венац ниже млад *јуначе* (Т, Кучевиште, Скопска Црна Гора); Тогај рече *Филиј Маѿарине* (Ко 136); Проговори тој болен *Дојчине* (Ко 147). Оваа способност е обична во српската народна поезија, а се среќава и во песни од западна Бугарија.

Не е лесно да се замисли онаа ситуација, од која можела првобитно да произлезе една ваква употреба. Во народот кај нас на прашањето *Како ѝе викааѝ?* може да се чуе не ретко ваков одговор: *Ме викааѝ Сѝојно, Велико, Сѝојане* и сл. Сп. и во песна: *Сѝојане си ѓо викали* (Ко 62). Случајов заслужува да се спомене и овде, зашто покажува дека вокативот се налага поради тоа што говорителите психолошки се пренесуваат во самата говорна ситуација, сакајќи да ја воспроизведат што поверно. Една претпоставка би била дека некоја говорна ситуација, воспроизведувана на сличен начин, но до која сега не можеме лесно да допреме, лежи и во самиот зачеток на употребата на вокативот во позиција на субјект. Другата претпоставка се чини поверојатна и излегува од поетскиот текст: обраќањето станува прво во второ лице, но во текот на песната се преминува неусетно на раскажување во трето лице, како овде:

Слуга служиш, Димитрију,
 Слуга служиш дружињата,
 Шо си кладе, Димитрију,
 Шо си кладе добра софра,
 Да и гостиш, да и поиш,
 Да и поиш дружињата.
 Шо си виде, Димитрију,
 Шчо си виде три пилишта;
 Шо си викна, Димитрију,
 Шо си викна на љуба му:
 „Денци, денци, прва љуба,
 Денци, денци тенка пушка,
 Да јутепам, прва љубо,
 Да јутепам три пилишта!“
 Шо му веле првна љуба:
 „Сакъи, сакъи, Димитрију,
 Сакъи, сакъи, шо ќе чиниш!...“

(III 1270, Јунчиево, Солунско)

Во стиховите: *Шо си викна, Димитрију, Шо си викна на љуба му* – го имаме во песнава споменатиот преод кон раскажување во трето лице, но заедно со тоа во тие стихови вокативната форма *Димитрију* влегува во позиција

на субјект. Се работи, значи, за вкрстување на плановите на раскажување, а резултатот е една синтаксичка контаминација. Друг убав пример за ова ни дава песната бр. 639 од Зборникот на Шапкарев (Бобишча, Костурско). Во неа имаме вакво обраќање: „*Ој Сѝрујула*, мили сине, Шчо си толко понајаден? Понајаден, понажален?“ Веднаш во следниот стих се преминува на раскажување во трето лице и целиот вокативен израз доаѓа во позиција на субјект: *Оѝговори ој Сѝрујула* итн. Аналогна ситуација ни откриваат и стиховите (Ко 122): *Дамњане, море Дамњане, Дамњане гостољубниче, Дамњане* слуга служеше На гулем ден, на Илинден. Ваквите контаминации можеле натаму да се развијат во еден манир на народната поезија.

Народните пејачи во последниве стотина години не ја форсирале особено оваа употреба на вокативот, иако ја паметеле и ја воспроизведувале пред сè во врска со некои имиња, како што е името на Марка Кралета. И следниот пример покажува дека тоа име претставувало еден сраснат израз имено во вокативната форма: И му велит Кралевиќе Марку (III 352, Охридско). Составот е во датив, но неговиот прв дел го задржува вокативниот облик.

ЛЕКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ

1. Лексиката на нашата народна поезија претставува една опширна и скоро неначната област за изучување. При овој случај ние ќе можеме само сумарно да набележиме некои од правците во кои тоа изучување треба да се движи. Извесни особености произлегуваат од посебното користење на зборообразувачките средства во јазикот на народната поезија, со што се постигна контраст наспрема соодветните лексеми во современиот јазик. Изделувањето на т.н. поетски зборови, на поширокиот фон на архаичната лексика на народната поезија, заема важно место во овој комплекс на прашања. Многу е интересен и уделот на дијалектната, регионално ограничена лексика во јазикот на народните песни. Кога ќе се има предвид дека, покрај што попрецизното диференцирање на слоевите во лексиката на народната поезија, се налага и испитувањето на елементите од гледна точка на нивната фреквенција – во што ние овде нема да влегуваме – станува јасна сета обемност и сложеност на оваа материја.

2. Ќе ги разгледаме прво случаите на посебно користење на некои зборообразувачки и лексички модели, било да се работи за одделни зборови, прости и сложени, или за состави. Веднаш да кажеме дека во ова посматрање треба да ја подразбираме можноста, во однос на одделни лексеми од пресудно значење да биде не чисто зборообразувачкиот момент, ами нивното архаизирање. Сепак во современ план и во таквите случаи резултатот ни се претставува во противставувањето на наставките. Таков однос ни се јавува, на пример, меѓу архаичното *вели* и *велик* (за кое впрочем треба да забележиме дека спаѓа во книжната лексика на нашиот современ јазик). Првата форма ја среќаваме денеска само во состави од црковната лексика: *вели чейв̄р̄иок* (*йе̄й̄ок*), *велја сабо̄ша* и во топонимијата: *Велебрдо*. Таа е позната и во народната поезија: *Велје* си чудо гледафме (III 7, Кисела Вода, Битолско). Сп. дури и место *Велигден*: Ден, добар ден, ден, *Вилиј* ден (III 21, Кукуш).

а) Наспрема *зла̄шен* честата форма *зла̄ш* се карактеризира со отсуство на наставка. Сп.: *зла̄ш одор*; *Зла̄ши* му се роги (III 80, Охрид); Милиго сина, *зла̄ш* Костадина

(Ш 91, Костурско); Сите со *зла̄ӣи* кубури (Ш 377, Охрид). Обратно од ова, во народната поезија идат придавски форми со наставка *-ен, -на* во некои случаи кога современиот јазик употребува форми без наставка: Четири коњи *крила̄ӣни* (М 34); Секоја дипља камен *безцене̄ӣен* (М 96); Мълчи, Марко, *милен* побратиме (Ш 16, Д'мбени); У *милна* тета на госке (Ко 34); *Милна* ја маќа не пушта (К 997); Туку стои Марко *невеселен* (Т, Леринско?); Еле је *ѓрубно* момчето (Ко 49); Сношти Делјан *љӯӣен* дојде (К 1413). Такво проширување имаме и со наставката *-ен, -ена*; Кантилено, *јубавено* (К 1083).

б) Проширувањето на основата со различни збооробразувачки елементи послужило за изделување на следните придавки од соодветните во говорниот јазик: Коњари, браќа *родевни* (Ш 700, Битола); Дали ми је грутка *снежанова* (Ш 454, Српци, Битолско); Напишите бога *сӣребренова* (М 38); Ми даваше грутка *снего̄ӣӣа* (М 54); Постил Марко пости *великови* (И 24, Дебарско); Да набере китка *ружиинова* (Ко 163); земни кледи *камнени* (И 14, Дебарско).

в) Вокалска алтернација се користи, *сӣудна*, како поетски збор, да се противстави на *сӣудена*: На *сӣудна* вода на нова чешма (М 15). Истиот начин е применет и во овие случаи: Турила го у *свилни* дисази (Ко 134); Да откине *ѓозла̄ӣ'на* јабаќа (Ко 163); Сложиа му *ѓозла̄ӣни* сѓрпове (К 986). Спротивно на ова и отклонувањето на вокалската алтернација може да ги маркира формите во поетскиот јазик: Свезда држит *зла̄ӣена* маштрапа (М 60); сенќа *лагена* (Ко 17).

На ова место ќе ги посочиме случаите во кои за такво маркирање се користат и некои консонантски алтернатии, одамна елиминирани во секидневниот јазик: А на срце пафти *ѓозла̄ӣӣени* (М 418); Си фати два брата *рође̄ени* (М 520); Пет јаболќа *ѓозла̄кени* (М 622).

г) Многу интересни се патронимичните изведувања со наставката *-ӣӣ* што ги среќаваме во песни од источните краишта: Това ми је *Рајковӣӣи* Бошко (Ко 155); Ој ти, Марко, Марко *Кралевӣӣи* (К 909); У Марија, братко, *Карлевӣӣа* (К 1036); Јотговара *ѓо̄ѓовӣӣ* Иванчо (К 913). Не е исклучено да имаме во нив заправо траги од некогашните членувани форми на придавките (добри-т, нови-т,

таткови-т).²⁰ Овде ќе ги приведеме, како поинтересни, и следните придавски изведувања: На *коњева* тонка половина (Ш 387, Заборје, Дебарско); Коња ми је *ѝсоска* рана (Ш 761, Охрид); билје *ѝорродливо*; риба *ѝоморлива* (Ко 117). Адаптацијата на турската придавка *бурмали(ја)* е доведена докрај по следниот начин: На раката прстен *бурмалијин* (Ко 102). Од деминутивните образувања ќе ги споменеме овие: Тога им велит боже *милечек* (М 67); На *едничка* мома Магделина (И стр. 116, бр. 225, Дебарско); Ристоса дете *малено* (Ко 121).

д) Именските наставки не бараат, општо земено, толку коментар како придавските. Треба пред сè да се истакне дека со наставката *-ок* се изведени некои деминутиви и хипокористици, карактеристични за народната поезија, а што не се среќаваат во современиот јазик: *зборок, синок, сонок, дарчок, денчок, сончок*. Сп. Двата *зборок* си зборвае (Ш 97, Костурско); Ја *синок* ѝ вели ем говори (Ко 89); Овај вечер каков *сонок* соних (Ко 150). Формата *коњиц* (Ко 151: Који си је јунак за *коњица*) е така ретка, што е веројатно да претпоставиме дека е пренесена од српските песни, каде што таа е обична. Лесно може да се забележи наклоноста да се користи наставката *-ица* (со можните проширувања) за изведување на окационални хипокористици: *Трновице, мори потзглавнице! Каменице, мори постелице! Шуменице, мори јорџанице!* (Ш 646, Охрид). По обликот на *ѝоѝѝглавница* и *ѝосѝелица* образувани се овде сите други именки на *-ица*, и тоа како творби на овој контекст. За продуктивноста на наставката *-ба* сведочат и некои вакви изведувања својствени за народната поезија: Што *чудба* тамо направи (Ко 168). Интересно е како е извршено проширување на една сосем обична форма на *-ба*: Краљ ми чини до две *веселбији* (Ко 100). Ќе ја забележиме и формата *кокош*, без наставка (во современиот јазик: *кокошка*): *Кокос* се скри под кош (И стр. 5, Дебарско). Римата помогнала да се задржи таа форма.

ѓ) Многу важна особеност на јазикот на народната поезија е што во него предлошките аломорфи *в* и *во* не се распределуваат спрема правилата што важат во народниот јазик, ами се потчинуваат на потребите на раз-

²⁰ Сп. *Ив. Гълбов*, Проблемът за члена в български и румънски език, София 1962, 59–63.

мерот: *Во* дворје је злата јаболшница; Си отиде *в* дворје Јанкулои (М 59); Тамо долу, *в* ливагето (III 153, Охрид); Та ми слегое долу *ф* селата (III 292, Дебарско). Аналогна е ситуацијата и со предлогот *со*, бидејќи тој, освен своите слоговни варијанти, во народната поезија ја задржува во многу честа употреба и неслоговната варијанта *с*, што не е случај во современиот јазик. Сп.: *Со* коња трчат, не си ја фтасвит, *С* јаболко фрлат, не ја досегвит (М 15); *С* очи гледаш, *со* раце не факаш (М 55); Јана ми дојде дома *с* пејење; А ти ми дојде *сѐ со* плачење (III 465, Брчоо, Прекудрим). На овие различни облици и на нивното користење требаше посебно да укажеме особено поради фактот што споменатата ситуација, како што ќе видиме, до голема мера се пренесува и во јазикот на нашата современа поезија.

е) Во нашата народна поезија забележуваме извесна наклоност за образување на сложени зборови, иако таа не е изразена во таква мера, во каква ни е позната, на пример, во грчките народни песни. Ваквите образувања носат најчесто окационален карактер, зашто во нив е главна поетската слика. Најобични се оние со споен вокал *о*, именски и придавски. Сп.: Да је земиме *Свездоденица*, Свездоденица *бргозборница*; Свездоденице, бргозборнице, Бргозборнице, *остироножице* (М 16); На онаа земја Каменица, Каменица *коњо-пошкловница* (М 181); Мори *вршокалчинице* (М 532); Бела пченица *шесторедица*, Шесторедица *црнокласица* (М 648); Кинисало раче *осмокраче*, Кинисало *дълго мустакинче*; Сношти дошле *чесоглавци*, За мнука ми *смрдоглавци* (М 22); Ели ноже *црно-чкренче* (М 476); Да ми лежит змиа *иројноглаа* (М 194); Нашата земја мошне ја мирна, Две сѐнца греат, две роси росет, Две *лебородна* (М 371); Ни *црноока* вдоица (М 412); Улоила риба *злашккрила* (М 522); Улоила риба *шешккрила* (М 543); Арна ле је *црноземна* кашча? (Ко 106); Пусто женско, *сѐ је крайоумо* (Ко 149); Моја којна *брзоода*, Брзоода, *шарконога*, Шарконога, *свездочела* (Ко 161). По истиот модел е образувана хибридната форма *лудоделиа*: Стојан бекриа *лудоделиа* (М 262).

Македонската народна поезија ги користи и сложените зборови со императивна форма во првиот дел, обично за создавање на прекари, понекогаш со изразито

комична окраска: Први беше *Плеџикоса* Павле (М 181); *Чукни-џајан* Мажоечки, *Врџи-калеџ* Сенокосец, *Суши-сливи* от Долнени, *Прди-зелка* Црнилишки, *Мавни-вила* от Могила (М 278).

ж) При градењето на сложени зборови стануваат во извесни случаи и лексички контаминации, како во овие примери: Оружај ми коња *шарџаноџа* (III 367, Мариово); Го догледа коња *шарџаноџа* (Т, Лазарополе). Излезната форма овде била веројатно придавката *шароноџ*, како што може да се заклучи од следниов пример: Шчо ми зеде коња *шароноџа* (III 487, Дебарско). Таа придавка се вкрстила со именката *Шареџ*, *Шарџа* (име на коњ). На контаминација треба да се должи и *челбинка* (*чело* + *лоб*?): Кој ми имат рилка до *челбинка*; Горна рилка дури до *челбинка* (М 84). На ова место ќе ја споменеме и многу интересната бројна форма *џпридевеџ* која често се среќава во народните песни. Се работи за вкрстување на синтагми со овие многу обични броеви во песните, од кое се добива една сложена форма. За образец на ова вкрстување можел да послужи сложениот прилог *џприџолку*: Уште *џри џолку* болна да лежиш (М 234). Близок до излезната ситуација на споменатото вкрстување е следниов пример: Лежал си девет години, Ошче *џри девеџ* да лежиш (Ко 111). Сп. ги и овие примери, во кои е изразено и различно пишување на сложениот збор: Да прелетам *џри девеџ* планини (М 348); *Три девеџ* бели градои (М 396); Тук' се чудет *џри-девеџ* момчина (М 222); Отбрале ми се *џридевеџ* момчина (М 222); Мие бефме *џридевеџ* момчиња (III 73, Дебарско). Резултат на вкрстување меѓу синтагми со спротивни значења имаме во следниов случај: Глас се чуе *долна-џорна* земја (К 306).

з) Создавањето на сложени состави, со различна устојчивост, со непосредно прибавување на синонимни зборови, претставува многу изразита карактеристика на лексиката на нашата народна поезија. Сп. такви состави од две именки: Не бери *кахар*, *касаеџ* (М 20); На постела таја ми *душек-зглавница*, На зглавница кара ми џузел Марија (Ко 17). Почести се тие од придавски и прилошки зборови: Што беше *леџо*, *убаво* Со фино фефче нат око (М 502); Подунал е тихи ветер, *Три силни вилни* ветерушки (В 2); Оти си *млада-зелена* (К 446); Напрај се

мрѣйво-умрело (К 643); Назоба а *сийен-дروبен* бисер (К 1181); И *жално-милно* заплака (К 285); *Милно-жално* пише (К 1003). Интересен е овој пример: Повејае, раз-
вејае *саба зорски* ветрови (И 94, Дебарско). Вторењето
причинило да се образува, во спрег со турското *саба*, си-
нонимна форма *зорски* која инаку не е обична надвор од
ваков состав.

Врската меѓу двата елемента може да биде полабава,
така што синонимите да се сврзуваат со *и*, *ем* или дури да
се делат во две симетрично поставени реченици со што,
се разбира, се менува синтаксичката ситуација: Што сум
леѣа и *убава* (М 407); Шчо си, сину, *илен* и *уѣрижен*? (Ко
137); Што ми е мило ем *драѣо* На Струга дуќан да имам;
Дојде ми *коа* и *гоба* (М 484); Дојде *коа*, дојде *време* (М
27). Сп. ги и честите вакви случаи со глаголски зборови:
Мајка ми *вели*, *ѣовори*; Та је *веле* и *ѣоворе* (М 31, Кукуш);
Ќе те *ѣиѣам*, ќе те *ѣрашам*, Сакам право да ми кажеш (III
3, Штип); Девојки да и *оѣрашаш* Невести да и *оѣиѣаш*
(Т, Томино село, Порече). Како што гледаме, во ова има-
ме еден стилски потфат својствен за народната песна. Со
ваква штедрост во зборови се постига едно игриво потцр-
тување на исказот.

s) Звучен ефект на внатрешна рима се предизвику-
ва со редупликација на етимолошки сродни зборови: Па
чекај *леѣо-ѣролеѣо* (Ко 2); Војину лика на најде, Војину
лика-ѣрилика (Ко 101); Сичкото лето, *леѣо леѣомно* (В
180).

Многу е интересна, како превосходно поетски екс-
перимент, редупликацијата со усечената форма на даде-
ниот збор, еден начин да се истакне тој емоционално со
помошта на звукопис: И *есеѣу-месеѣу*, Лазаре, братучеда
(И 25, Дебарско); *Илики*, море, *ѣилики*! вие високо летате
(И стр. 54, бр. 111, Дебарско); *Ерин* ми *Перин* планина
(Ко 71). Накрнетата форма доаѓа во овие случаи (се ра-
боти за вокатив) во постпозиција: *Месече сече* војниче!
(III 273, Дебарско); *Арѣафање фане*, мили побратиме (М
566, Велес).

3. Во случаите што ги разгледавме досега преку са-
мите зборообразувачки елементи и модели се обележува-
ат зборовите од поетскиот речник. Сега треба да укажеме
на оние зборови и изрази кои без да носат таков надворе-

шен знак, им се спротивставуваат на своите синоними од неутралната лексика имено како елементи на традиционалниот поетски јазик. При нивното izdelување најбитното е да се повлече граница меѓу нив и другите архаизми што исто така учествуваат во специфичниот состав на лексиката на народната поезија, но не спаѓаат во поетскиот слој во потесна смисла. Основниот критериум за такво разграничување е што поетските зборови и изрази се тесно врзани за поетскиот текст и надвор од него би можело да се употребат само како еден вид цитати, на кои им се знае потеклото од јазикот на народната поезија. Од друга страна, обичните архаизми, обележувајќи различни реалии од поблиското или подалечното минато, можат најчесто да се употребат и во други текстови (во уметничка и научна проза и сл.), секогаш кога со нив поблиску се опишува една измината епоха. И покрај ова, сигурно дека при конкретното посматрање се јавува колебање дали даден збор и израз да се вклучи во едната или другата група.

Некои од сопствено поетските зборови можат и денеска да се чујат понекогаш во разговорниот јазик, но сè со посебна намера што ја користи нивната емоционална наситеност. Такви зборови се, на пример, *либе*, *лудо* (*младо*), (*сџаро*) *аро*. Тоа значи дека треба да се очекува тие зборови да бидат разбрани од современиот говорител. Меѓу таквите поетски зборови секако спаѓа и *џора* („шума“ и „планина“): Шетат јунак во *џораша*, Во *џораша*, планината (III 646, Охрид).

Имаме еден број постојани епитети кои исто покажуваат поголема живост, поради тоа што се среќаваат често во песни што уште се пеат, а се преземаат и во современи поетски текстови (во кои тие се чувствуваат како заемка од народната песна, подбрани да се постигне некој посебен стилски впечаток): *виша* (порта, ела), *врана* (коња), *кишени* (сватови), *џисан* (кавал и др.), *ројно*, *рујно* (вино), *рудо* (грло, јагне). Сп.: Ето порти *виши* се кљукает (M 101); *џисан* војник д иде (K 1247); Да ми наточиш *ројношо* вино (И 9, Дебарско); Да да ми је овен *руди* (M 261); Му изгореа *рудаша* глава (III 19, Охрид). Од придавските (и прилошките) зборови можеме да укажеме овде и на следните. Поретко се среќава *красен*: Бело ми лице,

красно, ѓреќрасно! (III 1046, Охрид). Поетски збор бил и *драџ*: *драџа* му беше (III 95, Костурско); На нејзини браќа *драџо* не им падна (III 360, Прилеп). Во нашиот современ јазик *красен* и *драџ* се обновени зборови, под воздејство на словенската книжевна традиција. Само како сосем регионално ограничен дијалектизам може да се сретне денеска *лей*; меѓутоа тој збор му е својствен на јазикот на народните песни од сите наши краишта: Тук је однесе во *леја* црква (М 79); Устрелите *лејо* пиле (III 86, Охрид); Не пеј *леја* песна (К 444). Сп. и прилошки: Јоан *лејо* говореше (М 1, Струга), Се променвит *лејо* се наружвит (М 102). Во овој ред елементи можеме да го вклучиме и именскиот епитет *левен*(*ш*): Дека ми је *левен*-Пејќо (III 116, Костурско); От *левенеџо* Стојана (М 263).

Меѓу поетските зборови и изрази, за разлика од споменатите кои се цитираат, или се дури обновени во употребата, имаме и такви што се одликуваат со поголема архаичност, па некои и не би можеле од современиот говорител да бидат сфатени без објаснение. Така во народните песни често се употребува *двори*, *дворје*, *дворои*. Како што покажуваат примерите тоа значи (голема, видна) куќа, дом, но под тој поим се опфаќа и сето дворно место: Гора трошеше *двори* градеше (В 1); Си отиде в *дворје* Јанкулои; Во *дворје* је злата јаболшница (М 59); Ми дојде во негој *дворои* (III 291, Брчоо, Прекудрим); Да ми видиш, пиле, *двори* какви са ми, Да ли ми са, пиле, равно изметени, Или ми са, пиле, пелин ураснали (Ко 175). Наспрема обичното *либе* се среќава и *љубе*, *љубно*, *љубне*, *љуба*; Море Маро прво *љубе* (В 66); *Љубне* го је заљубила (Ко 38); Дома се најде при прва *љубна*, При прва *љуба*, при мџшко дете (III 95, Костурско); *Љубне* ми је мошне болно (Ко 82); Нашите *љуби* черни почернели (К 210). За „младоженец, младожења“ идат и архаичните зборови *рабер* (*рабро*, *рабро јунак*), *војно*: Че ти по *рабер* не ходиш (В 214); По *војнови* двори (К 822). Овие зборови, како и *двори*, *љубе* итн., спаѓаат во стариот слој на заедничката поетска лексика во јужнословенската средина. Сп. уште од именските зборови: *Рџка* ми порџича (III 976, Костурско). И меѓу придавките наоѓаме примери од ваков вид. Сп. Си паднаа *ради* и весели (Ко 132). Постојаниот епитет *рамен* (босилек) е секако видоизменет облик од *ранен* (= *ран*). Сп. *Рамни* босилџци вадеа (III 517, Ох-

рид). Особено е интересен епитетот *димни*, *димна*. Имено, *димни* се сврзува само со името Марко (Крале), *димна* обично со *гора*: Је опитфа *димни* Марко; *димна* гора (III 103, Костурско); Она љубе *димни* Марко (III 341, Кукуш); Мојот тејко, Марко, *димни* Марко (III 344, Кукуш). Секако имаме *дивни*, *дивна* со познатиот преод *вн > мн* (*одавна > одамна*). Тој епитет треба да е наследен од изразниот инвентар на песни од еден постар слој, во кои влегувале некои формули употребувани во говорот на средновековната аристократска средина. И навистина, θαυμαστός „дивен, чудесен“ е многу чест епитет за јунакот на средновековниот грчки еп Дигенис Акритас, а Димна Гора, кај Антиохија на Орент, се споменува и во некои средновековни словенски ракописи.²¹ Во групата на архаичните поетски елементи спаѓаат и некои глаголи, односно глаголски синтагми. Таков е случајот со *личи* и од него изведената именка *личба* во состав како: Тељалин *личба личеше* (т.е. објавуваше, разгласуваше; III 37, Штипско-Кочанско); *Лицба личи* низ Стамбола града (Ко 138). Таков е и изразот *наче жрло* што иде во вакви контексти: *Наче жрло* тој да је зборуваат (III 360, Прилеп). Интересно е *с̄ӣӣг̄не* (*се*), *ӣос̄ӣӣг̄не* (*се*), *з̄об̄ӣе* (*се*), *з̄бӣе се* со значење „роди (се), породи (се)“: Таја му *с̄ӣӣг̄нала* едно мџшко дете (М 2); *Пос̄ӣӣг̄нала* се убаа Јана, *С̄ӣӣг̄нала* ми се на ден Велигден (М 16); *Пос̄ӣӣг̄нала* млада Момирица, *ӣос̄ӣӣг̄нала* до девет момички (М 17); *З̄бӣла* ми *се* божја мајка Мариа (М 32); До годината дете *с̄ӣӣг̄нале* (И стр. 60, бр. 163, Дебарско); Тогај је мака *з̄об̄ила* Ристоса дете малено (Ко 121); *С̄об̄ило се* това мажко дете (К 1012).

4. И меѓу извиците, кои многу често се употребуваат во нашите народни песни како елементи на емоционалниот исказ, имаме такви што му се својствени на поетскиот јазик, додека во современиот јазик не се употребуваат: Сп. *Варај* горо, горо Димна-горо! (М 9, Прилеп); *Варај* Недо бела Недо! (В 4); *Хај-џици* Бегу, Целадин-бег; *Дејџици* Адем Рогушка, *Дејџици* верен побратим (III 377, Охрид); Ој *ајда, ајда*, Јанина мајко (К 289); О, дјулбер, *вај* душо моја (К 523).

²¹ Б. Конески, Димни Марко и димна гора. Прилози на МАНУ I 1, 1970, 5–10.

5. Како што рековме, ред зборови и изрази станале карактеристични за лексиката на народната поезија имено како архаични елементи. Се разбира дека во нив спаѓаат и повеќе турцизми што некогаш значеле заправо подновување на лексиката на народната поезија, а после излегле од употребата. Можат меѓу овие архаизми да се сретнат и такви што претставуваат интересна паралела спрема соодветните зборови, живи и во денешната употреба во други словенски јазици. Таков е случајот со придавката *йрава* (*рака*) со значење „десна“ (рус. *йравый*); *Права* рџка на момчина, *Лева* рџка на невести (В 6); *С лева* рџка вино зеде, *Со йравайџа* сабја држе (III 339, Кукуш). Впрочем, зборот е познат со тоа значење и денеска во некои југоисточни говори. Во песна од Штип забележано е *исйрави* со значење рече: Шчото беше постари старејќо, Та шчо *исйрави* на млада невеста: „Е тизека, бре млада невесто!“ (III 389). Со значење „зборува, говори“ *praviti* иде во словенечкиот и чешкиот јазик.

Од бројните архаизми во народната поезија овде ќе дадеме, само за пример, еден сосем редуциран список: *Книџа* пишит Немечка Кралица (М 126); Напџлни ми две *зоравици* вино (М 192); *Младо калинџиче*, младо *корабарче* (М 384); Позлатен *нейџой* на глава (М 386); *Рајџеџаџа* с *рајџаеџоџо* (М 645); Соколе ситен, *џимџен* (М 538); Тук да земаш свирци, *џабоани*, Та да сториш голема *џо-намба* (М 88); Заљубила селските *бирачи*, Заљубила турски *аџаџи* (М 91); Немој си *џимар* заложити (М 132); От *џаан* Продан продаат Својата млада невеста (џаан = даванина, данок; III 327, Охрид); Разболел се *челник* Пејо (III 644, Бобишча, Костурско); Нишчо сум *мера* не *смерил*, Нишло сум *сйрека* *сосйрело* (III 905, Охридско); Венчај, попе, немој се *џонашај* (III 188, Брчоо, Прекудрим); Си поеде соколи, *лахури* (III 15, Прилеп); Сфите граџдани по *џирџоџиџе* (III 19, Охрид); Ластоџци, *џрамаџиџиџи*, крилје шарени; Тџ тој носит зелен *кониџуш* дури до земја (III 32, Охрид); *руџки* ножи (III, 38); Веќе ми се здодеало от тешково *камаџо!* (III 293, Охрид; во денешниот литературен јазик е примено камата, но Шапкарев дава на ова место ваква белешка: „Тази реч в живиј говор днес не съштествува“); Со шч’ ќе платам царскана *мириа* (III 291, Брчоо, Прекудрим); Сфи *йрамаџари* обидоф (III 874, Охрид); Да ја изеет *веда* гушчера (И 83, Дебарско); Оти је пусто *кра-*

марин (Ко 72); Да седиш, мори, да чекаш До *овоји* петли, до *џроји* (Ко 84); Не сме си братучедје, *Двоји-џроји* братучедје, ја повторни побратими (Ко 177). Од архаичните форми кај прилозите ќе ги споменеме овде *оваж*, *џриж* и *ојей*. Сп. *Дваш* подвикна, *џриш* подрукна (В 223); *Дваж* викнае *џриш* чукнае (III 116, Костурско); *Триш* ја чукнал, не му отвориа (Ко 155); *Ојей* назад да се вратиш (III 78, Охрид; Шапкарев тука бележи за *ојей*: Тази реч у говоримиј јазик не се употребјава у нас.); Ми се тргна *ојей*, бре, невеста, Ми се тргна кај жолто Еврејче (III 367, Мариово; се гледа дека *ојей* = *назад*, но кај М 101 тоа значи „пак“: Тога *ојей* страшен делибаша, *Ојей* фати Марка да прашует).

6. И во кругот на имињата на земјите, народите и местата наоѓаме во народните песни некои архаични облици: В *Немечко* во манастиро (М 132); Книга пишит *Немечка* Кралица (М 126); Дигна се пленство от *Немсџо* (III 36, Штипско-Кочанско); Долна земја, *Арбанафска* (III 462, Костурско); Да шетала земја *инџилиска* (М 142); Три чаршафа от *Венедик* (III 41, Штип); Преку река *Венейџика* (М 578); Поплениле се проклети *Френсу* (III 283, Охрид).

7. Народната поезија обилува со архаични лични, а особено женски имиња: *Корун* (М 90); *Тайџомирче* (М 143); *Радич* (М 614), *Елевор* (М 624); *Миленко* (III 517); *Никнин* (III 527); *Кондофила* (М 90); *Неранца* (В 268); *Вруќина* (III 517); *Каравида* (III 529); *Дуљбера* (III 152); *Деника* (III 292); *Сџрумка* (III 434); *Грунка* (III 763); *Кождана* (III 827); *Русоманка* (III 903); *Леша* (III 927); *Иџалина* (Т); *Руселина* (К 1003); *Канџилена* (К 1083).

8. Во јазикот на народната поезија има и такви зборови, во кои не е загубен белегот на нивното книжно потекло. Изворот за нив бил црковнословенскиот јазик. Сп. Облечите златните *одежди*; Ел чуете триста калуѓери! Ќе ви речам една *нуждна* реча (М 55); Ангел *се јавли* н' Аврама *џосџољубца*; Камо ти *жерџива*, што богу си таксал (М 29); Опули се в мене *окаена* (М 105); Дур не даит тебе *џрошџениа*; *Прошџение* брака си сторие (М 180); Цареа ќерка *единородна* (III 19, Охрид); Шчо сторифме, *душе-џубје* (III 462, Костурско); Кога се Тодор родило На *високосна* година (III 786, Штип); Земја ти кости не *џријала* (Ко 85); Од жалби са брата *соџрадили*

(Ко 91); Крстиме го *раба* Мијантраше (Ко 137); Еј дружино, верна *собранијо* (Ко 173); Дружино, *благодарна* дружино (К 214). Во врска со овој лексички слој интересен случај претставува употребата на зборот *йоела* во составот на религиозен термин во една охридска песна: Десет *йоели Божи* (III 31). Изразот бил секако лансиран со преведувањето на текстови на народен јазик, што претставувало доста жива активност во Охрид во минатиот век. Друг таков случај ни е претставен со формите *сџбор*, *сџџор*, забележени во песни од Струга и Охрид: Што је овој голем *сџбор* околу тебе (М 511, Струга); Кум поклони прет честни *сџџора* А *сџџорой* прет честни братими (III 172, Охрид); Шчо се собрал чесен *сџџор* сфе околу тебе (III 173). Во овој збор имаме веројатно трага од еден постар, црковен изговор, спрема српската рецензија на црковнословенскиот јазик, слично како во *создаде*, *сздавачој*, *се васкарси*, *васкарсвене*, зборови што ги среќаваме во ракописен молитвеник од 1841г., пишуван во Струга со грчка азбука.²²

9. Извесни зборови се поскоро примени со непотполната адаптација на песни што се пренесувале откај соседните јужнословенски народи (в. за тоа подолу). Сепак понекогаш не е јасно дали се работи за такво пренесување, за влијание на црковнословенскиот или за чување на архаизми. Во секој конкретен случај треба при разгледувањето на таквите елементи да се има пред сè предвид целокупниот контекст. Сп. Та си *узе* златна вигла, Та разгледа горе долу (М 156); Негде годе *се дираеј* (М 163); Саве синко, што те паша *зове* (М 440); *Позовије* сват Јована зимнего (И 14, Дебарско); Дошла коа и *јрошла* (И 31, Дебарско); Как се остават, Цвето девојко, *Шо се узело* (И 33, Дебарско).

10. Еден архаичен слој ја карактеризира така лексиката на народната поезија. Но во неа се вршело и постојано подновување, зависно од тоа што се вклучувало во разговорниот јазик. Така, како што веќе споменавме, турцизмите идат до полн израз во јазикот на народната поезија. Тие многу често им се потчинуваат и на неговите архаични граматички шеми, а добар дел од нив постепено преминувал во архаичниот лексички слој. Подновувањата се

²² А. П. Сивошлов, Сборник БАН IX, 1918, 1–33.

понекогаш премногу смели и го нарушуваат стилското единство на текстот, како во овој случај: Донеси моата *форма* да а поклоне на млади младожења (= униформа; Т, Кочанско). Сп. уште: Кој ќе ти носе *Сџифалешџиџе* Бес тебе! (III 226, Штип); Здравно си пушки държете, Добри *џозиџи* земете (К 241); Бело лице *наџурено* (К 321).

11. Лексиката на народната поезија содржи и ред регионални елементи. Сепак се чини дека дијалектот има повеќе простор во фонетиката и морфологијата, отколку во однос на лексиката. Утврденоста на мотивите на народните песни, со што во многу нешто се определува самиот избор на зборовите, големиот број на архаизми и на други елементи на наддијалектниот слој, – сето тоа заедно го намалува изгледот за вклучување на дијалектизми во поетскиот текст. Прашањето за заедничкиот и регионално ограничениот лексички фонд во јазикот на народната поезија побудува секако посебен интерес. Со следниве примери посочуваме некои регионални лексички елементи, меѓу кои има интересни изведувача, а и такви што претставуваат убави паралели спрема соодветните единици во старословенскиот или во современите словенски јазици: Да си *бркам* моја брата (= барам; М 19, Кукуш); Да ни *космиш* наше мџшко дете (= крстиш; М 127); Ак ти влезе надвор *ке џи' исџаа* (= ќе те извадам; М 142); *Шуркаф*, *шуркаф* дребно пиле заљуба (= барав; М 339, Кичево); Дваш подвикна, триш *џодрукна* (В 223); го дигнали *врли* Турци (В 248); *Слај* ударе у темна темница (В 321); А шчо си поје *засџра*, вечер грејни песни! (= утро; III 2, Гевгелија); Не је *фџесна* зелената гора (= крива; III 16, Д'мбени, Костурско); Ти мене рано да *корниш* (= скориваш; III 100, Костурско); Елен *урива* јот гора (= слегува; III 202, Костурско); Озгора *гредџиџ* Баљур војвода (III 284, Охрид); Ќе се *суѓнаџ*, сину, да си берат, *ќе се суѓнаџ* малко и големо (III 345, Кукуш); Прва *сџија* ти со мене легвиш (III 350, Охрид); Тфојте грехој и тфојте *милкој* (III 351, Охрид); Кузмана го *наџдале* (= наклеветиле; III 377, Охрид); Јанкул никој не *џошчука* (III 462, Костурско); Тебе да те фаљат, мене да ме *худаџ* (III 464, Ватил'к, Солунско); Босиљок ми го *искорчи* (III 524, Охрид); *Пен* борина изгорела (III 546, Костурско); Не сџ били сини пламни... *Но* је била клета чума (III 638, Бобишча, Костурско); Ми истерае до два

йрејера (= мера за орање; III 720, Брчоо, Прекудрим); Пак не се е мома *расйрејнала* (= разбудила, расонила; III 968, Кукуш); Којна *јаре ке ј* изгазе (III 1128, Палиор, Леринско); И од куку по една *йекка* леба (Т, Мирковци, Скопска Црна Гора); *Грца* коња коњ неке да иде (Т, Побужје, Скопска Црна Гора).

МЕЃУДИЈАЛЕКТНИ И МЕЃУЈАЗИЧНИ КОНТАКТИ ВО НАРОДНАТА ПОЕЗИЈА

1. Јазикот на народната поезија е еден обработен јазик на уметнички исказ, во кој природно идат до израз особеностите на дијалектните области, но кој не се расчленува сепак спрема дијалектната диференцијација. Архаичните црти во него се јавуваат во функција на наддијалектен слој, а знаеме колку се тие бројни, – но исто така со пренесувањето на песните се премостуваат во нивниот јазик и некои дијалектни разлики на современ план.

На неколку места во својот зборник Шапкарев дава интересни белешки што го осветлуваат тој процес на поврзување преку јазикот на песните. Во белешката кон песна бр. 144 (Охрид) тој соопштува дека зборовите *йуѓин, йуа, йуѓина* во Охрид „никак не са в употребление у живиј говор“, којшто ги знае само формите *чужд, чужди, чуждина* и сл. Затоа заклучува дека песната треба да е пренесена од другаде, каде што се употребуваат споменатите форми. Кон песната бр. 493 (Охридско) забележува за глаголот *йрашам* дека „с значение питам“ не се употребува во Охрид, ами во Прилеп и Битола, но дека во песните се среќава понекогаш и во Охридско. Кон песната бр. 886 (Охрид), во која се зборува за „Винари Белограѓани“, Шапкарев бележи дека во Охрид никогаш не велат *џраѓанин*, ами само *џражданин*. Сите овие случаи покажуваат надвивање на дијалектните разлики во јазикот на песните. Се разбира, тоа што го покажуваат овие примери од лексичкото рамниште, станувало и на другите рамништа во јазикот на народната поезија. Во песна од Штип (Шапкарев, бр. 390) среќаваме член *-на* и тоа, сепак не случајно, во поетски збор: Па си ошле у *лейана* цркфа. За формата *дена* во песната бр. 897 (Ох-

рид) Шапкарев тврди дека никогаш не се употребува во Охрид, ами само *они*.

Во предговорот кон „Малешевски народни песни“, собрани од Станко Костиќ, Т. Димитровски ги прави следните забелешки што го објаснуваат односот на некои особености во песните спрема дијалектот: „Патем одбележувам дека, при редактирањето на песните, ги оставив формите *кон*, *којна* и *коња*, зашто и сега сите се слушаат во малешевските песни; во говорот се слуша само *џенко*, но во песна е можна и формата *џанко*; останаа сите три форми: *џреџа*, *џреќа* и *џреџќа*; облиците *девојка* и *мајка* не му се присутни на современиот малешевски говор (тој знае само за *маќа* и *девоќа*), но се оставени, зашто се можни во песните. Тоа важи и за облиците *восќа* и *војска* и сл. Малешевскиот говор воопшто не знае за зборот *куќа*, туку само за *кашча*. Се среќава *куќа* само во песната бр. 12: „У Берово куќа шимширова“, којашто и денеска се пее (во неа има и други облици внесени од страна). Што се однесува до облиците *мори* и *мари*, работата стои вака: во говорот се употребува исклучиво: *мари*, а во песните предимно *мори*. Во забележаниве песни обликот *мари* не се среќава“ (стр. 6–7).

2. Контактот на нивото на поетскиот јазик, како што можевме да видиме во повеќе случаи во досегашното излагање, и како што природно би очекувале – се реализира во некои заеднички јазични својства во јужнословенската народна поезија. Употребата на вокативот во позиција на субјект е обична појава во српската народна поезија, а се среќава и во песни од западните бугарски области. Согласувањето со ср. род, како и појавите што произлегуваат од изместувањето на синтетичката деклинација и од развојот на членот им се заеднички на македонската и бугарската народна поезија итн. во сите вакви и слични случаи имаме нивелирање на поетскиот јазик, со пренесување на песните и заемно влијание преку нив, во една поширока јужнословенска ареа.

Нашите зборници на народни песни ни даваат понекогаш изразити обрасци за такво пренесување, во кои уште се чувствува дека текстовите не се доволно јазично адаптирани во новата средина. Во минатиот век, меѓу другото и преку народните песнарки, се пренесувале

така доста песни од Србија.²³ Често произволна употреба на падежните форми, а и други особености, укажуваат јасно на тоа дека тие биле тогаш скоро примани. Порано ја посочив песната „Девојчице, драга љубичице“.²⁴ Повеќе такви песни имаме кај Шапкарев. Во нив спаѓа, на пример, песната бр. 148 (Охрид): *Вишничича род родила, вишел ја Госџо! Под неа седил млада Госџодин со сџе џосџоџа*. За зборот *џосџоџа* Шапкарев забележува дека не се употребува во Охрид. На потеклото на песната бр. 162 (Охрид) јасно укажува стихот: *Оџи духана кука џоџувана*. Истата песна ја имаме и кај Миладиновци (бр. 348; споменатиот стих таму гласи: *Оџи џуџуна кука џоџувана*). Песната бр. 337 (Петърбан и краљ Матеа), слушана, како што тврди Шапкарев, од татка му во Охрид во 1854 г. е адаптација на познатата песна „Вино пије Петар Богдан, варадински бан“. Одделни јазични особености укажуваат на такво скорешно примање и во песните бр. 166 (Охрид: *Фџориј џо ранила драџому камења*), бр. 529 (Охрид: *Во ливаџе џрџофџем се коњи*), бр. 772 (Струга, слушана од Митра Д. Миладинова во 1858 г.: *Роса росил, џрева никнил, џорум зелена; Горица се с лисџом сџавјал, јас немам с коџо*), бр. 953 (Гевгелија: *Шабачка девојка; Сараефка*), бр. 965 (Кукуш: *Сџавај драџо, још не е*). За песната бр. 897, слушана во Охрид во 1855 г. од Наум Н. Рогузаров, самиот Шапкарев заклучува дека е „бошначка“. Во неа среќаваме и вакви стихови: *Да си куџам иџла од бџуџура, Да навезам сџилена јорџана, Да џокријам себе и беџара, Да си видам беџар како сџава?* Целиот овој текст, како впрочем и другите, е многу показателен за тоа како се вклучувале во новата средина песни пренесени отстрана. Јазичната адаптација не можела да се изврши одеднаш. Не е наполно јазично адаптирана ни песната бр. 123 кај Миладиновци: *Ево имал џри џодини дана, Ке ме џросил Беџе Мураџ-беџе*. Пренесувањето на вакви текстови значело и извесна нова опора во поглед на репродуцирањето на падежните форми во јазикот на нашата народна поезија.

²³ Х. Поленаковик, Македонската народна песна I. Одделен отпечаток од сп. „Иднина“, Скопје 1950, 11–13.

²⁴ Б. Конески, За македонската литература, Скопје 1967, 156.

Во збирката на С. Томиќ среќаваме и еден пример со збор пренесен во ијекавска варијанта: *Од Прилејџа града бијелога* (Леринско?). Се работи пак за состав или научен од некоја песнарка или пренесен по устен пат од некои гуслари што во своите скитања оделе и по српските краишта.

3. Контактот на нивото на поетскиот јазик не се ограничува само со јужнословенската средина тој засега пошироко, така што и во народната поезија на балканските народи забележуваме заеднички јазични својства. Не се работи притоа само за случаи на избор на заеднички метафори и постојани епитети, ами и за други појави. Впрочем, веќе забележавме дека и некои изговорни особености при пеењето, како вметнување на украсно *j*, им се заеднички на балканските народи.

На една особеност од синтактичко-стилски карактер се задржавме во еден од поранешните прилози.²⁵ Во јазикот на нашата народна поезија среќаваме употреба на „излишно“ *шшо*, без кое би била логичката поврзаност на дадените реченици пак незасегната, но кое затоа, како елемент на поетскиот јазик, се користи за постигање на оној впечаток што го изделува тој јазик наспрема разговорниот. Сп. кај Миладиновци: Шетал Марко низ гора зелена *Шшо* ми шетал три дни и три ноќа (9); *Шшо* ми дошол црна Арапина *Шшо* кондисал под Солуна града (154). Материјалот во споменатиот прилог беше земен од песните од западна Македонија. Меѓутоа и во песни забележени во други наши краишта може да се сретне таква употреба на *шшо*. Сп. кај Шапкарев: Па *шчо* беше болен Дојчин! Зема Дојчин, опаша си... (392, Штип); *Шчо се ѿфалил* Жълти Гине; *Шчо* го дочу краљ Енкулче; *Шчо* му веле негова брза коња (464, Ватил'к, Солунско); Слуга служиш, Димитрију, Слуга служиш дружињата. *Шо* си кладе, Димитрију, *Шо* си кладе добра софра (1270, Јунчијево, Солунско). Во следната песна, забележена во Штип, со *шчо* се редува во иста функција *шчошшо*:

Шчошшо беше Кумо, Аливето,
Разигра си таа врана коња, —

²⁵ В. Koneski, O. Jašar-Nasteva, Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne, Die Welt der Slaven XI 1–2, 1966, 172–175.

Шчо е живо се у него гледа,
Клета да е младата невеста,
Шчо си дигна тој бела покрифка,
Та погледна Кумо, Аливето,
Шчојџо беше постари старејко,
Та *шчо* исправи на млада невеста...

(III 389)

Во ваква функција идат соодветните релативни заменки и во албанската, ароманската и грчката народна поезија. Во албанската и ароманската народна поезија тие претставуваат и лексичко соодветство на *шиџо* (алб. *çe*, аром. *tsi*). Во грчките песни релативното *поџ* се среќава во таква позиција. Интересно е дека во песни запишани во нашите јужни и источни краишта може да се сретне *де* (= *џе*) одн. *кај*, *каде*, кои се соодветни на *поџ*, во иста функција:

Де ми собра сфе јунаци,
Сфе јунаци армасани...
Де ми стана Босна Паша,
Да отиде при Владика...

(III 638, Бобишча, Костурско)

Де ми стана ој Струјула,
Си отиде дури дома,
Понајаден, понажален.
Де го пита неговата,
Неговата стара мајка.

(III 639, Бобишча, Костурско)

Де ја стојал Марко, *де* је гледал,
Па си стана Марко, та си ојде

(Ko 144)

Де ја зачу цар Костадин,
та изпрати триста души

(K 225)

Во следнава песна, од Мариово, наоѓаме редување на „излишното“ *ш̄ӣо* и, од друга страна, *кај, каге*:

Ми се скачи горе по скалите,
Кога влезе негови одаи,
Кај ми седат китени сфатови,
А нееста стрет куќи ми стои,
Каге ј служи ројно ми благо вино,
Шчо ми влезе Вељо Костурјанче,
Шчо си седна долу кај децата...

(III 367)

Многу поретко се среќава употребата на „излишно“ *о̄ӣ(y)* и *ли*. Сп. за првото:

О̄ӣу ми свирна, *о̄ӣу* ми свирна
Младо овчарче

(И 43, Дебарско)

О̄ӣ ми одее, шо поодее,
Ми поодее до стреле гора

О̄ӣ ми истргна убава Јана,
Да ми истргна острона сабја,
Та и убоде два јаничара

(И 9, Дебарско)

За *ли* се забележува дека тоа по ваква функција доаѓа во врска со глаголите што значат „зборува“: Коња Марку *ли* му говореше (М 9, Прилеп); Патрона *ли* им викаше (М 52); Јанинка *ли* му говори (В 285); Богдан *ли* ѝ тихо говореше (В 290); Тогај *ли* му пиле говореше (III 279, Прилеп).

Употребата на „излишни“ елементи е позната во народната поезија и на другите словенски народи. Така во руските народни песни, во кои впрочем многу почесто иде во таква употреба *как*, се среќава и „излишно“ *чӣо*. Неговата дистрибуција, меѓутоа, не е иста како во нашите народни песни. Кај нас „излишното“ *ш̄ӣо* секогаш

воведува глагол, а во руските песни тоа може да се сврзува и со други зборови, како во овој случај:

Ко ласковому князю ко Владимиру,
што ко тем ли ко церквам божьм соборным
што соборным, к церквам все богомольным,
што ко тем шоддным крестам животворящим...

За „излишните“ зборови во руската народна поезија е карактеристично заправо нивното повторување, кое често станува и во рамките на исти стих и игра потцртана улога во ритмичкото градење на песната. „Излишното“ *што* како и *де* (*кај, каге*) во нашата народна поезија и лексички и по својата дистрибуција се сврзува со соодветните елементи во народните песни на балканските народи.

Нема сомневање дека натамошните испитувања ќе изнесат и други паралели на нивото на поетскиот јазик во балканската средина.²⁶ Тоа се гледа веќе од фактот што случаи на недоволна јазична адаптација на песните имаме не само на јужнословенска почва, ами и во контактот со другите балкански народи. Еден таков случај одбележува Г. Вајганд во влашка коледарска песна во Битола и Крушово: *Kolinde, elinde, sarava godina, tsintsi kako, in z baligo vaka* итн. *sarava godina* = сурова година).²⁷ На друг случај ќе укажеме ние, а го среќаваме во песната за „Тајане“, како што се пее во Прилеп:

Тајане, Бојане, имам брат свети Јоване,
Ункеши, ункеши, ункеши по маглата,
По магла, по магла, по магла ситна роса,
По роса, по роса, по роса мома боса.
Играле момите крај манастиро,
Калуѓер гледа од пенџерина.
Фрли си капа на каранфило,
А петраило на трендафило.

²⁶ Сп. *B. Koneski, B. Nastev, O. Jašar-Nasteva, Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques. Balcanica I, 1970, 13–22.*

²⁷ *G. Weigand, Die Aromunen II, 128.*

Неразбирливиот збор „ункеши“ во вториот стих претставува заправо непреведен состав (iu ñkisiš = каде тргна) од некоја влашка песна за „Тајане“. Сп. го тој состав во една таква песна од Битола, забележена кај Вајганд.²⁸

Tayani yanizmata
Kokozò š ma ñiko!

Íu ñkisiš
di ñ te adoraš?

Самиот обичај „Тајане“ е пренесен од грчката средина. Тој се раширил во нашите градови. Како што се гледа, тоа пренесување одело и со влашко посредство, штом останале дури и влашки зборови во уште недоволно адаптираната песна што ја приведе овме погоре.

Во лазарска песна од Киречкој, Солунско (III 1274) среќаваме интересна контаминација со турски елементи во стиховите:

Севдигим девојком, девојком,
Севдигим хубавам девојком!

Посесивниот елемент -м, како што се гледа, се пренесол од турската форма *севдигим* (= љубена моја) и на другите зборови.

Разгледаните случаи се само уште едно указание повеќе за тоа што може да се очекува од изучувањето на јазикот на народната поезија на поширока балканска основа.

ЈАЗИКОТ НА ПЕСНАТА ЗА КУЗМАН КАПИДАН

1. По разгледувањето на јазичните особености на народната поезија, а пред да минеме на прашањата сврзани со нејзиниот контакт со нашата современа уметничка поезија, ни се чини добро да извршиме анализа на еден

²⁸ G. Weigand, op. cit. 136.

доволно репрезентативен образец на народната поезија од минатиот век. Таков образец претставува несомнено познатата епска песна за Кузман Капидан (Шапкарев 377), запишана во Охрид во 1875 година. Пред сè, важно е што таа песна опишува еден настан од почетокот на XIX век, од времето на владеењето на Целадин-бег во Охрид, па е интересно да се види кои особености од традиционалниот поетски јазик се репродуцирале особено во еден нов текст. Важно е исто така што е оваа песна доволно долга (1142 стиха), за да постои простор да се реализираат видливо тие особености, како што е важен и фактот што се знае кога е и од кој пејач запишана. Имено, Шапкарев ја дава под наслов на песната следната забелешка: „От Охрид: слушана на 1875 г. от покојнаго Христа п. Иван. Гроздин, внук от штерка на съштиј въспеваниј герој“. И во Предговорот кон првата книга (стр. IX) Шапкарев, споменувајќи го својот шура Христо поп Иванчев Гроздин, вели дека од него и од својата покојна сопруга Наумка поп Иванчева Гроздина, запишал многу песни и не малку приказни. Во Зборникот на Шапкарев за седумнаесет песни, меѓу кои се наоѓа и онаа за Кузман Капидан, е изрично речено дека се слушани од Христо Гроздин, но сигурно дека бројот на песните запишани од него е поголем. Така, на пример, нему може со голема веројатност да му се припише и песната бр. 930 („Бела Струмка“), во која се споменуваат капиданот и Целадин-бег.

Многу се скудни податоците што ги даваат нашите запишувачи од минатиот век за своите информатори. Христо Гроздин секако заслужувал да се каже нешто повеќе за него, кога ќе се има предвид дека од него потекнуваат некои изразито убави песни и особено дека тој ја има кажано класичната верзија на песната за Кузман Капидан, спрема која сите други запишани варијанти се само сиромашни одломки. Творечкиот импулс кај овој наш интерпретатор бил очевидно силен, зашто тој успева, разгранувајќи го мотивот, да оживи ред личности и ред интересни ситуации од нашиот народен живот од почетокот на минатиот век. Поради тоа една убава задача на нашата фолклористика би била да се подготви критичко издание на текстовите кажувани од него и притоа да се обрне особено внимание на карактеристичните стилски

и композициони потфати во нивното пресоздавање. Ние можеме при овој случај да кажеме дека и фактот што имаме пред себе повеќе забележителни обрасци, кои ни идат од еден човек, ни дава една можност повеќе да судиме за тоа како во еден индивидуален опит кон седумдесеттите години на минатиот век се пројавувала жизненоста на одделни јазични особености на народната поезија. Бидејќи тие обрасци не се еднакви меѓу себе по жанр, мотивска основа и метрички својства, – би можеле при внимателна анализа да забележиме до колку и појавата и дистрибуцијата на особеностите на традиционалниот поетски јазик во тие текстови зависи и од споменатите разлики. Иако и по сето тоа ќе се има увид само во една индивидуална реализација, така што за истото време како и за подоцна можат да се очекуваат и по нешто поинакви резултати од изучувањата на други текстови, сепак еден ваков пресек ни се чини доволно меродавен, при сите огради, да се претстави факторот на избор на особеностите на поетскиот јазик во дадена епоха на неговата употреба. Епохата што ја имаме во овој случај предвид е интересна имено како пределно време. Поемата за Кузман Капидан покажува дека во неа е уште вистински жив епскиот творечки пристап во нашата народна поезија, штом можело да се создадат такви дела, иако тој можеби не е на исти начин животворен на сите сектори на епското пеење, кое можело да се претвора и во млако репродуцирање на постарите обрасци, во средина што се трансформира губејќи ги архаичните одлики. Од друга страна, од споменатиот предел сè повеќе се приближуваме кон она време кога народната поезија го наоѓа, и преку јазичните особености, своето место во создавањето на современа македонска уметничка поезија. Следењето по етапи, и кај различни пејачи, на тоа по каков начин и во каков обем се користат специфичните јазични својства на народната песна – ни го открива динамичкиот момент во јазичната традиција и ни ги покажува оние елементи што пројавуваат посебна жизненост и при самиот контакт меѓу народната и уметничката поезија која доаѓа да ја превлада творечки традицијата. Кон таа цел е управен и овој краток осврт на јазичните својства на песната за Кузман Капидан што поради тоа можеме да го сметаме и како увод кон натамошното излагање, во

кое во центарот на вниманието се наоѓа имено контактот меѓу нашата народна и уметничка поезија.

2. Ние рековме дека оваа песна ни сведочи недвосмислено за тоа дека тековите на епското творештво не биле стекнати во нашата традиција во втората половина на минатиот век. Треба во врска со тоа веднаш да забележиме еден факт, од кој произлегуваат и извесни последици во чисто јазичен поглед, а кој се состои во тоа што оваа наша најдолга епска песна е испеана не во десетерец, ами во осмерец. И уште неколку песни кажувани од Христо Гроздин, што опишуваат настани во минатиот век, како на пример оние за Али-паша Јанински (III 289 и 290) или за масакрот на Албанците од страна на садриазамот во Битола (III 379) и за Хајредин-паша (III 380), се испеани во истиот размер. Христо Гроздин кажувал и десетеречки песни, но тоа не се песни инспирирани од нови настани ами се песни за старите јунаци – за смртта на Секула (III 350) и за Марко Крале и Филип Маџарина (III 351). Очевидна е извесна смена на размерот, односно подобро речено очевидно е едно изразито претпочитување на осмосложниот стих во новонастанатите македонски епски песни во минатиот век. За разлика од она што го гледаме во приближно истото време во српската народна епика, во која десетерецот останува во својата полна употреба, во македонската народна поезија токму она што носи белег на жизненост и креативност се создава тогаш во осмерец, додека инаку бројните десетеречки текстови очевидно заостануваат по свежината на својата инспирација.

Не е овде наша задача да говориме за сложената и уште недоволно изучена историја на метричките шеми во јужнословенската народна поезија. Ако укажуваме на форсирањето на осмерецот, не би сакале тоа да се сфати како да мислиме на внесување на еден нов размер во нашата народна поезија, којшто постепено го истиснувал десетерецот. Ни се чини дека и најблиску до вистината да претпоставиме дека и двата размера се стари во неа, иако е, поради недостаток на податоци тешко да се суди за мерата на нивната релативна присутност во минатото. Барајќи во таква ситуација индиректни патишта за заклучување, Халански на пример укажуваше на некои

средновековни „народно-латински“ обрасци што може-ле да влијаат за внедрувањето на споменатите размери во поезијата на Јужните Словени.²⁹

Ние овде излегуваме само од едно посматрање што ни покажува дека новите песни во минатиот век се создаваат во осмерец, без да го поставуваме прашањето до колку таа ситуација може да се пренесува и поназад во минатото. Сето тоа треба да биде предмет на посебна студија која секако би го зела предвид пред сè ајдутскиот циклус, зашто и во него е осмерецот доволно афирмиран. Прашањето пак што нас овде непосредно нè интересира се состои во тоа дали можат да се посочат некои чинители што го спомагале ова освојување на просторот од страна на осмерецот. Мислиме дека токму во својствата на нашиот јазик треба да го бараме еден од основните фактори за ваквиот избор на размерот.

3. По извршената трансформација на граматичката структура на нашиот јазик, во резултат на која се јавуваат нови аналитички конструкции, членски форми, удвоени објекти и др., се зголемува во него релативната должина на реченицата. Познат е фактот дека поради тоа при преведувањето, на пример, од српскохрватски секогаш се добива подолг македонски текст. Изгледа дека рамките на десетерецот којшто премногу бил вклучен во традицијата, во нејзините формули и јазични модели како обележја на архаичната содржина на епската песна, станувале претесни за преточувањето во нив на вака расчленетата реченица. Изгледа дека полесно од трансформирањето на јазичките шеми во традиционалниот епски стих, со цел да се изрази нова животна и изразна реалност, било форсирањето на друг размер во новите епски песни. Осмерецот бил пригоден за тоа, иако земен изолирано тој претставува пократок размер. Меѓутоа основната рамка во членењето на исказот не треба да ја бараме во овој случај во единичниот стих ами во двостихот. Всушност осмерецот може да се препишува и како шеснаестерец, онака како што по установена конвенција петнаесетсложниот стих на грчката народна

²⁹ *М. Халанский*, Южно-славянские сказания о Кралевице Марко в связи с произведениями русского былевого эпоса, III, Варшава 1895, 762–800.

поезија се пишува во еден ред (8 + 7). Патем да забележеме дека првиот дел на тој стих може по структура да се споредува со нашиот осмерец (впрочем во грчката народна поезија се среќаваат и песни во чист осмерец). И ова секако треба да се има предвид при изучувањето на историјата на метричките шеми во нашата народна поезија.

Тоа што го рековме за осмерецот како за „комотен“ стих со оглед на новиот реченичен модел во нашиот јазик, би сакале да го поткрепиме со разгледувањето на еден мал пример. Во споменатата песна за Марко Крале и Филип Мацарина (III 351) ги имаме овие два стиха:

Книга пеит Кралевиќе Марко,
Ми ја пеит, под мустак се смеит!

Ова е, се разбира, едно општо место (формула) во народната поезија, па не е ништо чудно што го среќаваме и во песната за Кузман Капидан, искажано од истиот Христо Гроздин, но сега во осмерец:

Книгата ми ја отпевјат,
Под мустак ми се потсмевјат.

Ако направиме само една мала контаминација во првиот цитат, ќе ја добиеме формулата во следниот вид: книга пеит, под мустак се смеит. Ова е всушност искажано и во двата осмерца. Со тоа се зголемил просторот за формулата, а тоа ја вклучува во себе и можноста за обновување на синтаксата. И навистина, не само што е употребена, спрема нормите на нашиот современ јазик, членуваната форма *книгаџа*, ами е извршена и редупликација на објектот (*книгаџа... ја*). Десетеречките песни не можеле во ваква мера да го допуштат синтаксичкото обновување, и затоа во нив се чуваат по правило повеќе архаични граматички црти. Од друга страна, при раскажувањето на нови случки, често пати со доволно реалистички подробности, природно се нудел оној размер што овозможувал да дојдат полесно до израз особеностите на народниот говор. Така имаме во нашата народна

епика еден стих, десетерецот, што повеќе нè води во пределите на приказните, во чудесниот свет на змејовите, самовилите и древните јунаци, – и друг, осмерецот, што ни говори земни работи со јазик поблизок до разговорниот, иако сè уште јасно разграничен од него. Двата историски пласта во фолклорното наследство на нашиот народ не се делат меѓутоа само по лексичките обележја, ами и по изборот на стихот што дава мера за расчленувањето на реченицата. Се разбира дека во случајов се работи не за некаква строга издиференцираност, ами за доволно основано посматрање.

Колку е пак оправдано тврдењето дека двостихот е основната композициона целост во градењето на осмеречките песни – ни покажуваат ред извонредно илустративни места од самата поема за Кузмана, меѓу кои го избираме следното:

Како да влезе крседар?
От' не је оро играње,
Ни ми је песма пејење,
Тук ми је глаа гинење! –
Ја кука ќе ја отфора,
Ја кука ќе ја затфора;
Децата јас к' и пушча
На турски порти да питат!
Не ќе си ода на круши,
Тук ќе си ода на пушки;
Куршуми ќе си исфрљам,
Куршуми ќе си пречекфам!
Колку је гора со шума,
Толку је полна хајдути; –
На глава ми се две смрти, –
Ако ме мене устратат,
Ако ми леке донесат,
Мене ќе Бегот загубит;
Ак' не сум јунак над јунак,
Дебрани ќе ме фатеет,
Главата ќе ми земеет,
На ражен ќе м' ја печеет!

Распоредот на интерпункциските знаци во оваа одломка (; и !) го изделува двостихот како јасно обележана рамка. Тој може и да се развие во поголем период, како во стиховите 2–4, но и тогаш е јасно дека исказот е граден на симетричноста на двостихот и дека тој пак може да се сведе на неа. За ова се особено показателни стиховите:

Ако ме мене устрамат,
Ако ми леке донесат,
Мене ќе Бегот загубит.

Всушност вториот стих овде ни содржински не е ништо друго освен повторување на првиот, потенцирање со синонимен исказ. Тој е вглобен во двостихот којшто би можел и без него да ја предаде целосно содржината. Меѓу ваквите периоди понекогаш ќе се сретне, се разбира, и изолиран стих, како оние: *Како да влезе крседар?*; *На глава ми се две смрти*. Би било интересно да се проследи на пообеман материјал до колку, како што е случајот овде, една таква позиција може да се користи за истакнување на стихот со неговата порака, и до колку, од друга страна, во композицијата на песната таквите точки носат нови побуди во развивањето на дејството, при што двостихот пак се налага како доминантен модел.

Не навлегувајќи понатаму во овие прашања, мислиме дека се оправдува тврдењето дека во еден определен момент од развојот на нашата народна епоха осмерецот се почувствувал како попригоден стих и тоа имено поради потребата, новата содржина да се изрази со подновен јазик. Природно е тогаш што токму преку тој стих, и тоа далеку повеќе отколку преку другите размери, народната поезија учествува и во создавањето на нашата современа уметничка литература.

4. Минувајќи на разгледувањето на јазичните карактеристики во песната за Кузман Капидан, прво ќе констатираме дека во неа не се репродуцираат некои особености на традиционалниот поетски јазик, на кои укажавме во претходното излагање.

Така, не среќаваме овде стари множински форми од типот *дари*, *мостии*.

Употребата на падежните форми е скоро исклучиво сведена на дативот во еднината: Темена *Беџу* зедоа; Книгата што му дејдиса, Дејдиса *Мехмед-Алију*; Хабер му појде *Осману*; *Кузману* песма пејеха; *Кузманице* је викнало. Меѓутоа во случајов не се работи за архаични форми во поетскиот јазик, ами за особеност на дијалектот, зашто и до денеска некои од западните говори го чуваат дативот од лични имиња и именките што значат сродство. Општата падежна форма на *-а* ја среќаваме во овие случаи: Кузман ми слезе *оѝ коња*; Или да шетам *низ ѓрада*. Во врска со првиот пример треба да се забележи дека прилошкиот израз *на коња* е познат и денеска во истата дијалектна област. Интересно е, од друга страна, дека наоѓаме пример да е дури и акузативот од лично име заменет со номинатив (Шапкарев поставил апостроф, со што покажува дека би се очекувала форма на *-а*): Кузман се дума подума, Око го *Кузман'* не фашчат. Немаме во овој текст генитивно-акузативна форма на *-а* во позиција на субјект, ниту пак се среќава во таа позиција вокативот од именки од машки род. Со еден збор, можеме да кажеме дека во поглед на употребата на падежните форми во песната за Кузман Капидан се огледува заправо состојбата на дијалектот. Ова е до толку поважна констатација, што во десетеречките песни кажувани од Христо Гроздин среќаваме употреба на некои падежни форми по начин карактеристичен за традиционалниот поетски јазик: Дења сedit *сѝареџо Секула*; Да губите на *деннеџо Велиџен*; А ејгиди *милеџо сѝојане*; До *ѝојаса* сијот ми загина (III 350); Ја допуштил Марку во *Прлејја*; Да оседлиш *моја брза коња*, Да му кладиш седло *од мерџана*; И ми зеде *ѝешка боздоџана*; Се разљути *Марко Кралевиќе* (III 351). Очевидно е дека ваквите форми не се налагале во свеста на кажувачот кога расправал за настани од својата современост.

5. Упадливо е како во овој текст се афирмираат некои синтаксички конструкции на народниот јазик. Сп. *Ушче не влезен крсердар, Јас да ѝи даам кефили*; „*Ти шчо ќе уорриш, уорено, Шчо ќе оѝерри оѝрано, Шчо ќе ми сечии, сечено; Шчо ќе ми врзии врзано; За ѝебе завал да немаѝ*“! Во овој пример ја среќаваме типичната западно-македонска прашална конструкција без партикулата *ли*: *Не ѝи ја мџка, Кузмане, Сфе да ми бидии оружен? Ќе* укажеме и на примерите со модално значење на готов-

ност: *Сега си ходам Јанино; Дали на неѓо ми иџрѓвиши?*; *Поарно ми и изедвиџи*; *Со ними ми се удираџи*. Одделни вакви примери можат да се сретнат и во десетеречки песни, меѓутоа нивната честота овде сведочи за поголемо доближување до народниот јазик. Со освежувањето на синтаксата песната се доближува и интонационо до народското кажување.

6. Во лексиката на песната за Кузман Капидан ќе сретнеме, се разбира, и некои традиционални поетски елементи: Колку ја *џора* со шума, Толку је полна хајдути; Бела ми *книџа* изваде; Во среде *џворје* ми слезе; Тамо ми Кузман сфикало Сфојата *верна џружина*; Вјахна си коџче *џорија*; *Руди* јагњца ми печат; Сите со *злаџи* кубури. Од друга страна обновувањето на лексиката е извршено во голема мера. Со оглед на тоа што се опишуваат на реалистичен начин ред сцени и животни ситуации, во овој текст исполнет со динамика среќаваме едно богатство од обрати земени од народниот јазик, преку кои дејството се слика живо и впечатливо. Доволно е за илустрација да ги приведеме следниве фразеолошки изрази, примени во нашиот народен јазик од турскиот, частично или целосно калкирани: *Није џа чаре чиниме*; *Хаџароџи џа н'ви расиџам*; *Није си џерман немаме*; *Улефе сам ќе си иџрѓам*; *Мунасиџи џамо џо нашле*; *Око џо Кузман' не фаџчайџи*; *Оково мене ми фаџи*. Интересни се случаите, кога со изборот на извесни емоционално маркирани зборови се карактеризира средината, како во следниве стихови, во кои се искажува реакцијата на охридските Турци по Кузмановиот успех: „*Еден џомузин каурин* Вакфи да џуѓе загубит“. Бидејќи лексиката на овој текст црпи по таков начин обилно од народниот јазик, природно е што во неа изделуваме и повеќе регионални лексички елементи. Сп. И Охридскијот *џлаџи-чар*; До девет кобли *оџмара*; до три ми *склаџје* зедоа; Прао си ојде *џома си*; Тога се бегот *џоџули*; Кузмана го *џоџраџиџа*; Дебарон не го *џослале*; Шчо ќе *оџериџи оџрано*; Ветките к' и *уриџаеџи*; Кузмана не го *изџаам*; *Сеџне* им Кузман велеше. Интересно е што во овој текст се употребува *џинџи* (= опинџи: Стегнаа *'џинџи*, ремења). Таа форма, која не е обична во охридскиот говор и во говорот на Дебарца, секако е пренесена со песните (таа е позната во мариовскиот и леринскиот говор).

7. И покрај подновувањата што ги споменавме, во јазикот на песната за Кузман Капидан се чуваат повеќе особености на традиционалниот поетски јазик.

Обичните елидирања на вокалите во народната поезија не се ретки ни во овој текст: *Ак'* главје не *ӣи'* донесе-ше, Ти него ќе загубеше; Или во гратче Охридско, *Иљ'* да те најдит на сарај; Рџка за рџка *с'* фатиа; *Как'* жена да ми не идиш. Во случаите: Слушајте *ви'* сијот мезлич!; Трчајте *ви'* по Кузмана – секако се работи за репродуцирање на старата форма на оваа замена (запаметена, можеби, преку изразите како: *еј ви вами*: в. погоре стр. 266 и 288).

Интересна подробност претставува тоа што „укра-сно“ *ј* е употребено во овој текст токму во ситуација кога се опишува сцена со пеење на песна:

Кузману песна пејаа:
„Камо си, Кузман Капидан,
Џељадин-Бегоф кареман?
Камо си, куче Охрицко,
Та и Охрицки плашичар?
Ти знајш плашици да јадиш,
Не мојш Дебрани да *јурриш!*“
Песмата је допејаа,
Два старца с куршум *урриа*.

Формата *јурриа* во цитатот, наспрема *урриа* во коментарот, сведочи за тоа дека „укра-сното“ *ј* е пообично при пеењето. Истово место, и со ваков распоред на споменатите форми, се повторува уште еднаш понатаму, кога селаните му соопштуваат на Кузмана што направиле разбојниците и како му се обракале нему во песната. „Укра-сното“ *ј* го среќаваме и во III 378, која песна претставува варијанта на почетокот на песната за Кузмана, а е кажува-на пак од Христо Гроздин: Сфите момчиња *јойбрани* (2).

И во овој текст наоѓаме наспоредни примери со загубено и зачувано интервокално *в*, кои понекогаш се избираат во врска со потребите на стихот. Додека од една страна забележуваме дури и случај со загубено *в* во членот (*Грајиче'о* да го прошеташ), од друга страна имаме:

Извај ми руо *убаво*. Сп. уште: *Глаиџе* дур' не ј занесит, Мојата *џлава* и тфоја.

Неслоговните форми на предлозите *в* и *с* се употребуваат по начинот познат во народната поезија: Острата сабја *в* устата; *С* куршуми ќе си удирам; *С* Кузмана ќе прошетате.

Кај придавките се среќаваат архаичните форми на *-и* за машки род: *џолеми* зулум сториа; Сп. и од заменката: Дејгиди *наши* буљукбаш! Следните примери треба поскоро да ги интерпретираме како случаи во кои придавката не влегува во согласување, отколку како случаи со елизија на вокалот: *Калеш' јаџњца* печени; *Скина* си *сџребрен' џеџлици*.

Честа е употребата на етичкиот датив: Сите при бегот ојдоа, Пред бегот *ми* излегоа. Тога се бегот попули, Попули *ми* се почуди: Шчо сите *ми* се дојдени?

Познато е и воведувањето на бројните изрази со предлогот *до*: Девет јаџњца печени, *До девеџ* кобли ошмара; *До џри* ми склавје зедоа.

И употребата на членот е во традицијата на поетскиот јазик, така што во ред случаи тој не се јавува, како што би очекувале спрема правилата на современиот јазик. Истото важи и за удвојувањето на објектот. Сп. *Ја куќа ќе ја оџфора*, *Ја куќа ќе ја заџфора*; *Јас на сејмени ќе џлашчам*; *Тебе мунасиџ најдоа*; *Мене да беџоџ заџубиџ*. Честа е и употребата на показните заменки за потсилување: Не мож' да влезам крсердар Во *онаа* каза Охрицка Од *онје* бегој Охрицки!; *Оније* Турци, Колунци Кузмана го попраџа До *она* село Подмолје; Кџј црвените кладенци, На *џаја* рамна рудина.

За интерпретаторот на оваа песна обична била употребата на излишното *џџо*: Книгата *џчо* му дејдиса, Дејдиса Мехмед-Алију; Кузман до него седеше, Кузману *џчо* му велеше; Та *џчо* ми Кузман тргнало Во она село Хрбино.

Редот на зборовите ги покажува обичните особености во јазикот на народната поезија: *Није да чаре чиниме*; *Није да сиџе сџаниме*; *Мноџу ме Беџоџ џоздравџаџ*; *Набрале ми се сџарџине*.

Особено омилено поетско средство на кажувачот на оваа песна му било очевидно согласувањето со формата за среден род од *л*-партиципот: Два крсердара сум *клало*, мене ме устраотиле; Бег на колена ми стана, Кузману шчо му *викнало*; Тога ми Бегот *викнало*, Кузмана ми го *врайило*; Тога ми мезлич *викнало*; Тога се бегот почудил: Како се Кузман *врайило*?; От тука Кузман *йргнало* За да го барат Митрета. Меѓутоа, додека повеќето од оние особености на традиционалниот поетски јазик што се обични во оваа песна ќе ги среќаваме и во текстовите на современата уметничка поезија, повлијани од народната песна, токму овој манир (како и употребата на излишното *ийио*) наоѓа во нив исклучително ретка примена. И самиот овој факт уште еднаш од своја страна фрла светлина на динамичкиот фактор во користењето на особеностите на традиционалниот поетски јазик, за што ќе се зборува повеќе понатаму.

ЈАЗИЧНИОТ КОНТАКТ МЕЃУ МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА И УМЕТНИЧКА ПОЕЗИЈА

1. Во натамошното излагање ќе го разгледаме контактот на македонската народна и уметничка поезија на нивото на поетскиот јазик. Целта ќе ни биде да проследиме како и во каква мера јазикот на усната поетска традиција учествува во изразот на една современа уметничка поезија. Со оглед на тоа што нашата современа поезија, особено во периодот на нејзиното создавање, претрпе изразито влијание на народната поезија, станува сама по себе јасна важноста на едно такво изучување и на планот на поетскиот јазик. Меѓутоа, бидејќи нашата ситуација не можеме никако да ја сметаме за изолирана, зашто и за повеќе други литератури народната поезија има дадено исто таква основа, – она што го забележуваме како карактеристична појава во однос на нашата поезија може да се вклопи среќно воопшто во изучувањето на многу комплексното прашање за односот меѓу традицијата и подновувањето во развојот на поетскиот јазик. Премиот од традиционалната орална поезија кон современата пишувана поезија претставува во тој поглед посебно интересна гранична ситуација.

2. Уште од првите зачетоци на современата македонска литература, во 19 век, забележуваме дека новата поезија излегува од основата на народната поезија. Се разбира, тоа се изразува и во особеностите на поетскиот јазик. Бидејќи во минатиот век немаше уште погодни услови да се оствари посилен континуитет на литературната дејност, интересно е тоа што во повеќе моменти, како поради некоја преднамерена упорност, се пројавува таа народна основа во обидите за создавање на една нова поезија. Во творечка смисла сè уште сме во период кога доминира континуитетот на оралната традиција која како свеж поток ги напојува градинките на новите трудебеници на стихот.

Дури и кај Кирил Пејчиновиќ, којшто не е уште одделен од црковнословенската традиција, ќе го забележиме присуството на народната песна. Неговиот епитаф е пишуван во десетеречки стихови, навистина со десетереч во кој се бара редовна рима. Уште поинтересна е за-

белешката на Пејчиновиќ дека тие негови стихови треба да се пеат „на глас трпезечки“. Тоа не значи ништо друго освен посочување на гласот на народните „трпезечки“ или „трпезарски“ песни, оние што се пееле на празници на трпеза или околу трпеза. Податокот е илустративен особено во тој поглед што сведочи дека Пејчиновиќ и не можел да си претстави стихови без глас, песна што не се пее. Иако го напишал и го издлабил самиот својот надгробен натпис, тој веројатно го составувал водејќи се по една наследена мелодија. Тој е несомнено со тоа во традицијата на нашето орално поетско творештво.³⁰

Познато е до каков чист израз доаѓа народната поезија во песните на Константин Миладинов. Оние особености на нејзиниот јазик, за кои ќе зборуваме поподробно натаму во врска со современата позиција, се пројавуваат кај него во својата полнота. Некои од неговите текстови („Бисера“) тешко и можат да се разликуваат, по својот дух и израз, од народните песни. Константин Миладинов беше само еден од првите што во народната жица го откриваа за себе патот во новата поезија. Тој ќе има на тој пат постојано следбеници (како Марко Цепенков и др.) сè до времето на разгранувањето на современата македонска поезија во 30-тите години на овој век. Меѓутоа, ако зборуваме за минатото, не треба да го изгубиме од предвид ни тој интересен факт дека дури и кај такви поети каков што беше Григор Прличев, којшто го архаизираше до голема мера својот израз и одеше во јазична конструкција, сепак народната основа успева да се покаже на видело. Не навлегувајќи овде во повеќе подробности, доволно е да потсетиме дека Прличев дава една верзија на својата поема „Сердарот“ во десетерец, па дури и „Илијадата“ ја преведува во тој најобичен размер на јужнословенската епска песна.

3. Кога во 30-тите години се засили литературната дејност на македонски јазик, контактот со народната поезија беше еден од највидливите фактори во тоа литературно движење. Тој контакт повеќе или помалку се чувствува и до денеска, како што ќе видиме понатаму, посебно во однос на особеностите на поетскиот јазик.

³⁰ Б. Конески, Стихови на глас трпезечки. Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 22, 1970, 373–376.

Сепак можеме веднаш да изделиме две основни фази на неговото остварување, водејќи притоа сметка и за сите преоди и преливи меѓу нив. Првата фаза се карактеризира со подражавање на народната поезија – како во однос на мотивската инспирација, така и во однос на нејзината метафорика, метрика и јазични својства. Ред текстови на главните претставници на македонската поезија пред ослободувањето (К. Рацин, В. Марковски, К. Неделковски) носат имено таков карактер. Спорадично такви текстови можат да се сретнат и кај поетите на следната генерација (А. Шопов, С. Јаневски, Л. Каровски и др.). Втората фаза можеме спрема првата да ја обележиме како оддалечување од моделите на народната поезија. Особеностите на нејзиниот јазик се вклучуваат сега во новите текстови не по силата на некаков дејствен модел, ами само како одделни елементи на традиционалниот поетски јазик. Тој развој беше инициран веќе во годините пред ослободувањето, и натаму сè посигурно се потврдуваше.

4. Карактеристиките на јазичниот контакт меѓу народната и уметничката поезија во споменатата прва фаза можат добро да се прикажат преку индивидуалниот опит на еден од зачетниците на нашата современа поезија, Кочо Рацин (1908–1943). Своите први поетски обиди Рацин ги прави на српскохрватски јазик и во нив е сосем вклучен во поетиката на меѓувоената југословенска социјална поезија. Меѓутоа, преминувајќи во триесеттите години на овој век кон поезија на македонски јазик, тој не ја транспонира просто таа поетика во новата јазична материја, ами се води по звукот на македонската народна песна. Една друга традиција го предјавува тука, значи, своето право и поетот ѝ се потчинува, трудејќи се да ја изрази во согласност со неа својата, неизменета, поетска порака.

Повеќето песни во Рациновата единствена збирка „Бели мугри“ (1939) се градени врз метричките шеми на македонската народна поезија и ја користи во голема мера нејзината метафорика. И нешто повеќе од тоа: во тие текстови се апсорбираат ред од оние особености по кои јазикот на народната поезија се изделува од современиот македонски јазик. *Троаголникот традиција – јазичен колектив (аудиоториум) – автор* се изменува по својата

содржина за поетот кога тој преминува од српскохрватскиот на македонски јазик. Во тој систем контактот со јазичниот опит на македонската народна поезија се јавува како еден момент на творечко оплодување при создавањето на современата македонска уметничка поезија.

Самиот Рацин ја сознавал, и емоционално ја доживувал, таа врска од која произлегува и соодветен резонанс во колективот. Зборувајќи за македонската народна песна, тој бележи дека „кога ние ја слушаме таа песна со сочувство, ни се чини како познат вик, како повик на ближен човек што на нашите жици ги произведува истите треперења... кога се пеат македонските песни, еден силен, широк бран, полн неисцрпна маќа и длабочина ни ја преплавува душата. Во нас воскреснуваат изминатите дни, тиха жалба и најсокровените чувства на нашето срце“. Неговиот избор е спонтан, тој поаѓа од едно живо предание, за да дојде и до нови поетски откритија.

Надвор од лексичките заимности (какви што среќаваме повеќе: *џора*, *бели дворови*, *љуба*, *лика-џрилика*, *милно*, *рујно* и др.), во текстовите на Рацин се дејствени овие својства на традиционалниот јазик на народната поезија:

а) Имаме употреба на нечленувани форми во контекст во кои членувањето би било задолжително во современиот македонски јазик:

Зошто ми, зошто остана
кошула недоткаена?
Кошула беше даровна...

(„Ленка“)

Дели глави веднеа
немеа самовилите –

(„Балада за непознатиот“)

б) Показните заменки идат во служба на истакнување:

Вчера си појдов, наминав
низ *џаја* гора зелена

под *īīija* буки високи
по килим сенки широки.

(„Елегии за тебе“ 1)

в) Не ретко среќаваме едночлен место удвоен директен и индиректен објект:

Кој ја сипе, кој ја роси
таја слана што (*ja*) покоси
по нивјето *īченициīīe*
по лозјето гроздовите

(„Селска маќа“)

Трета година земјата
на Ленка (*ī ja*) покри *снаāīīa*.

(„Ленка“)

од сичко (*āo*) носат *кајмакоīī*
макаīīa нам (*ни ja*) оставаат!

(„На Струга дуќан да имам“)

г) Имаме отстапување од збороредот во современиот јазик, со тоа што понекогаш кратките заменски форми и морфемата *ke* се одделуваат од глаголот со полнозначни зборови:

Силна *āo* тага *изела*
задека тука загинал.

В полноќ *се* над ним дрвјата
од жалба силна *свивааīī* –

Зора се зори – петлите
скоро *ke* в село *īроїеаīī!*

(„Балада за непознатиот“)

Та се житце не зелени
та се грозје не румени

(„Селска мака“)

Луњи ли *ке* пусти *дојдаӣ*
сонце ли *ке* јасно *џрејне* –

(„Елегии за тебе“)

д) Обичен е етичкиот датив:

Сонце светло *ми* светеше
гора *ми* се зеленеше –

(„Селска мака“)

ѓ) Се јавува предлошката морфема *с*, додека во современиот јазик имаме од неа слоговни форми: *со*, *сос* и сл. Исто така предлошката морфема *в* ја среќаваме и таму каде што во современиот јазик би дошло *во*:

Немеа – туку петлите
в селото веднаш писнаа –
самовилите *в* горите
с делии *в* раце лиснаа!

(„Балада за непознатиот“)

е) Во следниов стих Рацин употребил вокативна форма на *-о* од придавка од ж. род, како што тоа понекогаш се среќава во народната поезија:

Зоро *злайно* и *румено*!

(„Елегии за тебе“)

ж) Вокалот е елидиран во прилогот *оур(и)*:

аир нема *оур* од века

(„Селска мака“)

Како што гледаме, во поетскиот јазик на Рацин сè уште се дејствени извесни модели карактеристични за јазикот на македонската народна поезија. Можеме да говориме за продолжување и актуализирање на особеностите на тој јазик. Па сепак, се разбира, јазикот на Рацин не можеме да го израмниме со јазикот на народната песна, исто како што неговата поезија не можеме да ја претставиме како реплика на народната поезија.

Рацин ја обновува јазичната структура на народната песна не само со нова лексика, пригодна да ја изрази новата содржина, ами истовремено тој врши извесен избор и во поглед на другите нејзини јазични особености. Не биле сите тие особености подеднакво жизнени и затоа не се нуделе со подеднаква сила за репродуцирање. Така, на пример, кај Рацин немаме употреба на падежни форми спрема обрасците од народната поезија, додека за К. Миладинов во минатиот век тоа била уште една особеност толку изразита што тој ја репродуцира во своите песни (сп. Ја ќе те тебе назобам сè со *дробнаго бисера*, „Голапче“). Имаме, значи, извесно просејување на својствата на традиционалниот поетски јазик, којшто претставува уште дејствен систем, но не во еднаква мера дури и во однос на своите најзначајни карактеристики. Се јавува така еден филтер при контактот на традиционалниот поетски јазик со јазикот на новата уметничка поезија во периодот на нејзиното создавање. Поезијата на Рацин дава изразит пример за таа фаза на „филтрирање“, при положба кога традиционалниот поетски јазик уште не е разложен, уште може, макар и во поограничени рамки, да се пројавува творечки преку своите особености. Така таа поезија предлага, со тоа што го презема од традицијата, еден увид во најжизнените елементи на традиционалниот поетски јазик во периодот на создавањето на современата македонска поезија.

Самиот Рацин не останува при тоа, ами прави уште еден чекор напред во обновувањето на македонскиот поетски јазик. Тоа води кон нова фаза, во која веќе традиционалните особености на поетскиот јазик не се репродуцираат по силата на наследени, уште жизнени модели, ами се вклучуваат само како одделни елементи во новиот поетски израз. Имаме нешто слично на користењето на

одломки од стари урнати зданија при сидањето на нови постројки. Се разбира дека ваквиот пристап кај Рацин ќе го забележиме поскоро во оние текстови во кои тој бара од една страна нови метрички можности освен оние што му ги предлага народната поезија, а од друга настојува да го доближи својот израз до современиот говорен јазик. Така особеностите на народната поезија се користат за целите на лежерна стилизација. Во таа насока елементите од народната поезија можат понекогаш да добиваат функција на цитати.

5. За македонските поети од новата генерација, која настапи во годините по Втората светска војна, односот спрема традиционалниот поетски јазик се определува скоро исклучиво со споменатото користење на одделни негови елементи. Се разбира дека во однос на изборот на тие елементи пресудно значење има структурата на поетскиот текст. Современата јазична норма се налага сè порешително до колку повеќе поетскиот текст по својата формална и мисловна структура се изделува спрема народната поезија. За споредба со состојбата што ни е претставена во јазикот на К. Рацин, ќе се задржиме на опитот на еден виден претставник на младата поетска македонска генерација, Гане Тодоровски (роден 1929 г.). Изборот го правиме не случајно, ами поради тоа што е и кај овој поет присутен жив интерес спрема наследството на оралната поезија.

Во текстовите на Тодоровски не можеме да забележиме онакво репродуцирање на обрасци од традиционалниот поетски јазик, какво што има кај Рацин:

а) Сравнително почесто ќе се сретне кај Тодоровски елиминирањето на членот, особено во неговата прва збирка „Во утрините“ (1951). Сп. таму:

Победата кога
ќе искити *свей*

(„Бавчието“)

Пак тага на лице и *ио̀глед* скрил бол,
и *ио̀глед* во кого јас неа ја чувствувам.

(„Во ноќта“)

б) Оние неколку случаи на неударен објект се сведуваат на еден ист тип, неизразит, бидејќи се работи за заменските форми *кому*, *некому*, *никому*. Сп.

Сите спијат... нема кому
збор да кажам

(Во утрините, „Место цвеќе...“)

Не е удвоена и архаичната форма *оружому* во овој случај:

Зар и домот мој на *оружому* паѓа

(Во утрините, „Гоце Делчев“).

в) Иако кај Тодоровски, којшто е автор на повеќе збирки, имаме значително пообеман текст, само еднаш среќаваме кај него користење на збороредот што го опишавме како карактеристично отстапување во јазикот на народната поезија:

Добро ле мајкино,
доброино недобрувана,
кому ја мајка
клетница *осишави*?

(Божилак, „Тажачка за Кирче Петров“)

Се работи овде за контекст што се сврзува со изразот на народните тажачки.

г) Додека кај Тодоровски никогаш не се јавува *с* (ами само *со*), предлошката морфема *в* иде кај него често и таму каде што би ја очекувале нормално нејзината варијанта *во*: в грлото вкупче се собра (Тревожни звуци, „Во градот из Прличев“); брчки по челото и сребро *в* косите (Апотеоза на делникот, „Со 5-ката кон Козле“). Ова е заправо најчесто репродуцирана особеност на тради-

ционалниот јазик во текстовите на овој поет, што бара и посебно објаснение.³¹

д) Во следните два случаја имаме употреба на такви елементи од јазикот на македонската народна поезија, кои не се среќаваат во текстовите на Рацин:

Предлогот *до* е употребен како во народната песна пред броен израз: Ти понеси *до ѓрска-две* разбирање (Божилак, „Порака“).

Составот *Грозна Арајина* (Божилак, „Шестпати свртен...“) е пример за обопштена генитивно-акузативна форма, што е многу карактеристично својство на јазикот на македонската народна поезија. Меѓутоа, во случајот не се работи за оживотворување на таа особеност, ами само за преземање на една сложена лексема (скоро лично име) од јазикот на народната поезија.

По сето изнесено можеме да заклучиме дека Г. Тодоровски пристапува главно како кон наследен материјал кон она што уште во поезијата на Рацин се пројавуваше и како животен модел. Просејувањето, филтрирањето за кое зборувавме е веќе измината фаза во развојот на современиот македонски поетски израз. Кај самиот Тодоровски, треба и тоа да го забележаме, немаме песни создадени во класичните метрички шеми на македонската народна поезија. Повремените цитати, па и парафрази на места од народната поезија, остануваат да сведочат за еден жив но функционално изменет однос на овој поет спрема традиционалниот поетски јазик.

Меѓутоа, не во врска со особеностите што ги разгледувавме досега, ами во еден друг аспект, односот на Тодоровски спрема јазикот на народната поезија е посебно жив и творечки. Се работи за користењето на лексиката на македонската народна поезија и за создавање на нови состави, па и неологизми во нејзиниот дух. Оваа наклоност на Тодоровски се открива веќе со тоа што тој често ја користи етимолошката фигура која му сугерира нови изведувања, како во следниов случај:

³¹ Б. Конески, Граматика..., 514.

Витосни векови време требало да се надживеат,
векови *невекувани*,
години *неизгодињети*,
денови *неразденији*

(Спокоен чекор, „Нерези“)

Не се малку на број зборовите и составите, преземени од народната поезија, и актуализирани во текстовите на Г. Тодоровски. Колку за пример ќе ги приведеме следните од збирката „Спокоен чекор“: *иченица шесторедица*, *љуџба* („Лов“), *Љубов богајница*, *љубов имовиџа* („Љубов“), *џансуриџе* („Гарванот“). Особено е интересно преземањето на чисто поетскиот збор *злај* (место *злајен*). Во еден случај тоа е мотивирано со потребата на римувањето:

Еден рече: да копаме в мракот,
може негде да најдеме *џај*?
Станувајќи од ложникот *злај*,
чувме: веднаш припукаа јако.

(„Ноемвриска балада“)

Но во следните стихови тој збор е вклучен и без таков повод, ами поради претпочитување на еден состав од народната поезија:

Утредента пред прагот најдоа прстен в калта.
Злај прстен фрлен в кал. *Злај* и свршенички.

(Божилак, „Прстен“)

Свртувањето кон лексиката на македонската народна песна во поезијата на Г. Тодоровски не е ориентација што се исцрпува сама со себеси, ами претставува само една страна од изразитиот стремеж на овој поет кон „понароднување“ на изразот. Тодоровски се свртува кон разговорниот јазик, кон просторечието, со цел да ја обнови лексиката на својата поезија. Лексичките елементи земени од народната поезија, како и користењето на некои зборобразувачки модели продуктивни во неа, не остануваат

така сами за себе, ами се слеваат во сплавот на „понароднетата“ лексика на неговата поезија. Така традиционалните елементи доживуваат една функционална трансформација во процесот на изградувањето на различните стилови во современата македонска уметничка поезија. Тие елементи не стрчат на фонот на споменатата лексичка постројка во поезијата на Тодоровски, ами придонесуваат, заедно со другите елементи од народниот јазик, за постигањето на определен стилски впечаток. И во ова се открива една од творечките можности што произлегува од контактот меѓу јазикот на македонската народна и уметничка поезија.

6. Споредбата што ја направивме ни ги претстави пределните точки на користењето на традиционалните поетски особености во јазикот на современата македонска поезија. Меѓу тие пределни точки имаме еден преод што ги опфаќа првите неколку години по ослободувањето и што наоѓа израз во јазичниот облик на поетските текстови настанати во тој период. Потребата да се развијат формите на современиот поетски исказ, да се изгради нова прозоодија и да се збогати метафориката, налагаше свртување и кон другите извори освен народната поезија. Нема да погрешиме ако кажеме дека во тој момент се јави како значаен фактор тоа што го нудеше за углед поезијата на другите словенски народи, пред сè српската, бугарската и руската поезија, во која повеќе наши поети беа добро начитани. Тоа изигра позитивна улога не само во набележувањето на границите по кои нашата поезија се вклучуваше во поширокиот контекст на поезијата на словенскиот свет, ами заедно со тоа и во откривањето на оние особености, засновани врз својствата на нашиот јазик, што требаше да легнат во основата на нашата современа поетика. Одовде произлегува дека споменатото воздејство, стимулирајќи го од своја страна развојот на таа поетика, едновременно наоѓаше граница за себе во утврдувањето на својствата на нашиот современ поетски јазик.

Интересно е дека тоа воздејство се посретна во однос на изборот на некои јазични особености со воздејството на македонската народна поезија. Иако тоа учествуваше во трансформацијата на нашиот поетски исказ, во

тие точки тоа, за уште извесно време, ја поткрепуваше употребата на некои особености на јазикот на народната поезија, било да се работеше за обликот на одделни елементи или за синтаксички модели. Заправо, во тие случаи, кога поради својата архаичност јазикот на нашата народна поезија задржувал особености што се обични во другите словенски јазици, не може лесно да се определи дали е во конкретни текстови претежно неговото влијание или влијанието на обрасците од поезијата на другите словенски народи. На секој начин се работи за вкрстено воздејство на два фактора што земале учество во изградувањето на нашиот современ поетски јазик. Ќе го посматраме тоа во врска со употребата на предлошките морфемии *с* и *в*, на членот, удвоениот објект и редот на зборовите во јазикот на нашата поезија, посебно во периодот што го изделивме погоре.

Употребата на *с* (место обичното *со*) можеме да ја означиме само како спорадична. Ќе најдеме примери за неа кај В. Николески: *С* петокрака напред, еј (Татковина, 1950, стр. 31); *С'* неа на Мечкин Камен (исто, стр. 20). Во поново време го среќаваме предлогот *с* кај Бошко Смаќоски (Всушност сè е убава балада, 1968): Стој пред него така, *с'* отворена душа (стр. 27); Море *с'* море ноќе ќе се урнат (стр. 22); како човек *с'* позајмена душа (стр. 29); Искрен, тивок, вооружен *с'* нежност (стр. 30). Додека кај Рацин и Коле Неделковски е јасно дека овој облик се презема од народната поезија односно (кај последниов) и со наклон на состојбата во другите словенски јазици (сп. *А с* моќта страшна народ вика, „Пеш по светот“, стр. 65), – кај Николески и Смаќоски може во извесна мера да се претпостави и влијание на дијалектот. Имено во нивниот говор (Дебарца, Дримкол), предлогот *с* се задржал иако само во некои постојани изрази: *с овци, с кози, с коњи*.

Спротивно на ова што го видовме во врска со формата *с*, можеме да констатираме дека разновидноста *в* се употребува многу често во нашата поезија и во оние синтаксички ситуации кога би била во говорниот јазик нормална употребата на тој предлог со обликот *во*, а тоа значи и со лични заменски форми, како и во членувани односно определени синтагми. Погоре укажавме на

таква употреба кај Гане Тодоровски. Овде ќе дадеме неколку примери од текстовите на други автори: Заспало селото *в* голите планински скутје (С. Јаневски, *Песни*, 1948, II 17);^{32*} Но некогаш сепак можел *в* неа волно мојот детски свет да плива (А. Шопов, *Стихови за маката и радоста*, 1952, стр. 18); Загледан *в* рамното поле (С. Ивановски, *Желби и меѓи*, 1950, стр. 8); Бошавица бујно лудуваше *в* бегот (Л. Каровски, *Тиквешка легенда*, 1948, стр. 10); одекнува *в* мене вековниот вој! (Истиот, *Ставини*, 1967, стр. 19); и *в* мракот, сетив, кај око солза му светна (Г. Ивановски, *Сенки на далечното*, 1954, стр. 8); крени ја навидум, сруши се *в* неа (Ј. Котески, *Тежина*, 1965, стр. 22); Овој цвет што го чувам за тебе како пламен гори *в* мене (Љ. Ташковски, *За нас нема збогум*, 1967, стр. 23); затворени *в* себе сме мртви и сами (Б. Смакоски, *Всушност сè е убава балада*, 1969, стр. 33). Како што се гледа оваа јазична особеност нашла широко прифаќање кај различни автори. Во нејзината употреба не можеме да претполагаме само воздејство од обрасците на народната поезија. Нему секако му се придружило и воздејството на обрасците од бугарската и руската поезија. Така би имале во овој случај еден типичен пример на вкрстување на тие влијанија, за кое веќе споменавме. Притоа овде се работи и за една особеност што е потрајна во јазикот на нашата поезија, бидејќи нејзината употреба не се ограничува само на првиот период по ослободувањето, ами продолжува и понатаму. Полесното проникнување на оваа особеност во поетскиот јазик се должи и на тоа што во повеќе наши дијалекти го имаме заправо обликот *у* за овој предлог, па некои автори со самото тоа немаат од својот роден говор понесен усет за дистрибуцијата на разновидностите *в* и *во*.

За јазикот на нашата поезија, особено за врзаниот стих, е карактеристична поретката употреба на членските форми, кои како подолги понекогаш не се вметнуваат лесно во избраната метричка шема. Можеме да посочиме дури и некои текстови во кои членувани форми сосем отсутнуваат, каков што е случајот со оваа кратка песна („Белиот ориз“ I) од Србо Ивановски:

³² Римската цифра ја обележува книгата во изданието: С. Јаневски, *Избор во осум книги*, Наша книга, Скопје 1969.

Ден сјаен стапи в матни води,
и сеач во нив стапи.
Зад боси нозе траг се роди
од матен бран се напи.

Во бескрај сив се свива поле,
го делат меѓи тесни,
Во таа доцна, влажна пролет
сал тажни ечат песни.

Во зора сеач в нива сее
бел ориз – црна мака...
Ех, златни зрна в дожд се леат,
и сее црна рака.

(Лирика 1950, стр. 39–40)

Особеноста на јазикот на народната поезија, за која говоревме порано, а која се состои во тоа да можат да се употребуваат во него нечленувани форми и во контексти што во современиот јазик бараат задолжително членување, – таа особеност повлијала во определена мера и при моделирањето на јазикот на уметничката поезија. Во песни што по својата структура се опираат на народните обрасци го забележуваме лесно тоа влијание и во најново време. Така, на пример, овие стихови од Збирката на Бошко Смаќоски „Всушност сè е убава балада“ (1968), пишувани во римуван десетерец, го илустрираат добро тоа:

ѝрва тајна: блискоста на гласот,
вѝтора тајна: од заборав спасот,
ѝреѝта тајна: три момински лица,
а *чейѝврѝта*: неразбран ко птица,

(стр. 10)

Ноќна вода неверна ко море
на *босилек* поткупува *корен*.

(стр. 11)

Подвлечените зборови во овие стихови според современата норма би требало да бидат заправо членувани.

Ова воздејство од народната поезија се вкрстило со воздејството од другите словенски литератури во периодот на освојувањето на нови изразни можности во нашата поетика. Затоа елиминирањето на членот го среќаваме понекогаш и во текстови што не ја репродуцираат фактурата на народниот стих. Сето тоа може да станува не само во чиста опреченост спрема современиот јазик, ами во извесни случаи да значи опирање на него, со тоа што некои негови обрасци се транспонираат и во контексти каде што нормално би очекувале членување. Последново можеме да го илустрираме особено со изразите во кои влегуваат називи на делови на телото, бидејќи во таа сфера говорниот јазик предлага повеќе модели на нечленувани синтагми, а пак поетскиот јазик имено во неа доста често ги врши споменатите поместувања. Така, на пример, во стиховите на Ристо Јачев: Ој роси утрински мијте ми *срце* (Кавал и магија, 1967, стр. 7) можеме со право да согледуваме извесно проширување на сферата на употреба на онакви изрази какви што се во говорниот јазик: *се мие лице, го мијам глава* и сл.

Сето ова покажува зошто токму во поглед на отстапувањата во употребата на членот имаме една особеност на поетскиот јазик што покажува поголема жизненост отколку повеќето други такви особености. Меѓутоа, токму од тоа и гледаме дека прашањето за членот во нашата современа поезија е комплексно прашање, во кое традиционалниот поетски јазик се јавува како видлив но не и единствен фактор. Тоа прашање бара посебно внимателно разгледување, што не може да биде во овие рамки наша цел. Затоа е, од друга страна, овде важно да забележаме дека материјалот покажува значително повеќе отстапувања во употребата на членот во текстовите настанати приближно до почетокот на 50-тите години отколку потоа. Правејќи ја оваа споредба мислиме на текстовите во врзан стих, зашто во оние во слободен стих, какви што се јавуваат сè повеќе во поново време, нормите на современиот литературен јазик се налагаат и во овој поглед далеку порешително.

Со членувањето е, како што е познато, во нашиот јазик тесно сврзана употребата на двојниот објект. Елиминирањето на членот во директниот објект го носи со себе и испуштањето на заменската форма што го удвојува објектот. Стихот на Ацо Шопов: *ѝрифайѝ му мрѝво ѝшело* (На Грамос, 1950, стр. 31) го трансформираме на ваков начин во разговорниот јазик: *ѝрифайѝ му љо мрѝво-ѝшо ѝшело*. Според тоа, она што го говоревме за факторите што придонесувале за елиминирањето на членот, како и за временските рамки во кои е дејствувањето на тие фактори особено видливо, се однесува и на двојниот објект. Како една посебна ситуација треба да ја одбележиме онаа кога заменскиот елемент се испушта иако објектот е членуван. Таа ситуација е позната во нашите народни песни, но несомнено дека за нејзиното репродуцирање во уметничката македонска поезија има придонесено и влијанието на бугарската поезија, зашто удвојувањето на објектот не е во бугарскиот јазик толку регуларна појава, колку во македонскиот. Следните неколку примери ја илустрираат таа особеност: *Колоната негде ѝробиваше мракоѝ* (Г. Ивановски, За новата пролет, 1946, стр. 6); *расече ноќта ајдушки глас* (Истиот, стр. 9); *ке изнесам скришум моминската руба* (Л. Каровски, Тиквешка легенда, 1948, стр. 16), *и некој ѝѝ ѝоѝѝалил домоѝ* (С. Ивановски, Желби и меѓи, 1950, стр. 22). Сè уште доста чести во текстовите од 40-тите години, ваквите случаи потоа скоро и не се среќаваат. Сп. во понова песна на Л. Каровски: *И челоѝто мое – избрчкано, бледо да наведнам в умор врз ѝвојаѝа ѝола?* (Ставини, 1967, стр. 22).

Како што веќе истакнавме, одделувањето на кратките заменски форми од глаголот со вметнување на полнозначни зборови е една карактеристика по која збороредот во јазикот на народната поезија отстапува од оној во современиот македонски јазик. Таа особеност се репродуцира не само во уметничките песни што ги подражаваат народните, ами и во такви што се со поинаква фактура. Сп. ги за тоа следните примери, во кои се подвлечени зборовите што се разделени по споменатиот начин: в студ *би се светот удавил* (С. Јаневски, Крвава низа, 1945, II 9); Стрoјници *ми* в куќа, Орце, везден *идаѝ* (Г. Ивановски, Лазарополе, 1951, стр. 10); Па *си* скришум *чекаш* бели зори (Истиот, Стихoи, 1948, стр. 23), Пролетна *се* песна

слуша (В. Николески, Татковина. 1950, стр. 51); но штом се наутро *будел* стемнувал високо чело (А. Шопов, На Грамос, 1950, стр. 9); како *ќе* пространства *делайи* (С. Ивановски, Лирика, 1950, стр. 17). И оваа особеност на поетскиот јазик, поткрепувана и од влијанието на српската и бугарската поезија, се изостава во голема мера на прагот на 50-тите години. Подоцна можеме да ја сретнеме само ретко, како во насловот на една песна од Љ. Ташковски: Проклети да се балканските војни што *не*, родино, *разделија* (За нас нема збогум, 1967, стр. 27).

Во сите случаи што ги разгледаваме во овој дел се работеше за продолжување на животот на некои особености од традиционалниот поетски јазик. За разлика од она што го имаме како резултат на еден макар редуциран состав на традиционалниот јазик (на пример како кај Рацин), овде тоа воздејство не ни е дадено во својот чист вид, зашто доаѓа веќе до израз како важен фактор и начитаноста на нашите поети во поезијата на други словенски јазици, наситеноста, така да се каже, со звучењето на таа поезија. Од тоа се добива еден контакт кој во така преобразен вид, во поетска форма што се одделува од народните обрасци, го продолжува уште за извесно време дејствувањето на некои од оние модели што ѝ се обични на народната поезија. Тоа останува обележје на изградувањето на нашиот поетски исказ во текот на 40-тите години на овој век. Потоа веќе споменатите особености значително се просејуваат. Сè поголемото ширење на употребата на слободниот стих уште повеќе го забрзува тој процес, зашто придонесува многу за афирмацијата на нормите на современиот македонски литературен јазик и во областа на поезијата. Така, како што имавме веќе можност да истакнеме, традиционалниот поетски јазик останува да учествува во јазикот на современата уметничка поезија со своите надворешно маркирани белези сведени само на елементи на поетскиот јазик, а не во улога на дејствени обрасци. Во понатамошното излагање ние ќе посочиме уште некои примери на употреба на тие елементи во современата поезија, а посебно ќе се задржиме и на цитирањето од народната поезија како еден вид на вглобување на традиционалните елементи во нови стилски структури.

7. Освен оние особености што ги разгледаваме, во современи поетски текстови можат спорадично да се сретнат и други елементи преземени од традиционалниот поетски јазик. Во овој оддел ќе го изнесеме материјалот што во тој поглед ни стои на располагање.

Релативно почесто се среќава елизија на вокалите како во народната поезија. Не е веќе никако обична елизијата во формата на помошниот глагол (ј)е, но затоа имаме: *ел, ил, дал, гур, ѿук*. Сп. *ел* светна негде огинок скрит (Г. Ивановски, За новата пролет, 1946, стр. 7); нешто што било, *ил* нешто што може ќе биде (Истиот, Сенки на далечното, 1954, стр. 7); Кон пристан *ил* бури (А. Шопов, Стихови за маката и радоста, 1952, стр. 47); *ил* китките грешат што в пролетта цветат? (Ј. Каровски, Тиквешка легенда, 1948, стр. 12); *Ил* зад мене ќе остане да тажи племе (Р. Павловски, Високо пладне, 1966, стр. 49); Устата полна со воздух *ил* со земја плодна (Б. Гузел, Одисеј во пеколот, 1969, стр. 92); Не знаејќи што: барам *ил* се губам (Г. Најдоски, Крвоболие, 1967, стр. 32); *Дал* и она, би сакал да знам, рамнодушно мене ќе ме мине? (А. Шопов, Слеј се со тишината, 1955, стр. 15); дали нешто мисли или бара, *дал* некаде нешто ја вика (Г. Ивановски, Сенки на далечното, 1954, стр. 10); Не прашувајќи никого *дал* смеам (М. Неделковски, Топли бури, 1969, стр. 41); Ги чекав, ги чекав *гур* зората пукна (Ј. Каровски, Ставници, 1967, стр. 57); *Дур* има жедни и чисти Ние сме нивни, песно! (В. Подгорец, Време на љубовта, 1967, стр. 58); *гур* заспива морната вечер (С. Ивановски, Лирика, 1950, стр. 461); *ѿук* ми сака вишно небо (Г. Ивановски, Стихови, 1948, стр. 24). Некои од овие примери, како што се гледа, се среќаваат и во понови текстови (сп. кај Б. Гузел, М. Неделковски), па и во такви што се пишувани во слободен стих. И во овој случај не е исклучено, контактот со српската и бугарската поезија да придонесол од своја страна за репродуцирањето на формите со елизија, наследени од народната поезија. Што се однесува до некои други примери со елизија, иако не треба да го исклучуваме и во однос на нив пренесувањето на нивото на поетскиот јазик, можно е предимното учество на дијалектот на авторот, зашто тие се обични во некои наши народни говори. Така може да биде во следните случаи: *Ал* сонувам *ал* небил сам си кобам (Анте Поповски, Макови, 1969, стр. 70);

џам’ жетва крвава жнее и бесно ликува враг (А. Шопов, На Грамос, 1950, стр. 22); *А џвојџа* снага сува, црна, ја суши треска врела (С. Ивановски, Лирика, 1950, стр. 41); сè додека пее *џвојџо* срце (Г. Ивановски, Лазарополе, 1954, стр. 34); тука вчера беше *наџџо* село (Исто, стр. 44); беше така топло *мојџо* легло (А. Шопов, Стихови за маката и радоста, 1952, стр. 16); *наџџа* судба треба да се знае (Исто, стр. 28).

Архаичните именски форми, толку обилни во јазикот на народните песни, се користат сосем ретко во современата македонска поезија. Почести се само некои адвербијализирани облици, за кои впрочем постојат обрасци и во народниот говор. Сп.: а потоа *молком* ја погледа неа (Г. Ивановски, Лазарополе, 1951, стр. 11); И станувам *скокум* и јурнувам вон; Само ретко, само *крадум* потфрлува поглед косо; Лиска *џрсиџум* жолти пари (А. Шопов, Стихови за маката и радоста, 1952, стр. 53, 61, 66); што би сторил да е *Nôtre Dame чудом* млада и убава жена? (Истиот, Слеј се со тишината, 1955, стр. 25); Ил *векума* таква е песната нивна (Ј. Каровски, Ставини, 1967, стр. 17); Да појдеме, мила, далеку и *беџум*; Тој што љуби преминува *в сонe* (Б. Смаќоски, Всушност сè е убава балада, 1968, стр. 19, 30):

Старата множина на *-и* од еднословните именки од машки род ја забележавме во формата *џвори*: Друг си ширни *џвори* сместил во поробен татков крај; наши ќе се тогај сите *џвори*! (Г. Ивановски, Стихои, 1948, стр. 5, 18); Еј, вие, бели свона, навлезете в црни *џвори* (Ц. Андреевски, Сребрен поток, 1969, стр. 53). Ја забележавме од истиот збор и формата за збирна множина: Како што се отвори *џворјеџо* пред вас Така и срцево во мене (Т. Петровски, Водици, 1969, стр. 59). Очевидно дека *џвори*, *џворје* претставуваат лексикализирани форми со значење специфично за народната поезија.

Старата генитивно-акузативна форма на *-а*, во функција на субјект, доаѓа пак во една сложена лексема која денеска има употреба скоро како лично име. Се работи за *Црна Арајина*: *Црнаџа Арајина* помина; *Црнаџа Арајина* се шета; *О црна Арајино* во поход (тоа е и насловот на песната; Р. Павловски, Езерска земја, 1969, стр. 18–19). Во наслов на песна го среќаваме тоа име кај Љ. Ташковски: *Црна Арајина* во Солунско (Балада за јужното небо,

1960, стр. 14). Со стара падежна форма, како во народната поезија, доаѓа пак во наслов во една песна од С. Јаневски определбата при името на епскиот јунак Марко Крале: Додолска легенда за Марко *од Прилепа* по гибелта му (Евангелие во Итар Пејо, 1966, II, 138). Самото име, како што се гледа, не е земено во формата на *-а*, па целата синтагма претставува вкрстување на два различни система на деклинација. Еве го и другиот материјал за употребата на формата на *-а* со кој располагаме: Мајка ми е – сам *од века*; Води до него пат внук *деда* внук *внука* кај остава (Анте Поповски, Макови, 1969, стр. 56, 62); по некоја ѕвезда *низ века* раскажува (Р. Јачев, Смртта на ангелот, 1968, стр. 26); Каракамен товарајте *на коња* (Р. Павловски, Високо пладне, 1966, стр. 67); Цвет *до цвеџа*, во заседа – лага (Б. Смакоски, Всушност сè е убава балада, 1968, стр. 18); Моево око е мое *до гроба* (Ј. Котески, Тежина, 1965, стр. 21); Рана рани *до измора* (Т. Петровски, Опаленик, 1967, стр. 42). Впрочем, некои од овие примери (*на коња*, *до гроба*) можат да се толкуваат и како архаизми уште зачувани во некои народни говори. На таа основа поскоро треба да се објаснат следните случаи: Дојдов да лутам ноќ и ден, крај *в краја* и никој нигде ништо (Анте Поповски, Макови, 1969, стр. 67); и накрај *в краја* пренесете ја песната за мојата песна (П. Андреевски, Дениција, 1968, стр. 7).

Редок пример на генитивна (општа) форма од синтагма со атрибути можеме да приведеме во овие стихови од Ј. Бошковски: Донесете уплавна вода *од мајного Вардара*; Донесете уплавна вода залеана од матицата *на силного Вардара* (Македонска трагедија, 1966, стр. 41). Таква форма од бројна придавка, зачувана како архаизам и во говорот, наоѓаме кај Г. Ивановски: што еден за *другого* мислиме (Глас, 1957, стр. 15). Ке споменеме дека во народната поезија е пообично ваквите придавски форми да завршуваат на *-еџо*.

Дативни форми имаме во овие стихови од Б. Смакоски: Но ке бујне трева *камену* до раме; и љубовта *боџу* душа даде (Всушност сè е убава балада, 1968, стр. 7, 29). И во овој случај може да биде претежно влијанието на дијалектот, односно на некои формули од народниот

говор, како што е на пример и во стихот на Т. Петровски: Дојден *џробунаврајџа* (Опаленик, 1967, стр. 29).

Етичкиот датив, чест во текстовите пишувани по угледот на народната поезија, може понекогаш да се сретне и во текстови со понова изразна структура. Сп. Заљубени в бавча *ми* дошле да зборат, па траат – во жарот на љубовта горат (Л. Каровски, Тиквешка легенда, 1948, стр. 17); Со десет мина низ вода сина *ми* крена чунче пред залез ал (Г. Ивановски, За новата пролет, 1946, стр. 21); Дали *ми* те левент Стојан прати за на свадба стројник весник (С. Јаневски, Песни, 1948, II 15); *ми* станале да *ми* бранат; име, народ, слобода (В. Николески, Татковина, 1950, стр. 24). Употребата на етичкиот датив може да има и друг извор – во просторечието, во фамилијарниот тон. Дали е случајот таков може да се заклучи од стилската ситуација. Сп.: *Ке си* поживееме да *си* го видиме бездруго утрешното Голомеше исклештено (С. Јаневски, Каинавелија, 1968, II 167); Луто *ке ми* те ранат (Б. Гузел, Одисеј во пеколот, 1969, стр. 16). Употребата на етичкиот датив во контексти што му одговараат на просторечието е пообична во новите текстови, отколку пренесувањето на оваа особеност од народната поезија, какво што имавме во поезијата од 40-тите години.

Сосем спорадични, ако не и сосем единични, се некои други случаи на преземање на особености од јазикот на народната поезија. Така, „излишното“ *шџо* го забележуваме кај Г. Ивановски во песна која и инаку е создадена во духот на народната поезија: *Шџо* си имав едно пиле златоперо, што ми песна милозвучна зафакаше (Стихои, 1498, стр. 24). Кај С. Јаневски го наоѓаме тој елемент во цитат на народна песна: Далеку мудрува петел, Кралот Карузо весел, месецот в поток се трезни, се дави в поток тесен. Завива: *шџо* заљубив едно моме... (Леб и камен, 1957, II 79). За употребата на *до* со броен израз, какво што еднаш посочивме и кај Г. Тодоровски, можеме да го приведеме и следниов пример: В селото задружен стои домот варосан, сив, *до шрисџа* души брои селскиот колектив (В. Николески, Татковина, 1950, стр. 44).

Веќе порано обрнавме внимание на користењето на лексички елементи од народната поезија во текстови на Г. Тодоровски и на начинот како тие се вклучуваат таму

во реализирањето на една стилска намера на поетот. Во овој поглед претстои да се прават подробни изучувања како во однос на становиштето на одделни автори, така и во однос на некои општи стимули во зборообразувањето што произлегуваат од воздејството на народната поезија. За последново ни даваат извесна претстава, на пример, изведенките на *-ица* во овие стихови на Л. Каровски: Земјо *лебородице*, од Мура до Охрид *недоодица*, Земјо Голомразице – во душманските срца *омразица*, скржавица за рака земја и грутка сол (Л. Каровски, Ставини, 1967, стр. 52).

Како една изразита наклоност на повеќе поети, и тоа како од постарата така, би рекле, особено од помладата генерација, – се забележува преземањето на извиците од народната поезија. Независно од тоа дали тие извици се обични само во песна (*дејџиди*, *ејџиди*) или се употребуваат и во современиот јазик (*оф*, *леле*) – имено народната песна е таа што ѝ ги предава непосредно на уметничката поезија. Следните примери ќе го илустрираат и начинот на инкорпорирање на тие елементи во новото ткиво: Рекло *ле* огнена, низ гори мини, најди го Благоја (С. Јаневски, Песни 1948, II 21); Девојко, таго *ле* голема, три лета на срце носена, жетво некосена (Истиот, Лирика, 1951, II 42); *Дејџиди* земјо Каравлашка силна си од тага (Б. Гузел, Одисеј во пеколот 1969, стр. 25); *Дејџиди* во мојот мртов Самоилов круг месечината гони ослепени по земјата што тоне; *Ејџиди* јас детуле; *Ејџиди* каква е ова фреска в црн свет; *Леле* спијам јас детуле спијам меѓу свона (Р. Јачев, Смртта на ангелот 1968, стр. 11, 12, 21, 24); *Леле* како улав стојам (А. Вангелов, Земјата на цветот 1956, стр. 7); *Леле* моја тајно, моја убавице (П. Андреевски, Дениција 1968, стр. 13); *Леле* таа зора крвава што го роди овој наш ден Денот на човештината (Љ. Стојменски, Отимања, 1969, стр. 24); се изродува црна боја за да се ткае од машка и женска преѓа знаме и едно *оф* меѓу небото и земјата (Р. Павловски, Корабија, 1964); потоми ги *Леле* коските што ги миеш (П. Т. Бошковски, Суводолица 1969, стр. 47). Особено е богат со извици текстот на „Македонска трагедија“ од Ј. Т. Бошковски: Закопајте ги побрзо да се затре црната судбина. Ни видена Ни чуена *Аман оф леле*; *Хи-и* Во Индија чума биела (стр. 38, 44). Ваквото обилие на екскламации, посебно во поезијата на

најмладите, покажува дека македонскиот поет е постојано отворен за емоционалниот подем на нашата народна лирика.

Изборот на некои лични и географски имиња се прави понекогаш под сугестија на народната песна, било да е тоа во позиција на рефрен или да се работи за постигање на посебен ефект во откривањето на самата идеја на песната: Дали чекаш, *Јано*, утро мое рано (С. Јаневски, Песни, 1948, II 25); Со либето се гониме низ мрачни шуми без к'смет ами со излез во *Каравлашко* (Б. Ѓузел, Одисеј во пеколот, 1969, стр. 25). Интересно е дека Б. Ѓузел и за наслов на една своја песна го зема: *Караѓузел* (Исто, стр. 27).

Некои типични поетски зборови од народната поезија нашле извесна употреба и во нашата современа уметничка поезија: Поткрени ме *либе*, ден разлеал сјај; Ке сетиш колку те *либе* сакам (С. Ивановски, Лирика, 1950, стр. 83, 32); *либешо* ќе ме дарува со најубава сверка; кое *либе* море углеш (Б. Ѓузел, Одисеј во пеколот, 1969, стр. 16); Го сретнам ли в зори тој *левени* е млад (С. Ивановски, Лирика, 1950, стр. 68); Разбираш Сибинчо... сираче... *левен* (На Грамос, 1950, стр. 27); Во творештвото, господи, твоја се *лика-йрилика* (С. Јаневски, Каинавелија 1968, II 239); Друг си *ширни двори* сместил во поробен татков крај (Г. Ивановски, Стихови, 1948, стр. 5); *Каракамен* тоvaraјте на коња (Р. Павловски, Езерска земја, 1969, стр. 99). И погрдниот израз за стар човек, *сѝаро аро*, познат особено од шеговитите народни песни, ќе го сретнеме кај Г. Ивановски: Лоши луѓе, мајко, дома ќе ти дојдат, ќе те прашаат: „Кај е син ти, *сѝара аро*?“ (Песни 1953, стр. 5).

Следниве примери содржат извесни архаични зборови од народната поезија: Татко, *абергарка* земи (С. Јаневски, Лирика, 1951, II 53); Ја закопал една вечер прадедо ми *челник-Јане* (Исто, II 39); Денот е кремен перуниките *димискии* (Б. Ѓузел, Одисеј во пеколот, 1969, стр. 56); А сред гумното подигрува црвен *горија* (Т. Петровски, Водици, 1969, стр. 25). Архаичниот состав *димна гора* го среќаваме кај Б. Смаќоски: И ти честа, *димна гора* (Всушност сè е убава балада, 1968, стр. 32) и Р. Јачев: а од *димнагора* довикуваше ангел клет (Смртта на ангелот, 1968, стр. 18).

Современите поети имаат искористено и некои атрибуцки и прилошки зборови, карактеристични за јазикот на народната поезија: *ќе затрепка денот злати* (Г. Ивановски, Стихови, 1948, стр. 32); а во неа еден *злати* цвет (Истиот, Сенка на далечното 1954, стр. 15); по новиот живот, по животот *злати* (С. Ивановски, Лирика, 1950, стр. 25); бело лице миеше во афионот *злати* (Љ. Ташковски, За нас нема збогум, 1967, стр. 38); за *милни* звуци на моите чувства (Љ. Стојменски, Поле, под него морето, 1966, стр. 63); И не иди! Не теши ме *милно!* (А. Шопов, Стихови за маката и радоста, 1952, стр. 49); Друг си *ширни* двори сместил во поробен татков крај (Г. Ивановски, Стихови, 1948, стр. 5), Од очи *калешаи* сум пленет (Т. Петровски, Водици 1969, стр. 34), *Триж* лаги од една лага пред себеси за тебе правев, *ириж* толку вистини се враќаа погајќи ме в срце (П. Т. Бошковски, Суводолица, 1969, стр. 64).

ЦИТАТИ ОД НАРОДНАТА ВО УМЕТНИЧКАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА

Цитирањето само по себе ја открива наклоноста кон изворот, неговата присутност во свеста на авторот. Веќе од таа страна е интересно да се види колку е традицијата сè уште дејствена и во ситуација, каква што имаме со македонската поезија, кога основните напори се управени кон изнаоѓање на нови патишта, а не кон реставрирање на старите обрасци. Во овој поглед можеме лесно да установиме дека цитатите од народната поезија не се така ретки кај македонските поети. Тие го заземаат несомнено првото место ако се има предвид целосниот фонд на цитати во македонската поезија, што секако сведочи за оној непрекинат интимен однос спрема народното поетско наследство како кај поетите-творци така и во нивниот аудиториум (зашто цитатот во една песна може да резонира како експресно целесообразен елемент само ако им е веднаш јасен како таков на читателите или слушателите).

Меѓутоа, покрај една ваква општа констатација, останува задачата да се проследи поблиску употребата, местото и карактерот на цитатите во поширокиот поетски контекст. Се разбира дека тоа може да има значење за

карактеризацијата на индивидуалната авторска постапка во случајов, но исто така тоа ветува да ни открие по нешто и за оние нишки со кои традицијата особено живо се вплетува во новите стилски ткава. Имајќи го предвид и едното и другото, ние ќе пристапиме сега непосредно кон извесно групирање на цитатите од народната во уметничката македонска поезија спрема нивното место и функција, како и спрема некои формални својства што им се придаваат во новиот контекст.

1. Една, поскоро стереотипна, ситуација ни се јавува во случаи кога стихови од народната поезија се земаат како мото за уметнички песни. Пример за тоа среќаваме и кај Кочо Рацин којшто како мото за песната „Ленка“³³ го зема почетниот стих од многу популарната народна песна „Билјана платно белеше“ (впрочем, народниот стих „На Струга дуќан да имам“ Рацин го употребува и како наслов на цел циклус од свои песни). „Билјана платно белеше“ се јавува подоцна пак како мото на песната „Танц на синото бр. 1“ од Јован Ивањин. Додека кај Рацин тој стих дава само соодветна интонација за неговата песна, создадена наполно во духот на народната поезија, без да постои притоа и некоја врска по содржина, кај Ј. Ивањин целиот текст, пишуван во слободен стих, го развива заправо мотивот на народната песна за Билјана. „Галичник село големо“ е мото на лементацијата на Славко Јаневски за судбината на македонската земја и народ („Дел земјичка а Итар Пејо ѝ вража“). Тој увод е овде полн со смисла. Имено, Галичник е големо, а сега скоро напуштено село во Западна Македонија. И во неспокојната атмосфера за „Зла успивалка“ од Ефтим Манев нè воведува еден стих

³³ Во овој дел песните се цитирани спрема следните изданија: 1. *Петре Андреевски*, Дениција (1968); *Цане Андреевски*, Сребрен поток (1969); *Јозо Т. Бошковски*, Македонска трагедија (1966); *Боџомил Гузел*, Одисеј во пеколот (1969); *Гоѓо Ивановски*, Песни (1953); *Јован Ивањин*, Нијанси (1957); *Васил Икономов*, Жерави в пламен (1967); *Рисџо Јачев*, Смртта на ангелот (1968); *Славко Јаневски*, Итар Пејо Каинавелиски (Избор 2, 1969); *Лазо Каровски*, Ставини (1967); *Ефтим Манев*, Струшки вечери на поезијата 1967 (Песна меѓу двете лета); *Миле Неделковски*, Еретикон-еротикон (1969); *Радован Павловски*, Високо пладне (1966); *Трајан Пејровски* (1), Опаленик (1967); (2) Водици (1969); *Анџе Појовски*, Макови (1969); *К. Рацин*, Бели мугри (1939); *Бошко Смаќоски*, Всушност сè е убава балада (1968); *Ацо Шојов*, Златен круг на времето (1969).

од познатата народна песна за смртта на Миле Поп Јорданов: „над глава му стои старата му мајка“.

2. Цитатот може да се вклучи во описот на дадена животна ситуација, во која учествува и народната песна. Во таков опис очекуваме нормално да се приведе таа песна делум или дури целосно. Повеќе цитати од ваков карактер среќаваме во поемата на Јозо Бошковски „Македонска трагедија“, која обилува со сцени од народниот живот. Таква е, на пример, сцената со обичајот „додоле“, во која хорот на девојки ја пее додолската песна:

Ој додоле мили боже
Ој леле Ој лилјо Ој мили боже
Дарујте го сирачето
Ој леле Ој лилјо Ој мили боже
Да зароси ситна роса
Ој леле Ој лилјо Ој мили боже
Ситна роса берикетна
Ој леле Ој лилјо Ој мили боже

Во песната „Печалбарска“ од Лазо Каровски, описот на тешкиот живот на луѓе одделени од својот дом и огниште се дополнува со тоа што тие ја пеат народната песна за себе:

и секој тупаница свил:
*„Ах, ѝроклеј бил
кој ѝрв сјомна, мило либе,
за ѝпечалба!“*
Пеат,
тагата в душа се пласти
ко в падина лутиот снег

Поетот во овој случај извршил извесна интервенција врз стиховите од народната песна со цел да ги инкорпорира подобро ритмички во својот текст, а патем го повлекла и можноста да се постигне рима (*свил – бил*). Таквата интервенција може понекогаш да биде изразена во уште поголема мера. Стиховите од жетварската песна „Дувни, дувни ветре, долу по полето, Долу по полето, по бели ар-

гати“ се разглобени по следниот начин кај Јозо Бошковски со барање на прозаичен израз, во кој се вклопува и авторски коментар:

Дувни ветре
низ ова поле
(Гревот е голем)
Да разладиш аргати

Во текстот оваа парафраза ја заменува жетварската песна што ја очекуваме во дадената сцена. Во описот на животното наполно аналогни ситуации авторот, водејќи се од посебни цели во создавањето на поетска експресија, се однесува по различен начин кон користењето на народните песни сврзани со тие ситуации: тој или ги приведува како цитати во вистинска смисла на зборот или, од друга страна, слободно ги парафразира.

3. Надворешната мотивација за цитирање на народната песна не мора, се разбира, да потекнува само од оние животни ситуации со кои песната е функционално сврзана, ами може да биде и од поинаков карактер. Една таква можност ни открива песната „Сентиментално писмо (до К. Миладинов)“ од Славко Јаневски. Пресуден е во овој случај фактот што самиот К. Миладинов е заслужен издавач на народни песни. Токму затоа Јаневски, опишувајќи ја неговата судбина, се присеќава на една народна песна позната и од зборникот на Миладиновци. На своеобразен начин тој вклучува стихови од неа во две строфи кои звучат како рефрен во неговиот текст:

Думба думба дивина
’рти златен зоб
јавни коња ѝауна
и патувај в гроб.

И уште еднаш на самиот крај на песната:

Тумба ѝумба ѝаѝара
вршам ’рж и зоб

јавна коња златара
и отиде в гроб.

Не е случајно што песната на која се сетил Јаневски е детска песна, полна со игривост и наивност. Имено тоа му помага, преку изразит контраст да ја оцрта уште повпечатливо трагичната безизлезност на човек осуден на умирање во затвор. Контрастот е изразен доволно јасно веќе во самите две цитирани строфи, во кои стиховите од народната песна се редуваат со стихови на авторот што говорат за неминовниот крај.

4. Цитатот може понекогаш да врши улога на емоционална поента на дел од песната или на целата песна. Убав пример за таквото користење на елементите од народната поезија наоѓаме во следната строфа од песната на Кочо Рацин „Утрото над нас“:

Ех, тија долги ширини рамни!
Ех, таја мака пуста!
Мртви и темни сурови гламњи,
скршена ѓранка маслинка!

Последниов стих е, со извесна модификација, преземен од народната песна (сп. Миладиновци 291: Повеа ветер од море, *Ойкршил ѓранка маслинка*). Изделувајќи се и ритмички од претходните стихови, тој со една ненадејна асоцијација особено силно го сугерира емоционалниот поттекст на песната. Меѓутоа, како што знаеме, поетот не го создал сам овој стих, тој само му го нашол вистинското место во својата песна.

Во циклусот „Караорман“ од Анте Поповски доминира силуетата на таа западномакедонска планина за која се сврзани ред настани од новата историја на македонскиот народ. Пишувани во слободен стих, тие седум песни се карактеризираат со кондензиран израз и со редење на слики во слободна игра на асоцијациите. Сето тоа претставува еден модерен поетски пристап различен од поетиката на народната поезија. Па сепак последниот стих на целиот циклус е цитат од народната песна:

Грлото е на тебе
Песната е во нас
Зајѐј, зајѐј Караорман

Тоа е неочекувано, и со изненадата се сврзува емоционален подем во циклусот. Стихот е преземен од многу позната партизанска народна песна. Поставен вака на крајот на текстот, тој придонесува, во една целосна визија да се предоживее неговата содржина и ја доизјаснува идејата што го организира.

Како необично интересна по својата структура овде ќе ја приведеме целосно следната песна од циклусот „Дебарце“ од Трајан Петровски (2):

Се ракуваме
Црни дланки наша бела книџа
Добри ни векови

Се бакнуваме
Бело лице наше црно ѝисмо
Второ ни венчило

Се простуваме
Сѝуден ложник на машки рамења
Вечно ни бдение

Не гледајѝе очи соколови
В дѝили гори Сливово дреново

Текстот покажува изразито симетрична постројка на првите три строфи. Првиот стих во секоја од нив претставува суво соопштение. До толку е посилен емоционалниот набој во вториот и третиот стих кои, меѓутоа, не носат чисто дискурзивно развивање на текстот. Вторите стихови се модифицирани цитати од народната поезија, а третите претставуваат слободна интерпретација на народните формули за добра желба, кои во овој текст добиваат, меѓутоа, горчлив привкус. Најпосле, песната ја постига својата емоционална поента во двата завршни стиха кои се исто така модифицирани цитати од народната поезија.

Колку ефектна може да биде една таква модификација, покажува последниот стих, којшто во народната песна гласи: *Оџан ѓо ѓори Дреново*. Играта на зборови доведува до тоа името на едно село да стане многу содржаен епитет при името на друго село (Сливово) во песната на Петровски.

5. Одделни стихови од народната поезија можат и по еден дискурзивен начин да се вклучуваат во уметничките текстови. Се разбира, со самото тоа што ги препознаваме веднаш, тие се стилски маркирани, но нивното место не е до толку експонирано во текстот како во претходниот случај. Ваквите примери ја илустрираат добро таа употреба:

Широко се гостиме
Под сваленото сонце
На сува рида без вода

(Трајан Петровски [1] „Браќа“)

Разнишај ми златни струни
Да се чуе надалеку

(Цане Андреевски „Крај езеро сина песна“)

Славеј ѝиле, не ѝеј ѝолку рано:
и да пееш нема јас да станам.

(Бошко Смаќоски, стр. 29)

Маџла ѝадна ѝо ѝолейѝо и врз
градот празен а поразен

(Богомил Ѓузел, „Поема на маглата“)

Со вакво вплеткување на стихови од народната поезија е градена целата песна на Славко Јаневски „Дланка“. Овде ги приведуваме сите места од неа, во кои среќаваме такви комбинации:

времињата ги цвакаат житниците
на сува рида без вода

.....

Ѕемен се облак зааде
од онаа страна на денот
Ѕемен се облак зааде
срцата со чемер да ни ги разблажи

.....
еднаш и уште еднаш и пак потоа
од сиие сѝрани Горѓи сардисан
очите да ги крева кон невратноста
на оваа дланка трновидна.

.....
раснале повеќекатни гробови
зошто *болна била нашата Марика*

.....
На секој глужд прстен на ропството
ајде сокол ѝше вода на Варгара
и ајде ослепени сончогледови очи

Песната „Дланка“, како и повеќе други песни на Јаневски, ја евоцира историската судбина на македонскиот народ на неговата земја како „дланка трновидна“. Историската димензија се дочарава во неа непосредно со сета конотација што ја носат со себе цитираните стихови од народната поезија, како жива врска со традицијата и со опитот од минатото.

6. Примерите што ќе ги посочиме сега не се разликуваат од претходните по сушност, ами по тоа што тие претставуваат само делови од стихови од народната поезија. Според тоа поголем е секако и степенот на нивната инкорпорираност во новиот текст.

По ваков начин искористени елементи од народната поезија наоѓаме на неколку места во збирката „Дениција“ од Петре Андреевски:

Ќе ги отпретам сите горештини од мојата глава,
ко суво дрво *на сува рида* реките ќе ги заковам
(„Умилкување“)

А една година како трчкам *ѝо жална Македонија*,
одбирајќи зборови што секаде ќе те прочујат
(„Четврто писмо“)

Од таков вид се и следните примери откај други македонски поети:

Ќе ѝи умрам мајко, заборавен и страден
(Гого Ивановски, „Полноќна“)

Сѝоѝи се г̃руѝко, истечи водо,
Прелеј се чашо лелејска
(Ацо Шопов „Тажачка од онаа страна на животот“).

Ил’ вода ќе ѝоѝече
Па сè ќе однесе
(Радован Павловски „Високо пладне“)

Три синџира минаѝ – јас плачам
(Ристо Јачев „Ангел со дете“)

Извира вода студена, леле,
Под сува рига, под јавор зелен,
(Бошко Смаќоски, стр. 17)

Песната на Смаќоски по повеќе својства го одразува духот на народната поезија. Во другите текстови, споменати овде, елементите од народните песни, вглобени во современиот стих, го нијансираат на различни начини спрема ситуацијата, сообразно и со карактеристичниот емоционален впечаток по кој дадената народна песна се препознава во самата македонска средина.

7. Последната група од примерите што ја изделуваме не ја сочинуваат цитати во вистинска смисла. Се работи заправо за текстови инспирирани од мотиви од народната поезија, но кои по својата мисловна и изразна структура се одделуваат наполно од првообразецот. Народната песна

дала само поттик за групирање на оние асоцијации од кои израснува новиот текст, којшто не презема притоа непосредно некои изразни елементи од неа. Меѓутоа, бидејќи сепак постои творечка интерференција што ја навева мотивот, авторите на уметничките текстови чувствуваат потреба да потсетат со нешто на изворот на нивната инспирација. Тогаш, во една сосем слободна парафраза, или со користење на одделни архаично обоени изрази, се потсетува на извесни места од народната обработка на мотивот.

Споменавме веќе дека народниот стих „Билјана платно белеше“ се зема за мото на една песна на Ј. Ивањин во неговата збирка „Нијанси“. Во развивањето на мотивот, којшто е присутен и во други песни во неговата збирка, Ивањин го парафразира и споменатиот стих по следниот начин: „И Билјана пере моминско платно“. Кај еден друг поет, Миле Неделковски, ја наоѓаме оваа варијанта произлезена од истиот мотив:

Или јас дојдов (касно)
Платното да го избелам твое,
Или на маки
Ме стави ти,
Билјано!

(„Априлски знамиња“)

Најпосле и Васил Икономов во песната „Удавени игри“ ни предлага своја интерпретација:

Водите од езерото
секоја вечер месечарот и заплашени ја сонуваат
пожолтената крв на одамна побеленото платно.

Во современата македонска поезија со особена популарност се ползува и мотивот за Болен Дојчин. Заправо постојат веќе неколку современи уметнички песни со наслов: „Болен Дојчин“. Иако самиот тој наслов е доволно сугестивен, за да се види од каде тргаат поетите ориентиранјќи се на тој мотив, сепак тие повеќе или помалку и со други средства нè враќаат на изворот. Кај Богомил Гузел тоа се прави сосем лежерно, со повремено повторување

на стихови како овој: „И пак болен лежам во Белиот град, во градот чемер“. Кај Миле Неделковски таа функција ја врши следната парафраза, во која се вклучени некои архаични елементи од народната поезија:

ете тоа сум сега јас славен дојчин,
најславен солунчанец,
што имам најбрза коња,
сто патишта до легена и назад што знаев
(„Болен Дојчин“)

8. Еден важен заклучок ни се налага кога ќе го поставиме прашањето за тоа од какви народни песни најчесто потекнуваат цитатите што се среќаваат во современата македонска уметничка поезија. Имено, следува да заклучиме дека се работи скоро редовно за лирски народни песни, и тоа за такви што уште се пеат и до денеска, а некои се дури особено популарни. Таков е случајот, на пример, со сите пет народни песни од кои е цитиран по еден стих во погоре посочениот текст на Славко Јаневски „Дланка“. Можеше да се забележи дека некои такви стихови се цитираат од повеќе поети, како „на сува рида без вода“ од познатата свадбарска песна „Дафино, вино румено“.

Песните што денеска ги запознаваме со читање, какви што се пред сè епските, малку се цитираат во современата македонска поезија. Тие песни впрочем привлекуваат со уште живиот спомен за своите јунаци: Болен Дојчин, Марко Крале или Црна Арапина се скоро нарицателни имиња во народната традиција. Така, ликовите го надживеале текстот.

Цитирањето предимно од песни што уште се пеат и се учат со пеење има своја основа во односот меѓу авторот и неговиот аудиториум. Како што истакнавме веќе во почетокот, цитатот треба да резонира во аудиториумот, за да може да ја врши својата посебна стилска функција. Без таков резонанс – нема жизнен елемент од традицијата. Вклучувањето на традиционалниот елемент во нови контексти е сврзано, се разбира, со нијансирање и преосмислување на неговата содржина, но и едното и другото

се реализира во вистински уметнички чин само со соработка меѓу авторот и средината.

СКРАТЕНКИ ЗА КОРИСТЕНИТЕ ЗБИРКИ НА НАРОДНИ ПЕСНИ

В = *Верковиќ*, Стефан. Народне песме македонски Бугара. Београд 1860.

И = *Икономов*, Васил, Сборник от старо-народни песни и обичаи в Дебърско и Кичевско (Западна Македонија). Софија 1893.

К = *Кауфман*, Николай и *Тодоров*, Тодор. Народни песни от югозападна Българија, Пирински край, том I, Софија 1967.

Ко = *Косиџиќ*, Станко. Малешевски народни песни, Скопје, 1950.

М = *Миладиновци*, братя: Български народни песни, Загреб 1861.

Т = Ракописната збирка на Сима Н. Томиќ.

Ш = *Шайкарев*, Кузман. Сборник от български народни умотворения. Част първа. Софија 1891.

Blaže KONESKI

LA LANGUE DE LA POÉSIE POPULAIRE
MACÉDONIENNE
RÉSUMÉ

Le présent livre contient les chapitres suivants: 1° Introduction, 2° Particularités phonétiques et prosodiques, 3° Particularités morphologiques et syntaxiques, 4° Particularités lexicales, 5° Contacts des dialectes et des langues dans la poésie populaire, 6° La langue dans le poème *Kuzman Kapidan*, 7° Contacts de la langue de la poésie macédonienne populaire et artistique et 8° Citations tirées de la poésie macédonienne populaire dans la poésie artistique.

En dehors du choix de certaines particularités grammaticales et lexicales, l'aspect phonique de la poésie populaire, destinée à être chantée, apparaît comme un des ses traits caractéristiques essentiels. Néanmoins, il y a des situations où la chanson se recite. Cela peut même arriver dans un milieu où la tradition poétique populaire est toujours vivante. Le récitatif des chanteurs populaires, tel qu'on pouvait l'entendre jusqu'à une époque récente, est intéressant en tant que preuve du sentiment que le chant ne peut guère être communiqué par une intonation ordinaire et, moins encore, obéir à l'accentuation normale. Il contient des découpages particuliers où le rythme musical commande les unités accentuelles. Ainsi, dans les vers suivants: Óro – mi|ígrale|Trista-sa|móvili,|Ná-vrv-na|plánina ná-ramna|rúdina (cf. manière d'accentuer normale: Óro mi ígrale Trista samóvili, Ná vrv na plánina ná ramna rúdina).

Cette manière particulière de scander les vers était dans le passé si fréquente qu'on peut aujourd'hui encore l'entendre dans les parlers à accent sur l'antépénultième lorsque qu'il s'agit de prononcer certains proverbes. Cf. Stráv -lo|zjé -čuva (Stráv lózje čuva); Turí-práčka,|píj -vino (Túri práčka), píj vino. Cela veut dire que la manière même de prononcer fait distinguer ce qui appartient à poésie, au trésor de l'esprit, du parler de tous les jours.

La poésie populaire macédonienne offre un exemple éclatant des différences qui, dans une collectivité donnée,

apparaissent entre la langue poétique et le parler de tous les jours. Cet exemple est d'autant plus caractéristique que la langue macédonienne a subi dans sa structure des transformations radicales (l'analytisme s'y est substitué au synthétisme). De ce fait même, le choix d'éléments archaïques est rendu beaucoup plus riche et plus varié. Les archaïsmes sont nombreux dans la langue de la poésie populaire macédonienne et on les retrouve, bien entendu, à des niveaux différents.

Parmi les particularités morphologiques de la langue de la poésie populaire, on pourrait citer l'usage fréquent des forms anciennes du pluriel des noms maculins monosyllabiques se terminant en *-i*. la langue poétique se distingue de la langue courante par l'usage très fréquent des forms casuelles synthétiques, ce qui constitue une des tendances archaïsante les plus marquantes. Le cas le plus intéressant est sans doute l'emploi du génitif-accusatif des noms masculins à la place du sujet. (cf. „Toga velit cara Murat-bega; I mu kaža stara igumena“). Ce phénomène, qui dans le processus de désagrégation de l'ancienne déclinaison n'est qu'un simple épisode, s'est imposé comme un des traits constants de la langue de la poésie populaire. Une autre particularité de la langue de la poésie populaire est qu'elle ne se conforme pas à l'emploi modern de l'article. Ainsi, il y manque souvent là où sa suppression dans la langue courante serait inconcevable. Cf. „Momče kladoe pred crkov, A momičeto zad crkov, Momče izleze trendafil, A momičeto loznica“. Là aussi il s'agit d'une propriété archaïsante de la langue de la poésie macédonienne populaire qui, en partie, a été rendue possible par la nécessité de former un mètre déterminé du vers. Le redoublement de l'objet indirect et direct est une particularité typique de la structure syntaxique de la langue modern. C'est surtout dans les parlers de l'ouest qu'on la retrouve d'une manière systématique. La langue poétique, pourtant, est à ce sujet beaucoup plus conservatrice. Nombreux sont les cas où le redoublement en question n'existe pas dans les chants populaires bien qu'il soit indispensable dans la langue parlée. Dans les vers suivants, par exemple, il n'y a même pas redoublement du pronom personnel objet indirect: „Ti rano da me skorivaš, TI rano mene da peiš“, „Počuk mene sega ot nikogaš, Podaj mene čaša devernica“.

L'apparition de certaines particularités de la langue de la poésie populaire, nous pouvons l'expliquer si nous tenons compte du texte poétique. Nous nous apercevons alors que la densité expressive du texte constitue une base solide pour la naissance et le développement de ces particularités. Cela peut être illustré par les exemples fréquents où les noms au masculin et au féminin s'accordent avec les mots prédicatifs, et autres, au neutre. L'accord de genre se produit le plus souvent lorsqu'il y a des formes en *-l*. Cf. chez Šapkarev:

Na časot Korun ftasalo
So stojpedeset momčinja

(№ 336, Ohrid)

Me sililo, me redilo
Moi mili tatko...
Me sililo, me redilo
Moja milna majka

(№ 269, rég. De Debar)

Les motifs psychologiques grâce auxquels cet emploi est rendu possible sont évidents. C'est le sentiment de s'adresser avec tendresse à une personne, sentiment très concevable dans un texte poétique à caractère émotionnel. Souvent dans un chant la mère s'adresse à son fils; souvent le héros du chant d'amour est le „ludo mlado“ (le jeune écervelé). Dans les chants épiques même, le Dete Dukadinče (Dukadinče l'enfant) et Sekula Detence (Sekula le petit enfant) tiennent une place importante. Ainsi, dans les vers suivants se rapportant à Sekula: „Vide junak oti ne biduat, Vide-nevide, da ne go živo vatať“. Le chanteur n'a certainement pas oublié de quel héros il s'agit. Quelques avantages en faveur de la mesure du vers pouvaient actualiser un pareil entrecroisement des notions qui est à l'origine de cet emploi. Il pouvait également trouver un appui dans certains contextes à caractère impersonnel, fréquents dans la langue courante où la forme en *-l* est au neutre: Cf. „Bojana žalno padnalo“; „Ot ka se Janka rodila, Nigde se ajduk ne čulo“; „Toga majka mi go zavervalo, Toga nea vera je fatilo“.

Cependant, lorsque grâce aux motifs et à l'appui mentionnés cette particularité s'est constituée dans la langue poétique, elle ne pouvait pas s'arrêter aux seuls cadres où elle a pu naître. Elle a passé par la suite aux contextes où l'origine de cet emploi se sont-ils confondus, mais la langue poétique s'est enrichie d'une nouvelle possibilité de se faire distinguer de la langue courante.

L'énoncé expressif a imposé aussi l'emploi du vocatif à la place du sujet. „Bolen leži Stankovik'e duko“; „Izgovore Sava igumene“; „I dostigna Kraljevik'e Marko“. Cet emploi est fréquent dans la poésie populaire serbe et les chants de la Bulgarie occidentale ne l'ignorent pas.

Il est difficile d'imaginer la situation d'où cet emploi est issu. Une des hypothèses serait qu'au cours de la narration on passe insensiblement de la deuxième à la troisième personne. Il s'agirait donc ici du croisement des niveaux de la narration dont l'effet serait une contamination syntaxique. Le chant 639 du recueil de Šapkarev (Bobišta, rég. De Kastoria) en offre un bel exemple. Il y a l'apostrophe: „Oj Strujala, mili sine, Ščo si tolko ponajaden? Ponajaden, ponažalen?“ Dans le vers suivant on passe immédiatement à la narration en troisième personne et toute l'expression vocative se trouve en position de sujet: „Otgovori oj Strujula“ etc. Les contaminations de ce genre pouvaient à la longue devenir des lieux communs de la poésie populaire.

La langue de la poésie populaire est une langue artistiquement formée dans laquelle les traits caractéristiques de divers dialectes tiennent tout naturellement une place importante, sans qu'ils rompent pourtant son unité. Les éléments archaïques, très nombreux comme on l'a vu, y constituent une coque supradialectale, - mais aussi certaines différences dialectales propres à l'état actuel s'y introduisent grâce au fait que les chants populaires sont transportés d'une région à l'autre.

Šapkarev donne à plusieurs endroits de son recueil des notes extrêmement intéressantes dans lesquelles il explique le processus de rapprochement des chants grâce à la langue. Ainsi, dans la note se rapportant au chant 144 (Ohrid), il remarque que les mots *tug'in*, *tug'a*, *tug'ina* (étranger, étrangère, étranger) „ne sont nullement en usage dans le parler vivant“ d'Ohrid, qui, à leur place, connaît les forms *čužd*, *čuždi*,

čuzdina. De là, il conclut que le chant a dû être transporté à Ohrid d'une région où les forms en question sont en usage.

Les contacts réalisés au niveau de la langue poétique ont abouti, comme on pouvait s'attendre, à la constitution de quelques traits communs à la poésie populaire des Slaves du Sud. L'emploi du vocative à la place du sujet est courant dans la poésie serbocroate. On le retrouve également dans les chants provenant des régions occidentales de la Bulgarie. L'accord avec le neutre, ainsi que les particularités dues à la décomposition de la déclinaison synthétique et de l'apparition de l'article, sont communs à la poésie populaire macédonienne et bulgare, etc. dans tous ces cas, il y a, grâce au déplacement des chants et aux influences mutuelles, nivellement de la langue poétique dans une aire slave du Sud large.

Ces contacts ne sont pas limités au seul milieu linguistique slave. Bien au contraire, ils affectent les langues balkaniques autres que les slaves, et l'on peut constater des traits communs à la poésie de tous les peuples balkaniques. Il est à remarquer que dans ces cas là il ne s'agit pas seulement d'un choix accidentel des métaphores communes et des épithètes constants. Ainsi, dans la langue de la poésie populaire macédonienne il y a un *što* „superflu“, dont la suppression ne dérangerait aucunement les liens logiques de la phrase, mais qui, en tant qu'élément de la langue poétique, contribue à produire l'effet voulu et à faire distinguer celle-ci de la langue parlée. Cf.: „Šetal Marko niz gora zelena što mi Šetal tri dni I tri nok'a“; „Što mi došol crna Arapina, Što kondisal pod Soluna grada“. Les pronoms relatifs analogues de l'albanais, l'aroumain et le grec jouent le même rôle dans les poésies populaires respectives.

La poésie des autres peuples slaves n'ignore pas non plus l'emploi des éléments „superflus“. Ainsi, dans les chants populaires russes, où *kak* très souvent a le même emploi, on rencontre également un *čto* „superflu“. Sa distribution, cependant, ne coïncide pas avec celle de nos chants populaires. Dans la poésie macédonienne, le *što* „superflu“ introduit toujours le verbe, alors que dans les chants russes il peut se rattacher aux autres mots aussi.

Les recherches ultérieures permettront sans doute de noter d'autres parallélismes au niveau de la langue poétique du milieu linguistique balkanique. L'adaptation incomplète des

chants, constatée non seulement dans la poésie des peuples slaves du Sud, mais aussi dans celle des autres peuples balkaniques, le prouve déjà.

La langue de la tradition poétique connaît dans son évolution un certain dynamisme conforme aux transformations qui se produisent dans la langue de tous les jours et aux impulsions diverses à caractère culturel et historique. La plupart des chants populaires macédoniens ont été recueillis dans la seconde partie du XIXe siècle. Cela veut dire que les particularités de leur langue, dont on parle ici, se sont reproduites à cette époque-là et elles n'ont pas manqué de s'introduire dans les chants que l'on créait alors. Mais on rencontre ces particularités dans les chants notes dans une époque encore plus récente. Cependant, à l'époque où la plupart de nos chants ont été recueillis toutes ces particularités n'avaient pas la même vitalité. Parfois des traces très faibles des forms anciennes n'avaient qu'un usage facultatif. La création de notre poésie artistique moderne, à l'origine en contact très intime avec la poésie populaire, a éclairci d'un aspect particulier notre position vis-à-vis de la langue de la tradition poétique populaire. Des textes composés dans l'esprit de la poésie populaire y puisent un grand nombre de moyens d'expression, mais pas tous. Certains éléments de la poésie populaire sont étranges à la poésie individuelle, ou bien il n'y sont utilisés que comme moyens de stylisation légère.

La poésie de K. Racin, qui est le représentant le plus marquant de notre poésie moderne, permet, par ce qu'elle reprend à la tradition, de voir quels sont les éléments les plus vitaux de la langue traditionnelle de la poésie populaire. La suppression de l'article et de l'objet redouble, de même que le refus d'obéir à l'ordre habituel des mots dans la phrase, constituent les particularités dont la langue de K. Racin continue d'une manière très conséquente la tradition poétique populaire.

L'article est supprimé, par exemple, dans les vers très connus dont se termine le poème s'intitulant *Lenka*:

Zošto mi, zošto ostana
košula nedotkaena,
košula beše darovna.

L'emploi de l'article après le mot souligné serait, bien entendu, de rigueur dans la langue parlée. Sa suppression dans ces vers n'est possible que parce que le poète s'appuie sur la langue poétique traditionnelle.

La strophe suivante du poème *Selska maka* offre un exemple typique où le poète s'est écarté à la fois de la régie de redoublement de l'objet et de l'ordre habituel des mots:

Koj ja sipe, koj ja rosi
taja slana što pokosi
po nivjeto pšenicite
po lozjeto grozdovite?
Ta se žitce ne zeleni
ta se grozje ne rumeni,
ta od pusta selska maka
air nema dur do veka?

L'inventaire des particularités propres à la langue poétique traditionnelle, utilisées dans des textes poétiques modernes, pourrait être élargi. Cependant, il s'agirait presque toujours d'exemples sporadiques. On rencontrerait rarement un autre exemple de l'emploi des forms anciennes de l'accusatif en *-a* à la place du sujet que dans „crna Arapina“, devenu presque un nom propre. Rares sont également les exemples où le *što* „superflu“ est employé.

Ce que nous avons dit jusqu'ici reflète à peu près la situation relativement à la résistance ou à la disparition de ces éléments. La structure du texte poétique moderne y est toujours très importante. Plus il se rapproche de la poésie populaire, plus il contient des traits de la langue poétique traditionnelle, que le lecteur accepte d'une manière spontanée. La norme moderne de la langue s'impose, de l'autre côté, à mesure que le texte poétique, de par la structure du fond et de la forme, s'éloigne de la tradition de la poésie populaire.

ЗА ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

Јазикот на народната поезија, не помалку отколку на уметничката, се одделува по ред својства од јазичниот узус на дадена заедница. Еден изразит пример за тоа ни дава македонската народна поезија, посебно изразит поради фактот што македонскиот јазик има доживеано коренита преобразба на својата структура (преодот од „синтетизам“ кон „аналитизам“), па изборот на архаичните елементи станал со тоа многу богат и разновиден.

И без оглед на подборот на определени граматички и лексички особености, самото звучење на народната песна (бидејќи таа во народот имено се пее) се јавува како нејзина битна карактеристика. Сепак има ситуации кога и во една средина, во која е жива народната поетска традиција, песната се кажува. Речитативот на македонските народни певци, онаков каков што уште до скоро можеше да се чуе во старата генерација, е особено интересен по тоа што сведочи за едно изградено чувство дека песната не треба да се соопштува со обичната говорна интонација, ниту да му се потчинува на нормалното акцентирање. Таа има посебни ритмички засеци, при што акцентните целости се изделуваат спрема музичкиот ритам. Така, на пример, во следниве стихови: Оро-ми | ѝграле | триста-са | мóвили, | Нá-врв-на | плáнина | нá-рамна | рúдина (сп. го нормалното акцентирање: Оро | ми-ѝграле | триста | самóвили, | Нá-врв | на-плáнина | на-рámна | рúдина).

Ова своевидно скандирање било во минатото така обичен начин на кажување на народните песни, што тоа во говорите со третосложен акцент (Западна Македонија) и денеска може да се чуе дури и при изговарањето на некои пословици. Сп. Стрáв-ло | зјé-чува (= Стрáв лóзје

чува); Турѝ-прачка, | пиј-вино (=Тури прачка, пиј вино). Тоа значи дека со самиот начин на изговарање се изделува од секидневниот говор она што спаѓа во поезијата, во ризницата на духот.

Како што рековме, коренитите промени во граматичката структура на македонскиот јазик придонесле да се подберат во јазикот на македонската народна поезија ред својства што го разликуваат од современиот говорен јазик. Бидејќи нашата цел е овде друга, нема потреба да ги регистрираме сите тие својства, а ќе укажеме само на некои од најважните. Јазикот на македонската народна поезија се одликува од говорниот јазик со многу поголема употреба на синтетички падежни форми, и во тоа се изразува особено видливо во него една архаизирачка тенденција. Најинтересниот случај е притоа употребата на генитивот-акузативот кај именките од машки род во служба на субјект (сп. Тога велит *цара Мураѝ-беџа*; И му каза *сиѝара иџумена*). Таа појава, која во процесот на изместувањето на старата деклинација претставувала една епизода, во јазикот на македонската народна поезија се зацврстила како трајна карактеристика. Друга таква значајна карактеристика претставува тоа што многу често во македонските народни песни се отстапува од современата употреба на членот, којшто се изостава и во такви случаи, во кои тоа не е можно во современиот јазик. Сп. *Момче кладое прет црков*, / *А момичето зат црков*, / *Момче излезе трандафил*, / *А момичето лозница*. И тука имаме архаизирачко својство на јазикот на македонската народна поезија, кое само делум се закрепувало од потребата да се гради одреден размер на стихот.

Додека приведените и некои други особености се изведуваат од постарите состојби што го карактеризирале самиот говорен јазик, имаме во македонската народна поезија и некои такви особености што можат најлесно да се објаснат како настанати имено во рамките на емоционално обоениот поетски јазик. Во прв ред тука мислиме на согласувањето на л-формата од среден род (а понекогаш и на придавки во именскиот прирок) со субјект од машки или женски род. Сп. *Стојан невесело*, *Стојан не ми свири*; *Кога (Стојан) засвирело*, *гора засунело*. Најверојатно е да се претпостави дека еден чувствен однос на галовност

го обусловувал првобитно овој избор на средниот род, па после тој начин можел донекаде и да се механизира. Од една експресивна наклоност, во границите на самиот поетски јазик, може, ни се чини, да се изведе и употребата на вокативот од машки имиња во служба на субјект. Сп. Болен лежит *Сѿанковике Дуко*; Изговоре *Сава иџумене*; Еден беше *царе Косѿадине*. Оваа особеност, како што е познато, е карактеристична и за јазикот на српската народна поезија, па како таква сведочи за јазичниот контакт непосредно на нивото на поетскиот јазик.

Се разбира, во една сфера на тесен меѓујазичен контакт, каква што имаме на Балканот, треба да очекуваме дека и извесни карактеристики на јазикот на народната поезија на балканските народи ќе ја одразуваат таа жива интерференција. Во јазикот на македонската народна поезија често среќаваме употреба на едно „излишно“ *шио*, кое не врши служба на релативен сврзник (логичката составност на исказот не се нарушува ако се изостави тоа), ами претставува чисто стилски елемент со кој поетската фраза се одделува од секидневниот говор. Сп. Шетал Марко низ гора зелена, / *Шшо* ми шетал три дни и три ноќи. Соодветните сврзници се употребуваат по исти таков начин и во албанската, ароманската и грчката народна поезија. Во случајов имаме еден балканизам во јазикот на македонската поезија. Може да се претполага дека порано тој имал извесна употреба и во говорниот јазик, во којшто, меѓутоа, денеска не е обичен. Така е тој лишен од секаква територијална распространетост, „спасен“ само во поетскиот јазик.

Набележавме неколку карактеристични својства на јазикот на македонската народна поезија, укажувајќи и на нивното потекло. Најголемиот број од македонските народни песни е запишан во втората половина на минатиот век, па од самиот тој факт произлегува дека споменатите особености се репродукувале тогаш уште во полна мера. Нив ги среќаваме и во новонастанати песни во минатиот век, каква што е онаа за Кузман Капидан (сп. на пример во неа: Потскокна бег на колена, / Кузману *шио* му *викнало*). Тие особености се обновуваат и во песните запишани подоцна, сè до најново време, како што може да се види од овие примери од репертоарот на прилепскиот гуслар

Апостол (умрел 1938 г.): Ај, Брго стана *царе Косѿадине*; *Шѿо* му вели Елена девојка; Нити ми је *коња* со бој земен, / Нити ми је со пари откупен; Татко, пушти баре *една ѓласа*. Бидејќи современата македонска уметничка поезија тргна од наследството на народната поезија, некои од тие особености, заедно со размерите на стихот, се пренесоа во извесна мера и во нејзиниот јазик.

Изучувањето на тие особености во рамките на уметничката поезија претставува посебно прашање, пред сè во однос на нивната стилска функција во тој нов контекст, како и во однос на нивната распределба според поетските жанрови. Појавата на уметничката македонска поезија, која се стреми да го осовремени својот израз, обележува еден преломен момент и во однос на жизненоста на елементите карактеристични за македонската народна поезија. Народниот речитатив е, се разбира, веќе одживевана појава што не може да се репродукува. Во јазикот на уметничката поезија некои елементи карактеристични за јазикот на народната поезија исто така не се обични, или се употребуваат сосем ретко за целите на една лежерна стилизација. Затоа пак, од друга страна, поголемата жизненост на некои својства побудува разбран интерес. Така, изоставањето на членот е сосем обична појава во песните на К. Рацин, В. Марковски и К. Неделковски, пишувани во духот на народната поезија. Сп. Зошто ми, зошто остана / *кошула* недоткаена? / *Кошула* беше даровна (К. Рацин, „Ленка“). Во современиот македонски јазик членувањето во овој случај е задолжително. Во јазикот на поезијата, како што гледаме, од тоа правило се отстапува.

Овде се допираме веќе до прашањето што е основно во овој наш текст, при кое излегуваме од следното посматрање. Имено, иако постои еден таков расчекор меѓу узусот и поетскиот јазик, македонскиот читател, предавајќи му се спонтано на поетскиот текст, како да не го чувствува тој расчекор. Инаку речено, нему не му пречи што има такво отстапување од современата норма, тој не запина изненаден пред тоа отстапување чувствувајќи го како јазична некоректност. И тоа останува така дури се работи за текстови пишувани во духот на народната поезија, во кои освен размерот (најчесто осмерец) се користи обилно и нејзината метафорика. Се разбира, од авторот зависи да

ја погоди онаа мера, соодветна на јазичното чувство на читателот, од која произлегува тоа што едно такво отстапување да не стане натрапчиво и да ја загрози така спонтаноста на восприемањето на текстот. Изоставането на членот, кое овде го земаме како изразит пример за животност на некои својства на јазикот на народната поезија, наоѓа веќе многу поголемо ограничување до колку пред себе имаме стихотворби што по својата изразна фактура се оддалечуваат од народните обрасци, да не зборуваме за текстовите во слободен стих. Нормата тука го воспоставува скоро наполно или дури наполно своето право.

Интересниот феномен што го опишуваме, укажувајќи и на неговите психолошки димензии, се објаснува со тоа што имаме налице две традиции. Едната се реализира постојано во говорниот јазик, во јазикот на секидневната комуникација. Другата е традицијата на поетскиот збор, обработен најискусно во јазикот на народната поезија. Во една заедница, во која усменото народно творештво останало живо скоро до наши дни, карактеристиките на неговиот јазик се присутни во јазичната свест на секој говорител. Како што велíme за некогo дека е начитан во поезијата, за еден припадник на таков колектив можеме да кажеме дека е неговиот слух полн со звуците на народната песна. Доволно е тој да се „исклучи“ од секидневниот говор и да се „вклучи“ во јазикот на поетската традиција, па да го восприема со спонтаност која отклонува секаков конфликт со нормата на современиот јазик. Силата на таа традиција можеме да ја посматраме и во тоа што таа дејствува, макар и во извесни граници, во еден стилски определен отсек, и во јазикот на современата македонска уметничка поезија. Границите што и се поставуваат значат, меѓутоа, и еден предел во кој таа традиција се ломи, се трансформира по патот на постигање нови синтези на поетскиот исказ.

ТРАДИЦИОНАЛНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ И ИНОВАЦИИТЕ ВО ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

Традиционалниот јазик на оралната поезија подлежи, се разбира, на извесен динамизам, сообразно со промените во секидневниот јазик, како и со различни импулси од културен и историски карактер. Во случајот со јазикот на македонската народна поезија, во текот на последните стотина години таа динамика може особено јасно да се посматра во два момента, кога се забележува сигурно кои од традиционалните елементи на тој јазик пројавувале уште жизненост, а кои отстапувале и излегувале од употреба.¹ Првиот таков момент е сврзан со создавањето на нови епски песни во минатиот век. Околноста што се тие запишани едновремено со постарите епски песни со средновековни спомени, и дури од исти пејачи, отвора убава можност за споредување во однос на репродуцирањето на споменатите традиционални елементи во песните од двата слоја. Вториот момент е пак сврзан со појавата на современата македонска уметничка поезија која, во своите почетоци, поаѓа од јазичниот опит на народната поезија. Преземајќи од неа извесни јазични својства, а пренебрегнувајќи други, оваа нова активност како да поставува еден филтер низ кој се просејуваат особеностите на традиционалниот поетски јазик, за да останат од нив само оние што можат резултатно да се вклучат во синтези на уметничкиот исказ.

¹ Овој реферат сумира некои од заклучоците до кои дојдов во својата книга „Јазикот на македонската народна поезија“ (Скопје 1971) и кои се содржат особено во одделите „Јазикот на песната за Кузман Капидан“ и „Јазичниот контакт меѓу македонската народна и уметничка поезија“.

Во врска со епските песни забележани во втората половина на минатиот век, доволно ќе биде за нашата цел да ги земеме предвид текстовите кажувани од еден талентиран информатор на К. П. Шапкарев – Христо поп Иванчев Гроздин од Охрид. Од него потекнуваат неколку песни што опишуваат историски настани од минатиот век, меѓу кои спаѓа и најдолгата и најубавата македонска епска песна – за Кузман Капидан (Шапкарев 377). Сите тие се испеани во осмерец, со што недвосмислено се пројавува и смената на размерот во нашата епска поезија, која, во својот постар слој, го употребуваше десетерецот. За среќа, истиот информатор знаел и песни за старите јунаци (в. Шапкарев 350 и 351), така што ни оставил доволно материјал за да се извлечат некои заклучоци од споредбата.

Самата смена на размерот на епските песни, независно од тоа кога е почната и од тоа кои сè причини можеле да ја наложат, е очевидно следена и од значајни поместувања во нивниот јазичен строеж. Се чини дека десетерецот, премногу сврзан со традиционалните формули и јазични модели како обележја на архаичната содржина на епската песна, не се подавал така лесно на подновувања што ги налагала сè понастојчиво синтаксата и лексиката на народниот јазик. Осмерецот, во чија реализација во целосниот текст особена улога игра двостихот, се јавувал како ритмичка рамка доволно комотна, и притоа не толку асоцијативно скопчана со традиционалниот епски израз, за да можат во неа порешително да се извршат тие подновувања.

Следниот пример претставува, ни се чини, една добра илустрација за изнесената теза. Во песната за Марко Крале и Филип Маџарина (Шапкарев 351), кажувана од Христо Гроздин ги имаме овие два стиха:

*Книџа ѝеиѝ Кралевиќе Марко,
Ми ја ѝеиѝ, ѝод мусѝак се смеиѝ.*

Ова општо место (формула), Христо Гроздин го повторува и во песната за Кузман Капидан, но во осмерец:

*Книџаџа ми ја оџџевјаџ,
Поџ мусџак ми се џџџсмеџјаџ.*

Ако направиме само една мала контаминација во првиот цитат, ќе ја добиеме формулата во следниот вид: *Книџа џџџџ, џџџ мусџак се смеџџџ.* Ова е всушност искажано и во двата осмерца. Со тоа се зголемил просторот за формулата, што ја вклучило во себе и можноста за обновување на синтаксата. И навистина, не само што е употребена, спрема нормите на нашиот современ јазик, членуваната форма *книџаџа*, ами е извршена и редупликација на објектот (*книџаџа...*). Десетеречките песни не можеле во ваква мера да го допуштаат синтаксичкото обновување, и затоа во нив се чуваат по правило повеќе архаични граматички црти. Од друга страна, при раскажувањето на нови случки, често пати со доволно реалистички подробности, природно се нудел оној размер што овозможувал да дојдат полесно до израз особеностите на народниот говор. Таквото раскажување доведува и до една видлива обнова на лексиката во песната за Кузман Капидан, за што се доволно показателни самите фразеолошки изрази, карактеристични за народниот јазик, а употребени во неа: *Није да чаре чиниме; Хаџароџ да н' ви расиџам; Није си герман немаме; Улефе сам ќе си џџџам; Мунасиџ џамо џо нашле; Око џо Кузман 'не фаџчаџџ; Оково мене ми фаџџџ.*

Анализата на јазикот на песната за Кузман Капидан покажува дека во неа не се репродуцираат некои особености на традиционалниот јазик на македонската поезија. Така, не ги среќаваме множинските форми од типот *џари, мосџџџџ.* Од косите падежи се употребува дативот, но тоа е просто особеност на западните говори, така што овде не ја налага никако поетскиот јазик. Општата падежна форма на *-а* е употребена во случаите: *Кузман ми слезе оџ коња; Или да шетам низ џџаџа.* Меѓутоа, и прилошкиот израз *оџ коња* е жив денеска во истата дијалектна област. Може според тоа да се утврди дека, во однос на употребата на падежите кажувачот скоро без исклучок се водел по дијалектот, а не по традиционалниот поетски јазик. Уште поинтересно станува ова, кога ќе се види дека истиот кажувач употребил во десетеречките песни повеќе

падежни форми според традиционалниот начин: Дење седит *сѡареѓо Секула*; Да губите на *деннеѓо Велиѓден*; А еј гиди *милеѓо сѡоѓане*; *До ѓојаса* сијот ми загина (Шапкарев 350); Ја допуштил Марку во *Прилеѓа*; Да оседлиш *моја брза коња*, Да му кладиш седло *оо мерѓана*; И ми зеде *ѓешка боздоѓана*; Се разљути *Марко Краљевиѓе* (Шапкарев 351). Еден интерпретатор, што располагал со ваков репертоар од старински форми, сепак ги резервирал нив за репродуцирањето на старински обрасци, додека тие форми не му се налагале во свеста кога кажувал за настани од својата поблиска или подалечна современост. Во сето ова пак имаме израз на просејување на особеностите на поетскиот јазик, од кои овие што ги споменавме уште се паметеле, но се ограничувале сѐ повеќе на извесни постари поетски обрасци и ја губеле улогата на живнени елементи при создавањето на обрасци во нов стил.

За Христо Гроздин и неговото време, како што покажува анализата на песната за Кузман Капидан и на други текстови, повеќе елементи од традиционалниот јазик, и покрај извршените подновувања, овладавале со жизненоста на дејствени модели. Оставајќи ги овде настрана некои својства сврзани со изговорот, ќе го прикажеме следниот набор на такви особености:

Несловните форми на предлозите *в* и *с* се употребуваат по начинот познат во народната поезија: Острата сабја *в* устата; *С* Кузмана ќе прошетате.

Кај придавките се среќаваат архаичните форми на *-и* за машки род: *Големи зулум сториа*.

Честа е употребата на етичкиот датив: Сите при бегот ојдоа, Пред бегот *ми* излегоа. Тоа се бегот попули, Попули *ми* се почуди: Шчо сите *ми* се дојдени?

Познато е и воведувањето на бројните изрази со предлогот *оо*: *До ѓри* ми склавје зедоа.

И употребата на членот е во традицијата на поетскиот јазик, така што во ред случаи тој не се јавува, како што би очекувале спрема правилата на современиот јазик. Истото важи и за удвојувањето на објектот. Сп. *Ја куќа ќе ја оѓфора*, *Ја куќа ќе ја заѓфора*; *Јас на сејмени ќе ѓлашчам*.

Честа е и употребата на показните заменки за потсилување: *Оније* Турци, Колунци Кузмана го попраиа До она село Подмолје.

За интерпретаторот на песната за Кузман Капидан обична била употребата на излишното *шио*: Та *шчо* ми Кузман тргнало Во она село Хрбино.

Редот на зборовите ги покажува обичните особености во јазикот на народната поезија: *Није да чаре чиниме; Многу ме Беџоџи џоздравјай; Набрале ми се сџарцине*.

Особено омилено поетско средство на интерпретаторот му било очевидно согласувањето со формата за среден род од л-партиципот: Тоа ми *Беџоџи* викнало, Кузмана ми го *враџило*; От тука *Кузман џрџнало*.

Како што се гледа од овој список, имаме сè уште еден разгранет дејствен модел, по кој редица особености на поетскиот јазик творечки се реализираат, обележувајќи ја така изразито границата меѓу поетскиот исказ и дневната комуникација. Меѓутоа, процесот на модернизација на животот оставаше сè помалку простор за творечкото пресоздавање на обрасците на оралната поезија. Епските песни беа особено засегнати од сенката на заборавањето. Контактот меѓу македонската народна и уметничка поезија, во таква животна ситуација, ги постави на уште една проба елементите на традиционалниот поетски јазик. Нема да нè изненади, секако, ако констатираме дека настапило натамошно редуцирање на тие елементи во периодот што нè дели од песната на Кузман Капидан.

Современата македонска уметничка поезија почна со подражавање на народната поезија како во однос на мотивската инспирација, така и во однос на метафориката, метриката и јазичните својства во потесна смисла. Во генерацијата на Кочо Рацин (1908–1943), при еден таков позитивен однос спрема традицијата, се создадоа ред текстови што репродуцираат некои елементи на оралниот поетски јазик и ја потврдуваат така нивната жизненост. Земајќи ја за пример поезијата на самиот Рацин, можеме да установиме дека, надвор од лексичките заимности, во неа се јавуваат како дејствени следните својства на јазикот на народната поезија: употреба на неслоговните форми на предлозите *во* и *со* по нејзиниот начин, форси-

рање на етичкиот датив, изоставање на членот како и на удвоениот објект во ред случаи, употреба на показните заменки за потсилување, отстапување од збороредот на современиот јазик.

Ако го споредиме овој набор со списокот извлечен од песната за Кузман Капидан, ќе видиме дека станало ново просејување на својствата на традиционалниот поетски јазик. Така, овде не ги среќаваме придавските форми како *џолеми* (м. *џолем*), ниту излишното *шишо*, ниту согласувањето со средниот род на л-партиципот. Оваа последна особеност, толку обична за Христо Гроздин што тој навистина радо ја користел, не се јавува веќе кај Кочо Рацин и неговите современици. Очевидно таа била премногу упадлива како отстапување од современата норма, за да можела да си обезбеди место во новите текстови, создавани под влијание на народната поезија. Така ни се открива уште една конкретна ситуација во динамиката на преобразувањето на традиционалниот поетски јазик. Во самиот почеток на современата македонска поезија ние имаме навистина уште еден дејствен модел на тој јазик, но тој модел е сепак значително редуциран.

Натамошниот развиток води кон декомпонирање и на така редуцираниот систем и до ситуација кога елементите карактеристични за оралната поезија не се повторуваат во силата на продуктивни обрасци, ами се користат само како одделни реликти со посебна стилска цел во даден контекст. Од наборот на особеностите што ги приведовме погоре со најголема устојчивост се карактеризираат испуштањето на членот и на удвоениот објект, како и отстапувањето од современиот јазик во збороредот. Тие особености можат да се сретнат и во текстови што не ја имитираат народната поезија, ами во ритмичка изразна смисла афирмираат нови, современи обрасци. Меѓутоа, подолгото задржување на тие особености произлегува не само од традицијата, ами и од еден страничен фактор, каков што е влијанието на обрасците од поезијата на другите словенски народи врз некои македонски поети. Така, на пример, во однос на испуштањето на членот традицијата била очевидно поткрепена од страна на обрасците од српската и руската поезија.

НАШАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА КАКО ОДРАЗ НА НАШЕТО НАЦИОНАЛНО ОСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ

Илинден не даде поет.

Од нашата интелигенција, виден учесник во револуционерното движење, излегоа неколку песни што некои денеска ги мислат народни, ама што лесно се познаваат од народните не само по „че“ место „оти“ во нив, туку и поради нивната рапавост и посредственост.

Тоа што не се јави тогаш наша литература сведочи во прв ред за недоволната идеолошка избистреност на самото движење. Движењето беше во својата сушност, во своите корења, во својата историска обусловеност, движење за националното обособување на македонскиот народ, но тоа на идеолошкото поле уште не ја изнесе јасно потребата за создавање и развивање своја самобитна национална култура, за создавање и развивање, во прв ред, своја литература.

Но затоа во народот, во тие слоеви што главно ја крепеа организацијата и што го изнесоа на своите плеќи и самото Илинденско востание, тогашните наши борби за национална слобода најдоа свој полн и силен поетски израз.

*

Основната маса на движењето, и најмногу заинтересирана во него по својата положба, беше селанството. А селанството е од секогаш вистинскиот народен пејач.

Нашата народна поезија, тоа што е во неа создадено до поново време, ни дава достаточен материјал да го про-

следиме по неа будењето на нашиот народ во XIX век, бистрењето на свеста негова за задачите што го чекаат, за патот како ќе се откине тој од ропството.

Песната за Кузмана Капидан, на пример, е во таа смисла еден извонреден документ, што ни предлага не само реална слика за односите меѓу Турците и рајата во една многу особена опстановка, при Целадин бега, туку уште повеќе – дека ни овозможува да забележиме нешто ново што се пораѓа во нашиот народ и што е предзнак за неговиот понатамошен развиток како што го знаеме ние денеска од нашата историја. Не е случајно што името Кузман и песната за него се разнесле по сета Македонија. Не е случајно и тоа што нашиот певец, обично лирски краток, создава цела поема за подвигот на Кузмана, како и тоа што малку попосле Григор Прличев го обработи во „Сердарот“ истиот мотив. Можеме да си претставиме што значело тогаш, пред сто и повеќе години, да излезе од поробениот народ човек како Кузмана, повелник – што очистил еден цел крај од насилниците и ја заштитил рајата. Четата на Кузмана беше само од нашинци, од наши селани, избрани од него по јунаштво во дебарчанските села. Певецот не заборава да каже дека тие не се ни на турска плата. Јасно е тогаш дека борбите на Кузмана со дебарските разбојници ја буделе верата на народот во своите сили, ја буделе неговата смелост. Целата поема за Кузмана по својот внатрешен патос е проникната со гордост дека од народот излегол таков јунак.

Народната поезија го следи неотстапно народниот пат. Таа се одсвива попосле на сите појави на индивидуален бунт против потисниците, што особено се засилуваат до втората половина на XIX век во времето пред да се удрат темелите на револуционерната организација, кога излегуваат цел ред кумити, како што беа Спирос Црне, Димче Могилчето, Мицко и др.

Покрај печалбарските песни во тоа време централно место во народното творештво заземаат кумитските, и после револуционерните песни. Околу тие два центра се врши цела прегрупација на мотивите од постарата поезија – собирајќи се во печалбарските песни сите оние мотиви на разделба и на љубовна тага што можат да се

оживотворат во новото време, – а во кумитските и револуционерните песни по истиот начин сите мотиви од ајдутството, што можат да се соединат со новата животна содржина.

Кумитските песни се верен одраз на тоа како стихијно се буди во нашиот селански народ уверението дека од беговскиот гнет нема друг спас, освен да се крене пушката. Карактеристично за турското ропство беше не само економското исцрпување на селанецот чивчија – туку исто така и во најголема мера развиеното насилништво и зулумциство. Тој момент изигра не мала ролја во развитокот на нашето револуционерно движење, бидејќи ги ангажира за него и средните и поимотните селани. Тоа имено го кажува песната за Мицка и Ристета Добреноецот што збираат кумитска дружина:

*„... за да шей̄аме кически села,
кически села, ѝоречка с̄ирана,
да си чуваме нашӣѝе браќа,
нашӣѝе браќа, нашӣѝе сес̄ѝри,
оу ш̄ој ѝес Цема кичевчанецо̄ѝ,
шӣѝо ни за̄ѝусѝи с̄ио̄ѝ вилаеѝ,
сӣѝе рисјански села ѝо̄ѝлени,
шӣѝо ни расфрли ш̄ешка вер̄ѝија,
ш̄ешка вер̄ѝија ем индадија:
кому две лири, кому четири.
Кој не му даде, глава му сече,
глава му сече, челау зароби.
Тој ни бесчесѝи нашӣѝе сес̄ѝри,
нашӣѝе сес̄ѝри и бра̄ѝѝучеди,
ш̄ој ни ис̄ѝеѝа домаќинӣѝе;
и им ѝо̄ѝлени с̄е ш̄ѝѝо имаа,
с̄е ш̄ѝѝо имаа во куќа с̄ѝѝока.
Бра̄ѝѝ му на Цема во судо̄ѝи седе,
а Кичаа на суу мезлич да биде.
Цема за себе с̄ѝѝока ѝленуе,
Судо̄ѝи кически ш̄ѝѝоа го гледа,
ш̄ѝѝоа го гледа ич г̄ајле нема,
за да ја брани царска̄ѝа раја.*

Во времето кога во Европа се вреви за некакви реформи во Турција што ќе го олеснат животот на рајата и кога турската политика игра на тоа јаже меѓу двата блока држави заинтересирани за поделбата на Турција, оваа песна со силината на селанската непосредност ја покажува сета илузорност да се чека некакво подобрување од власта каде што едниот брат е разбојник а другиот судија во Мезличот, та обајцата си го делат пленот братски. Место тоа песната вика да се збира дружина за борба со насилниците.

Од тоа време и за истиот Мицка, се забележителните стихови од песната за смртта на Џема, кога Мицко на презривите зборови од овега дека „каурска пушка не дупи, каурска сабја не сече“, одговара:

*Почекај, ѝесу, да видиш,
каурска ѝушка как дуѝи,
каурска сабја как сече!*

Во тие зборови процедени низ стиснати заби звучи веќе тврдата вера на нашиот селанец дека може со оружје да го наваса насилникот. На тоа животот го беше научил. Беше изминало веќе време од Кузмана Капидан и пак песната јасно покажува колку нешто останало во народот за тие петшеесет години. Во Македонија зрееше револуција.

Организацијата дојде во правиот час да го оформи и да го управи стихијниот народен бунт.

*

Револуционерните борби од почетокот на овој век означија решителен прелом во развитокот на македонскиот народ. Тие го раздвижија длабоко народот, открија пред него невидени перспективи, внесоа ред нови елементи во неговиот поглед на светот. Тоа нешто најде свој израз и во народната поезија. Песните од револуционерните борби, ако ги поредиме со поранешните песни за кумитите-бунтовници, иако временски им се многу блиски, сведочат веќе за една далеку повисока степен од народната свест,

обогатена со опитот од организираното револуционерно движење. Тие песни, колку што се собрани чинат цел циклус, а секако дека би се пронашле и уште некои, запазени до денеска во народот. Нивната важност ја наголемува фактот дека се речиси единствениот современ литерарен материјал кај нас во којшто е одразена таа револуционерна епоха од нашата историја. За нејзината карактеристика народните песни не се од последно значење. Притоа треба да подвлечеме дека тие, создадени во народот, спротивно на извесни песни навекани тогаш од страна, носат печат на вистинско поетско вдахновение. Меѓу нив има неколку што можат со својата сила да се мерат со најарни обрасци од нашата народна поезија. Тоа е заправо нов излив на народната творечка сила, во еден крајно напреднат историски момент.

Па што е новото, битното одразено во нашите револуционерни песни?

Во нив на прв план избива сега чувството на народната општост и на татковината. Додека во поранешните песни ние наоѓаме опејан бунт на одделни личности, предизвикан од насилствата на потисниците, но ограничен на една често пати моментна реакција, без да се поставува сето тоа на поширока национална основа – во револуционерните песни ја наоѓаме веќе јасно изразена свеста за целостта на народот и за родната земја, и борбата што се води од целиот народ за неговата слобода. Тоа е големо историско завојување. На широките народни маси им станува близок и разбран подвигот на личноста во името на поробениот народ и на татковината – како што се пее во познатата песна:

*Миле йой Органов за народ загина,
за народ загина, за Македонија.*

Се буди чувство за национална чест и достоинство. Покорната раја се превратува во бунтовен народ што ги знае и ги бара своите права за слободен живот. Порано во народните песни не можеше да се сретне името на Македонија, зашто уште не беше закрепнато во народот чувството за татковината. Сега својот живот го даваат борците во името на таа „црна земја робинка“. Таа се оте-

лотворува во ликот на родната мајка на која што синот и се обрнува со зборовите:

*Ти раѓаш, мила мајко ле,
сè одбор храбри јунаци,
ама дома не ти сегај;
ти раѓаш, мила мајко ле,
сè лични керки убави,
ама шурски измеќарки.*

Притоа основно чувство за народната општост и за татковината револуционерното движење развива во душата на народот ред нови црти и го обогатува опитот негов со ред нови животни факти. Националниот подем се изразува во вооружената борба. Отаде чувството на долг што го вика човека да се бори со пушка в раце за слободата на својата поробена татковина. Син се проштева од мајка, либе од либе, да тргнат в гора „на кумитското збориште“. Тие се подготвени за свесна жртва, за нив е веќе јасен зборот слобода, тој збор што пак во тоа време почнува за прв пат да проникнува во нашите народни песни.

Треба особено да ја истакнеме бодроста што зазвучува во нив. За нашите песни општо можеби е најкарактеристична жалната нота. Но сега веќе во нив се внесува бодрост од револуционерната вера во победата. Ранетиот борец не жали за смртта своја, а им праќа порака на своите другари да се веселат дека за слободата загинал и да го одменат:

*Трекојто писмо да го предадеш,
да го предадеш на мои другари
и да им кажеш, кардаш бре Кољо,
да не ме чекај, да не ме йлакај,
йушки да фрлај и да се радвај,
ојти сум, Кољо, младо загинал,
младо загинал за слободајта.*

Народот се отресува од ропските стравови на минатото и од покорноста. Тој го фатил револуционерниот пат

како единствено спасоносен. Тој го знае својот враг и патот на борбата против тој враг.

*

Народната песна создаде и лик на револуционер-борец за народната слобода. Тоа е ликот на Гоце Делчев. Интересно е како место зема тој меѓу другите јунаци што ги спомина и опева тогаш народната песна. Додека тие се даваат во песните обично преку описот на некоја нивна акција, ограничени со тоа, ликот на Гоцета добива едно обопштувачко значење, добива црти на легендарност. Тој е народниот идеал на јунак. Нему му е посветена љубовта народна. Нему му е доделен највисокиот подвиг за народот. „Кој ќе ја пропади црната чума од Македонија“ – праша песната. И одговара:

*Избрал се, ми се изнашол
млад Делчев Гоце војвода,
он ѝојде в Македонија
чумаша да ја ѝройади
од Жална Македонија.*

Тој е повикан да ја спаси поробената татковина. Затоа нему му се испејани најубавите песни. Со каква сила се предава само неговата појава во гората зелена:

*Развивај, горо зелена,
развијај шума зелена,
рашири сенки ладовни
ќе мине Делчев војвода
со неговаша дружина.*

Кај него идат момци, моми го китат со цвеќиња, него и неговата дружина. А кога паѓа тој смртно удрен од куршум, народот си ја спомина старата песна за капиданот што се оженил за црната земја и ја разработува таа песна за смртта на Делчева, кој што се жени „за црна земја ро-

бинка, за клета Македонија“ . Во тоа е изразена смислата на целиот живот негов.

Просто е чудно како речиси во наши дни да се создаде таков легендарен лик што за народот наш ќе остане засекогаш негов голем дар и љубов.

*

Революционерните песни се цела поетска хроника на нашето револуционерно движење. Многу се пеело во народот наш тогаш. За време од десетина години се создале толку песни! Опејани се сите поважни случки и појави сврзани со револуционерното движење – собирање на четите, херојска смрт, херојско држење пред непријателот, предавство – сето она што го донесе со себе револуционерната борба сè до востанието, кога во ноќта, осветлувајќи ги грозно рамнините наоколу, гори на рид со црвени пламни Крушево:

*Вейерој вее, шумата шуми,
оѓан го гори зрада Крушево.*

Илинденското востание донесе времено разбивање на внатрешното револуционерно движење. Револуционерниот размав на македонскиот народ спласнува. Неговите непријатели се нафрлаат да го раскинат; во Македонија се засилува врховизмот, туѓ на народните маси. Народот е во крви. Тогаш замолкнува и неговата револуционерна песна. Песните на врховистичките чети по Илинденското востание не носат веќе никаков народен отпечаток, тие и по јазик не се наши – вртат повеќе на кај бугарски, настрана од тоа што немаат никаква уметничка вредност.

Така песната неотстапно го следеше народниот пат. Таа го изразуваше подемот и паѓањето, покажувајќи најдобро што ново се изродило и се фатило во душата на народот. Во текот на револуционерните борби од почетокот на овој век народната песна го одрази тоа, по таков начин стихиијниот народен револуционерен устрем не проникнуваше со елементите на револуционерна нацио-

нално-ослободителна идеологија, внесувана во народот од страна на неговата интелигенција. Свое продолжение таа песна најде допрва во нашата нова поезија, при новиот револуционерен подем на македонскиот народ. Нема навистина ништо поприродно од тоа што нашата уметничка поезија се јави како продолжение нејзино.

МЕЃУ НАРОДНАТА ПЕСНА И ПРИКАЗНА

Ако се заборава една епска песна, не значи уште дека се заборава и нејзината содржина. Прво изостанува пресоздавањето на нејзината својствена изразна структура, се разлага оној особен спој на јазични елементи во рамките на ритмичко-метрички целисти што ја овозможуваат и врската со дадена мелодија. А содржината може да се спаси во приказна и така да се обновува уште долго време.

Овој процес на преминување на епските песни во приказни можеме да го следиме во различни фази. Пример за неговиот почеток ни дава песната бр. 365 (за Богдан Лутица) од зборникот на Шапкарев. Песната тече во епски десетерец во повеќе од сто стиха, а потоа следува забелешката на Шапкарев дека пејачката натаму не можела „да ја продолжува песната во стихови“ и ја раскажала во проза, како што е и запишано. Се разбира, тој прозен запис содржи уште цел ред поетски места (тежок томбрук на нозеве и дробен синцир во грлово; ловчок ми уловила; руса глава; на рамна рудина), па и некои правилни стихови од десет слога (кој да видит, и да му завидит, кој да чујат, и да се почудит; Си се качиф на високи диван).

Заборавањето на песната оди понатаму, дури не се преобрази таа во приказна, ако носи интересна содржина. Таа напредната фаза на трансформација ја гледаме, на пример, кај Шапкарев во приказната бр. 153 (Црна Арапина, Султан Мурат и Крале Марко), запишана во Велес од П. Крепиев. За неа Шапкарев забележа под текстот: „Таа приказна, како што јасно се гледа, била песна, а после се престорила во приказна“. Доста е да го приведеме почетокот, па да се увериме во тоа: „Кула гради црна Арапина крај Црно Море. Градил ја токмо девет години;

па му вика ветер од море: „Зошто градиш, црна Арапино, кула девет години, кога немаш лика спроти тебе?“ Црна Арапина одговара на ветер црноморски: „Моја лика је у Цариграда, у цар Мурата...“. Веќе оваа мала одломка открива повеќе особености на јазичниот израз на народната поезија, меѓу другото падежни форми и изоставане на членот. Раскажувањето се одвива во неговиот стил сè до крајот. Се добила една хибридна творба, на граница меѓу епската песна и приказната. Процесот би довел натаму до доминација на стилот на приказната, со задржување на само извесни елементи што, покрај разликите, потсеќаваат на потеклото на текстот. Фолклористите укажуваат на повеќе случаи на вакво преобразување.

Последната фаза, во која од песната остануваат само некои изразни елементи, е и најинтересна во творечка смисла. Зашто изостанува веќе простото, би се рекло автоматско приспомнување на одделни стихови и делови од песната, а елементите што се задржале смислено се вклучуваат во нови стилски синтети, со што се постига целесообразно истакнување на дадените места во приказната. Така Марко Цепенков, во познатата приказна за Силјана Штркот, користејќи такви традиционални елементи, и внесувајќи нè со нив во епската дикција, постига посебна живост во прикажувањето на епизодата за бојот меѓу орлите и штрковите: „и туку беше се поткачиле сите да се бијат и да се тераат по таа пуста планина. Три дни и три ноќи што се биле и се тепале, крв до колена беше направиле.“ Овде немаме веќе онакво пренесување на одломките од песната, при нејзиното разлагање како поетска структура, какво што видовме во велешкиот текст, ами сликање со поетски елементи вклучени веќе, апсорбирани во карактеристичниот стил на приказната.

Многу интересен материјал за ваквата постапка, ни даваат приказните од Солунско од збирката на Верковиќ¹, објавени во книгата *Lidové povídky jihomakedonské...*, vydali P. A. Lavrov a J. Polivka, Praha 1932. Меѓу нив ќе најдеме исто примери на преобразени епски песни. Во приказната бр. 19 (стр. 71) веднаш ја откриваме врската

¹ За ова порано пишуваше, со приведување на обилен материјал, Љ. Спасов во статијата „Користењето на лексеми и синтагми од народната поезија во приказните од зборникот на народни приказни собрани од Стефан И. Верковиќ“. Литературен збор, 1979, бр. 2, стр. 41-47.

со песната бр. 16 кај Миладиновци, во која се кажува за невеста што од почит молчела три години како нема, во следните остатоци од некогашните стихови: Мари, ам ку си њама њамичка, њаси сљапа сљапичка“. Кон циклусот на Марко Крале нè води приказната бр. 21 (За Марка, неговата ќерка и Грују Шкиндерлиа).

Сигурно дека можат да се посочат и други вакви примери во оваа збирка. Меѓутоа, во неа е основно користењето на одделни елементи од традиционалниот устен поетски јазик за целите на стилско нијансирање на раскажувањето. Оваа особеност ја забележал веќе издавачот, рускиот славист П. А. Лавров, којшто во својата јазична студија за текстот (во одделот Семантика, стр. 340–343) приведува богат материјал, особено за постојаните епитети од типот: рамно поле, руса глава, висока планина, гора зелена. Ваквите елементи, вткаени во приказнувањето, му придаваат топлина на поетски исказ. Важно е тоа што го забележува Лавров дека тие не се среќаваат само во оние приказни „што прераскажуваат сижети на народни песни, ами и во приказни со друга содржина“.

Меѓутоа, учеството на јазикот на народната поезија во овие приказни не се ограничува само со елементите посочени од Лавров. Ќе дадеме еден краток преглед и на други средства, старајќи се да откриеме и некои клучни места во раскажувањето, во кои тие особено се активираат.

Една таква типична ситуација претставува обраќањето, со кое може да се отвори и дијалог. Повеќе особености на поетскиот јазик се групираат на такви места во текстот. Кон обраќањето може да се пристапува со спој од синонимни глаголи („вели и говори“), а тоа непосредно да почнува со извик „обичен не за говорниот јазик, ами за јазикот на народната поезија („варај“, „еј гиди“). Упадлива е во овие приказни честата употреба на извикот „варај“. За лицата кон кои се врши обраќањето се избираат и галовни форми („мила мале“). Сите овие средства, како што покажуваат следните примери, треба да придонесат за впечатокот дека не се работи за пораки во секидневна ситуација, ами во светот на приказната: мајка му вели и говори: „мале, мила мале, от меника сака царјут от фил-

диш хокали“ (10, 42)²; Как гу виде мајка му, така гу пита кротку-кротку: „варај синку на мајка, што си толку кахарлиа?“ (10, 43); и тјанака вика на добро халваџиче: „варај, добро халваџиче, да ми докараш за двајси парички блага халвичка!“ (13, 56); и му вели: „еј гиди побратими, дека си видел јунак и са чуди?“ (10, 43); на неја вели говори (30, 99); Јазик на мене стори, варај, варај мајку! (60, 166); и му вели хем говори: „јој ти царју, да ми дадеш златна гимија“ (63, 172).

Одлики на поетскиот јазик носат формите со кои се именуваат „лирските“ херои на приказните, било во рамките на обраќањето или во други позиции во текстот: варај јунак, лудо младо, тинака немој скокнуваш каљата! (15, 61); ади лудо младо, да ти видам (18, 68); што сакаш, лудо младо (18, 70); Си примени лудото дете, јахна на брза коња (54, 155); е бре лудо дете (85, 217); нема да оставам мојата прва љубов (21, 78); мале, таја ти е нивјас-тата, моја прва љуба (45, 131); И ету дојде нојното прво љубов, един страшин Арапин (77, 204); варај, прво љубу, ето глендаш тос самовила (89, 226), е море, старо харо (67, 179); сос стар хајдута, стар Хајдара (21, 76); Тогас детенто му вели на старого дјада (85, 217).

Една група поетизми се групираат околу јуначкиот коњ и јуначкото оружје: Неговата коња, кату беши морска, знаиши што има аф морето (21, 77); вјахна на брза коња (51, 142 и 52, 145); И тој на брза коња вели и говори: „е бре, таткова брза коња, зашто да не сам кахарлиа?“ (82, 211/2); да напујат брза коња... а оставили тамо брзате коња (99, 243); си зема негова остра сабја (68, 182); јазе как за вјахна таткова ми коња, и ки опаша с таткова ми остра сабја (69, 183); си опаша сос тешка и остра сабја, са зема и тешка бузлугана (84, 215); царјувото дете зема острата сабја, чамурџиата зема тешката бозлугана (93, 232). Како и порано во некои случаи, се забележува и овде чување на стари падежни форми.

Ја среќаваме т.н. етимолошка фигура, многу обична во народната поезија: си разбоља тешка болка (4, 20); излезоха да се шедба шетат (7, 28); дури речта не доречи (10, 41); фатиха борба да са борјат (19, 71); царјут излези

² Овде и нагату првата бројка го означува редниот број на приказната, а втората – страницата во книгата.

по двору, да си шедба шета (26, 88); ошти речта не доречи (48, 135).

Го наоѓаме и познатото воведување на броевите со *го*: лижаши до три години (4, 20); до девет години (32, 101); да ми чинити една топуска до девет стотини оки (48, 135); имаши до три девојки харни (58, 159).

Поврзување на синоними, за потсилување на исказот, имаме и во атрибуциски и именски состави: толку лична и хубава (10, 46); гиздави и млогу хубави (15, 61); сос голем и велико глас (15, 61); една царска мома, накитена, наридена (48, 135); била млого лична и хубава (71, 190); врла чјума и панукла (68, 182).

Експресивност се постига со епитети – придавски зборови што по наставката се разликуваат од соодветните зборови во обичната јазична употреба: студни води (17, 66). Особено е омилена формата „милен“ место обичното „мил“: Царицата га викаши тој милна... да земиш таинот да гу закараш на милната (14, 60); бежа многу милни (15, 61); милно око (47, 132); на сички му е било милно (71, 191); но сам твоја најмилна керка (73, 196); тја млого беше милна на татко ѝ (78, 205); и ја имаха кату милна сестра (83, 213).

Зачувани се форми од кратката множина на еднословните именки; попови двори (35, 106); Чинки-дилипезини двори (51, 142).

Ќе ги приведеме и овие состави: тихни ветар (10, 46); рода роднина (13, 57); славна песна (15, 61); чудум са почуди (50, 140); да повели Солуна и Солунската каза (60, 167).

Забележавме и „украсно“ *што*: Там, шту врви на три коначи место, приближи на јудинско село (57, 155). Во ваква позиција било во оваа дијалектна област пообично *јуде* (од *ош-ге*), *ге*: да јуде се научиха три малки риби, дохождаха тамо (62, 169); Јуде бе изљал цар, земјата да си шета с негова лала (63, 171); Де един ден беши заминал от дома му друг един просик (74, 196); Де проминаха девет месинца, жената му и родила дете (79, 207).

Формата *јуде* ни дава повод да приведеме уште неколку случаи со прејотација, што е исто така една особеност, сега разговорна, на јазикот на нашата народна поезија.

зија: јотиле (18, 69); јутзе, јутиде (63, 171 и 68, 182); јој (63, 172); јутидоха (64, 174).

Сето ова покажува дека солунските приказни содржат доста елементи од јазикот на народната поезија, и тоа на сите рамништа, така што тој навев претставува една забележлива компонента во нивното звучење.³

Во книгата „Јазикот на македонската народна поезија“ (Скопје 1971) јас можев да посочам доста такви траги и во современата македонска уметничка поезија. Дека една слична анализа би го открила нивното место, како и нивната функција, и во нашата современа проза, нè уверува еден претходен поглед во и инаку поетски интонираните раскази на В. Манчев („Суша и душа“, Скопје 1977). Не ни се присираат во тие раскази само епските силуети на Марко Крале и Дете Голомеше, ами покрај некои цитати на народни стихови, во нивниот стилски јаток се вплетени и елементи на усниот поетски јазик од редот на оние што ги среќаваме во солунските приказни: шимшир двори 10; алови трендафили 15; на сува рида 16, 49; песни јуначки 22, лична самовиличка 22; лична ем убава 27; јунак спроти себе 27; денчок 28; сумби сунат 32; господ вишен 36; луда младост 65, 68; свилено кавраче, златно прстенче, бисерно герданче 69; либе 75. Особена наклоност и овој автор покажува спрема формите од „милен“: милна пуза 14; милна врева 21; Милни ли милини 23; милно сонценце 26; милно-медено ќе запее 54; милни се, силни се 74. Како жизнени и конструктивни тие елементи на традиционалниот поетски јазик си нашле место во уметнички творби, во кои се реализира нова замисла и нов изразен облик.

³ Работејќи по друг повод врз овие текстови, можев да установам дека нив ги запишал кон 1863 г. и подоцна Христодул Божигов, учител во с. Висока, родум од соседното село Сухо (Солунско). За тоа соопштувам во посебна статија (во печат во Прилози на МАНУ). Х. Божигов запишувал и народни песни, така што со тоа станува уште поразбирлива неговата наклоност да користи поетски елементи и во приказните.

**ПРИЛОЗИ
НА ПРИРЕДУВАЧИТЕ**

БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАТОЦИ СО БЕЛЕШКИ И АНОТАЦИИ

1. „Развитокот на македонската ортографија“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, III, 3, Sarajevo, 1983: 51–55.

2. „Општ поглед врз фонолошкиот развиток на македонскиот“, *Предавања на XI семинар на македонски јазик, литература и култура* (Скопје и Охрид, 11.VIII – 31.VIII 1978), Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1979: 31–39.

3. „Затврднувањето на мекото л“, *Македонски јазик*, год. VIII, бр. 1, Скопје, 1957: 28–31.

4. „За неорганското х во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, год. V, бр. 2, Скопје, 1954: 198–201.

5. „Праславјанские сочетания *čr-*, *čr-*, в македонском языке“, *Русское и славянское языкознание: к 70-летию члена корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова*. Москва: Наука, 1972: 131–134.

6. „Акцентите во еден текст од почетокот на 16 век“, *Македонски јазик*, год. V, бр. 1, Скопје, 1954: 80–101.

7. „Два прилога кон историјата на македонскиот јазик“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, 2, Скопје: Филозофскиот факултет, 1949: 305–312.

8. „Les formes du type *popata*, *kon'ata*“, *Revue des études slaves*, 40, Paris, 1964: 119–121.

9. „Јазикот на дамаскините“, *Од историјата на македонскиот јазик*, X. Поленаковиќ, П. Михаилов, Р. Уг-

ринова, Т. Стаматоски, Т. Димитровски, К. Мукаетов, Скопје: *Нова Македонија*, 1952: 20–22.

10. „Македонскиот писмен јазик во XIX век“, *Погледа*, XVII, 6, Скопје, 1980: 40–43.

Текстот е преобјавен во *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 21–24.

11. „За некои стилски синтези во развитокот на македонскиот литературен јазик“, *Литературен збор*, год. V, бр. 1, Скопје, 1958: 1–10.

Преобјавено и во: *Избрани дела во седум книги*. кн. 5, *За македонскиот литературен јазик*, Скопје: Култура, 1967: 120–131 и Скопје: Култура, Македонска книга, 1981: 94–104.

12. „Грамастиката на Ѓ. Пулевски“, *Македонски јазик*, год. IV, бр. 2, Скопје, 1953: 45–47.

13. „За јазикот на Пулевски (графиски, фонетски и фонолошки особености)“, *Македонски јазик*, XXXV, Скопје, 1984: 7–16.

Текстот е преобјавен во *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 210–223.

14. „П. Зографски како граматичар“, *Свечен собир посветен на 100-годишнината од смртта на Партиенија Зографски* (одржан на 22 ноември 1976), Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1977: 27–36.

Текстот е преобјавен во: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 101–110.

15. „За јазикот на Цинот“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*. Sarajevo, 1991: 17–20.

Текстот е објавен со резиме на полски јазик.

16. „Србизмите во јазикот на Рајко Жинзифов“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, 5, Скопје, 1987: 33–38.

17. „За јазикот и стилот на приказните на Шапкарев“, *Разгледа*, XXV, 1, Скопје, 1983: 5–9.

Текстот е преобјавен во: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 239–244.

18. „Јазична споредба меѓу записите на Марко Цепенков и некои други македонски текстови од XIX век“, *Симпозиум посветен на животој и делото на Марко Цепенков* (Прилеп, 15 – 17. XI 1979). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Прилеп: Друштво за наука и уметност, 1981: 335–342.

Текстот е објавен со резиме на англиски јазик.

Текстот е преобјавен во *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 245–253.

19. „Јазичното влијание на Стефан Верковиќ на неговите кореспонденти во Македонија“, *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 190–193.

Истиот текст претходно е објавен на српски јазик: „Језички утицај Стефана Верковића на негово кореспонденте у Македонији“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII (1984 – 1985), Нови Сад, 1985: 363–365.

20. „Јазични белешки за Зборникот на Миладиновци“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и лингвистичка наука*, VII, 1, Скопје, 1982: 5–19.

Текстот е преобјавен во: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје, Култура, 1986: 128–148.

21. „Еден учебник од Димитар Македонски“, *Нова Македонија*, XIII, 4083, Скопје, 11.X.1957.

Текстот е преобјавен во: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 206–209.

22. „Еден русизам во Трлиското и Кулакиското евангелие“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, 8–9 (1982–1983), Скопје, 1983: 5–6.

Текстот е објавен со резиме на руски јазик.

Текстот е преобјавен во: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје: Култура, 1986: 200–201.

23. „Српското воздејство во активирањето на книжевната лексика на македонскиот јазик во XIX век“,

Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja, Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti i umetnosti, 1989: 123–127.

Текстот е објавен со резиме на словенечки и на англиски јазик.

24. „Активирање књижевне лексике у македонском језику у XIX веку са посебним освртом на српски фактор“, *Научни састанак славистиа у Вукове дане* (Београд, Нови Сад, Тршић, 14 – 20.IX 1987). Београд: Меѓународни славистични центар, 1988: 29–31.

25. „Факторот на традицијата во развитокот на македонскиот литературен јазик“, *Предавања на V семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура* (Скопје и Охрид, 11.VIII – 30.VIII 1972). Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1972: 7–10.

Истиот текст е објавен во *Современосџ*, год. XXII, бр. 6, Скопје, 1972: 509–512, како и во: *Избрани дела*, кн. 1, *Јазични џеми*, Скопје: Мисла, 1981: 112–116.

26. „Факторот на традицијата во развитокот на словенските литературни јазичи во XIX и XX век“, *Реферајџи на македонскиџе славистиа за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб – Љубљана*. Скопје: Македонски славистички комитет, 1978: 35–41.

Текстот е објавен и во *Современосџ*, год. XXIX, бр. 8–9, Скопје, 1978: 3–9.

27. „Ciro Gianneli et André Vaillant; Un lexique macédonien du XVI siècle“, *Македонски јазик*, год. IX, бр. 1–2, Скопје, 1958: 158–160.

28. „Слово за професорот Андре Вајан“, *Македонски јазик*, XXVIII, Скопје, 1977: 222–224.

Истиот текст е објавен и во *Лиџерајџурен збор*, год. XXIV, бр. 1, Скопје, 1977: 115–117 и во *Нова Македонија* (по повод смртта на проф. Андре Вајан), XXXIII, 10885, Скопје, 14. V 1977.

29. „Mowa slowiańska – pismo greckie“, *Problemy opisu gramatycznego języków slowiańskich*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1991: 95–96.

30. *Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици*, Скопје: Култура, 1968, 35 с.

Книгата е објавена и на други јазици:

Makedonski jezik u razvoju slavenskih književnih jezika (prevod Petar Kepeski), Zagreb: Stvarnost, 1968, 30 с.

Македонски јазик во развитието на славјанските литературни јазици (превод Т. Гнуни), Скопје: Култура, 1968, 38 с.

The Macedonian Language in the Development of the Slavonic Literary Languages (Translated by Ivanka Koviloska-Poposka and Graham W. Reid), Skopje: "Kultura", 1968, 40 p.

Le macédonien dans l'évolution des langues littéraires slaves (Traduit du macédonien D-r Božidar Nastev), Skopje: "Kultura", 1968, 38 с.

31. *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје: МАНУ, 1971, 108 с.

Оваа книга е целосно преобјавена во: *Јазични теми*, Избрани дела, кн. 1, Скопје: Мисла, 1981: 145–215.

Составен дел на оваа книга се следните статии:

„Јазикот на македонската народна поезија“, *Македонски јазик*, год. XVIII, бр. 1–2, 1967: 5–39, која претставува објавен текст од одржано Предавање на I семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 21. VIII – 3.IX 1968).

„Цитати од народната во уметничката македонска поезија“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, München: R. Trofenik, 1971: 355–362.

32. „За јазикот на македонската народна поезија“, *За македонскиот литературен јазик*, Избрани дела во седум книги, кн. 5, Скопје: Култура, 1967: 143–148.

Текстот е објавен и на руски јазик: О языке македонской народной поэзии, *To honor Roman Jakobson*, Essays on the Occasion of his seventieth Birthday, 11 October 1966. The Hague: Mouton, 1967: 1064–1067.

33. „Традиционалните елементи и иновации во јазикот на македонската народна поезија“, *Реферати на македонскиот славистици за VII меѓународен славистички*

конгрес во Варшава, Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, 1973: 45–49.

34. „Нашата народна поезија како одраз на нашето националноослободително движење“, *Гоце Делчев во македонскиот фолклор*, прир. Кирил Пенушлиски, Танас Вражиновски, Скопје: Мисла, 1983: 285–292.

Овој текст под истиот наслов првично е објавен во *Нов ден*, IV, 5, Скопје 1948: 40–46, а преобјавен е во *Народно творештво. Македонската книжевност во книжевната кришка*, том 1, Скопје: Мисла, 1973: 265–273.

35. „Меѓу народната песна и приказна“, *Литературен збор*, год. XXX, бр. 2, Скопје, 1983: 3–7.

СОДРЖИНА

I *ФОНОЛОШКИОТ РАЗВОЈ* *НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК*

Развитокот на македонската ортографија	13
Општ поглед врз фонолошкиот развиток на македонскиот јазик	21
Затврднувањето на мекото <i>л</i>	31
За неорганското <i>х</i> во македонскиот јазик	35
Праславјанские сочетания <i>čr-</i> , <i>čṛ-</i> , в македонском языке	39
Акцентите во еден текст од почетокот на 16 век	45

II *НИКУЛЦИТЕ* *НА НАРОДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК*

Два прилога кон историјата на македонскиот јазик	69
Les formes du type <i>popata</i> , <i>kon`ata</i>	79
Јазикот на дамаскините	83

III *МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК*

Македонскиот писмен јазик во XIX век	89
За некои стилски синтети во развитокот на македонскиот литературен јазик	93

Грамастиката на Ѓ. Пулевски	103
За јазикот на Пулевски (графиски, фонетски и фонолошки особености)	105
П. Зографски како граматичар	119
За јазикот на Џинот	129
Србизмите во јазикот на Рајко Жинзифов	135
За јазикот и стилот на приказните на Шапкарев	145
Јазична споредба меѓу записите на Марко Цепенков и некои други македонски текстови од XIX век	151
Јазичното влијание на Стефан Верковиќ на неговите кореспонденти во Македонија	161
Еден учебник од Димитар Македонски	165
Јазични белешки за Зборникот на Миладиновци	169
Еден русизам во Трлиското и Кулакиското евангелие	189
Српското воздејство во активирањето на книжевната лексика на македонскиот писмен јазик во XIX век	191
Активирање књижевне лексике у македонском језику у XIX веку са посебним освртом на српски фактор	197
Факторот на традицијата во развитокот на македонскиот литературен јазик	201
Факторот на традицијата во развитокот на словенските литературни јазици во XIX век	205

IV
СТРАНСКИТЕ ЛИНГВИСТИ
И ЈУЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Ciro Gianneli et André Vaillant; Un lexique macédonien du XVI siècle	217
Слово за професорот Андре Вајан	221
Mowa slowiańska – pismo greckie	225

V
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РАЗВОЈОТ
НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици	231
---	-----

VI
ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

Јазикот на македонската народна поезија	257
Увод	257
Особености на гласовниот облик и на прозодијата	262
Додавање и елидирање на гласови и на слогови	262
Народниот речитатив	272
Морфолошки и синтаксички особености	281
Лексички особености	314
Меѓудијалектни и меѓујазични контакти во народната поезија	328

Јазикот на песната за Кузман Капидан	335
Јазичниот контакт меѓу македонската народна и уметничка поезија	348
Цитати од народната во уметничката македонска поезија	372
Скратенки за користените збирки на народни песни	382
La langue de la poésie populaire macédonienne (Résumé)	384
За јазикот на македонската народна поезија	391
Традиционалните елементи и иновациите во јазикот на македонската народна поезија	397
Нашата народна поезија како одраз на нашето национално ослободително движење	403
Меѓу народната песна и приказна	413

ПРИЛОЗИ НА ПРИРЕДУВАЧИТЕ

Библиографски податоци со белешки и аотации	421
---	-----

